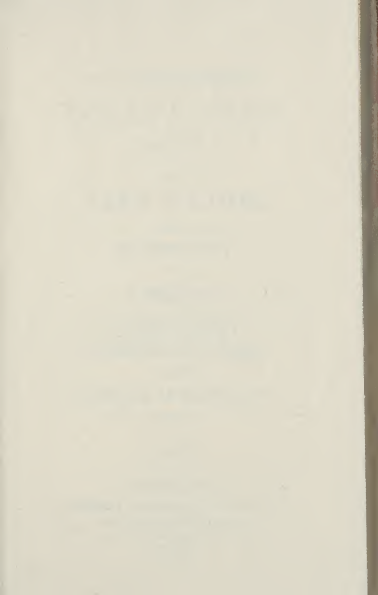


41-

103. 65. 4



M. TULLII CICERONIS
ORATIONES
SELECTÆ;

ITEM

CATO MAJOR,

SEU

DE SENECTUTE;

ET

LÆLIUS,

SIVE DE AMICITIA, DIALOGI;

SOMNIUM SCIPIONIS;

ATQUE

EPISTOLÆ AD FAMILIARES

SELECTÆ.



EDINBURGI:

VE NEUNT APUD BELL & BRADFUTE,
ET STIRLING & KENNEY.

1827.

OF THE
ORATIONS

DELIVERED

CATO MAJOR

BY THE



EDINBURGH: W. & A. KILGOUR

1879

THE

EDINBURGH: W. & A. KILGOUR
1879

* * * By a diligent and careful comparison with the original Paris edition *in usum Delphini*, Ernesti, and other approved copies, this Edition of the SELECT ORATIONS, &c. has been completely rescued from the errors with which the former so much abounded. It is with confidence, therefore, the Publishers would recommend it, as now every way worthy the attention both of Student and Teacher.

W. D.

University Press, }
July 25, 1827. }

INDEX.

ORATIONES.

	<i>Pag.</i>
I. Pro Archia Poëta.....	1
II. Pro M. Marcello.....	13
III. Pro Q. Ligario.....	25
IV. Pro Rege Deiotaro.....	39
V. In L. Catilinam I.....	57
VI. In L. Catilinam II.....	72
VII. In L. Catilinam III.....	84
VIII. In L. Catilinam IV.....	96
IX. In M. Antonium.....	108
X. Pro Lege Manilia.....	152
XI. Pro T. Annio Milone*.....	179

Cato Major, seu De Senectute.....	220
Lælius, sive De Amicitia.....	253
Somnium Scipionis.....	289

EPISTOLÆ.

I. Lib. I. P. Lentulo.....	298
II. ——— P. Lentulo.....	300
III. ——— P. Lentulo.....	302
IV. ——— P. Lentulo.....	303
V. ——— P. Lentulo.....	304
VI. ——— P. Lentulo.....	306
VII. ——— P. Lentulo.....	307
VIII. ——— P. Lentulo.....	312
IX. ——— P. Lentulo.....	314

* In pag. 179, Tit. pro QUÆ EST IN T. ANNIO MILONE,
lege, QUÆ EST PRO T. A. MILONE.

	<i>Pag.</i>
I. Lib. 2. C. Curioni.....	328
II. ——— C. Curioni.....	329
IV. ——— C. Curioni.....	330
II. Lib. 3. Appio Pulchro.....	331
XIII. ——— Appio Pulchro.....	332
I. Lib. 4. Serv. Sulpicio.....	333
II. ——— Serv. Sulpicio.....	335
III. ——— Serv. Sulpicio.....	336
IV. ——— Serv. Sulpicio.....	339
V. ——— Serv. Sulpicius Ciceroni.....	341
VI. ——— Serv. Sulpicio.....	345
VII. ——— M. Marcello.....	347
VIII. ——— M. Marcello.....	349
IX. ——— M. Marcello.....	350
X. ——— M. Marcello.....	352
XI. ——— M. Marcellus Ciceroni.....	353
XII. ——— Serv. Sulpicius Ciceroni.....	354
XIII. ——— P. Nigidio Figulo.....	355
XIV. ——— Cn. Plancio.....	358
XV. ——— Cn. Plancio.....	360
IX. Lib. 6. T. Furfanio.....	361
XXIX. Lib. 10. Ampio.....	362
I. Lib. 13. C. Memmio.....	ibid.
II. ——— C. Memmio.....	364
III. ——— C. Memmio.....	365
IV. ——— Q. Valerio, &c.....	ibid.
V. ——— Q. Valerio, &c.....	367
VI. ——— Q. Valerio, &c.....	368
VII. ——— Cluvio.....	370
VIII. ——— M. Rutilio.....	372
IX. ——— Crassipedi.....	373
X. ——— Bruto.....	374
XI. ——— Bruto.....	376

ORATIO I.

QUÆ EST PRO

AULO LICINIO ARCHIA POETA.

ARGUMENTUM.

Archias, magni nominis poeta, Antiochenus, Romam venit anno Urbis 648, et ab Heracliensibus civitate donatus in gratiam Luculli, Romanam etiam civitatem adeptus est lege Plautia Papiria, anno 661. Sed elapsis viginti et octo annis, Gratius quidam Archiæ litem intendit de civitate, ex lege, ut opinor, Papia. Cicero Archiam hac oratione defendit.—FERRATUS.

SI quid est in me ingenii, Judices, quod sentio quam sit exiguum; aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non inficior mediocriter esse versatum; aut si hujusce rei ratio aliqua ab optimarum artium studiis ac disciplina profecta, a qua ego nullum confiteor ætatis meæ tempus abhorruisse: earum rerum omnium vel in primis hic A. Licinius fructum a me repetere prope suo jure debet. Nam quoad longissime potest mens mea respicere spatium præteriti temporis, et pueritiæ memoriam recordari ultimam, inde usque repetens, hunc video mihi principem, et ad suscipiendam, et ad ingrediendam rationem horum studiorum extitisse. Quod si hæc vox, hujus hortatu, præceptisque conformata, nonnullis aliquando saluti fuit; a quo id accepimus, quo cæteris opitulari, et alios servare possemus, huic profecto ipsi, quantum est situm in nobis,

et opem et salutem ferre debemus. Ac, ne quis a nobis hoc ita dici forte miretur, quod alia quædam in hoc facultas sit ingenii, neque hæc dicendi ratio, aut disciplina: ne nos quidem huic cuncti studio penitus unquam dediti fuimus. Etenim omnes artes, quæ ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum, et quasi cognatione quadam inter se continentur. Sed ne cui vestrum mirum esse videatur, me in quæstione legitima, et in iudicio publico, cum res agatur apud prætorem populi Romani, lectissimum virum, et apud severissimos iudices, tanto conventu hominum ac frequentia, hoc uti genere dicendi, quod non modo a consuetudine iudiciorum, verum etiam a forensi sermone abhorreat: quæso a vobis, ut in hac causa mihi detis hanc veniam, accommodatam huic reo, vobis, quemadmodum spero, non molestam; ut me, pro summo poëta, atque eruditissimo homine, dicentem, hoc concursu hominum literatissimorum, hac vestra humanitate, hoc denique prætore exercente iudicium, patiamini de studiis humanitatis ac literarum paulo loqui liberius: et in ejusmodi persona, quæ propter otium ac studium minime in iudiciis periculisque tractata est, uti prope novo quodam et inusitato genere dicendi. Quod si mihi a vobis tribui, concedique sentiam; perficiam profecto, ut hunc A. Licinium non modo non segregandum, cum sit civis, a numero civium; verum etiam, si non esset, putetis, adsciscendum fuisse.—Nam ut primum ex pueris excessit Archias, atque ab iis artibus, quibus ætas puerilis ad humanitatem informari solet, se ad scribendi studium contulit: primum Antiochiæ (nam ibi natus est, loco nobili, et celebri quondam urbe et copiosa, atque eruditissimis hominibus, liberalissimisque studiis affluenti) celeriter antecellere omnibus ingenii gloriâ contigit; post in cæteris Asiæ partibus, cunctæque Græciæ, sic ejus

adventus celebrabatur, ut famam ingenii expectatio hominis, expectationem ipsius adventus admiratioque superaret. Erat Italia tunc plena Græcarum artium ac disciplinarum: studiaque hæc et in Latio vehementius tum colebantur, quam nunc iisdem in oppidis: et hic Romæ, propter tranquillitatem reipublicæ non neglebantur. Itaque hunc et Tarentini, et Regini, et Neapolitani civitate cæterisque præmiis donârunt: et omnes, qui aliquid de ingeniis poterant judicare, cognitione atque hospitio dignum existimârunt. Hac tanta celebritate famæ cum esset jam absentibus notus, Romam venit, Mario consule, et Catulo. Nactus est primum consules eos, quorum alter res ad scribendum maximas, alter cum res gestas, tum etiam studium atque aures adhibere posset. Statim Luculli, cum prætextatus etiam tum Archias esset, eum domum suam receperunt. Sed etiam hoc non solum ingenii ac literarum, verum etiam naturæ atque virtutis fuit, ut domus, quæ hujus adolescentiæ prima fuerit, eadem esset familiarissima senectuti. Erat temporibus illis jucundus Q. Metello illi Numidico, et ejus Pio filio: audiebatur a M. Æmilio: vivebat cum Q. Catulo, et patre et filio: a L. Crasso colebatur: Lucullos vero, et Drusum, et Octavios, et Catonem, et totam Hortensiorum domum devinctam consuetudine cum teneret, affliciebatur summo honore, quod eum non solum colebant, qui aliquid percipere aut audire studebant, verum etiam, si qui forte simulabant. Interim satis longo intervallo, cum esset cum L. Lucullo in Siciliam profectus, et cum ex ea provincia cum eodem Lucullo decederet, venit Heracleam. Quæ cum esset civitas æquissimo jure ac fœdere, adscribi se in eam civitatem voluit: idque, cum ipse per se dignus putaretur, tum auctoritate et gratiâ Luculli ab Heracliensibus impetravit. Data est civitas

Silvaui lege, et Carbonis, *Si qui federatis civitatibus adscripti fuissent: si tum, cum lex ferebatur, in Italia domicilium habuissent: et si sexaginta diebus apud prætorem essent professi.* Cum hic domicilium Romæ multos jam annos haberet, professus est apud prætorem, Q. Metellum, familiarissimum suum.——Si nihil aliud, nisi de civitate ac lege dicimus, nihil dico amplius: causa dicta est. Quid enim horum infirmari, Grati, potest? Heracleæne esse eum adscriptum negabis? Adest vir summa auctoritate, et religione, et fide, M. Lucullus, qui se non opinari, sed scire; non audisse, sed vidisse; non interfuisse, sed egisse dicit. Adsunt Heraclienses legati, nobilissimi homines, qui hujus judicii causâ cum mandatis et cum publico testimonio venerunt, qui hunc adscriptum Heracliensem dicunt. Hic tu tabulas desideras Heracliensium publicas, quas Italico bello, incendio tabulario, interisse scimus omnes. Est ridiculum ad ea quæ habemus nihil dicere, quærere quæ habere non possumus; et de hominum memoria tacere, literarum memoriam flagitare: et, cum habeas amplissimi viri religionem, integerrimi municipii jusjurandum fidemque, ea, quæ depravari nullo modo possunt, repudiare; tabulas, quas idem dicis solere corrumpi, desiderare. At domicilium Romæ non habuit; is, qui, tot annis ante civitatem datam, sedem omnium rerum ac fortunarum suarum Romæ collocavit. At non est professus. Imo vero iis tabulis professus, quæ solæ ex illa professione, collegioque prætorum, obtinent publicarum tabularum auctoritatem. Nam cum Appii tabulæ negligentius asservatæ dicerentur; Gabinii, quamdiu incolumis fuit, levitas, post damnationem, calamitas, omnem tabularum fidem resignasset: Metellus, homo sanctissimus modestissimisque omnium, tantâ diligentia fuit, ut ad L. Lentulum prætorem, et ad judices venerit, et unius nominis liturâ

se commotum esse dixerit. His igitur tabulis nullam lituram in nomen A. Licinii videtis. Quæ cum ita sint, quid est quòd de ejus civitate dubitetis, præsertim cum aliis quoque in civitatibus fuerit adscriptus? Etenim cum mediocribus multis, et aut nulla, aut humili aliqua arte præditis, gratuito civitatem in Græcia homines impertiebantur; Rheginos, credo, aut Locrenses, aut Neapolitanos, aut Tarentinos, quod scenicis artificibus largiri soleant, id huic summa ingenii prædito gloriâ, noluisse? Quid? cum cæteri non modo post civitatem datam, sed etiam post legem Papiam, aliquo modo in eorum municipiorum tabulas irreperint; hic, qui ne utitur quidem illis, in quibus est scriptus, quod semper se Heracliensem esse voluit, rejicietur? Census nostros requiris scilicet. Est enim obscurum, proximis censoribus, hunc cum clarissimo imperatore L. Lucullo apud exercitum fuisse: superioribus, cum eodem quæstore fuisse in Asia: primis, Julio et Crasso, nullam populi partem esse censam. Sed, quoniam census non jus civitatis confirmat, ac tantummodo indicat, eum, qui sit census, ita se jam tum gessisse pro cive: iis temporibus, quæ tu criminaris, ne ipsius quidem judicio eum in civium Romanorum jure esse versatum, et testamentum sæpe fecit nostris legibus, et adiit hæreditates civium Romanorum, et in beneficiis ad ærarium delatus est a L. Lucullo prætore et consule. Quære argumenta, si qua potes: nunquam enim hic neque suo, neque amicorum judicio revincetur.—Quæres a nobis, Grati, cur tantopere hoc homine delectemur? Quia suppeditat nobis, ubi et animus ex hoc forensi strepitu reficiatur, et aures convicio defessæ conquiescant. An tu existimas, aut suppetere nobis posse, quod quotidie dicamus in tanta varietate rerum, nisi animos nostros doctrinâ excolamus: aut ferre animos tantam posse contentionem, nisi eos doctrinâ eâdem relaxemus?

Ego vero fateor, me his studiis esse deditum. Cæteros pudeat, si qui ita se literis abdiderunt, ut nihil possint ex his neque ad communem afferre fructum, neque in adspec- tum lucemque proferre. Me autem quid pudeat, qui tot annos ita vivo, Judices, ut ab nullius unquam me tempore, aut commodum, aut otium meum abstraxerit, aut volup- tas avocârit, aut denique somnus retardârit? Quare quis tandem me reprehendat, aut quis mihi jure succen- seat, si, quantum cæteris ad suas res obeundas, quantum ad festos dies ludorum celebrandos, quantum ad alias vo- luptates, et ad ipsam requiem animi et corporis conceditur temporis; quantum alii tribuunt tempestivis convivis, quantum denique alex, quantum pilæ; tantum mihi ego- met ad hæc studia recolenda sumpsero? Atque hoc adeo mihi concedendum est magis, quod ex his studiis hæc quoque censetur oratio et facultas: quæ quantacumque in me est, nunquam amicorum periculis defuit: quæ si cui levior videtur; illa quidem certe, quæ summa sunt, ex quo fonte hauriam, sentio. Nam, nisi multorum præcep- tis, multisque literis mihi ab adolescentia suavissem, nihil esse in vita magnopere expetendum, nisi laudem, atque honestatem: in ea autem persequenda omnes cruciatus corporis, omnia pericula mortis atque exiliî parvi esse ducenda: nunquam me pro salute vestra in tot ac tantas dimicationes, atque in hos profligatorum hominum quoti- dianos impetus objecissem. Sed pleni omnes sunt libri, plenæ sapientium voces, plena exemplorum vetustas; quæ jacerent in tenebris omnia, nisi literarum lumen accederet. Quam multas nobis imagines, non solum ad intuendum, verum etiam ad imitandum, fortissimorum virorum ex- pressas, scriptores et Græci et Latini reliquerunt? quas ego mihi semper in administranda republica proponens, animum, et mentem meam ipsa cogitatione hominum ex-

cellentium conformabam. Quæret quispiam, quid? illi ipsi summi viri, quorum virtutes literis proditæ sunt, istâne doctrinâ, quam tu laudibus effers, eruditi fuerunt? Difficile est hoc de omnibus confirmare; sed tamen est certum, quid respondeam. Ego multos homines excellenti animo ac virtute fuisse, et sine doctrina, naturæ ipsius habitu prope divino, per seipsos et moderatos et graves extitisse fateor. Etiam illud adjungo, sæpius ad laudem atque virtutem naturam sine doctrina, quam sine natura valuisse doctrinam. Atque idem ego contendo, cum ad naturam eximiam atque illustrem accesserit ratio quædam, conformatioque doctrinæ; tum illud nescio quid præclarum ac singulare solere existere. Ex hoc esse hunc numero, quem patres nostri viderunt, divinum hominem, Africanum: ex hoc C. Lælium, L. Furium, moderatissimos homines et continentissimos: ex hoc fortissimum virum, et illis temporibus doctissimum, M. Catonem illum senem: qui profecto, si nihil ad percipiendam colendamque virtutem literis adjuvarentur, nunquam se ad earum studium contulissent. Quod si non hîc tantus fructus ostenderetur, et si ex his studiis delectatio sola peteretur: tamen, ut opinor, hanc animi adversionem humanissimam ac liberalissimam judicaretis. Nam cætera neque temporum sunt, neque ætatum omnium, neque locorum: at hæc studia adolescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solatium præbent; delectant domi, non impediunt foris; pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur. Quod si ipsi hæc neque attingere, neque sensu nostro gustare possemus, tamen ea mirari deberemus, etiam cum in aliis videremus. Quis nostrum tam animo agresti ac duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui cum esset senex, mortuus, tamen, propter excellentem artem ac venusta-

tem, vidchatur omnino mori non debuisse. Ergo ille corporis motu tantum amorem sibi conciliârat a nobis omnibus: nos animorum incredibiles motus, celeritatemque ingeniorum negligemus? Quoties ego hunc Archiam vidi, Judices, (utar enim vestra benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter attenditis), quoties ego hunc vidi, cum literam scripsisset nullam, magnum numerum optimorum versuum de his ipsis rebus, quæ tum agerentur, dicere ex tempore? Quoties revocatum eandem rem dicere commutatis verbis atque sententiis? quæ vero accurate cogitateque scripsisset, ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem pervenirent. Hunc ego non diligam? non admirer? non omni ratione defendendum putem? Atque sic a summis hominibus eruditissimisque accepimus, cæterarum rerum studia, et doctrinâ, et præceptis, et arte constare: poëtam naturâ ipsâ valere, et mentis viribus excitari, et quasi divino quodam spiritu inflari. Quare suo jure noster ille Ennius sanctos appellat poëtas, quod quasi deorum aliquo dono atque munere commendati nobis esse videantur. Sit igitur, Judices, sanctum apud vos, humanissimos homines, hoc poëtæ nomen, quod nulla unquam barbaria violavit. Saxa et solitudines voci respondent: bestiæ sæpe immanes cantu flectuntur, atque consistunt: nos instituti rebus optimis non poëtarum voce moveamur? Homerum Colophonii civem esse dicunt suum, Chii suum vindicant, Salaminii repetunt, Smyrnæi vero suum esse confirmant: itaque etiam delubrum ejus in oppido dedicaverunt. Permulti alii præterea pugnant inter se, atque contendunt. Ergo illi alienum, quia poëta fuit, post mortem etiam expetunt: nos hunc vivum, qui et voluntate et legibus noster est, repudiabimus? Præsertim cum omne olim studium, atque omne ingenium contulerit Archias ad populi

Romani gloriam, laudemque celebrandam; nam et Cimbricas res adolescens attigit, et ipsi illi C. Mario, qui durior ad hæc studia videbatur, jucundus fuit. Neque enim quisquam est tam aversus a Musis, qui non mandari versibus æternum suorum laborum facile præconium patiatur. Themistoclem illum, summum Athenis virum, dixisse aiunt, cum ex eo quæreretur, quod acroama, aut cujus vocem libentissime audiret: *Ejus, a quo sua virtus optime prædicaretur.* Itaque ille Marius item eximie L. Plutium dilexit; cujus ingenio putabat ea, quæ gesserat, posse celebrari. Mitbridaticum vero bellum magnum atque difficile, et in multa varietate terrâ marique versatum, totum ab hoc expressum est: qui libri non modo L. Lucullum, fortissimum et clarissimum virum, verum etiam populi Romani nomen illustrant. Populus enim Romanus aperuit, Lucullo imperante, Pontum, et regiis quondam opibus, et ipsâ naturâ regionis vallatum; populi Romani exercitus, eodem duce, non maximâ manu innumerabiles Armeniorum copias fudit: populi Romani laus est, urbem amicissimam Cyzicenorum, ejusdem consilio, ex omni impetu regio, ac totius belli ore ac faucibus ereptam esse atque servatam: nostra semper feretur, et prædicabitur, L. Lucullo dimicante, cum interfectis ducibus depressa hostium classis, et incredibilis apud Tenedum pugna illa navalis: nostra sunt tropæa, nostra monumenta, nostri triumphus; quia, quorum ingeniis hæc feruntur, ab iis populi Romani fama celebratur. Carus fuit Africano superiori noster Ennius. Itaque etiam in sepulchro Scipionum putatur is esse constitutus e marmore. At iis laudibus certe non solum ipsi, qui laudantur, sed etiam populi Romani nomen ornatur. In cælum hujus proavus Cato tollitur: magnus honos populi Romani rebus adjungitur. Omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii, non

sine communi omnium nostrum laude decorantur. Ergo illum, qui hæc fecerat, Rudium hominem majores nostri in civitatem receperunt: nos hunc Heracliensem, multis civitatibus expetiturum, in hac autem legibus constitutum, de nostra civitate ejiciemus? Nam si quis minorem gloriæ fructum putat ex Græcis versibus percipi, quam ex Latinis, vehementer errat; propterea quod Græca leguntur in omnibus fere gentibus, Latina suis finibus, exiguis sane, continentur. Quare, si res hæ, quas gessimus, orbis terræ regionibus definiuntur; cupere debemus, quo minus manuum nostrarum tela pervenerint, eodem gloriam famamque penetrare: quod cum ipsis populis, de quorum rebus scribitur, hæc ampla sunt; tum iis certe, qui de vita, gloriæ causâ, dimicant, hoc maximum et periculorum incitamentum est, et laborum. Quam multos scriptores rerum suarum Magnus ille Alexander secum habuisse dicitur? Atque is tamen, cum in Sigæo ad Achillis tumulum astitisset, *O fortunate (inquit) adolescens, qui tuæ virtutis Homerum præconem inveneris!* Et vere: nam, nisi Ilias illa extitisset, idem tumulus, qui corpus ejus contexerat, nomen etiam obruisset. Quid? noster hic Magnus, qui cum virtute fortunam adæquavit, nonne Theophanem Mitylenæum, scriptorem rerum suarum, in concione militum civitate donavit? et nostri illi fortes viri, sed rustici, ac milites, dulcedine quadam gloriæ commoti, quasi participes ejusdem laudis, magno illud clamore approbaverunt? Itaque, credo, si civis Romanus Archias legibus non esset, ut ab aliquo imperatore civitate donaretur, perficere non potuit. Sylla, cum Hispanos et Gallos donaret, credo, hunc petentem repudiasset: quem nos in concione vidimus, cum ei libellum malus poëta de populo subjecisset, quod epigramma in eum fecisset tantummodo alternis versibus longiusculis, statim

ex iis rebus, quas tunc vendebat, jubere ei præmium tribui, sub ea conditione, *ne quid postea scriberet*. Qui sedulitatem mali poëtæ duxerit aliquo tamen præmio dignam; hujus ingenium et virtutem in scribendo, et copiam non expetisset? Quid? a Q. Metello Pio, familiarissimo suo, qui civitate multos donavit, neque per se, neque per Lucullos impetravisset? qui præsertim usque eo de suis rebus scribi cuperet, ut etiam Cordubæ natis poëtis pingue quiddam sonantibus atque peregrinum, tamen aures suas dederet. Neque enim est hoc dissimulandum, quod obscurari non potest; sed præ nobis ferendum: *trahimur omnes laudis studio; et optimus quisque maxime gloriâ ducitur*. Illi ipsi philosophi, etiam in illis libellis, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt: in eo ipso, in quo prædicationem, nobilitatemque despicunt, prædicari de se, ac nominari volunt. Decimus quidem Brutus, summus ille vir et imperator, Accii, amicissimi sui, carminibus templorum ac monumentorum aditus exornavit suorum. Jam vero ille, qui cum Ætolis, Ennio comite, bellavit Fulvius, non dubitavit Martis manubias Musis consecrare. Quare, in qua urbe imperatores prope armati poëtarum nomen, et Musarum delubra coluerunt, in ea non debent togati judices a Musarum honore, et a poëtarum salute abhorreere. Atque, ut id libentius faciatis, jam me vobis, Judices, indicabo, et de meo quodam amore gloriæ, nimis acri fortasse, veruntamen honesto, vobis confitebor. Nam, quas res nos in consulatu nostro vobiscum simul pro salute hujus urbis atque imperii, et pro vita civium, proque universa republica gessimus, attigit hic versibus, atque inchoavit: quibus auditis, quòd mihi magna res et jucunda visa est, hunc ad perficiendum hortatus sum. Nullam enim virtus ullam mercedem laborum periculorumque desiderat, præter hanc laudis et gloriæ: quâ quidem detractâ, Judices, quid

est, quod in hoc tam exiguo vitæ curriculo, et tam brevī, tantis nos in laboribus exerceamus? Certe, si nihil animus præsentiret in posterum, et si, quibus regionibus vitæ spatium circumscriptum est, eisdem omnes cogitationes terminaret suas; nec tantis se laboribus frangeret, nec tot curis vigiliisque angeretur, neque toties de vita ipsa dimicaret. Nunc insidet quædam in optimo quoque virtus, quæ noctes et dies animum gloriæ stimulis concitat, atque admonet, non cum vitæ tempore esse dimittendam commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adæquandam. An vero tam parvi animi videamur esse omnes, qui in republica, atque in his vitæ periculis laboribusque versamur, ut, cum, usque ad extremum spatium, nullum tranquillum atque otiosum spiritum duxerimus, nobiscum simul moritura omnia arbitremur? An cum statuas et imagines, non animorum simulacra, sed corporum, studiose multi summi homines reliquerint; consiliorum relinquere, ac virtutum nostrarum effigiem nonne multo malle debemus, summis ingeniis expressam et politam? Ego vero omnia, quæ gerebam, jam tum in gerendo spargere me ac disseminare arbitrabar in orbis terræ memoriam sempiternam. Hæc vero sive a meo sensu post mortem abfutura est, sive, ut sapientissimi homines putaverunt, ad aliquam animi mei partem pertinebit: nunc quidem certe cogitatione quadam, speque delector. — Quare conservate, Iudices, hominem pudore eo, quem amicorum studiis videtis comprobari tum dignitate, tum etiam venustate: ingenio autem tanto, quantum id convenit existimari, quod summorum hominum ingeniis expetitum esse videatis; causa vero ejusmodi, quæ beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, tabulis Metelli comprobetur. Quæ cum ita sint, petimus a vobis, Iudices, si qua non modo humana, verum etiam divina in tantis negotiis commendatio debet esse; ut eum,

qui vos, qui vestros imperatores, qui populi Romani res gestas semper ornavit, qui etiam his recentibus nostris vestrisque domesticis periculis æternum se testimonium laudum daturum esse profitetur, quique est eo numero, qui semper apud omnes sancti sunt habiti, atque dicti, sic in vestram accipiatis fidem, ut humanitate vestrâ levatus potius, quam acerbitate violatus esse videatur. Quæ de causa, pro mea consuetudine, breviter simpliciterque dixi, Judices, ea confido probata esse omnibus : quæ non fori, neque judiciali consuetudine, et de hominis ingenio, et communiter de ipsius studio locutus sum, ea, Judices, a vobis spero esse in bonam partem accepta ; ab eo, qui iudicium exercet, certe scio.

ORATIO II.

QUÆ EST PRO

M. MARCELLO.

ARGUMENTUM.

M. Claudius Marcellus, plebeii generis (nam et Claudii, Pulchrorum, Neronumque cognomine, patricii fuere), nobilis tamen ex majoribus, et sua virtute clarus, gesto consulatu cum Ser. Sulpicio Rufo, jurisconsulto celeberrimo, civili bello Pompeium secutus est : victusque Pharsalicâ pugnâ, neque cum iis, qui bellum in Africa renovandum putarunt, sua consilia conjunxit, neque ad Cæsarem victorem, impetrandæ veniæ causâ, suppliciter ire voluit : Mitylenas, urbem a bello, et a belli suspitione

remotam, se contulit : ibi satis diu, nullo revertendi in patriam studio, commoratus, cum in publica calamitate conscientiam se mentis optimæ consolaretur, et in literis viveret, redditum ei senatus a Cæsare impetravit, quo beneficio gratiæ sunt a multis actæ : Cicero autem, Marcelli amantissimus, luculentâ, quæ extat, oratione, et gratias egit, et ita Cæsarem laudavit, ut accedere nihil posset. Qua de re non alienum videtur ea recitare, quæ ad Sulpicium scripsit his verbis : Fecerat hoc senatus, ut, cum a L. Pisone mentio esset facta de Marcello, et cum C. Marcellus se ad Cæsaris pedes abjecisset, cunctus consurgeret, et ad Cæsarem supplex accederet. Noli quærere ; ita mihi pulcher hic dies visus est, ut speciem aliquam videre viderer, quasi reviviscentis reip. Itaque, cum omnes ante me rogati gratias Cæsari egissent, ego rogatus mutavi meum consilium. Nam statueram, non mehercule inertiam, sed desiderio pristinæ dignitatis in perpetuum tacere. Fregit hoc meum consilium et Cæsaris magnitudo animi, et senatus officium. Itaque pluribus verbis egi Cæsari gratias. Hic de Marcelli summa eloquentia, quia non pertinet ad orationis argumentum, nihil addam. Illud omittendum non videtur, cum in patriam rediret, a P. Magio Chilone, familiari suo, interfectum esse. De quo Sulpicii ad Ciceronem extat epistola. Et quanquam propter Marcellum habita oratio sit, ad conciliandum tamen, et colligendam Cæsaris benevolentiam, digreditur Cicero in eam partem, ut de querela ejus, et de suspitione, quæ se insidias metuere dixerat, accurate disputet : ac primum, non esse timendum, ostendat : cum nemo tam ingratus, tamque injustus esse possit, qui, cujus in anima resp. consistit, et a cujus vita omnium vita pendet, cum extinctum velit : deinde et suo, et reipublicæ nomine hortetur

atque obsecret, ut suæ vitæ consulat: postremo non excubias modo custodiasque bonorum civium pro salute illius, verum etiam laterum et corporum oppositus contra vim polliceatur. Habita est, Cæsari III. et M. Lepido Coss. victis jam iterum in Africa cum Juba Rege Pompeianis.—MANUTIUS.

DIUTURNI silentii, Patres conscripti, quo eram his temporibus usus, non timore aliquo, sed partim dolore, partim verecundiâ, finem hodiernus dies attulit; idemque initium, quæ vellem, quæque sentirem, meo pristino more dicendi. Tantam enim mansuetudinem, tam inusitatam, inauditamque clementiam, tantum in summa potestate rerum omnium modum, tam denique incredibilem sapientiam, ac pene divinam, tacitus nullo modo præterire possum. M. enim Marcello vobis, Patres conscripti, reique publicæ reddito, non solum illius, sed meam etiam vocem et auctoritatem, et vobis et reipublicæ conservatam ac restitutam puto. Dolebam enim, Patres conscripti, ac vehementer angebar, cum viderem virum talem, qui in eadem causa esset, in qua ego fuissetem, non in eadem esse fortuna: nec mihi persuadere poteram, nec fas esse ducebam, versari me in vestro veteri curriculo, illo æmulo atque imitatore studiorum ac laborum meorum, quasi quodam socio a me et comite distracto. Ergo et mihi, et meæ pristinae vitæ consuetudinem, C. Cæsar, interclusam aperuisti, et his omnibus ad bene de omni republica sperandum, quasi signum aliquod sustulisti. Intellectum est enim mihi quidem in multis, et maxime in me ipso, sed paulo ante omnibus, cum M. Marcellum senatui populoque Romano concessisti, commemoratis præsertim offensionibus, te auctoritatem hujus ordinis, dignitatemque reipublicæ tuis vel doloribus, vel suspicionibus anteferre. Ille quidem fructum

omnis vitæ anteactæ hodierno die maximum cepit, cum summo consensu senatûs, tum præterea judicio tuo gravissimo et maximo; ex quo profecto intelligis, quanta in dato beneficio sit laus, cum in accepto tanta sit gloria. Est vero fortunatus ille, cujus ex salute non minor pene ad omnes, quam ad illum ventura sit, lætitia pervenerit. Quod ei quidem merito atque optimo jure contigit; quis enim est illo aut nobilitate, aut probitate, aut optimarum artium studio, aut innocentia, aut ullo genere laudis præstantior? Nulliustantum est flumen ingeuii; nulla dicendi aut scribendi tanta vis tantaque copia, quæ non dicam exornare, sed enarrare, C. Cæsar, res tuas gestas possit; tamen hoc affirmo, et hoc pace dicam tua, nullam in his esse laudem ampliorem, quam eam, quam hodierno die consecutus es.——Soleo sæpe ante oculos ponere, idque libenter crebris usurpare sermonibus, omnes nostrorum imperatorum, omnes exterarum gentium, potentissimorumque populorum, omnes clarissimorum regum res gestas cum tuis nec contentionum magnitudine, nec numero præliorum, nec varietate regionum, nec celeritate conficiendi, nec dissimilitudine bellorum posse conferri; nec vero diijunctissimas terras citius cujusquam passibus potuisse peragrari, quam tuis, non dicam cursibus, sed victoriis illustratæ sunt. Quæ quidem ego nisi ita magna esse fatear, ut ea vix cujusquam mens aut cogitatio capere possit, amens sim: sed tamen sunt alia majora. Nam bellicas laudes solent quidem extenuare verbis, easque detrahare ducibus, communicare cum militibus, ne propriæ sint imperatorum; et certe in armis, militum virtus, locorum opportunitas, auxilia sociorum, classes, commeatus multum juvant. Maximam vero partem quasi suo jure Fortuna sibi vindicat, et quidquid est prospere gestum, id pene omne ducit suum. At vero hujus gloriæ, Cæsar, quam es paulo ante adeptus, socium habes nemi-

nem. Totum hoc, quantumcunque est, quod certe maximum est, totum est, inquam, tuum. Nihil sibi ex ista laude centurio, nihil præfectus, nihil cohors, nihil turma decerpit. Quin etiam illa ipsa rerum humanarum domina, Fortuna, in istius se societatem gloriæ non offert: tibi cedit; tuam esse totam et propriam fatetur. Nunquam enim temeritas cum sapientia commiscetur, nec ad consilium casus admittitur. Domuisti gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes; sed ea tamen vicisti, quæ et naturam, et conditionem, ut vinci vi possent, habebant. Nulla est enim tanta vis, quæ non ferro ac viribus debilitari frangique possit: verum animum vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare, adversarium nobilitate, ingenio, virtute præstantem, non modo extollere jacentem, sed etiam amplificare ejus pristinam dignitatem; hæc qui faciat, non ego eum cum summis viris comparo, sed simillimum deo judico. Itaque, C. Cæsar, bellicæ tuæ laudes celebrabuntur illæ quidem non solum nostris, sed pene omnium gentium literis atque linguis: neque ulla unquam ætas de tuis laudibus conticescet. Sed tamen ejusmodi res, nescio quo modo, etiam dum audiuntur, aut dum leguntur, obstrepi clamore militum videntur, et tubarum sono. At vero cum aliquid clementer, mansuete, juste, moderate, sapienter factum, in iracundia præsertim, quæ est inimica consilio, et in victoria, quæ naturâ insolens et superba est, aut audimus, aut legimus; quo studio incendimur, non modo in gestis rebus, sed etiam in fictis, ut eos sæpe, quos nunquam vidimus, diligamus? Te vero, quem præsentem intuemur, cujus mentem, sensusque, et os cerpimus, ut, quidquid belli fortunæ reliquum rei-publicæ fecerit, id esse salvum velis, quibus laudibus efferemus? quibus studiis prosequemur? qua benevolentia complectemur? Parietes, mediusfidius, C. Cæsar,

ut mihi videtur, hujus curiæ, tibi gratias agere gestiunt, quod brevi tempore futura sit illa auctoritas in his majorum suorum, et suis sedibus. Equidem cum C. Marcelli, viri optimi, et commemorabili pietate præditi, lacrymas modo vobiscum viderem, omnium Marcellorum meum pectus memoria obfudit. Quibus tu etiam mortuis, M. Marcello conservato, dignitatem suam reddidisti, nobilissimamque familiam, jam ad paucos redactam, pene ab interitu vindicasti. Hunc tu igitur diem tuis maximis et innumerabilibus gratulationibus jure antepones. Hæc enim res unius est propria C. Cæsaris: cæteræ, duce te, gestæ, magnæ illæ quidem, sed tamen multo magnoque comitatu. Hujus autem rei tu idem es et dux et comes: quæ quidem tanta est, ut tropæis, monumentisque tuis allatura sit finem ætas: nihil enim est opere aut manu factum, quod aliquando non conficiat et consumat vetustas; at vero hæc tua justitia, et lenitas animi florescet quotidie magis, ita, ut, quantum operibus tuis diuturnitas detrahet, tantum afferat laudibus. Et cæteros quidem omnes victores bellorum civilium jam ante æquitate et misericordiâ viceras; hodierno vero die te ipsum vicisti. Vereor, ut hoc, quod dicam, perinde intelligi auditu possit, atque ego ipse cogitans sentio. Ipsam victoriam vicisse videris, cum ea ipsa, quæ illa erat adepta, victis remisisti. Nam cum ipsius victoriæ conditione jure omnes victi occidissemus, clementiæ tuæ judicio conservati sumus. Recte igitur unus invictus es, a quo etiam ipsius victoriæ conditio, visque devicta est. Atque hoc C. Cæsaris judicium, Patres conscripti, quam late pateat, attendite. Omnes enim, qui ad illa arma fato sumus nescio quo reipublicæ misero funestoque compulsi, etsi aliqua culpâ tenemur erroris humani, a scelere certe liberati sumus. Nam cum M. Marcellum, deprecantibus vobis, reipublicæ Cæsar con-

servavit, memet mihi et item reipublicæ, nullo deprecante, reliquos amplissimos viros, et sibi ipsos et patriæ reddidit, quorum et frequentiam et dignitatem hoc ipso in consessu videtis: non ille hostes induxit in curiam, sed judicavit, a plerisque ignoratione potius, et falso atque inani metu, quam cupiditate, aut crudelitate bellum esse susceptum. Quo quidem in bello semper de pace agendum, audiendumque esse putavit; semperque dolui, non modo pacem, sed orationem etiam civium, pacem flagitantium, repudiari. Neque enim ego illa, nec ulla unquam secutus sum arma civilia semperque mea consilia; pacis et togæ socia, non belli atque armorum fuerunt. Hominem sum secutus privato officio, non publico; tantumque apud me grati animi fidelis memoria valuit, ut nullâ non modo cupiditate, sed ne spe quidem, prudens et sciens, tanquam ad interitum ruerem voluntarium. Quod quidem meum consilium minime obscurum fuit; nam et in hoc ordine, integrâ re, multa de pace dixi; et in ipso bello eadem etiam cum capitis mei periculo sensi. Ex quo jam nemo erit tam injustus rerum æstimator, qui dubitet, quæ Cæsaris voluntas de bello fuerit, cum pacis auctores conservandos statim censuerit, cæteris fuerit iratior. Atque id minus mirum videretur fortasse tum, cum esset incertus exitus, et anceps fortuna belli. Qui vero victor pacis auctores diligit, is profecto declarat, se maluisse non dimicare, quam vincere. Atque hujus quidem rei M. Marcello sum testis. Nostri enim sensus, ut in pace semper, sic tum etiam in bello congruebant. Quoties ego cum, et quanto cum dolore vidi, cum insolentiam certorum hominum, tum etiam ipsius victoriæ ferocitatem extimescentem? Quo gratior tua liberalitas, C. Cæsar, nobis, qui illa vidimus, debet esse; non enim jam causæ sunt inter se, sed victoriæ comparandæ. Vidi-mus tuam victoriam præliorum exitu terminatam; gla-

dium vaginâ vacuum in urbe non vidimus. Quos amissimus cives, eos Martis vis perculit, non ira victoriæ: ut dubitare debeat nemo, quin multos, si fieri posset, C. Cæsar, ab inferis excitaret; quoniam ex eadem acie conservat quos potest. Alterius vero partis nihil amplius dicam, quam id, quod omnes verebamur, nimis iracundam futuram fuisse victoriam. Quidam enim non modo armatis, sed interdum etiam otiosis minabantur: nec, quid quisque sensisset, sed ubi fuisset, cogitandum esse dicebant: ut mihi quidem videantur Dii immortales, etiamsi pœnas a populo Romano ob aliquod delictum expetiverunt, qui civile bellum taptum, et tam luctuosum excitaverunt, vel placati jam, vel etiam satiati aliquando, omnem spem salutis ad clementiam victoris et sapientiam contulisse. Quare gaude tuo isto tam excellenti bono, et fruire cum fortunâ et gloriâ, tum etiam naturâ et moribus tuis; ex quo quidem maximus est fructus, jucunditasque sapienti. Cætera cum tua recordabere, etsi persæpe virtuti, tamen plerumque felicitati tuæ gratulabere. De nobis, quos in republica tecum simul salvos esse voluisti, quoties cogitabis, toties de maximis tuis beneficiis, toties de incredibili liberalitate, toties de singulari sapientia tua cogitabis: quæ non modo summa bona, sed nimirum audebo vel sola dicere. Tantus est enim splendor in laude vera, tanta in magnitudinæ animi et consilii dignitas, ut hæc a virtute donata; cætera a fortuna commodata esse videantur. Noli igitur in conservandis bonis viris defatigari, non cupiditate præsertim, aut pravitate aliqua lapsis, sed opinione officii, stultâ fortasse, certe non improbâ, et specie quadam reipublicæ. Non enim tua ulla culpa est, si te aliqui timuerunt; contraque summa laus, quod plerique minime timendum fuisse senserunt.—Nunc vero venio ad gravissimam querelam, et atrocissimam suspicionem tuam; quæ non tibi ipsi magis,

quam cum omnibus civibus, tum maxime nobis, qui a te conservati sumus, providenda est; quam, etsi spero esse falsam, nunquam tamen verbis extenuabo. Tua enim cautio, nostra cautio est: ut, si in alterutro peccandum sit, malim videri nimis timidus, quam parum prudens. Sed quisnam est iste tam demens? de tuisne? tametsi qui magis sunt tui, quam quibus tu salutem insperantibus reddidisti? An ex eo numero, qui una tecum fuerunt? non est credibilis tantus in ullo furor, ut, quo duce omnia summa sit adeptus, hujus vitam non anteponat suæ. At si tui nihil cogitant sceleris, cavendum est ne quid inimici. Qui? omnes enim qui fuerunt, aut sua pertinaciâ vitam amiserunt, aut tua misericordiâ retinuerunt: ut aut nulli supersint de inimicis, aut, qui superfuerunt, amicissimi sint. Sed tamen, cum in animis hominum tantæ latebræ sint, et tanti recessus, augeamus sane suspicionem tuam: simul enim augebimus et diligentiam. Nam quis est omnium tam ignarus rerum, tam rudis in republica, tam nihil unquam nec de sua, nec de communi salute cogitans, qui non intelligat, tua salute contineri suam? et ex unius tua vitam pendere omnium? Equidem de te dies noctesque, ut debeo, cogitans, casus duntaxat humanos, et incertos eventus valetudinis, et naturæ communis fragilitatem extimesco: doleoque, cum respublica immortalis esse debeat, eam in unius mortalis anima consistere. Si vero ad humanos casus, incertosque eventus valetudinis, sceleris etiam accedat, insidiarumque consensio; quem deum, etiam si cupiat, opitulari posse reipublicæ credamus? Omnia sunt excitanda tibi, C. Cæsar, uni, quæ jacere sentis, belli ipsius impetu, quod necesse fuit, perculsa atque prostrata: constituenda judicia, revocanda fides, comprimendæ libidines, propaganda soboles, omnia, quæ dilapsa jam defluerunt, severis legibus vincienda sunt. Non fuit recusandum

in tahto civili bello, tantoque animorum ardore et armorum, quin quassata respublica, quicumque belli eventus fuisset, multa perderet et ornamenta dignitatis, et præsidia stabilitatis suæ; multaque uterque dux faceret armatus, quæ idem togatus fieri prohibuisset: quæ quidem nunc tibi omnia belli vulnera curanda sunt, quibus, præter te, mederi nemo potest. Itaque illam tuam præclarissimam et sapientissimam vocem invitatus audiui, satis te diu vel naturæ vixisse, vel gloriæ: satis, si ita vis, naturæ fortasse; addo etiam, si placet, gloriæ: at, quod maximum est, patriæ certe parum. Quare omitte, quæso, istam doctorum hominum in contemnenda morte prudentiam: noli nostro periculo sapiens esse. Sæpe enim venit ad aures meas, te idem istud nimis crebro dicere, satis te tibi vixisse. Credo: sed tum id audirem, si tibi soli viveres, aut si tibi etiam soli natus esses; nunc, cum omnium salutem civium, cunctamque rempublicam res tuæ gestæ complexæ sint, tantum abes a perfectione maximorum operum, ut fundamenta quæ cogitas, nondum jeceris. Hic tu modum tuæ vitæ, non salute reipublicæ, sed æquitate animi definies? Quid, si istud ne gloriæ quidem tuæ satis est? cujus te esse avidissimum, quamvis sis sapiens, non negabis. Parumne igitur, inquires, gloriam magnam relinquemus? Immo vero aliis, quamvis multis, satis: tibi uni parum. Quidquid enim est, quamvis amplum sit, id certe parum est tum, cum est aliquid amplius. Quod si rerum tuarum immortalium, C. Cæsar, hic exitus futurus fuit, ut, devictis adversariis, rempublicam in eo statu relinqueres, in quo nunc est? vide, quæso, ne tua divjna virtus admirationis plus sit habitura, quam gloriæ: siquidem gloria est illustris ac pervagata multorum et magnorum, vel in suos, vel in patriam, vel in omne genus hominum, famâ meritorum. Hæc igitur tibi reliqua pars est, hic restat actus,

in hoc elaborandum est, ut rempublicam constituas, eaque tu in primis, cum summâ tranquillitate et otio, perfruare ; tum te, si voles, cum et patriæ, quod debes, solve-
ris, et naturam ipsam expleveris satietate vivendi, satis diu vixisse dicito. Quid est enim omnino hoc ipsum diu, in quo est aliquid extremum, quod cum venerit, omnis voluptas præterita pro nihilo est, quia postea nulla futura sit ? Quanquam iste tuus animus nunquam his angustiis, quas natura nobis ad vivendum dedit, contentus fuit : semper immortalitatis amore flagravit. Nec vero hæc tua vita dicenda est, quæ corpore et spiritu continetur. Illa, inquam, illa vita est tua, Cæsar, quæ vigebit memoriâ seculorum omnium ; quam posteritas alet, quam ipsa æternitas semper tuebitur. Huic tu inservias, huic te ostentes oportet : quæ quidem quæ miretur, jampridem multa habet ; nunc, etiam quæ laudet, expectet. Obstupescant posterius certe imperia, provincias, Rhenum, Oceanum, Nilum, pugnas innumerabiles, incredibiles victorias, monumenta, munera, triumphos audientes et legentes tuos. Sed, nisi hæc urbs stabilita tuis consiliis et institutis erit, vagabitur modo nomen tuum longe atque late ; sedem quidem stabilem, et domicilium certum non habebit. Erit ter eos etiam, qui nascentur, sicut inter nos fuit, magna dissensio ; cum alii laudibus ad cælum res tuas gestas efferent, alii fortasse aliquid requirent, idque vel maximum, nisi belli civilis incendium salute patriæ restinxeris : ut illud fati fuisse videatur, hoc consilii. Servi igitur iis etiam iudicibus, qui multis post seculis de te judicabunt, et quidem haud scio an incorruptius, quam nos ; nam et sine amore, et sine cupiditate, et rursus sine odio, et sine invidia judicabunt. Id autem etiam si tunc ad te, ut quidam falso putant, non pertinebit ; nunc certe pertinet, te esse talem, ut tuas laudes obscuratura nulla unquam sit oblivio.

Diversæ voluntates civium fuerunt, distractæque sententiæ ; non enim consiliis solum et studiis, sed armis etiam et castris dissidebamus. Erat autem obscuritas quædam, erat certamen inter clarissimos duces : multi dubitabant, quid optimum esset ; multi, quid sibi expediret ; multi, quid deceret ; nonnulli etiam, quidliceret. Perfuncta respublica est hoc misero fatalique bello : vicit is, qui non fortunâ inflammaret odium suum, sed bonitate leniret ; nec qui omnes, quibus iratus esset, eosdem etiam exilio, aut morte dignos judicaret : arma ab aliis posita, ab aliis erepta sunt. Ingratus est injustusque civis, qui armorum periculo liberatus, animum tamen retinet armatum : ut etiam ille sit melior, qui in acie cecidit, qui in causa animam profudit ; quæ enim pertinacia est quibusdam, eadem aliis constantia videri potest. Sed quia jam omnis fracta dissensio est armis, et extincta æquitate victoris ; restat, ut omnes unum velint, qui modo habent aliquid non solum sapientiæ, sed etiam sanitatis. Nisi te, C. Cæsar, salvo, et in ista sententia, quâ cum antea, tum hodie vel maxime usus es, manente, salvi esse non possumus. Quare omnes te, qui hæc salva esse volumus, et hortamur, et obsecramus, ut vitæ, utsaluti tuæ consulas : omnesque tibi (ut pro aliis etiam loquar, quod de me ipse sentio), quoniam subesse aliquid putas, quod cavendum sit, non modo excubias et custodias, sed etiam laterum nostrorum oppositus et corporum pollicemur.—Sed ut, unde est orsa, in eodem terminetur oratio ; maximas tibi gratias agimus, C. Cæsar, majores etiam habemus. Nam omnes idem sentiunt, quod ex omnium precibus et lacrymis sentire potuisti. Sed quia non est stantibus omnibus necesse dicere ; a me certe dici volunt : cui necesso est quodammodo, et quod volunt, et quod decet, et quod M. Marcello, a te huic ordini populoque Romano et reipublicæ reddito, præci-

pue id a me fieri debere intelligo. Nam lætari omnes, non ut de unius solum, sed ut de communi omnium salute, sentio. Quod autem summæ benevolentia est, quæ mea erga illum omnibus semper nota fuit, ut vix C. Marcello, optimo et amantissimo fratri, præter eum quidem cederem nemini; cum id sollicitudine, curâ, labore tamdiu præstiterim, quamdiu est de illius salute dubitatum: certe hoc tempore, magnis curis, molestiis, doloribus liberatus, præstare debeo. Itaque, C. Cæsar, sic tibi gratias ago, ut omnibus me rebus a te non conservato solum, sed etiam ornato, tamen ad tua innumerabilia in me unum merita, quod fieri jam posse non arbitrabar, maximus hoc tuo facto cumulus accesserit.

ORATIO III.

QUÆ EST PRO

Q. LIGARIO.

ARGUMENTUM.

Hanc orationem M. Tullius in Foro apud Cæsarem dixit extremo anno Urbis 707, Julio Cæsare III. M. Æmilio Lepido Cons. pridie Kal. interkalares priores, qui fuit ultimus dies prioris mensis illorum duorum, quos Cæsar, hoc anno Fastos corrigens, inter Novembrem ac Decembrem interjecit: de quibus Suetonius in Julio.

Fratres et propinqui Ligarii prostrati ad pedes Cæsaris domi ejus jacuerunt, ut est in epist. xv. libri vi. Famil. et in hac oratione. Postea vero in Foro hæc Cicero dixit. Pompeianis hoc anno devictis a Cæsare in Africa (in quam Ligarius ante bellum civile profectus, tempore belli remanserat), Ligario vita concessa fuit, ut est in Comment. de Bello Africo. Sed dum Cæsare Romam reverso, Ligarius extra Italiam in exilio manet, ac fratres, propinqui, itemque C. Pansa et M. Cicero de ejus reditu laborant, Q. Ælius Tubero, qui cum patre suo Africæ orâ, triennio ante a Ligario prohibitus fuerat, eum apud Cæsarem accusavit, et orationem in Ligarium edidit; cujus Quintilianus, lib. x. cap. i. meminit. Cicero eum concessione defendit. Cum autem concessionis duæ partes a Rhetoribus proponantur, Purgatio et Deprecatio, M. Cicero illis primum utitur, atque ἀντιγλήματα aliquot locis miscet: ad extremam vero Deprecationem adhibet. Hanc orationem pulcherrimam (ut a Pomponio jurisconsulto nominatur in L. II. De Orig. Juris) Cicero bello Hispaniensi scriptam edidit: quæ, quantopere Attico, Balbo, Oppio, aliisque placuerit, cognosces epist. xii. et xviii. libri xii. ad Attic.—FABRICIUS.

Novum crimen, C. Cæsar, et ante hunc diem inauditum propinquus meus ad te Q. Tubero detulit, Q. Ligarium in Africa fuisse; idque C. Pansa, præstanti vir ingenio, fretus fortasse ea familiaritate, quæ est ei tecum, ausus est confiteri. Itaque, quo me vertam nescio. Paratus enim veneram, cum tu id neque per te scires, neque audire aliunde potuisses, ut ignoratione tua ad hominis miseri salutem abuterer; sed quoniam diligentiam inimici investigatum est id, quod latebat, confitendum est, ut opinor; præsertim cum meus necessarius, C. Pansa, fecerit, ut id jam in-

tegrum non esset: omissâque controversiâ omni, oratio ad misericordiam tuam conferenda est, quâ plurimi sunt conservati, cum a te non liberationem culpæ, sed errati veniam impetravissent. Habes igitur, Tubero, quod est accusatori maxime optandum, confitentem reum: sed tamen ita confitentem, se in ea parte fuisse, quâ te, Tubero, quâ virum omni laude dignum, patrem tuum. Itaque prius de vestro delicto confiteamini necesse est, quam Ligarii ullam culpam reprehendatis.—Q. igitur Ligarius, cum esset adhuc nulla belli suspicio, legatus in Africam cum C. Considio profectus est: qua in legatione et civibus et sociis ita se probavit, ut decedens Considius provinciâ satisfacere hominibus non posset, si quemquam alium provinciæ præfecisset. Itaque Q. Ligarius, cum diu recusans nihil profecisset, provinciam accepit invitus: cui sic præfuit in pace, ut et civibus et sociis gratissima esset ejus integritas et fides. Bellum subito exarsit: quod, qui erant in Africa, ante audierunt geri, quam parari. Quo audito, partim cupiditate inconsideratâ, partim cæco quodam timore, primo salutis, post etiam studii sui, quærebant aliquem ducem: cum Ligarius, domum spectans, et ad suos redire cupiens, nullo se implicari negotio passus est. Interim P. Accius Varus, qui prætor Africam obtinuerat, Uticam venit. Ad eum statim concursus est; atque ille non mediocri cupiditate arripuit imperium, si illud imperium esse potuit, quod ad privatum clamore multitudinis imperitiæ, nullo publico consilio, deferebatur. Itaque Ligarius, qui omne tale negotium cuperet effugere, paulum adventu Vari conquievit. Adhuc, C. Cæsar, Q. Ligarius omni culpâ vacat. Domo est egressus, non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli: legatus in pace profectus, in provincia pacatissima ita se gessit, ut ei pacem esse expediret. Profectio certe animum

tuum non debet offendere. Num igitur remansio? Multo minus. Nam profectio voluntatem habuit non turpem, remansio etiam necessitatem honestam. Ergo hæc duo tempora carent crimine: unum, cum est legatus profectus; alterum, cum, efflagitatus a provincia, præpositus Africæ est. Tertium est tempus, quo post adventum Vari in Africa restitit. Quod si est criminis, necessitatis crimen est, non voluntatis. An ille, si potuisset illinc ullo modo evadere, Uticæ potius, quam Romæ; cum P. Accio, quam cum concordissimis fratribus; eum alienis esse, quam cum suis maluisset? Cum ipsa legatio plena desiderii ac sollicitudinis fuisset, propter incredibilem quendam fratrum amorem, hic æquo animo esse potuit, belli dissidio distractus à fratribus?—Nullum igitur habes, Cæsar, adhuc in Q. Ligario signum alienæ a te voluntatis; cuius ego causam, animadverte, quæso, quâ fide defendam, cum prodo meam. O clementiam admirabilem, atque omni laude, prædicatione, literis, monumentisque decorandam! M. Cicero apud te defendit, alium in ea voluntate non fuisse, in qua se ipsum confitetur fuisse; nec tuas tacitas cogitationes extimescit; nec, quid tibi de alio audienti, de se ipso occurat, reformidat. Vide, quam non reformidem: vide, quanta lux liberalitatis, et sapientiæ tuæ mihi, apud te dicenti, oboriatur. Quantum potero, voce contendam, ut hoc populus Romanus audiat. Suscepto bello, Cæsar, gesto etiam ex magna parte, nulla vi coactus, iudicio meo ac voluntate ad ea arma profectus sum, quæ erant sumpta contra te. Apud quem igitur hoc dico? nempe apud eum, qui, cum hoc sciret, tamen me, antequam vidit, reipublicæ reddidit: qui ad me ex Ægypto literas misit, ut essem idem, qui fuisset: qui, cum ipse imperator in toto imperio populi Romani unus esset, esse me alterum passus est: a quo, hoc ipso C. Pansa mihi nuncium perferente,

concessos fasces laureatos tenui, quoad tenendos putavi : qui mihi tum denique se salutem putavit dare, si eam nullis spoliata ornamentis dedisset. Vide, quæso, Tubero, ut, qui de meo facto non dubitem dicere, de Ligarii non audeam confiteri. Atque hæc propterea de me dixi, ut mihi Tubero, cum de se eadem dicerem, ignosceret. Cujus ego industriæ, gloriæque faveo, vel propter propinquam cognationem, vel quod ejus ingenio studiisque delector, vel quod laudem adolescentis propinqui existimo etiam ad meum aliquem fructum redundare. Sed hoc quæro, quis putet esse crimen, fuisse in Africa Ligarium ? nempe is, qui et ipse in eadem Africa esse voluit, et prohibitum se a Ligario queritur, et certe contra ipsum Cæsarem est congressus armatus. Quid enim, Tubero, tuus ille destrictus in acie Pharsalica gladius agebat ? cujus latus ille mucro petebat ? qui sensus erat armorum tuorum ? quæ tua mens ? oculi ? manus ? ardor animi ? quid cupiebas ? quid optabas ? Nimis urgeo : commoveri videtur adolescens : ad me revertar. Iisdem in armis fui. Quid autem aliud egimus, Tubero, nisi, ut, quod hic potest, nos possemus ? Quorum igitur impunitas, Cæsar, tuæ clementiæ laus est, eorum ipsorum ad crudelitatem te acuet oratio ? Atque in hac causa nonnihil equidem, Tubero, etiam tuam, sed multo magis patris tui prudentiam desidero : quod homo, cum ingenio, tum etiam doctriua excellens, genus hoc causæ quod esset, non viderit. Nam si vidisset, quovis profecto, quam isto modo a te agi maluisset. Arguis fatentem. Non est satis : accusas eum, qui causam habet, aut, ut ego dico, meliorem quam tu ; aut, ut tu vis, parem. Hæc non modo mirabilia sunt, sed prodigii simile est, quod dicam. Non habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius condemnetur, sed ut necetur. Hoc egit civis Romanus ante

te nemo. Externi isti sunt mores. Usque ad sanguinem incitari solet odium aut levium Græcorum, aut immanium Barbarorum. Nam quid aliud agis? ut Romæ ne sit? ut domo careat? ne cum optimis fratribus, ne cum hoc T. Broccho, avunculo suo, ne cum ejus filio, consobrino suo, ne nobiscum vivat? ne sit in patria? Num est? num potest magis carere his omnibus, quam caret? Italia prohibetur, exulat. Non tu ergo hunc patriâ privare, quâ caret, sed vitâ, vis. At istud ne apud eum quidem dictatorem, qui omnes, quos oderat, morte multabat, quisquam egit isto modo. Ipse jubebat occidi, nullo postulante: præmiis etiam invitabat. Quæ tamen crudelitas ab hoc eodem, aliquot annis post, quem tu nunc crudelem esse vis, vindicata est. Ego vero istud non posulo, inquires. Ita mehercule existimo, Tubero. Novi enim te, novi patrem tuum, novi domum, nomenque vestrum: studia denique generis ac familiæ vestræ, virtutis, humanitatis, doctrinæ plurimarum artium atque optimarum, nota sunt mihi omnia. Itaque certò scio, vos non petere sanguinem: sed parum attenditis. Res enim eo spectat, ut ea poena, in qua adhuc Q. Ligarius sit, non videamini esse contenti. Quæ est igitur alia, præter mortem? Si enim in exilio est, sicuti est, quid amplius postulatis? An, ne ignoscatur? Hoc vero multo acerbius, multoque est durius. Quod nos domi petimus precibus et lacrymis, prostrati ad pedes, non tam nostræ causæ fidentes, quam hujus humanitati, id ne impetremus, pugnabis? et in nostrum fletum irrumpes? et nos jacentes ad pedes supplicum voce prohibebis? Si cum hoc domi faceremus, quod et fecimus, et, ut spero, non frustra fecimus, tu derepente irrupisses, et clamare cœpisses, C. Cæsar, cave ignoscas, cave te fratrum, pro fratris salute obsecrantium, miscreatur: nonne omnem

humanitatem exuisses? Quanto hoc durius, quod nos domi petimus, id a te in foro oppugnari? et in tali miseria multorum, perfugium misericordiae tollere? Dicam plane, C. Cæsar, quod sentio. Si in hac tanta tua fortuna lenitas tanta non esset, quantum tu per te, per te, inquam, obtines, (intelligo quid loquar) acerbissimo luctu redundaret ista victoria. Quam multi enim essent de victoribus, qui te crudelem esse vellent, cum etiam de victis reperiantur? quam multi, qui, cum a te nemini ignosci vellent, impedirent clementiam tuam, cum etiam ii, quibus ipse ignovisti, nolint te in alios esse misericordem? Quod si probare Cæsari possemus, in Africa Ligarium omnino non fuisse: si honesto et misericordii mendacio salutis civis calamitosi consultum esse vellemus: tamen hominis non esset, in tanto discrimine et periculo civis refellere et coarguere nostrum mendacium: et, si esset alicujus, ejus certe non esset, qui in eadem causa et fortuna fuisset. Sed tamen aliud est errare Cæsarem nolle, aliud nolle misereri. Tum diceres: cave, Cæsar, credas; fuit in Africa Ligarius; tulit arma contra te. Nunc quid dicis? cave ignoscas. Hæc nec hominis, nec ad hominem vox est? quâ qui apud te, C. Cæsar, utetur, suam citius abjiciet humanitatem, quam extorquebit tuam. Ac primus aditus, et postulatio Tuberonis hæc, ut opinor, fuit, velle se de Q. Ligarii scelere dicere. Non dubito, quin admiratus sis, vel quod de nullo alio, quisquam, vel quod is, qui in eadem causa fuisset, vel quidnam novi facinoris afferret. Scelus tu illud vocas, Tubero? cur? isto enim nomine illa adhuc causa caruit. Alii errorem appellant, alii timorem; qui durius, spem, cupiditatem, odium, pertinaciam; qui gravissime, temeritatem: scelus, præter te, adhuc nemo. Ac mihi quidem, si proprium et verum nomen nostri mali quærat, fatalis quæ-

dam calamitas incidisse videtur, et improvidas hominum mentes occupavisse: ut nemo mirari debeat, humana consilia divinâ necessitate esse superata. Liceat esse miseros, quanquam hoc victore esse non possumus. Sed non loquor de nobis: de illis loquor, qui occiderunt. Fuerint cupidi, fuerint irati, fuerint pertinaces; sceleris vero crimine, furoris, parricidii, liceat Cn. Pompeio mortuo, liceat multis aliis carere. Quando hoc quisquam ex te, Cæsar, audivit? aut tua quid aliud arma voluerunt, nisi a te contumeliam propulsare? quid egit tuus ille invictus exercitus, nisi ut suum jus tueretur, et dignitatem tuam? Quid? tu, cum pacem esse cupiebas, idne agebas, ut tibi cum sceleratis, an ut cum bonis civibus conveniret? Mihi vero, Cæsar, tua in me maxima merita tanta certe non viderentur, si me, ut sceleratum, a te conservatum putarem. Quomodo autem tu de republica bene meritus esses, si tot sceleratos incolumi dignitate esse voluisses? Secessionem tu illam existimavisti, Cæsar, initio, non bellum: non hostile odium, sed civile dissidium: utrisque cupientibus rempublicam salvam, sed partim consiliis, partim studiis a communi utilitate aberrantibus. Principum dignitas erat pene par; non par fortasse eorum, qui sequebantur: causa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte, quod probari posset; nunc melior certe ea judicanda est, quam etiam Dii adjuverint. Cognita vero clementiâ tua, quis non eam victoriam probet, in qua occiderit nemo, nisi armatus? Sed, ut omittam communem causam, veniamus ad nostram: utrum tandem existimas facilius fuisse, Tubero, Ligarium ex Africa exire, an vos in Africam non venire? Poteramusne, inquires, cum senatus censuisset? Si me consulis, nullo modo. Sed tamen Ligarium senatus idem legaverat. Atque ille eo tempore paruit, cum parere senatui necesse erat: vos

tunc paruistis, cum paruit nemo, qui noluit. Reprehendo igitur? minime vero. Neque enim licuit aliter vestro generi, nomini, familiæ, disciplinæ. Sed hoc non concedo, ut, quibus rebus gloriemini in vobis, easdem in aliis reprehendatis. Tuberonis sors conjecta est ex senatus-consulto, cum ipse non adesset, morbo etiam impediretur: statuerat se excusare. Hæc ego novi propter omnes necessitudines, quæ mihi sunt cum L. Tubero. Domi una eruditæ, militiæ contubernales, post affines, in omni denique vita familiares. Magnum etiam vinculum, quod iisdem studiis semper usi sumus. Scio igitur Tuberonem domi manere voluisse. Sed ita quidam agebant, ita rei-publicæ sanctissimum nomen opponebant, ut etiam si aliter sentiret, verborum tamen ipsorum pondus sustinere non posset. Cessit auctoritati amplissimi viri, vel potius paruit. Una est profectus cum iis, quorum erat una causa. Tardius iter fecit. Itaque in Africam venit jam occupatam. Hinc in Ligarium crimen oritur, vel ira potius. Nam, si crimen est ullum, voluisse; non minus magnum est, vos Africam, omnium provinciarum arcem, natam ad bellum contra hanc urbem gerendum, obtinere voluisse, quam aliquem se maluisse. Atque is tamen aliquis, Ligarius non fuit. Varus imperium se habere dicebat: fasces certe habebat. Sed quoquo modo sese illud habet: hæc querela vestra, Tubero, quid valet? Recepti in provinciam non sumus. Quid, si essetis? Cæsarine eam tradituri fuissetis, an contra Cæsarem retenturi? Vide, quid licentiæ, Cæsar, nobis tua liberalitas det, vel potius audaciæ. Si responderit Tubero, Africam, quo senatus eum, sorsque miserat, tibi patrem suum traditurum fuisse: non dubitabo apud ipsum te, cujus id eum facere interfuit, gravissimis verbis ejus consilium reprehendere. Non enim si tibi ea res grata fuisset, esset etiam probata.

Sed jam hoc totum omitto, non tam ut ne offendam tuas patientissimas aures, quam ne Tubero, quod nunquam cogitavit, facturum fuisse videatur. Veniebatis igitur in Africam provinciam, unam ex omnibus huic victoriæ maxime infestam: in qua erat rex potentissimus, inimicus huic causæ, aliena voluntas, conventus firmi atque magni. Quæro, quid facturi fuissetis? quanquam, quid facturi fueritis, non dubitem, cum videam, quid feceritis. Prohibiti estis in provincia vestra pedem ponere, et prohibiti, ut perhibetis, summa cum injuria. Quomodo id tulistis? acceptæ injuriæ querelam ad quem detulistis? nempe ad eum, cujus auctoritatem secuti, in societatem belli veneratis. Quod si Cæsaris causâ in provinciam veniebatis: ad eum profecto exclusi provinciâ venissetis. Venistis ad Pompeium. Quæ est ergo hæc apud Cæsarem querela, cum eum accusetis, a quo queramini vos prohibitos contra Cæsarem bellum gerere? Atque in hoc quidem vel cum mendacio, si vultis, gloriari per me licet, vos provinciam fuisse Cæsari tradituros, etiam si a Varo et quibusdam aliis prohibiti essetis. Ego autem confitebor culpam esse Ligarii, qui vos tantæ laudis occasione privaverit. Sed vide, queso, C. Cæsar, constantium ornatissimi viri, L. Tuberonis: quam ego, quamvis ipse probarem, ut probo, tamen non commemorarem, nisi a te cognovissem in primis eam virtutem solere laudari. Quæ fuit igitur unquam in ullo homine tanta constantia? Constantiam dico? nescio, an melius patientiam possem dicere. Quotus enim istud quisque fecisset, ut a quibus in dissentione civili non esset receptus, essetque etiam cum crudelitate rejectus, ad eas ipsas rediret? Magni cujusdam animi, atque ejus viri est, quem de suscepta causa, propositaque sententia, nulla contumelia, nulla vis, nullum periculum posset depellere. Ut enim

cætera paria Tuberoni cum Varo fuissent : honos, nobilitas, splendor, ingenium ; quæ nequaquam fuerunt ; hoc certe præcipuum Tuberonis fuit, quod justo cum imperio ex senatus-consulto in provinciam suam venerat. Hinc prohibitus, non ad Cæsarem, ne iratus ; non domum, ne iners ; non aliquam in regionem, ne condemnare causam illam, quam secutus esset, videretur : in Macedoniam ad Cn. Pompeii castra venit, in eam ipsam causam, a qua erat rejectus cum injuria. Quid ? cum ista res nihil commovisset ejus animum, ad quem veneratis, languidiore, credo, studio in causa fuistis : tantummodo in præsidiis eratis, animi vero a causa abhorrebant. An, ut fit in bellis civilibus, nec in vobis magis quam in reliquis, omnes vincendi studio tenebamur ? Pacis equidem semper auctor fui ; sed tum sero. Erat enim amentis, cum aciem videres, pacem cogitare. Omnes, inquam, vincere volebamus ; tu certe præcipue, qui in eum locum venisses, ubi tibi esset pereundum, nisi vicisses. Quanquam, ut nunc se res habet, non dubito, quin hanc salutem anteponas illi victoriæ. Hæc ego non dicerem, Tubero, si aut vos constantiæ vestræ, aut Cæsarem beneficii sui poeniteret. Nunc quæro, utrum vestras injurias, an reipublicæ persequamini. Si reipublicæ : quid de vestra in ea causa perseverantia respondebitis ? Si vestras : videte, ne erretis, qui Cæsarem vestris inimicis iratum fore putetis, cum ignoverit suis. Itaque num tibi videor, Cæsar, in causa Ligarii occupatus esse ? Num de ejus facto dicere ? quidquid dixi, ad unam summam referri volo, vel humanitatis, vel clementiæ, vel misericordiæ tuæ. Causas, Cæsar, egi multas, et quidem tecum, dum te in foro tenuit ratio honorum tuorum : certe nunquam hoc modo : *Ignoscite, Judices ; erravit ; lapsus est ; non putavit ; si unquam posthac.* Ad parentem sic agi solet : ad judices :

Non fecit ; non cogitavit ; falsi testes ; fictum crimen. Dic te, Cæsar, de facto Ligarii judicem esse : quibus in præsi-
diis fuerit, quære. Taceo. Ne hæc quidem colligo,
quæ fortasse valerent etiam apud judicem : legatus ante
bellum profectus, relictus in pace, bello oppressus, in eo
non acerbus ; tum etiam fuit totus animo, et studio tuus.
Ad judicem sic agi solet ; sed ego ad parentem loquor :
Erravi ; temere feci ; pœnitet ; ad clementiam tuam con-
fugio ; delicti veniam peto ; ut ignoscas oro. Si nemo
impetravit, arroganter ; si plurimi, tu idem fer opem, qui
spem dedisti.——An sperandi Ligario causa non sit, cum
mihi apud te sit locus etiam pro altero deprecandi ? Quan-
quam neque in hac oratione spes est posita causæ, nec in
eorum studiis, qui a te pro Ligario petunt, tui necessarij.
Vidi enim et cognovi, quid maxime spectares, cum pro
alicujus salute multi laborarent : causas apud te rogantium
gratiores esse, quam vultus : neque te spectare, quam tuus
esset necessarius is, qui te oraret, sed quam illius, pro
quo laboraret. Itaque tribuis tu quidem tuis ita multa,
ut mihi beatiore illi esse videantur interdum, qui tua li-
beralitate fruuntur, quam tu ipse, qui illis tam multa
concedis. Sed video tamen, apud te causas, ut dixi, ro-
gantium valere plus, quam preces ; ab iisque te moveri
maxime, quorum justissimum dolorem videas in petendo.
In Q. Ligario conservando multis tu quidem gratum fa-
cies necessariis tuis ; sed hoc, quæso, considera, quod
soles. Possum fortissimos viros, Sabinos, tibi probatissi-
mos, totumque agrum Sabinum, florem Italiæ, ac robur
reipublicæ, proponere. Nosti optime homines. Animad-
verte horum omnium mœstitiam, et dolorem. Hujus
T. Brocchi, de quo non dubito quid existimes, lacrymas
squaloremque ipsius, et filii vides. Quid de fratribus di-
cam ? Noli, Cæsar, putare, de unius capite nos agere ;

aut tres tibi Ligarii in civitate retinendi sunt, aut tres ex civitate exterminandi. Quodvis exilium his est optatius, quam patria, quam domus, quam Dii penates, uno illo exulante. Si fraterne, si pie, si cum dolore faciunt, moveant te horum lacrymæ, moveat pietas, moveat germanitas: valeat tua vox illa, quæ vicit. Te enim dicere audiebamus, Nos omnes adversarios putare, nisi qui nobiscum essent; te, omnes, qui contra te non essent, tuos. Videsne igitur hunc splendorem, omnem hanc Brocchorum domum, hunc L. Martium, C. Cæsetium, L. Corfidium, hosce omnes equites Romanos, qui adsunt veste mutatâ, non solum notos tibi, verum etiam probatos viros, tecum fuisse? Atque his maxime irascebamur, et hos requirebamus, et his nonnulli etiam minabamur. Conserva igitur tuis suos; ut, quemadmodum cætera, quæ dicta sunt a te, sic hoc verissimum reperiatur. Quod si penitus perspicere posses concordiam Ligiorum, omnes fratres tecum judicares fuisse. An potest quisquam dubitare, quin, si Q. Ligarius in Italia esse potuisset, in eadem sententia futurus fuisset, in qua fratres fuerunt? quis est, qui horum consensum conspirantem, et pene conflatum, in hac prope æqualitate fraterna non noverit? qui hoc non sentiat, quidvis prius futurum fuisse, quam ut hi fratres diversas sententias, fortunasque sequerentur? Voluntate igitur omnes tecum fuerunt: tempestate abreptus est unus; qui, si consilio id fecisset, esset eorum similis, quos tu tamen salvos esse voluisti. Sed ierit ad bellum: discesserit non a te solum, verum etiam a fratribus. Hi te orant tui. Equidem cum tuis omnibus negotiis interesssem, memoriâ teneo, qualis tum T. Ligarius, quæstor urbanus, fuerit erga te et dignitatem tuam. Sed parum est me hoc meminisse: spero etiam te, qui oblivisci nihil soles nisi Injurias, quoniam

hoc est animi, quoniam etiam ingenii tui, te aliquid de hujus illo quæstoris officio cogitantem, etiam de aliis quibusdam quæstoribus reminiscentem recordari. Hic igitur T. Ligarius, qui tum nihil egit aliud, (neque enim hæc divinabat) nisi ut tu eum studiosum tui, et bonum virum judicares, nunc a te supplex fratris salutem petit, Quam hujus admonitus officio cum utrisque his dederis, tres fratres optimos et integerrimos, non solum sibi ipsos, neque his tot ac talibus viris, neque nobis necessariis suis, sed etiam reipublicæ condonaveris. Fac igitur, quod de homine nobilissimo et clarissimo, M. Marcello fecisti nuper in curia, nunc idem in foro de optimis, et huic omni frequentiæ probatissimis fratribus. Ut concessisti illum senatui, sic da hunc populo, cujus voluntatem carissimam semper habuisti. Et, si ille dies tibi gloriosissimus, populo Romano gratissimus fuit: noli, obsecro, dubitare, C. Cæsar, similem illi gloriæ laudem quam sæpissime quærere. Nihil est enim tam populare quam bonitas: nulla de virtutibus tuis plurimis nec gratior, nec admirabilior, misericordiâ est. Homines enim ad Deos nullâ re propius accedunt, quam salutem hominibus dando. Nihil habet nec fortuna tua majus, quam ut possis; nec natura tua melius, quam ut velis conservare quamplurimos. Longiorem orationem causa forsitan postulat, tua certe natura brevior. Quare, cum utilius esse arbitrer, te ipsum, quam aut me, aut quemquam, loqui tecum, finem jam faciam. Tantum te ipsum admonebo, si illi absenti salutem dederis, præsentibus his omnibus te daturum.

ORATIO IV.

QUÆ EST PRO

REGE DEIOTARO.

ARGUMENTUM.

Ut eas regiones in quibus versamur, et eos homines quibuscum vivimus, ita ea loca, eosque homines, de quibus quotidie audimus, nosse jucundum est : principio quædam de Gallogræcia in qua regnavit Deiotarus ; tum de ipso Deiotaro nonnulla dicam, quæ neque ipsa per se cognitu indigna sint, et quasi faciem præferant nobis ad hanc orationem facilius intelligendam. Galatia igitur, quæ alio nomine Gallogræcia vocatur, Asiæ regio est, Phrygiæ, Bithyniæ, et Armeniæ minori contermina : dicta ex eo, quod illam antiquissimis temporibus, Tectosages, et alii quidam Galliæ populi, pulsus indigenis occuparunt. Ita enim apud Suidam legimus. Cum tanta hominum multitudo excrevisset in Gallia, ut regio ipsa, quamvis ferax, viz eis alendis suffectura videretur, trecenta Gallorum millia in Asiam venisse, et sedes posuisse ea in parte, quæ ex ipsis Galatia, aut Gallogræcia vocata est. Qua de re verba hæc sunt Lactantii, libro tertio ad Probum : Galli antiquitus a candore corporis Galatæ nuncupabantur ; et Sibylla siccos appellat. Quod significare voluit Pœta, cum ait :

Galli per dumos aderant, arcemque tenebant,
 Defensi tenebris, et dono noctis opacæ.
 Aurea cæsaries ollis, atque aurea vestis.
 Virgatis fulgent sagulis: tum lactea colla
 Auro innectuntur.—— *Æn.* viii. 657.

Cum posset dicere candida. Hinc utique Gallia provincia, in quam Galli aliquando venientes, cum Græcis se miscuerunt. Unde primum ea regio Gallogræcia, post Galatia nominata est. S. Hieronymus in lib. de Locis Hebraicis: Galatia provincia Asiæ a Gallis vocabulum trahens, qui in auxilium a rege Bithyniæ evocati, regnum cum eo, partâ victoriâ, diviserunt. Sicque deinde Græcis admixti, primo Gallogræci, post Galatæ sunt appellati. Eorum metropolis est Ancyra. Temporibus Sancti Hieronymi non Græce, sed Trevirorum linguâ adhuc loquebantur, post tantum temporis intervallum, adhuc ipso vocis sono testantes originem suam. Eum, quo duce profecti sunt, alii Leonem, Strabo Leonorium vocat. Qui et ipse lib. XII. iisdem narratis, ait eam olim divisam fuisse in 4 tetrarchias; inde in tres: in duas totum tandem cecidisse Deiotaro; ac postremo in provinciæ formam redactam esse. Sed Hirtius, eam occupatam fuisse a Deiotaro, aliis tetrarchis id injuriâ fieri querentibus. De quo ipso Deiotaro tempus est pauca dicendi.

Adjuverat imperatores Romanos toto vitæ suæ tempore in iis bellis, quæ Rom. in Asia gesserant. Et ipse vicissim a Rom. rex ex tetrarcho factus, et magnâ parte regni auctus fuerat. Donaverat etiam ei sive Pompeius, sive Senatus, Armeniam minorem. Et multa decreta honorificentissima in eum facta erant. Auctor tum idem Strabo, lib. XII. tum Cicero, cujus hæc sunt ad finem hujus orationis: Quæ enim fortuna, aut quis casus, aut quæ

tanta possit injuria omnium imperatorum de Deiotaro decreta delere? Ab omnibus enim est ornatus, qui postquam in castris esse potuit per ætatem, in Asia, Cappadocia, Ponto, Cilicia, Syria bella gesserunt, &c. *Eundem in orat. de Harusp. Resp. sæpe a Senatu, regali nomine dignum existimatum, clarissimorum imperatorum testimoniis ornatum esse dicit. In hac ipsa: Habebatur autem non solum tetrarcha nobilis, sed etiam optimus paterfamilias, et diligentissimus agricola, et pecuarius. De eo, de Harusp. Responsis: quem unum habemus in orbe terrarum fidelissimum huic imperio, atque amantissimum nostri nominis regem. Et Philip. II. Deiotari regis, et patris, et filii, et magnus, et nostro more instructus exercitus. Summa in filios spes, summa ingenti indoles, summa virtus. Quid de patre dicam, cujus benevolentia in populum Romanum est ipsius æqualis ætati. Qui non solum socius imperatorum nostrorum fuit in bellis, verum etiam dux copiarum suarum? quæ de illo viro Sylla, quæ Murena, quæ Servilius, quæ Lucullus, quam ornate, quam honorifice, quam graviter, sæpe in Senatu prædicaverunt? Quid de Cn. Pompeio loquar, qui unum Deiotarum in toto orbe terrarum ex animo amicum, vereque benevolum, unum fidelem populo Romano judicavit? Inter cætera autem Pompeium in Mithridatico bello egregie adjuverat: et ob id ab eo Armeniæ minoris regno donatus erat. Eutrop. lib. vi. Fuit peritissimus auspiciorum. Nihil nisi auspicato gerebat. Vide lib. i. de Divin. cap. 15. Adjuvit Pompeium in bello civili, et ipse in pugna Pharsalica præsens fuit. Cumque ob id a Cæsare et pecuniâ et parte regni multatus esset, negabat tamen se auspiciorum, quæ sibi ad Pompeium proficiscenti facta essent, pœnitere. Ibidem. Ignovit ta-*

men ei Cæsar, cum Pharnaci ignoscere noluerit. Hirtius et ei partem dedit eorum, quæ Pharnaci abstulerat. Deiotarus mortuo Cæsare sua recuperavit: Philippica ii. 37. Adjuvit Brutum cum Cassium novisset extreme senex. Dio libro quadragésimo septimo. Dictum ipsius in Crassum adversus Parthos proficiscentem, refert Plutarchus in Crasso. Crudelitas in filios: Plutarchus de Stoicis Contrariet. Ego cap. pen. lib. viii. Variarum lect. Item in Castorem Sæcondarium generum, et in filiam suam, Strabo libro xii. Accusatus est a Nepote, quod Cæsarem domi suæ interficere voluisset. Defendunt Cicero et Brutus.—MURETUS.

CUM in omnibus causis gravioribus, C. Cæsar, initio dicendi commoveri soleam vehementius, quam videtur vel usus, vel ætas mea postulare, tum in hac causa ita me multa perturbant, ut quantum mea fides studii mihi afferat ad salutem regis Deiotari defendendam, tantum facultatis timor detrahat. Primum dico pro capite, fortunisque regis: quod ipsum etsi non iniquum est, in tuo duntaxat periculo; tamen est ita inusitatum, regem capitis reum esse, ut ante hoc tempus non sit auditum. Deinde eum regem, quem ornare antea cuncto cum senatu solebam, pro perpetuis ejus in nostram rempublicam meritis, nunc contra atrocissimum crimen cogor defendere. Accedit, ut accusatorum alterius crudelitate, alterius indignitate conturber. Crudelem Castorem, ne dicam sceleratum et impium, qui nepos avum in discrimen capitis adduxerit, adolescentiæque suæ terrorem intulerit ei, cujus senectutem tueri, et tegere debebat: commendationemque ineuntis ætatis ab impietate, et scelere duxerit: avi servum, corruptum præmiis, ad accusandum dominum impulerit, et a legatorum pedibus abduxerit. Fugitivi autem dominum accusantis, et dominum absentem

et dominum amicissimum nostræ reipublicæ, cum os videbam, cum verba audiebam, non tam afflictam regiam conditionem dolebam, quam de fortunis communibus extimescebam. Nam, cum more majorum de servo in dominum, ne tormentis quidem, quæri liceat: in qua questione dolor veram vocem elicere possit, etiam ab invito: exortus est servus, qui, quem in eculeo appellare non posset, eum accuset solutus. Perturbat me, C. Cæsar, etiam illud interdum: quod tamen, cum te penitus recognovi, timere desino. Re enim iniquum est, sed tua sapientiâ fit æquissimum. Nam dicere apud eum de facinore, contra cuius vitam consilium facinoris inisse arguere, si per seipsum consideres, grave est. Nemo enim fere est, qui sui periculi iudex, non sibi se æquiores, quam reo, præbeat. Sed tua, C. Cæsar, præstans, singularisque natura hunc mihi metum minuit. Non enim tam timeo, quid tu de rege Deiotaro, quam intelligo, quid de te cæteros velis judicare. Moveor etiam loci ipsius insolentiâ, quod tantam causam, quanto nulla unquam in disceptatione versata est, dico intra domesticos parietes, dico extra conventum et eam frequentiam, in qua oratorum studia niti solent: in tuis oculis, in tuo ore, vultuque acquiesco: te unum intueor: ad te unum omnis mea spectat oratio: quæ mihi ad spem obtinendæ veritatis gravissima sunt, ad motum animi, et ad omnem impetum dicendi, contentionemque leviora. Hanc enim, C. Cæsar, causam si in foro dicerem, eodem audiente et disceptante te, quantam mihi alacritatem populi Romani concursus afferret? Quis enim civis ei regi non faveret, cuius omnem ætatem in populi Romani bellis consumptam esse meminisset? Spectarem curiam, intuerer forum, cælum denique testarer ipsum. Sic, cum et Deorum immortalium, et populi Romani, et senatus benefi-

cia in regem Deiotarum recorderer, nullo modo mihi deesse posset oratio. Quæ quoniam angustiora parietes faciunt, actioque causæ maxime debilitatur loco: tuum est, Cæsar, qui pro multis sæpe dixisti, quid nunc mihi animi sit, ad te ipsum referre; quo facilius tum æquitas tua, tum audiendi diligentia minuatur hanc perturbationem meam. Sed antequam de accusatione ipsa dico, de accusatorum spe pauca dicam: qui cum videantur neque ingenio, neque usu atque exercitatione rerum valere, tamen ad hanc causam non sine aliqua spe, et cogitatione venerunt. Iratum te regi Deiotaro fuisse non erant nescii: affectum illum quibusdam incommodis, et detrimentis, propter offensionem animi tui, meminerant: teque cum huic iratum, tum sibi amicum cognoverant: cumque apud ipsum te de tuo periculo dicerent, foro putabant, ut in exulcerato animo facile fictum crimen insideret. Quamobrem hoc nos primum metu, C. Cæsar, per fidem, et constantiam, et clementiam tuam, libera, ne residere in te ullam partem iracundiæ suspicemur. Per dexteram te istam oro, quam regi Deiotaro hospes hospiti porrexisti; istam, inquam, dexteram, non tam in bellis et in præliis, quam in promissis et fide firmiorem. Tu illius domum inire, tu vetus hospitium renovare voluisti: te ejus Dii penates acceperunt; te amicum et placatum Deiotari regis aræ focique viderunt. Cum facile exorari, Cæsar, tam semel exorari soles. Nemo unquam te placavit inimicus, qui ullas resedissee in te simultatis reliquias senserit. Quanquam cui sunt inauditæ cum Deiotaro querelæ tuæ? nunquam tu illum accusavisti ut hostem, sed ut amicum officio parum functum, quod propensior in Cn. Pompeii amicitiam fuisset, quam in tuam. Cui tamen ipsi rei veniam te daturum fuisse dicebas, si tantum auxilia Pompeio, vel si etiam filium misisset, ipse tamen excusatione

ætatis usus esset. Itaque cum maximis eum rebus liberares, perparvam amicitiae culpam relinquebas. Itaque non solum in eum non animadvertisti, sed omni metu liberavisti, hospitem agnovisti, regem reliquisti. Neque enim ille odio tui progressus, sed errore communi lapsus est. Is Rex, quem Senatus hoc nomine sæpe honorificentissimis decretis appellavisset, quique illum ordinem ab adolescentia gravissimum sanctissimumque duxisset, iisdem rebus est perturbatus, homo longinquus et alienigena, quibus nos in media republica nati, semperque versati. Cum audierit senatus consentientis auctoritate arma sumpta: consulibus, prætoribus, tribunis plebis, novis imperatoribus rempublicam defendendam datam, movebatur animo, et vir huic imperio amicissimus de salute populi Romani extimescebat, in qua etiam suam inclusam esse videbat. In summo tamen timore quiescendum sibi esse arbitrabatur. Maxime vero perturbatus est, ut audivit, consules ex Italia profugisse: omnesque consulares, (sic enim nunciabatur) cunctum senatum, totam Italiam esse effusam. Talibus enim nunciis et rumoribus patebat ad Orientem via, nec ulli veri subsequerentur. Nihil ille de conditionibus tuis, nihil de studio concordiae et pacis, nihil de conspiratione audiebat certorum hominum contra dignitatem tuam. Quæ cum ita essent, tamen usque eo se tenuit, quod a Cn. Pompeio ad eum legati, literæque venerunt. Ignosce, ignosce, C. Cæsar, si ejus viri auctoritati rex Deiotarus cessit, quem nos omnes secuti sumus: in quem cum Dii atque homines omnia ornamenta congestissent, tum tu ipse plurima et maxima. Neque enim si tuæ res gestæ cæterorum laudibus obscuritatem attulerunt, idcirco Cn. Pompeii memoriam amissimus. Quantum nomen ejus fuerit, quantæ opes, quanta in omni genere bellorum gloria, quanti honores populi

Romani, quanti senatus, quanti tui, quis ignorat? Tanto ille superiores vicerat gloriâ, quanto tu omnibus præstitisti. Itaque Cn. Pompeii bella, victorias, triumphos, consulat, admirantes numerabamus: tuos enumerare non possumus. Ad eum igitur rex Deiotarus venit, hoc misero, fatalique bello, quem antea justis, hostilibusque bellis adjuverat; quocum erat non hospitio solum, verum etiam familiaritate conjunctus: et venit vel rogatus, ut amicus: vel arcessitus, ut socius: vel evocatus, ut is, qui senatui parere didicisset: postremo venit, ut ad fugientem, non ut ad insequentem, id est, ad periculi, non ad victoriæ societatem. Itaque, Pharsalico prælio facto, a Pompeio discessit: spem infinitam persequi noluit. Vel officio, si quid debuerat; vel errori, si quid nescierat, satisfactum esse duxit: domum se contulit: teque Alexandrinum bellum gerente, utilitatibus tuis paruit. Ille exercitum Cn. Domitii, amplissimi viri, suis tectis et copiis sustentavit: ille Ephesum ad eum, quem tu ex tuis fidelissimum, et probatissimum omnibus delegisti, pecuniam misit: ille iterum, ille tertio auctionibus factis pecuniam dedit, qua ad bellum uteris: ille corpus suum periculo objecit, tecumque in acie contra Pharnacem fuit, tuumque hostem esse duxit suum. Quæ quidem a te in eam partem accepta sunt, C. Cæsar, ut eum amplissimo regis honore et nomine affeceris. Is igitur, non modo a te periculo liberatus, sed etiam honore amplissimo ornatus, arguitur domi te suæ interficere voluisse. Quod tu, nisi eum furiosissimum judicas, suspicari profecto non potes. Ut enim omittam, cujus tanti sceleris fuerit, in conspectu Deorum penatium necare hospitem: cujus tantæ importunitatis omnium gentium, atque omnis memoriæ clarissimum lumen extinguere: cujus tantæ ferocitatis, victorem orbis terrarum non extimescere: cujus tam inhu-

mani et ingrati animi, a quo rex appellatus esset, in eum tyrannum inveniri: ut hæc omittam, cujus tanti furoris fuit, omnes reges, quorum multi erant finitimi, omnes liberos populos, omnes socios, omnes provincias, omnia denique omnium arma contra se unum excitare? quoniam ille modo cum regno, cum domo, cum conjuge, cum carissimo filio distractus esset, tanto scelere non modo perfecto, sed etiam cogitato? At, credo, hæc homo inconsultus et temerarius non videbat. Quis consideratior illo? quis tectior? quis prudentior? quanquam, hoc loco Deiotarum non tam ingenio, et prudentiâ, quam fide, et religione vitæ defendendum puto. Nota tibi est, C. Cæsar, hominis probitas, noti mores, nota constantia. Cui porro, qui modo populi Romani nomen audivit, Deiotari integritas, gravitas, virtus, fides non audita est? Quod igitur facinus nec in hominem imprudentem cadere posset, propter metum præsentis exitii, nec in facinorosum, nisi esset idem amentissimus, id vos et a viro optimo, et ab homine minime stulto cogitatum esse confingitis. At quam non modo non credibiliter, sed ne suspiciose quidem. Cum, inquit, in castellum Luccium venisses, et domum regis hospitis tui, divertisses: locus erat quidam, in quo erant ea composita, quibus rex te munerare constituerat. Huc te e balneo, prius quam accumberes, ducere volebat. Ibi enim erant armati, qui te interficerent, in eo ipso loco collocati. En crimen! en causa! cur regem fugitivus, dominum servus accuset! Ego mehercule, C. Cæsar, initio, cum est ad me ista causa delata, Phidippum medicum, servum regium, qui cum legatis missus esset, ab isto adolescente esse corruptum: hac suspitione sum percussus: medicum indicem subornabit: finget videlicet aliquod crimen veneni. Esti a veritate longe, tamen a consuetudine criminandi non multum res abhor-

rebat. Quid ait medicus? nihil de veneno. At id fieri potuit, primo occultius in potione, vel in cibo? deinde etiam impunius fit, quod, cum est factum, negari potest. Si palam te interemisset; omnium in se gentium non solum odia, sed etiam arma convertisset. Si veneno; Jovis illius quidem hospitalis numen nunquam celare potuisset, homines fortasse celavisset. Quod igitur et occultius conari, et efficere cautius potuit; id tibi, et medico callido, et servo, ut putabat, fideli, non credidit; de armis, de ferro, de insidiis celare te noluit? At quam festivo crimen contexitur! Tua te, inquit, eadem quæ semper, fortuna servavit: negavisti tum te inspicere velle. Quid postea? an Deiotarus, re illo tempore non perfectâ, continuo dimisit exercitum? nullus erat alius insidiandi locus? At eodem te, cum cœnavisses, rediturum dixeras: itaque fecisti. Horam unam aut duas eodem loco armatos, ut collocati fuerant, retinere magnum fuit? Cum in convivio comiter et jucunde fuisses, tum illuc ivisti, ut dixeras. Quo in loco Deiotarum talem erga te cognovisti, qualis rex Attalus in P. Africanum fuit; cui magnificētissima dona, ut scriptum legimus, usque ad Numantiam misit ex Asia: quæ Africanus, inspectante exercitu, accepit. Quod cum præsens Deiotarus regio et animo, et more fecisset, tu in cubiculum discessisti. Obsecro, Cæsar, repete temporis illius memoriam: pone illum ante oculos diem: vultus hominum te intuentium, atque admirantium recordare. Num quæ trepidatio? num qui tumultus? num quid, nisi moderate, nisi quiete, nisi ex hominis gravissimi et sanctissimi disciplina? Quid igitur causæ excogitari potest, cur te lautum voluerit, cœnatum noluerit occidere? In posterum, inquit, diem distulit, ut, cum in castellum Luceium ventum esset, ibi cogitata perficeret. Non video causam loci mutandi: sed tamen acta

res criminose est. Cum, inquit, vomere te post cœnam velle dixisses, in balneum te ducere coeperunt. Ibi enim erant insidiæ. At te eadem tua fortuna servavit : in cubiculum te ire malle dixisti. Dii te perdant, fugitive : ita non modo nequam et improbus, sed fatuus et amens es. Quid ? ille signa ænea in insidiis posuerat, quæ e balneo in cubiculum transferri non possent ? Habes crimina insidiarum : nihil enim dixit amplius. Horum, inquit, eram conscius. Quid tum ? ita demens ille erat, ut eum, quem conscius tanti sceleris habebat, a se dimitteret, Romam etiam mitteret, ubi et inimicissimum sciret esse nepotem suum, et C. Cæsarem, cui fecisset insidias ? præsertim cum is unus esset, qui posset de absente se vindicari ? Et fratres meos, inquit, quod erant conscii, in vincula coniecit. Cum igitur eos vinciret, quos secum habebat ; te solutum Romam mittebat, qui eadem scires, quæ illos scire dicis ? Reliqua pars accusationis duplex fuit : una, regem semper in speculis fuisse, cum a te animo esset alieno : altera, exercitum eum contra te magnum comparasse. De exercitu dicam breviter, ut cætera. Nunquam eas copias rex Deiotarus habuit, quibus inferre bellum populo Romano posset ; sed quibus fines suos ab excursionibus hostium et latrociniiis tueretur, ut imperatoribus nostris auxilia mitteret. Atque antea quidem majores copias alere poterat : nunc exiguas vix tueri potest. At misit ad Cælium nescio quem : sed eos, quos misit, quod ire noluerunt, in vincula coniecit. Non quaero quam verisimile sit, aut non habuisse regem, quos mitteret : aut eos, quos misisset, non paruisse : aut, qui dicto audientes in tanta re non fuissent, eos vinctos potius, quam necatos fuisse. Sed tamen cum ad Cælium mittebat, utrum causam illam victam esse nesciebat, an Cælium istum magnum hominem putabat ? quem profecto is, qui optime

nostros homines novit, vel quia nosset, vel quia non nosset, contemneret. Addidit etiam illud, equites non optimos misisse. Veteres, credo, Cæsar: nihil ad tuum equitatum; sed misit ex iis, quos habuit, electos. Ait nescio quem ex eo numero, servum judicatum. Non arbitror: non audiui. Sed in eo etiam si accidisset, culpam regis nullam fuisse arbitrarer. Alieno autem a te animo fuit. Quomodo? speravit, credo, difficiles tibi Alexandriæ fore exitus propter regionis naturam, et fluminis. At eo ipso tempore pecuniam dedit; exercitum aluit; ei, quem Asiæ præfeceras, nulla in re defuit; tibi victori non solum ad hospitium, sed ad periculum etiam, atque ad aciem præsto fuit. Secutum est bellum Africanum. Graves de te rumores sparsi: qui etiam furiosum illum Cælium excitaverunt. Quo tum erga te rex animo fuit: qui auctionatus sit, scæque exspoliare maluerit, quam tibi pecuniam non subministrare. At eo, inquit, tempore ipso Niceam, Ephesumque mittebat, qui rumores Africanos exciperent, et celeriter ad se referrent. Itaque cum esset ei nuntiatum, Domitium naufragio periisse, te in castello circumsideri: de Domitio dixit versum Græcum eadem sententia, qua etiam nos habemus Latinum: *Pereant amici, dum una inimici intercidant*: quod ille, si esset tibi inimicissimus, nunquam tamen dixisset. Ipse enim mansuetus; versus inhumanis. Qui autem Domitio poterat esse amicus, qui tibi esset inimicus? tibi porro inimicus cur esset, a quo, cum vel interfici belli lege potuisset, regem et se, et filium suum constitutos esse meminisset? Quid deinde? furcifer quo progreditur? ait, hac lætitiâ Deiotarum elatum, vino se obruisse, in convivioque nudum saltavisse. Quæ crux huic fugitivo potest satis supplicium afferre? Deiotarum saltantem quisquam, aut ebrium vidit unquam? omnes sunt in illo regię virtutes: quod te, Cæsar, ignorare non arbitror: sed præcipue singularis, et admiranda frugalitas;

etsi hoc verbo scio laudari reges non solere. Frugi hominem dici non multum habet laudis in rege: fortem, justum, severum, gravem, magnanimum, largum, beneficum, liberalem, hæ sunt regiæ laudes: illa privata est. Ut volet quisque accipiat: ego tamen frugalitatem, id est, modestiam et temperantiam, virtutem esse maximam iudico. Hæc in illo est ab ineunte ætate, tum a cuncta Asia, tum a magistratibus, legatisque nostris, tum ab equitibus Romanis, qui in Asia negotiati sunt, perspecta et cognita. Multis ille quidem gradibus officiorum erga rempublicam nostram ad hoc regium nomen ascendit: sed tamen quidquid a bellis populi Romani vacabat, cum hominibus nostris consuetudines, amicitias, res, rationesque jungere: ut non solum tetrarcha nobilis, sed optimus paterfamilias, et diligentissimus agricola, et pecuarius haberetur. Qui igitur adolescens, nondum tanta gloriâ præditus, nihil unquam nisi severissime et gravissime fecerit, is ea existimatione, eaque ætate saltavit? Imitari potius, Castor, avi tui mores disciplinamque debebas, quam optimo et clarissimo viro, fugitivi ore, maledicere. Quod si saltatorem avum habuisses, neque eum virum, unde pudoris pudicitiaque exempla peterentur, tamen hoc maledictum minime in illam ætatem conveniret. Quibus ille studiis ab ineunte ætate se imbuerat, non saltandi, sed bene ut armis, optime ut equis uteretur; ea tamen illum cuncta, jam ætate exactâ, defecerant. Itaque, Deiotarum cum plures in equum sustulissent, quod hæere in eo senex posset, admirari solebamus. Hic vero, adolescens, qui meus in Cilicia miles, in Græcia commilito fuit, cum in illo nostro exercitu equitaret cum suis delectis equitibus, quos una cum eo ad Pompeium pater miserat, quos concursus facere solebat? quam se jactare? quam ostentare? quam nemini in illa causa studio, et cupiditate con-

cedere? Cum vero, exercitu amisso, ego, qui pacis auctor semper fui, post Pharsalicum autem prælium suasor fuisset armorum non deponendorum, sed abjiciendorum hunc ad meam auctoritatem non potui adducere, quod et ipse ardebat studio ipsius belli, et patri satisfaciendum esse arbitrabatur. Felix ista domus, quæ non impunitatem solum adepta sit, sed etiam accusandi licentiam: calamitosus Deiotarus, qui et ab eo, qui in iisdem castris fuerit, non modo apud te, sed etiam a suis accusetur. Vos vestra secunda fortunâ, Castor, non potestis sine propinquorum calamitate esse contenti. Sint sane inimicitiae, quæ esse non debebant. Rex enim Deiotarus vestram familiam abjectam et obscuram e tenebris in lucem evocavit. Quis tuum patrem ante, qui esset, quam cujus gener esset, audivit? Sed quamvis ingratis et impie necessitudinis nomen repudiatis, tamen inimicitias hominum more gerere poteratis, non ficto crimine insectari, non expetere vitam, non capitis arcessere. Esto: concedatur hæc quoque acerbitalis et odii magnitudo. Adeone, ut etiam omnia vitæ, salutisque communis, atque etiam humanitatis jura violentur? Servum sollicitare verbis, spe, promissisque corrumpere, adducere domum, contra dominum armare: hoc est, non uni propinquo, sed omnibus familiis bellum nefarium indicere. Nam ista corruptela servi, si non modo impunita fuerit, sed etiam a tanta auctoritate approbata; nulli parietes nostram salutem, nullæ leges, nulla jura custodient. Ubi enim id, quod intus est atque nostrum, impune evolare potest, contraque nos pugnare, fit in dominatu servitus, in servitute dominatus. O tempora, o mores! Cn. Domitius ille, quem nos pueri consulem, censorem, pontificem maximum vidimus, cum tribunus plebis M. Scaurum, principem civitatis, in judicium populi vocasset, Scaurique servus ad eum clam domum ve-

nisset, et crimina in dominum delaturum se esse dixisset : prehendi hominem jussit, ad Scaurumque deduci. Vido, quid intersit : etsi inique Castorem cum Domitio comparo : sed tamen ille inimico servum remisit, tu ab avo abduxisti : ille incorruptum audire noluit, tu corrupisti : ille adiutorem servum contra dominum repudiavit, tu etiam accusatorem adhibuisti. At semel iste est corruptus a vobis ? Nonne, cum esset productus et cum tecum fuisset, refugit ad legatos ? nonne etiam ad hunc Cn. Domitium venit ? nonne, audiente hoc Serv. Sulpitio, clarissimo viro, qui tum casu apud Domitium cœnabat, et hoc T. Torquato, optimo adolescente, se a te corruptum, tuis promissis in fraudem impulsus esse confessus est ? Quæ est ista tam impudens, tam crudelis, tam immoderata inhumanitas ? Idcirco in hanc urbem venisti, ut hujus urbis jura et exempla corrumperes, domesticaque tua immanitate nostræ civitatis humanitatem inquinares ? At quam acute collecta crimina ? Blesamius, inquit, (ejus enim nomine, optimi hominis, nec tibi ignoti, maledicebat tibi) ad regem scribere solebat, te in invidia esse : tyrannum existimari : statua inter reges posita, animos hominum vehementer offensos : plaudi tibi non solere. Nonne intelligis, Cæsar, ex urbanis malevolorum sermunculis hæc ab istis esse collecta ? Blesamius tyrannum Cæsarem scriberet ? multorum enim civium capita viderat : multos jussu Cæsaris vexatos, verberatos, necatos : multas afflictas et eversas domos ; armatis militibus refertum forum : quæ semper in civili victoria sensimus, ea te victore non vidimus. Solus, inquam, es, C. Cæsar, cujus in victoria ceciderit nemo, nisi armatus. Et quem nos liberi, in summa populi Romani libertate nati, non modo non tyrannum, sed etiam clementissimum in victoria ducimus ; is Blesamio, qui vivit in regno, ty-

rannus videri potest? Nam de statua quis quæritur, una præsertim, cum tam multas videat? Valde enim invidendum est ejus statuis, cujus tropæis non invidimus. Nam, si locus affert invidiam, nullus locus est ad statuam quidem rostris clarior. De plausu autem quid respondeam? qui nec desideratus unquam a te est, et nonnunquam, obstupefactis hominibus, ipsa admiratione compressus est: et fortasse eo prætermisus, quia nihil vulgare te dignum videri potest. Nihil a me arbitror prætermisum, sed aliquid ad extremam causæ partem reservatum. Id autem aliquid est, te ut plane Deiotaro reconciliet oratio mea. Non enim jam metuo, ne tu illi succenseas: illud vereor, ne tibi illum succensere aliquid suspicere. Quod abest longissime, mihi crede, Cæsar. Quid enim retineat per te, meminit, non quid amiserit: neque se a te multatum arbitratur: sed, cum existimaret multis tibi multa esse tribuenda, quo minus a se, qui in altera parte fuisset, ea sumeres, non recusavit. Etenim si Antiochus magnus ille, Rex Asiæ, cum, posteaquam a Scipione devictus, Tauro tenus regnare jussus esset, omnemque hanc Asiam, quæ est nunc nostra provincia, amisisset, dicere est solitus, benigne sibi a populo Romano esse factum, quod nimis magna procuratione liberatus modicis regni terminis uteretur: potest multo facilius se Deiotarus consolari. Ille enim furoris multum sustinuerat, hic erroris. Omnia tu Deiotaro, Cæsar, tribuisti, cum et ipsi et filio nomen regium concessisti. Hoc nomine retento atque conservato, nullum beneficium populi Romani, nullum judicium de se senatus imminutum putat: magno animo et erecto est, nec unquam succumbet inimicis, ne fortunæ quidem. Multa se arbitratur, et peperisse ante factis, et habere in animo, atque virtute, quæ nullo modo possit amittere.

Quæ enim fortuna, aut quis casus, aut quæ tanta possit injuria, omnium imperatorum de Deiotaro decreta delere? Ab omnibus enim his ornatus est, qui, postquam in castris esse potuit per ætatem, in Asia, Cappadocia, Ponto, Cilicia, Syria, bella gesserunt. Senatus vero judicia de illo tam multa tamque honorifica, quæ publicis populi Romani literis monumentisque consignata sunt, quæ unquam vetustas obruet, aut quæ tanta delebit oblivio? Quid de virtute ejus dicam? quid de magnitudine animi, gravitate, constantia? quæ omnes docti atque sapientes summa; quidam etiam sola bona esse dixerunt: hisque non modo ad bene, sed etiam ad beate vivendum contentam virtutem esse. Hæc ille reputans, et dies et noctes cogitans, non modo tibi non succenset, (esset enim non solum ingratus, sed etiam amens) verum omnem tranquillitatem, et quietem senectutis acceptam refert clementiæ tuæ. Quo quidem animo cum antea fuit, tum non dubito, quin tuis literis, quarum exemplum legi, quas ad eum Tarracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit, ab omnique sollicitudine abstraxerit. Jubes enim eum bene sperare, et bono esse animo: quod scio te non frustra scribere solere. Memini enim iisdem fere verbis ad me te scribere, meque tuis literis bene sperare non frustra esse jussum. Laboro equidem regis Deiotari causâ, quocum mihi amicitiam respublica conciliavit, hospitium voluntas utriusque conjunxit, familiaritatem consuetudo attulit, summam vero necessitudinem magna ejus officia in me, et in exercitum meum effecerunt: sed cum de illo laboro, tum de multis amplissimis viris, quibus semel ignotum a te esse oportet, nec beneficium tuum in dubium vocari, nec bærere in animis hominum sollicitudinem sempiternam, nec accidere, ut quisquam te timere incipiat eorum, qui semel a te sint liberati timore. Non debeo, C. Cæsar, quod fieri solet in tantis periculis, tentare, quo-

nam modo dicendo misericordiam tuam commovere pos-
sim: nihil opus est: occurrere ipsa solet supplicibus et
calamitosis, nullius oratione evocata. Propone tibi duos
reges: et id animo contemplare, quod oculis non potes.
Dabis profecto misericordiæ, quod iracundiæ negavisti.
Multa sunt tuæ clementiæ monumenta: sed maxime
eorum incolumitates, quibus salutem dedisti. Quæ si in
privatis gloriosa sunt, multo magis commemorabuntur in
regibus. Semper regium nomen in hac civitate sanctum
fuit: sociorum vero regum et amicorum, sanctissimum.
Quod nomen hi reges ne amitterent, te victore, timuerunt:
retentum vero, et a te confirmatum, posteris etiam suis
tradituros esse confido. Corpora vero sua, pro salute re-
gum suorum hi legati tibi regii tradunt, Hieras, et
Blesamius, et Antigonus, tibi, nobisque omnibus jam diu
noti; eademque fide et virtute præditus Dorylaus, qui
nuper cum Hiera legatus est ad te missus; tum regum
amicissimi, tum tibi etiam, ut spero, probati. Exquire
de Blesamio, numquid ad regem contra dignitatem tuam
scripserit. Hieras quidem causam omnem suscipit, et
criminibus illis pro rege se supponit reum, memoriam
tuam implorat, qua vales plurimum: negat unquam se
a te in Deiotari tetrarchia pedem discessisse: in primis
finibus tibi si præsto fuisse dicit, usque ad ultimos
prosecutum: cum e balneo exisses, tecum se fuisse;
cum illa munera inspexisses cœnatus, cum in cubiculo
recubuisses; eademque assiduitatem tibi se præbuisse
postridie. Quamobrem, si quod eorum, quæ objecta
sunt, cogitatum sit, non recusat, quin id facinus suum
iudices. Quocirca, C. Cæsar, velim existimes, hodierno
die sententiam tuam, aut cum summo dedecore miserrimi-
mam pestem importaturam esse regibus, aut incolu-
mem famam cum salute; quorum alterum optare, illo-
rum crudelitatis est; alterum conservare, clementiæ tuæ.

ORATIO V.

QUÆ EST PRIMA IN

CATILINAM.

ARGUMENTUM.

Sæpe jam M. Tullius, antequam hancce orationem haberet, verba in Senatu de Catilinæ conjuratione fecerat: ut vel ex eo perspicuum est, quod duodeviginti diebus ante, consulibus resp. senatus-consulto permissa erat. Quod ego ipsum admonere supervacaneum putassem, (est enim sane quam apertum) nisi animadvertissem, multos magnosque viros, non e recentioribus modo, sed etiam ex antiquis, quod, quid quoque tempore actum fuisset, non satis attente considerassent, in errores quosdam minime, ut arbitror, negligendos, in harum explicatione incidisse. Mihi quidem ita videtur: Ciceroni imprimis ipsi maximam esse hisce in rebus habendam fidem; ut, sicubi ab eo cæteri discesserint, homines eos fuisse, idcircoque labi potuisse, arbitremur: secundum Ciceronem autem Salustio, qui iisdem temporibus fuit, tum Asconio, qui ab eorum ætate non ita multum abfuit: Græcos autem, Plutarchum, Appianum, Dionem, magno esse adhibito iudicio legendos. Nam, ut hinc ordiamur, cum conjurati, Catilinæ denunciatione, in M. Porcii Leccæ do-

mum convenissent, repertique essent duo, qui se Cicero-
 nem in lectulo suo interfekturos pollicerentur ; tum de-
 mum, ait Sallustius, rem ad senatum a Cicerone relatum ;
 Senatumque decrevisse, ut darent operam Consules,
 ne quid resp. detrimenti caperet. *At id manifesto fal-
 sum est : siquidem quæ nox consecuta est posterum
 diem Nonar. Novemb. ea nocte coitionem illam in M.
 Porcii domum factam esse, constat ex oratione pro Sylla.*
*Jam autem sedecim, minimum, dies erant, cum illa se-
 natus auctoritas intercesserat : ut ex hac ipsa oratione
 liquido cognosci potest. Illud quoque non minus falsum
 est quod idem Sallustius prodidit, cum aut hanc orati-
 onem Cicero, aut aliam quampiam habuisset, certe qui-
 dem aliquot diebus post commissam consulibus remp.
 Catilinam in eam vocem denique erupisse, ut diceret, si
 quod incendium in fortunas suas excitatum esset, id se
 non aqua, sed ruina restincturum. Id enim jam pridem,
 id est, aliquot diebus ante comitia consularia, Catoni
 judicium minitanti ac denunciante Catilina responderat.*
*Quod ipse Cicero in oratione pro Murena testatum re-
 liquit. Quod si Sallustium ipsum, et accuratum cum
 primis hominem, et illorum temporum æqualem, tamen
 alicubi lapsum videmus : evacuanda profecto nobis in-
 genii acies est : neque ut quicque a quoque veterum pro-
 ditum fuerit, ita protinus recipiendum est : sed conferen-
 da alia cum aliis, et ad Ciceronis præcipue auctoritatem,
 tanquam ad Lydium lapidem, singula diligenter exami-
 nanda. Nunc ad rem. Dicta est hæc oratio a Cice-
 rone consule, senatum habente in templo Jovis Statoris,
 vi. Id. Novemb. ut infra probabitur. Qua quidem ora-
 tione ostendit, patefacta jam esse omnibus scelerata Ca-
 tilinæ adversus rempubl. consilia : ipsique suadet, vel
 potius imperat, ut ex urbe exeat, quo et civitatem liberet*

metu, et ipse se liberius hostem P. R. profiteri queat. Genus igitur causæ judiciale non est, ut falso Cælius Curio patet. Non enim in senatu judicia exercebantur. Sed ne deliberativum quidem est. Quid ita? quia enim non deliberat Cicero, neque sententiam dicit, neque aut suadet quicquam senatui, aut dissuadet: sed Catilinam increpat, objurgat, exagitat; jubet denique, ut cum reip. salute sua vero peste ac pernicio ex urbe proficiscatur. Quid igitur? fatendum profecto est, non omnes Ciceronis orationes, nedum omnia quæ ab oratore tractantur, ad tria illa pervulgata causarum genera posse revocari. Ipse autem orationis *χαρακτήρ* plenus est *δυνάμει, γαργύρῃ, σφιδερίῃ, et μεγαλοπρεπείας*. Itaque quæcunque illo genere a veteribus prodita sunt, ea hic mirabiliter observata reperiemus.—MURETUS. Vide Lælii Bis-
ciolæ Horas Subces. tom. ii. lib. iv. c. 8.

Quousque tandem abutere, Catilina, patientiâ nostra? quamdiu etiam furor iste tuus nos eludet? quem ad finem sese effrænata jactabit audacia? nihilne te nocturnum præsidium Palatii, nihil urbis vigiliæ, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatûs locus, nihil horum ora vultusque moverunt? Patere tua consilia non sentis? constrictam jam omnium horum conscientia teneri conjurationem tuam non vides? Quid proximâ, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris? O tempora, o mores! Senatus hæc intelligit, consul videt; hic tamen vivit. Vivit? Imo vero etiam in senatum venit; fit publici consilii particeps; notat et designat oculis ad cædem unumquemque nostrum. Nos autem, viri fortes, satisfacere reipublicæ videmur, si istius furorem ac tela vitemus. Ad mortem te, Catilina,

duci, jussu consulis, jampridem oportebat : in te conferri pestem istam, quam tu in nos omnes jamdiu machinaris. An vero vir amplissimus, P. Scipio, pontifex maximus, Tib. Gracchum, mediocriter labefactantem statum reipublicæ, privatus interfecit : Catilinam vero, orbem terræ cæde atque incendiis vastare cupientem, nos consules perferemus ? Nam illa nimis antiqua prætereo, quod Q. Servilius Ahala Sp. Melium, novis rebus studentem, manu sua occidit. Fuit, fuit ista quondam in hac republica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum, quam acerbissimum hostem coërcerent. Habemus enim senatusconsultum in te, Catilina, vehemens et grave : non deest reipublicæ consilium, neque auctoritas hujus ordinis : nos, nos, dico aperte, consules desumus. Decrevit quondam senatus, ut L. Opimius consul videret, ne quid respublica detrementi caperet. Nox nulla intercessit ; interfectus est propter quasdam seditio-
num suspiciones C. Gracchus, clarissimo patre, avo, majoribus : occisus est cum liberis M. Fulvius, consularis. Simili senatusconsulto, C. Mario, et L. Valerio Consulibus, permissa est respublica : num unum diem postea L. Saturninum, tribunum plebis, et C. Servilium prætorem, mors ac reipublicæ poena remorata est ? At nos vicesimum jam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis. Habemus enim hujusmodi senatusconsultum, veruntamen inclusum in tabulis, tanquam in vagina reconditum : quo ex senatusconsulto confestim interfectum te esse, Catilina, convenit. Vivis : et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. Cupio, Patres conscripti, me esse clementem : cupio in tantis reipublicæ periculis non dissolutum videri : sed jam meipsum inertię nequitięque condemno. Castra sunt in Italia contra rempublicam, in Etrurię faucibus collocata : crescit in dies singulos hostium numerus : eorum autem impe-

ratores castrorum, ducemque hostium, intra mœnia, atque adeo in senatu videmus, intestinam aliquam quotidie perniciem reipublicæ molientem. Si te jam, Catilina, comprehendi, si interfici jussero: credo, erit verendum mihi, ne non hoc potius omnes boni serius a me, quam quisquam crudelius factum esse dicat. Verum ego hoc, quod jam pridem factum esse oportuit, certa de causa nondum adducor, ut faciam. Tum denique interficiam te, cum jam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit, qui id non jure factum esse fateatur. Quamdiu quisquam erit, qui te defendere audeat, vives: et vives ita, ut nunc vivis, multis meis et firmis præsiidiis obsessus, ne commovere te contra rempublicam possis. Multorum te etiam oculi et aures non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur atque custodient. Etiam quid est, Catilina, quod jam amplius expectes, si neque nox tenebris obscurare cœtus nefarios, nec privata domus parietibus continere vocem conjurationis tuæ potest? si illustrantur, si erumpunt omnia? Muta jam istam mentem: mihi crede: obliviscere cædis, atque incendiorum. Teneris undique: luce sunt clariora nobis tua consilia omnia, quæ etiam mecum licet recognoscas. Meministine, me ante diem xii Kalendis Novembris cligere in senatu, fore in armis certo die, qui dies futurus esset ante diem vi. Kalendas Novembris, C. Manlium, audaciæ satellitem atque administrum tuæ? Num me fefellit, Catilina, non modo res tanta, tam atrox, tam incredibilis, verum, id quod multo magis est admirandum, dies? Dixi ego idem in senatu, cædem te optimatum contulisse in ante diem v. Kalendas Novembris, tum cum multi principes civitatis Romæ, non tam sui conservandi, quam tuorum consiliorum reprimendorum causâ profugerunt. Num inficiari potes, te illo ipso die meis præsiidiis, mea diligentia circumclusum, commovere

te contra rempublicam non potuisse, cum tu discessu cæterorum, nostrâ tamen, qui remansissemus, cæde contentum te esse dicebas? Quid? cum tute Præneste Kalendas ipsis Novembris occupaturum nocturno impetu esse confideres: sensistine, illam coloniam meo jussu, meis præsiidiis, custodiis vigiliisque esse munitam? Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod ego non modo non audiam, sed etiam non videam, planeque sentiam.⁵ Recognosce tandem mecum illam superiorem noctem. Jam intelliges multo me vigilare acrius ad salutem, quam te ad perniciem reipublicæ. Dico te priore nocte venisse inter falcarios (non agam obscure) in M. Leccæ domum: convenisse eodem complures ejusdem amentię scelerisque socios. Num negare audes? quid taces? convincam, si negas. Video enim esse hic in senatu quosdam, qui tecum una fuere. O Diï immortales! ubinam gentium sumus? in qua urbe vivimus? quam rempublicam habemus? Hic, hic sunt, in nostro numero, Patres conscripti, in hoc orbis terræ sanctissimo gravissimoque consilio, qui de meo, nostrumque omnium interitu, qui de hujus urbis, atque adeo orbis terrarum exitio cogitent. Hosce ego video consul, et de republica sententiam rogo: et, quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero. Fuisti igitur⁶ apud Leccam illa nocte, Catilina: distribuisti partes Italię: statuisti quo quemque proficisci placeret: delegisti quos Romę relinqueres, quos tecum educeres: descripsisti urbis partes ad incendia: confirmasti, te ipsum jam esse exiturum: dixisti paululum tibi esse etiam tum morę, quod ego viverem. Repertj sunt duo equites Romani, qui te ista curâ liberarent, et sese illa ipsa nocte paulo ante lucem me in meo lectulo interfecturos pollicerentur. Hęc ego omnia, vix dum etiam cœtu vestro dimisso, comperi: domum meam majorem præsiidiis munivi atque firmavi: exclusi eos, quos tu

mane ad me salutatum miseras, cum illi ipsi venissent; quos ego jam multis ac summis viris ad me id temporis venturos esse prædixeram. Quæ cum ita sint, Catilina, perge quo cœpisti: egredere aliquando ex urbe; patent portæ: proficiscere. Nimum diu te imperatorem illa tua Manliana castra desiderant. Educ tecum etiam omnes tuos: si minus, quam plurimos. Purga urbem. Magno me metu liberabis, dummodo inter me atque te murus intersit. Nobiscum versari jam diutius non potes: non feram, non patiar, non sinam. Magna Diis immortalibus habenda est gratia, atque huic ipsi Jovi Statori, antiquissimo custodi hujus urbis, quod hanc tam tetram, tam horribilem, tamque iufestam reipublicæ pestem toties jam effugimus. Non est sæpius in uno homine salus summa periclitanda reipublicæ. Quamdiu mihi, consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me præsidio, sed privata diligentia defendi. Cum proximis comitiis consularibus me consulem in campo, et competitores tuos interficere voluisti, compressi tuos nefarios conatus amicorum præsidio et copiis, nullo tumultu publice concitato. Denique quotiescunque me petisti, per me tibi obstiti; quanquam videbaro, perniciem meam cum magna calamitate reipublicæ esse conjunctam. Nunc jam aperte rempublicam universam petis. Tempia Deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam denique totam, ad exitium et vastitatem vocas. Quare, quoniam id, quod primum, atque hujus imperii, disciplinæque majorum proprium est, facere nondum audeo: faciam id, quod est ad severitatem lenius, et ad communem salutem utilius. Nam, si te interfici jussero, residebit in republica reliqua conjuratorum manus. Sin tu (quod te jamdudum hortor) exieris, exhaurietur ex urbe tuorum comitum magna et pernicioosa sentina reipublicæ. Quid est, Catilina? num dubitas id, me im-

perante, facere, quod jam tua sponte faciebas? Exire ex urbe consul hostem jubet. Interrogas me, num in exilium? non jubeo: sed, si me consulis, suadco. Quid enim, Catilina, est, quod te jam in hac urbe delectare possit? in qua nemo est, extra istam conjurationem perditorum hominum, qui te non metuat; nemo, qui te non oderit. Quæ nota domesticæ turpitudinis non inusta vitæ tuæ est? quod privatarum rerum dedecus non hæret infamiae? quæ libido ab oculis, quod facinus a manibus unquam tuis, quod flagitium a toto corpore absuit? cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris irretisses, non aut ad audaciam, ferrum, aut ad libidinem, facem prætulisti? Quid vero? nuper, cum morte superioris uoris, novis nuptiis domum vacuum fecisses, nonne etiam alio incredibili scelere hoc scelus cumulasti? quod ego prætermitto, et facile patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas aut extitisse, aut non vindicata esse videatur. Prætermitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnes impendere tibi proximis idibus sentias. Ad illa venio, quæ non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domesticam tuam difficultatem ac turpitudinem, sed ad summam rempublicam, atque ad omnium nostrum vitam salutemque pertinent. Potestne tibi hujus vitæ hæc lux, Catilina, aut hujus cœli spiritus esse jucundus, cum scias, horum esse neminem, qui nesciat, te pridie Kalendas Januarias, Lepido et Tullo Consulibus, stetisse in comitio cum telo? manum, consulum, et principum civitatis interficiendorum causâ, paravisse? scelerei ac furoris tuo non mentem aliquam, aut timorem tuum, sed fortunam reipublicæ obstitisse? Ac jam illa omitto: neque enim sunt aut obscura, aut non multo postea commissa. Quoties tu me designatum, quoties me consulem interficere conatus es? Quot ego tuas petitiones ita conjectas, ut vitari posse non

viderentur, parva quadam declinatione, et, ut aiunt, corpore effugi? Nihil agis, nihil assequeris, nihil moliris, quod mihi latere valeat in tempore: neque tamen conari, ac velle desistis. Quoties jam tibi extorta est sica ista de manibus? quoties vero excidit casu aliquo, et elapsa est? Tamen ea carere diutius non potes: quæ quidem quibus abs te initiata sacris ac devota sit, nescio, quod eam necesse putas consulis in corpore defigere. Nunc vero, quæ tua est ista vita? sic enim jam tecum loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debeo, sed ut misericordiâ, quæ tibi nulla debetur. Venisti paulo ante in senatum. Quis te ex hac tanta frequentia, ex tot tuis amicis ac necessariis salutavit? Si hoc post hominum memoriam contigit nemini, vocis expectas contumeliam, cum sis gravissimo iudicio taciturnitatis oppressus? Quid, quod adventu tuo ista subsellia vacua facta sunt? quod, omnes consulares, qui tibi persæpe ad cædem constituti fuerunt, simulatque assedisti, partem istam subselliorum nudam atque inanem reliquerunt? Quo tandem animo hoc tibi ferendum putas? Servi mehercle mei, si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem: tu tibi urbem non arbitraris? et, si me meis civibus injuriâ suspectum tam graviter atque offensum viderem; carere me aspectu civium, quam infestis oculis omnium conspici mallet. Tu cum conscientia scelerum tuorum agnoscas odium omnium justum, et jam tibi diu debitum, dubitas, quorum mentes sensusque vulneras, eorum aspectum præsentiamque vitare? Si te parentes timerent, atque odissent tui, neque eos ulla ratione placare posses: ut opinor, ab eorum oculis aliquo concederes. Nunc te patria, quæ communis est omnium nostrum parens, odit ac metuit: et jamdiu de te nihil judicat, nisi de parricidio suo cogi-

tare. Hujus tu neque auctoritatem verebere, neque iudicium sequere, neque vim pertimesces? Quæ tecum, Catilina, sic agit, et quodammodo tacita loquitur: Nullum aliquot jam annis facinus exstitit, nisi per te: nullum flagitium sine te: tibi uni multorum civium neces, tibi vexatio direptioque sociorum impunita fuit ac libera: tu non solum ad negligendas leges, ac quæstiones, verum etiam ad evertendas perfringendasque valuisti. Superiora illa, quanquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli. Nunc vero me totum esse in metu propter te unum; quidquid increpuerit, Catilinam timeri; nullum videri contra me consilium iniri posse, quod a tuo scelere abhorreat; non est ferendum. Quamobrem discede, atque hunc mihi timorem eripe: si est verus, ne opprimar; sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam. Hæc si tecum, ut dixi, patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiamsi vim adhibere non possit? Quid? quod tu te ipse in custodiam dedisti? Quid? quod, vitandæ suspicionis causâ, apud M. Lepidum te habitare velle dixisti? a quo non receptus, etiam ad me venire ausus es; atque, ut domi meæ te asservarem, rogasti. Cum a me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse iisdem parietibus tuto esse tecum, qui magno in periculo essem, quod iisdem mœnibus contineremur, ad Q. Metellum prætorem venisti. A quo repudiatus, ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum demigrasti: quem tu videlicet et ad custodiendum te, diligentissimum, et ad suspicandum, sagacissimum, et ad vindicandum, fortissimum fore putasti. Sed quam longe videtur a carcere atque a vinculis abesse debere, qui seipsum jam dignum custodiâ judicaverit? Quæ cum ita sint, Catilina, dubitas, si hoc morari æquo animo non potes, abire in aliquas tarras, et vitam istam multis suppliciis justis debitisque ereptam, fugæ solitudini-

que mandare? Refer, inquis, ad senatum, (id enim postulas) et, si hic ordo placere sibi decreverit, te ire in exilium, obtemperaturum te esse dicis. Non referam id, quod abhorret a meis moribus: et tamen faciam, ut intelligas, quid hi de te sentiant. Egredere ex urbe, Catilina: libera rempublicam metu: in exilium, si hanc vocem expectas, proficiscere. Quid est, Catilina? ecquid attendis, ecquid animadvertis horum silentium? Patiuntur: tacent. Quid expectas auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicis? At si hoc idem huic adolescenti optimo, P. Sextio, si fortissimo viro, M. Marcello dixissem: jam mihi consuli hoc ipso in templo, jure optimo, senatus vim et manus intulisset. De te autem, Catilina, cum quiescunt, probant: cum patiuntur, decernunt: cum tacent, clamant. Neque hi solum, quorum tibi auctoritas est videlicet cara, vitâ vilissima: sed etiam illi equites Romani, honestissimi atque optimi viri, cæterique fortissimi cives, qui circumstant senatum; quorum tu et frequentiam videre, et studia perspicere, et voces paulo ante exaudire potuisti: quorum ego vix abs te jamdiu manus, ac tela contineo: eosdem facile adducam, ut te hæc, quæ jampridem vastare studes, relinquentem, usque ad portas prosequantur. Quanquam quid loquor? te ut ulla res frangat? tu ut unquam te corrigas? tu ut ullam fugam meditare? tu ullum ut exilium cogites? utinam tibi istam mentem Dii immortales donarent! Tametsi video, si mea voce perterritus ire in exilium animum induxeris, quanta tempestas invidiæ nobis, si minus in præsens tempus, recenti memoriâ scelerum tuorum, at in posteritatem impendeat. Sed est mihi tanti, dummodo ista privata sit calamitas, et a reipublicæ periculis sejungatur. Sed tu ut vitiis tuis commoveare, ut legum pœnas pertimescas, ut temporibus reipublicæ concedas, non est

postulandum. Neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor a turpitudine, aut metus a periculo, aut ratio a furore revocarit. Quamobrem, ut sæpe jam dixi, proficiscere: ac, si mihi inimico, ut prædicas, tuo conflare vis invidiam; recta perge in exilium: vix feram sermones hominum, si id feceris: vix molem istius invidiæ, si in exilium ieris jussu consulis, sustinebo. ¶ Sin autem servire meæ laudi et gloriæ mavis, egredere cum importuna sceleratorum manu: confer te ad Manlium: concita perditos cives: secerne te a bonis: infer patriæ bellum: exulta impio latrocinio; ut a me non ejectus ad alienos, sed invitatus ad tuos isse videaris. Quanquam quid ego te invitum, a quo jam sciam esse præmissos, qui tibi ad Forum Aurelium præstolarentur armati? sciam pactam et constitutam esse cum Manlio diem? a quo etiam Aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis omnibus perniciosam esse confido et funestam futuram, cui domi tuæ sacrarium scelerum tuorum constitutum fuit, sciam esse præmissam? Tu ut illa diutius carere possis, quam venerari, ad cædem proficiscens, solebas? a cujus altaribus sæpe istam dexteram impiam ad necem civium transtulisti? Ibis tandem aliquando, quo te jampridem tua ista cupiditas effrænata ac furiosa rapiebat. Neque enim tibi hæc res affert dolorem, sed quandam incredibilem voluptatem. Ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit. Nunquam tu non modo otium, sed ne bellum quidem, nisi nefarium concupisti. Nactus es ex perditis, atque ab omni nun modo fortuna, verum etiam spe derelictis, conflata improborum spem. Hic tu qua lætitiâ perfruere? quibus gaudiis exultabis? quanta in voluptate bacchabere, cum in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quenquam, neque videbis? Ad hujus vitæ studium meditati illi sunt, qui feruntur, labores tui: jacere

humi, non modo ad obsidendum stuprum, verum etiam ad facinus obeundum: vigilare, non solum ad insidiandum somno maritorum, verum etiam bonis occisorum.] Habes ubi ostentes illum præclaram tuam patientiam famis, frigoris, inopiæ rerum omnium; quibus te brevi tempore confectum esse senties. Tantum profecti tum, cum te a consulatu repuli, ut exul potius tentare, quam consul vexare rempublicam posses: atque ut id, quod esset a te scelerate susceptum, latrocinium potius, quam bellum nominaretur. Nunc, ut a me, Patres conscripti, quandam prope justam patriæ querimoniam detester ac deprecet: percipite, quæso, diligenter, quæ dicam, et ea penitus animis vestris mentibusque mandate. Etenim, si mecum patria, quæ mihi vitâ mea multo est carior, si cuncta Italia, si omnis respublica loquatur: M. Tulli, quid agis? tune eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem expectare imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem conjurationis, evocatorem servorum et civium preditorum, exire patieris, ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur? Nonne hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari imperabis? Quid tandem impedit te? mosne majorum? at persæpe etiam privati in hac republica perniciosos cives morte multarunt. An leges, quæ de civium Romanorum supplicio rogatæ sunt? at nunquam in hac urbe ii, qui a republica defecerunt, civium jura tenuerunt. An invidiam posteritatis times? præclaram vero populo Romano refert gratiam, qui te hominem per te cognitum, nulla commendatione majorum, tam mature ad summum imperium per omnes honorum gradus extulit, si propter invidiam, aut alicujus periculi metum, salutem civium tuorum negligis. Sed, si quis est invidiæ metus,

num est vehementius severitatis ac fortitudinis invidia, quam inertiae ac nequitiae pertimescenda? An, cum bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt, tum te non existimas invidiae incendio conflagraturum? His ego, sanctissimis reipublicae vocibus, et eorum hominum, qui idem sentiunt, mentibus, pauca respondebo. Ego si hoc optimum factu judicarem, Patres conscripti, Catilinam morte multari: unius usuram horae gladiatori isti ad vivendum non dedissem. Etenim, si summi viri, et clarissimi cives, Saturnini, et Gracchorum, et Flacci, et superiorum complurium sanguine non modo se non contaminarunt, sed etiam honestarunt: certe verendum mihi non erat, ne quid, hoc parricidâ civium interfecto, invidiae mihi in posteritatem redundaret. Quod si ea mihi maxime impenderet, tamen hoc animo semper fui, ut invidiam virtute partam, gloriam, non invidiam putarem. Quanquam nonnulli sunt in hoc ordine, qui aut ea, quae imminet, non videant; aut ea, quae vident, dissimulent: qui spem Catilinae mollibus sententiis aluerunt, conjurationemque nascentem non credendo corroboraverunt. Quorum auctoritatem secuti multi, non solum improbi, verum etiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter et regie factum esse dicerent. Nunc intelligo, si iste, quo intendit, in Manliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore, qui non videat conjurationem esse factam: neminem tam improbum, qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto, intelligo hanc reipublicae pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse. Quod si se ejecerit, secumque suos eduxerit, et eodem cæteros undique collectos naufragos aggregaverit; extinguetur, atque delebitur, non modo hæc tam adulta reipublicae pestis, verum etiam stirps ac semen malorum omnium. Etenim jamdiu, Patres conscripti, in his periculis conjurationis insidiisque versamur: sed nescio quo pacto

omnium scelerum, ac veteris furoris et audaciæ maturitas in nostri consulatûs tempus erupit. Quod si ex tanto latrocinio iste unus tolletur, videbimur fortasse ad breve quoddam tempus curâ et metu esse relevati: periculum autem residebit, et erit inclusum penitus in venis atque in visceribus reipublicæ. Ut sæpe homines ægri morbo gravi, cum æstu febrique jaëtantur, si aquam gelidam biberint, primo relevari videntur; deinde multo gravius vehementiusque afficiantur; si hic morbus, qui est in reipublica, relevatus istius pœnâ, vehementius vivis reliquis ingravescet. Quare, Patres conscripti, secedant improbi, secernant se a bonis, unum in locum congregentur: muro denique, id quod sæpe jam dixi, secernantur a nobis: desinant insidiari domi suæ consuli, circumstare tribunal prætoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos et faces ad inflammandam urbem comparare. Sit denique inscriptum in fronte uniuscujusque civis, quid de republica sentiat. Polliceor hoc vobis, Patres conscripti, tantam in nobis consulibus fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Romanis virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinæ profectione omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicata esse videatis. Hisce omnibus, Catilina, cum summa reipublicæ salute, et cum tua peste ac pernicie, cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere parricidioque junxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. Tum tu, Jupiter, qui illeis, quibus hæc urbs, auspiciis a Romulo es constitutus; quem Statorem hujus urbis atque imperii vere nominamus: hunc, et hujus socios a tuis aris cæterisque templis, a tectis urbis ac mœnibus, a vita fortunisque civium omnium arcebis: et omnes inimicos bonorum, hostes patriæ, latrones Italiæ, scelerum fœdere inter se, ac nefaria societate conjunctos, æternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.

ORATIO VI.

QUAM EST SECUNDA IN

L. CATILINAM.

TANDEM aliquando, Quirites, L. Catilinam, furentem audaciâ, scelus anhelantem, pestem patriæ nefarie molientem, vobis atque huic urbi ferrum flammamque minitantem, ex urbe vel ejecimus, vel emisimus, vel ipsum egredientem verbis prosecuti sumus. Abiit, excessit, evasit, erupit. Nulla jam perniciēs a monstro illo atque prodigio mœnibus ipsis intra mœnia comparabitur. Atque hunc quidem unum hujus belli domestici ducem sine controversia vicimus. Non enim jam inter latera nostra sica illa versabitur: non in campo, non in foro, non in curia, non denique intra domesticos parietes pertimescemus. Loco illè motus est cum est ex urbe depulsus. Palam jam cum hoste, nullo impediēte, bellum justum geremus. Sine dubio perdidimus hominem, magnificeque vicimus, cum illum ex occultis insidiis in apertum latrocinium conjecimus. Quod vero non cruentum mucronem, ut voluit, extulit, quod vivis nobis egressus est, quod ei ferrum de manibus extorsimus, quod incolumes cives, quod stantem urbem reliquit: quanto tandem illum mœrore afflictum esse et profligatum putatis? Jacet ille nunc prostratus, Quirites, et se perculsum atque abjectum esse sentit, et retorquet oculos profecto sæpe ad banc urbem, quam ex suis faucibus ereptam esse luget. Quæ quidem lætari mihi videtur,

quod tantam pestem evomuerit, forasque projecêrit. At si quis est talis, quales esse omnes oportebat; qui in hoc ipso, in quo exultat et triumphat oratio mea, me vehementer accuset, quod tam capitalem hostem non comprehenderim potius quam emisero: non est ista mea culpa, Quirites, sed temporum. Interemptum esse L. Catilinam, et gravissimo supplicio affectum, jampridem oportebat: idque a me et mos majorum, et hujus imperii severitas, et respublica postulabat. Sed quam multos fuisse putatis, qui, quæ ego deferrem, non crederent? quam multos, qui propter stultitiam non putarent? quam multos, qui etiam defenderent? quam multos, qui propter improbitatem faverent? Ac si, sublato illo, depelli a vobis omne periculum judicarem: jampridem ego L. Catilinam non modo invidiæ meæ, verum etiam vitæ periculo sustulissem. Sed cum viderem, ne vobis quidem omnibus re etiam tum probata, si illum, ut erat meritis, morte multâsem, fore, ut ejus socios invidiâ oppressus persequi non possem: rem huc deduxi, ut tum palam pugnare possetis, cum hostem, aperte videretis. Quem quidem ego hostem Quirites, quam vehementer foris esse timendum putem, licet hinc intelligatis, quod illud etiam moleste fero, quod ex urbe parum comitatus exierit. Utinam ille omnes secum suas copias eduxisset! Tongillum mihi eduxit, quem amare in prætexta calumnia cœperat: Publicium et Munatium, quorum æs alienum contractum in popina nullum reipublicæ motum afferre poterat. Reliquit quos viros? quanto alieno ære, quam valentes, quam nobiles vos videtis? Itaque ego illum exercitum, et Gallicanis legionibus, et hoc delectu, quem in agro Piceno, et Gallico Q. Metellus habuit, et his copiis, quæ a nobis quotidie comparantur, magnopere contemno; collectum ex senibus desperatis, ex agresti luxuria, ex rusticis decoctoribus, ex his, qui vadi-

monia deserere, quam illum exercitum, maluerunt; quibus ego non modo si aciem exercitus nostri, verum etiam si edictum prætoris ostendero, concident. Hos, quos video volitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in senatum venire: qui nitent unguentis, qui fulgent purpurâ, malletm secum suos milites eduxisset: qui si hic permanent, mementote non tam exercitum illum esse nobis, quam hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos. Atque hoc etiam sunt timendi magis, quod, quid cogitent, me scire sentiunt, neque tamen permoventur. Video, cui Apulia sit attributa, qui habeat Etruriam, qui agrum Picenum, qui Gallicum, qui sibi has urbanas insidias cædis atque incendiorum depoposcerit. Omnia superioris noctis consilia ad me perlata esse sentiunt: patefeci in senatu hesterno die: Catilina ipse pertimuit, profugit: hi quid expectant? næ illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram. Quod expectavi, jam sum assecutus, ut vos omnes factam esse aperte conjurationem contra rempublicam videretis: nisi vero si quis est, qui Catilinæ similes cum Catilina sentire non putet. Non est jam lenitati locus: severitatem res ipsa flagitat. Unum etiam nunc concedam: exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere. Demonstrabo iter: Aurelia viâ profectus est. Si accelerare volent, ad vesperam consequentur. O fortunatam rempublicam, siquidem hanc sentinam hujus urbis ejecerit! Uno mehercule Catilina exhausto, relevata mihi et recreata respublica videtur. Quid enim mali aut sceleris fingi aut excogitari potest, quod non ille conceperit? Quis tota Italiâ veneficus, quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum subjector, quis circumscriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quæ mulier infamis, quis corruptor juventutis, quis corruptus,

quis perditus inveniri potest, qui se cum Catilina non familiarissime vixisse fateatur? Quæ cædes per hosce annos sine illo facta est? quod nefarium stuprum non per illum? Jam vero quæ tanta in ullo unquam homine juventutis illecebra fuit quanta in illo? qui alios ipse amabat turpissime, aliorum amoris flagitiosissime serviebat: aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum, non modo impellendo, verum etiam adjuvando, pollicebatur. Nunc vero quam subito non solum ex urbe, verum etiam ex agris ingentem numerum perditorum hominum collegerat? Nemo, non modo Romæ, sed nec ullo in angulo totius Italiæ oppressus ære alieno fuit, quem non ad hoc incredibile sceleris fœdus adsciverit. Atque ut ejus diversa studia in dissimili ratione perspicere possitis, nemo est in ludo gladiatorio paulo ad facinus audacior, qui se non intimum Catilinæ esse fateatur: nemo in scena levior et nequior, qui se non ejusdem prope sodalem fuisse commemoret. Atque idem tamen stuprorum et scelerum exercitatione assuefactus, frigore, et fama, et siti, ac vigiliis perferendis, fortis ab istis prædicabatur, cum industriæ subsidia, atque instrumenta virtutis in libidine audaciaque consumerentur. Hunc vero si sui fuerint comites secuti; si ex urbe exierint desperatorum hominum flagitiosi greges: o nos beatos, o rempublicam fortunatam, o præclaram laudem consulatus mei! Non enim jam sunt mediocres hominum libidines, non humanæ audaciæ, ac tolerandæ: nihil cogitant nisi cædes, nisi incendia, nisi rapinas: patrimonia sua profuderunt; fortunas suas abligurierunt: res eos jampridem, fides deficere nuper cœpit: eadem tamen illa, quæ erat in abundantia, libido permanet. Quod si in vino et alea commessiones solum, et scorta quærerent, essent illi quidem desperandi, sed tamen essent ferendi. Hoc vero quis ferre possit, inertes homines fortissimis viris insidiari,

stultissimos prudentissimis, ebriosos sobriis, dormientes vigilantibus! qui mihi accubantes in conviviis, complexi mulieres impudicas, vino languidi, conferti cibo, sertis redimiti, unguentis oblitū, debilitati stupris, eructant sermonibus suis cædem bonorum, atque urbis incendia. Quibus ego confido impendere fatum aliquod: et pœnas jamdiu improbitati, nequitiae, sceleri, libidini debitas, aut instare jam plane, aut certe jam appropinquare. Quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit; non breve nescio quod tempus, sed multa secula propagarit reipublicæ. Nulla est enim natio, quam pertimescamus: nullus rex, qui bellum populo Romano facere possit. Omnia sunt externa, unius virtute, terrâ marique pacata. Domesticum bellum manet: intus insidiæ sunt: intus inclusum periculum est: intus est hostis. Cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. Huic ego me bello ducem profiteor, Quirites: suscipio inimicitias hominum perditorum. Quæ sanari poterunt, quacunque ratione sanabo: quæ resecanda erunt, non patiar ad perniciem civitatis manere. Proinde aut exeant, aut quiescant: aut, si et in urbe, et in eadem mente permanent; ea, quæ merentur, expectent. At etiam sunt, Quirites, qui dicant, a me in exilium ejectum esse Catilinam. Quod ego si verbo assequi possem, istos ipsos ejicerem, qui hæc loquuntur. Homo enim videlicet timidus, et permoderatus, vocem consulis ferre non potuit: simulatque ire in exilium jussus est, paruit, quievit. Hesterno die, cum domi meæ pene interfectus essem, senatus in ædem Jovis Statoris convocavi: rem omnem ad patres conscriptos detuli. Quo cum Catilina venisset, quis cum Senator appellavit? quis salutavit? quis denique ita aspexit, ut perditum civem, ac non potius ut importunissimum hostem? Quin etiam principes ejus ordinis partem illam subselliorum, ad

quam ille accesserat, nudam atque inanem reliquerunt. Hic ego vehemens ille consul, qui verbo cives in exilium ejicio, quæsi vi a Catilina, an nocturno conventu apud M. Leccam fuisset, necne. Cum ille homo audacissimus, conscientâ convictus, primo reticuisset : patefeci cætera. Quid ea nocte egisset, ubi fuisset, quid in proximam constituisset, quemadmodum esset ei ratio totius belli descripta, edocui. Cum hæsitaret, cum teneretur ; quæsi vi, quid dubitaret eo proficisci, quo jampridem pararat : cum arma, cum secures, cum fascēs, cum tubas, cum signa militaria, cum aquilam illam argenteam, cui ille etiam sacrarium, scelorum domi suæ fecerat, scirem esse præmissam. In exilium ejiciebam, quem jam ingressum esse in bellum videbam ? Etenim, credo, Manlius iste, centurio, qui in agro Fesulano castra posuit, bellum populo Romano suo nomine indixit : et illa castra nunc non Catilinam ducem expectant : et ille ejectus in exilium, se Massiliam, ut aiunt, non in hæc castra conferet. O conditionem miseram non modo administrandæ, verum etiam conservandæ reipublicæ ! Nunc, si L. Catilina consiliis, laboribus, periculis meis circumclusus ac debilitatus, subito pertimuerit, sententiam mutaverit, suos deseruerit, consilium belli faciendi abjecerit, ex hoc cursu sceleris et belli, iter ad fugam atque in exilium converterit : non ille a me spoliatus armis audaciæ, non obstupefactus ac perterritus mea diligentia, non de spe conatuque depulsus, sed indemnatus, innocens, in exilium ejectus a consule, vi et minis esse dicetur : et erunt, qui illum, si hoc fecerit, non improbum, sed miserum : me non diligentissimum consulem, sed crudelissimum tyrannum existimari velint. Et mihi tanti, Quirites, hujus invidiæ falsæ atque iniquæ tempestatem subire, dummodo a vobis hujus horribilis belli ac nefarii periculum depellatur. Dicatur sane ejectus esse a me,

dummodo eat in exilium, Sed mihi credite, non est iturus. Nunquam ego a Diis immortalibus optabo, Quirites, invidiæ meæ levandæ causâ, ut L. Catilinam ducere exercitum hostium, atque in armis volitare audiat: sed tri-duo tamen audietis: multoque magis illud timeo, ne mihi sit invidiosum aliquando, quod illum emisero potius, quam quod ejecerim. Sed cum sint homines, qui illum, cum profectus sit, ejectum esse dicant, iidem, si interfectus esset, quid dicerent? Quanquam isti, qui Catilinam Massiliam ire dictitant, non tam hoc queruntur, quam verentur. Nemo est istorum tam misericors, qui illum non ad Manlium, quam ad Massilienses ire malit. Ille autem si mehercule hoc, quod agit, nunquam ante cogitasset, tamen latrocinantem se interfici mallet quam exulem vivere. Nunc vero, cum ei nihil adhuc præter ipsius voluntatem cogitationemque acciderit, nisi quod vivis nobis, Româ profectus est: optemus potius, ut eat in exilium, quam queramur. Sed cur tamdiu de uno hoste loquimur, et de eo hoste, qui jam fatetur se esse hostem, et quem, quia, quod semper volui, murus interest, non timeo: de his qui dissimulant, qui Romæ remarent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus? Quos quidem ego, si ullo modo fieri posset, non tam ultisci studeo, quam sanare, et ipsos placare reipublicæ. Neque id quare fieri non possit, si me audire voluerint, intelligo. Exponam enim vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum istæ copię comparentur: deinde singulis medicinam consilii atque orationis meæ, si quam potero, afferam. Unum genus est eorum, qui magno in ære alieno, majores etiam possessiones habent: quarum amore adducti, dissolvi nullo modo possunt. Horum hominum species est honestissima: sunt enim locupletes: voluntas vero, et causa impudentissima. Tu agris, tu ædificiis, tu argento, tu familiâ, tu rebus omni-

bus ornatus et copiosus sis, et dubites de possessione detrabere, ac fidem acquirere? Quid enim expectas? Bellum? quid? ergo in vastatione omnium, tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? An tabulas novas? errant, qui istas a Catilina expectant. Meo beneficio tabulæ novæ proferentur, verum auctionariæ. Neque enim isti, qui possessiones habent, alia ratione ulla salvi esse possunt. Quod si maturius facere voluissent, neque (id quod stultissimum est) certare cum usuris fructibus prædiorum; et locupletioribus his, et melioribus civibus uteremur. Sed hosce homines minime puto pertimescendos, quod aut deduci de sententia possunt; aut, si permanebunt, magis mihi videntur vota facturi contra rempublicam, quam arma laturi. Alterum genus est eorum, qui, quanquam premuntur ære alieno, dominationem tamen expectant: rerum potiri volunt; honores, quos quieta república despiciunt, perturbatâ consequi se posse arbitrantur. Quibus hoc præcipiendum videtur, unum scilicet et idem, quod cæteris omnibus, ut despiciant se id, quod conantur, consequi posse. Primum omnium me ipsum vigilare, adesse, providere reipublicæ: deinde magnos animos esse in bonis viris, magnam concordiam, maximam multitudinem, magnas præterea militum copias: Deos denique immortales huic invicto populo, clarissimo imperio, pulcherrimæ urbi, contra tantam vim sceleris præsentis auxilium esse laturos. Quod si jam sint id, quod cum summo furore cupiunt, adepti: num illi in cinere urbis et sanguine civium, quæ mente conscelerata ac nefaria concupierunt, se consules, ac dictatores, aut etiam reges sperant futuros? non vident id se cupere, quod si adepti fuerint, fugitivo alicui, aut gladiatori concedi sit necesse? Tertium genus est ætate jam affectum, sed tamen exercitatione robustum: quo ex genere est ipse Manlius, cui nunc Catalina succedit.

Hi sunt homines ex iis coloniis, quas Esculis Sylla constituit: quas ego universas, civium esse optimorum, et fortissimorum virorum sentio: sed tamen hi sunt coloni, qui se insperatis repentinisque pecuniis sumptuosius insolentiusque jactarunt. Hi dum ædificant, tanquam beati: dum prædiis, lecticis, familiis magnis, conviviis, apparatibus delectantur, in tantum æs alienum inciderunt, ut, si salvi esse velint, Sylla sit iis ab inferis excitandus. Qui etiam nonnullos agrestes, homines tenues atque egentes, in eandem illam spem rapinarum veterum impulerunt. Quos ego utrosque, Quirites, in eodem genere prædatorum, direptorumque pono. Sed eos hoc moneo, desinant furere, ac proscriptiones et dictaturas cogitare. Tantus enim illorum temporum dolor inustus est civitati, ut jam ista non modo homines, sed ne pecudes quidem mihi passuræ esse videantur. Quartum genus est sane varium, et mistum, et turbulentum: qui jampridem premuntur; qui nunquam emergent: qui partim inertia, partim male gerendo negotio, partim etiam sumptibus, in vetere ære alieno vacillant: qui vadimoniis, judiciis, proscriptionibus bonorum defatigati, permulti et ex urbe, et ex agris se in illa castra conferre dicuntur. Hosce ego non tam milites acres, quam infitiores lentos esse arbitror. Qui homines primum si stare non possunt, corruant: sed ita, ut non modo civitas, sed ne vicini quidem proximi sentiant. Nam illud non intelligo, quamobrem, si vivere honeste non possunt, perire turpiter velint: aut cur minore dolore perituros se cum multis, quam si soli pereant, arbitrentur. Quintum genus est paricidarum, sicariorum, denique omnium facinorosorum: quos ego a Catilina non revoco. Nam neque divelli ab eo possunt: et pereant sane in latrocinio, quoniam sunt ita multi, ut eos capere carcer non possit. Postremum autem genus est, non solum numero, verum

etiam genere ipso, atque vitâ, quod proprium est Catilinæ, de ejus delectu, immo vero de complexu ejus, ac sinu : quos pexo capillo nitidos, aut imberbes, aut bene barbatos videtis : manicatis, et talaribus tunicis ; velis amictos, non togis : quorum omnis industria vitæ, et vigilandi labor in antelucanis coenis expromitur. In his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri, impudicique versantur. Hi pueri tam lepidi ac delicati, non solum amare, et amari, neque cantare, et saltare, sed etiam sicas vibrare, et spargere venena didicerunt : qui nisi exeunt, nisi pererunt, etiamsi Catilina perierit, scitote hoc in republica seminarium Catilinarium futurum. Veruntamen quid sibi isti miseri volunt ? num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi ? quemadmodum autem illis carere poterunt, his præsertim jam noctibus ? quo autem pacto illi Apenninum, atque illas pruinas ac nives perferent ? nisi idcirco se facilius hiemem toleraturos, putant, quod nudi in conviviis saltare didicerunt. O bellum magnopere pertimescendum, cum hanc sit habiturus Catilina scortorum cohortem prætoriam ! Instruite nunc, Quirites, contra has tam præclaras Catilinæ copias vestra præsidia, vestrosque exercitus : et primum gladiatori illi confecto et saucio, consules, imperatoresque vestros opponite ; deinde contra illam naufragorum ejectam ac debilitatam manum, florem totius Italiæ ac robur educate.¹⁾ Jam vero urbes coloniarum ac municipiorum respondebunt Catilinæ tumulis silvestribus. Neque vero cæteras copias, ornamenta, præsidia vestra, cum illius latronis inopiâ ac egestate conferre debeo. Sed, si, omissis his rebus omnibus, quibus nos suppeditamur, eget ille ; senatu, equitibus Romanis, populo, urbe, ærario, vectigalibus, cuncta Italiâ, provinciis omnibus, exteris nationibus : si, inquam, his rebus omissis, ipsas causas, quæ inter se configunt, contendere velimus,

conficere

ex eo ipso, quam valde illi jaceant, intelligere possumus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia : hinc pudicitia, illinc stuprum : hinc fides, illinc fraudatio : hinc pietas, illinc scelus : hinc constantia, illinc furor : hinc honestas, illinc turpitudine : hinc continentia, illinc libido : denique æquitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes, certant cum iniquitate, cum luxuria, cum ignavia, cum temeritate, cum vitiis omnibus : postremo copia cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum desperatione confligit. In hujusmodi certamine ac prælio, nonne, etiam si hominum studia deficient, Dii ipsi immortales cogent ab his præclarissimis virtutibus, tot et tanta vitia superari ? Quæ cum ita sint, Quirites, vos, quemadmodum jam antea dixi, vestra tecta custodiis vigiliisque defendite : mihi, ut urbe sine vestro motu, ac sine ullo tumultu, satis esset præsidii, consultum ac provisum est. Coloni omnes, municipesque vestri certiores a me facti de hac nocturna excursionem Catilinæ, facile urbes suas, finesque defendent : gladiatores, quam sibi ille maximam manum, et certissimam fore putavit, quanquam meliore animo sunt, quam pars patriciorum potestate tamen nostra continebuntur. Q. Metellus, quem ego prospiciens hoc, in agrum Gallicanum Picenumque præmisi, aut opprimit hominem, aut omnes ejus motus conatusque prohibebit. Reliquis autem de rebus constituendis, maturandis, agendis, jam ad senatum referemus, quem vocari videtis. Nunc illos, qui in urbe remanserunt, atque adeo qui contra urbis salutem, omniumque vestrum, in urbe a Catilina relictum sunt, quanquam sunt hostes, tamen quia nati sunt cives, monitos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc si cui solutior visa est, hoc expectavit, ut id, quod latebat, crumperet. Quod reliquum est, jam non possum oblivis-

ci, meam hanc esse patriam, me horum esse consulem :
mibi aut cum his vivendum, aut pro his esse moriendum.
Nullus est portæ custos : nullus insidiator viæ : si qui
exire volunt, consulere sibi possunt. Qui vero in urbe se
commoverit, cujus ego non modo factum, sed inceptum
illum conatumve contra patriam deprehendero : sentiet,
in hac urbe esse consules vigilantes, esse egregios magis-
tratus, esse fortem senatum, esse arma, esse carcerem,
quem vindicem nefariorum ac manifestorum scelerum ma-
jores nostri esse voluerunt. Atque hæc omnia sic agentur,
Quirites, ut res maximæ minimo motu, pericula summa
nullo tumultu, bellum intestinum ac domesticum, post ho-
minum memoriam crudelissimum ac maximum, me uno
togato duce et imperatore, sedetur. Quod ego sic admi-
nistrabo, Quirites, ut si ullo modo fieri poterit, ne impro-
bus quidem quisquam in hac urbe pœnam sui sceleris suf-
ferat. Sed si vis manifestæ audaciæ, si impendens patriæ
periculum me necessario de hac animi lenitate deduxerit ;
illud profecto perficiam, quod in tanto, et tam insidioso
bello vix optandum videtur, ut ne quis bonus intereat,
paucorumque pœnâ vos jam omnes salvi esse possitis.
Quæ quidem ego neque mea prudentiâ, neque humanis
consiliis fretus polliceor vobis, Quirites : sed multis, et
non dubiis Deorum immortalium significationibus : qui-
bus ego ducibus in hanc spem sententiamque sum in-
gressus : qui jam non procul, ut quondam solebant, ab
externo boste, atque longinquo, sed hic præsentibus suo
numine atque auxilio sua templa, atque urbis tecta defen-
dunt : quos vos, Quirites, precari, venerari, atque implo-
rare debetis, ut, quam urbem pulcherrimam, florentissi-
mam, potentissimamque esse voluerunt, hanc omnibus
hostium copiis, terrâ marique superatis, a perditissimo-
rum civium nefario scelere defendant.

ORATIO VII.

QUÆ EST TERTIA IN

L. CATILINAM.

REMPUBLICAM, Quirites, vitamque omnium vestrum, bona, fortunas, conjuges, liberosque vestros, atque hoc domicilium clarissimi imperii, fortunatissimam pulcherriamque urbem, hodierno die, Deorum immortalium summo ergo vos amore, laboribus, consiliis, periculisque meis, ex flamma atque ferro, ac pene ex faucibus fati ereptam, et vobis conservatam ac restitutam videtis. Et, si non minus nobis jucundi atque illustres sunt ii dies, quibus conservamur, quam illi, quibus nascimur; quod salutis certa lætitia est, nascendi incerta conditio: et quod sine sensu nascimur, cum voluptate conservamur: profecto, quoniam illum, qui hanc urbem condidit, ~~stomulum~~ ad Deos immortales benevolentia, famaue sustulimus: esse apud vos posterosque vestros in honore debebit is, qui eandem hanc urbem conditam amplificatamque servavit. Nam totius urbis templis, delubris, tectis, ac moenibus subjectos prope jam ignes, circumdatosque restinximus: iidemque gladios in rempublicam districtos retudimus, mucronesque eorum a jugulis vestris rejecimus. Quæ quoniam in senatu illustrata, patefacta, compertaque sunt per me, vobis jam exponam breviter, Quirites, ut et quanta, et quam manifesta, et qua ratione investigata, et comprehensa sint, vos qui ignoratis, et expectatis, scire possitis. Principio, ut Catili-

na paucis ante diebus erupit ex urbe, cum sceleris sui socios, hujusce nefarii belli acerrimos duces, Romæ reliquisset: semper vigilavi, et providi, Quirites, quemadmodum in tantis et tam absconditis insidiis salvi esse possemus. Nam tum, cum ex urbe Catilinam ejiciebam (non enim jam vereor hujus verbi invidiam, cum illa magis sit timenda, quod vivus exierit) sed tum, cum illum exterminari volebam; aut reliquam conjuratorum manum simul exituram, aut eos, qui restitissent, infirmos sine illo ac debiles fore putabam. Atque ego, ut vidi, quos maximo furore et scelere esse inflammatos sciebam, eos nobiscum esse et Romæ remansisse: in eo omnes dies noctesque consumpsi, ut, quid agerent, quid molirentur, sentirem ac viderem: ut, quoniam auribus vestris, propter incredibilem magnitudinem sceleris, minorem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehenderem, ut tum demum animis salutis vestræ provideretis, cum oculis maleficio ipsum videretis. Itaque ut comperi, legatos Allobrogum, belli Transalpini, et tumultus Gallici excitandi causâ, a P. Lentulo esse sollicitatos, eosque in Galliam ad suos cives, eodem itinere, cum literis mandatisque, ad Catilinam esse missos, comitemque iis adjunctum Vulturcium, atque huic datas esse ad Catilinam literas: facultatem mihi oblatam putavi, ut, quod erat difficillimum, quodque ego semper optabam a Diis immortalibus, tota res non solum a me, sed etiam a senatu, et a vobis manifesto deprehenderetur. Itaque hesterno die L. Flaccum et C. Pontinum prætores, fortissimos atque amantissimos reipublicæ viros, ad me vocavi: rem omnem exposui: quid fieri placeret, ostendi. Illi autem, qui omnia de republica præclara atque egregia sentirent, sine recusatione, ac sine ulla mora negotium susceperunt, et, cum advesperasceret, occulte ad pontem Milvium pervenerunt: atque ibi in proximis villis ita bipartiti

fuerunt, ut Tiberis inter eos, et pons interesset. Eodem autem et ipsi sine cujusquam suspitione, multos fortes viros eduxerunt, et ego ex præfectura Reatina complures delectos adolescentes, quorum operâ utor assidue in reipublicæ præsidio, cum gladiis miseram. Interim tertia fere vigiliâ exacta, cum jam pontem Milvium cum magno comitatu legati Allobrogum ingredi inciperent, unaque Vulturcius, sit in eos impetus: educuntur et ab illis gladii, et a nostris. Res erat prætoribus nota solis: ignorabatur a cæteris. Tum interventu Pontini atque Flacci, pugna, quæ erat commissæ, sedatur. Literæ, quæcunque erant in eo comitatu, integris signis, prætoribustraduntur: ipsi comprehensi ad me, cum jam dilucesceret, deducuntur. Atque horum omnium scelerum improbissimum machinatorem Cimbrum Gabinium, statim ad me, nibildum suspicantem, vocavi. Deinde item arcessitur P. Statilius, et post eum Cethegus. Tardissime autem Lentulus venit, credo quod literis dandis, præter consuetudinem, proxima nocte vigilarat. Cum vero summis ac clarissimis hujus civitatis viris, qui, audita re, frequentes ad me mane convenerant, literas a me prius aperiri quam ad senatum referrem, placeret; ne, si nihil esset inventum, temere a me tantus tumultus injectus civitati videretur; negavi me esse facturum, ut de periculo publico, non ad consilium publicum rem integram deferrem. Etenim, Quirites, si ea, quæ erant ad me delata, reperta non essent: tamen ego non arbitrabar in tantis reipublicæ periculis mihi esse nimiam diligentiam pertimescendam. Senatum frequentem celeriter, ut vidistis, coëgi. Atque interea statim, admonitu Allobrogum, C. Sulpicium, prætorem, fortem virum, misi, qui ex ædibus Cethegi, si quid telorum esset, efferret. Ex quibus ille maximum sicarum numerum, et gladiatorum extulit. ¶ Introduxi Vulturcium sine Gallis: fidem ei publi-

cam, jussu senatus, dedi: hortatus sum ut, ea, quæ sciret, sine timore indicaret. Tum ille, cum vix se ex magno timore recepisset, dixit: a P. Lentulo se habere ad Catilinam mandata et literas, ut servorum præsidio uteretur, et ad urbem quam primum cum exercitu accederet: id autem eo consilio, ut, cum urbem omnibus ex partibus, quemadmodum descriptum distributumque erat, incendissent, cædemque infinitam civium fecissent, præsto esset ille qui et fugientes exciperet, et se cum his urbanis ducibus conjungeret. Introducti autem Galli, jusjurandum sibi, et literas a P. Lentulo, Cethego, Statilio ad suam gentem datas esse dixerunt: atque ita sibi ab his, et a L. Cassio esse præscriptum, ut equitatum in Italiam quam primum mitterent: pedestres sibi copias non defuturas: Lentulum autem sibi confirmasse, ex fati Sibyllinis aruspicumque responsis, se esse tertium illum Cornelium, ad quem regnum hujus urbis atque imperium pervenire esset necesse: Cinnam ante se, et Syllam fuisse: eundemque dixisse, fatalem huic esse annum ad interitum hujus urbis atque imperii, qui esset decimus annus post virginum absolutiorem, post Capitolii autem incensionem vicesimus. Hanc autem Cethego cum cæteris controversiam fuisse dixerunt, quod Lentulo et aliis, Saturnalibus cædem fieri, atque urbem incendi placeret; Cethego nimium id longum videri. Ac, ne longum sit, Quirites, tabellas proferri jussimus, quæ a quoque dicebantur datæ. Primum ostendimus Cethego signum: cognovit. Nos linum incidimus: legimus. Erat scriptum ipsius manu; Allobrogum senatui, et populo, sese, quæ eorum legatis confirmasset, esse facturum: orare, ut item illi facerent, quæ sibi legati eorum præcepissent. Tum Cethegus, qui paulo ante aliquid de gladiis, ac sicis, quæ apud ipsum erant deprehensæ, respondisset, dixissetque, se semper bonorum ferramentorum studiosum fu-

isse: recitatis literis debilitatus atque abjectus, conscientia convictus, repente conticuit. | Introductus Statilius; cognovit manum et signum suum. Recitatae sunt tabellae in eandem fere sententiam: confessus est. Tum ostendi tabellas Lentulo: et quaesivi, cognosceretne signum? Annuit. Est vero, inquam, signum quidem notum, imago avi tui, clarissimi viri, qui amavit unice patriam, et cives suos; quae quidem te a tanto scelere etiam muta revocare debuit. Leguntur eadem ratione ad senatum Allobrogum populumque literae. Si quid de his rebus dicere vellet, feci potestatem. Atque ille primo quidem negavit: post autem aliquanto, toto jam indicio exposito atque edito, surrexit: quaesivit a Gallis, quid sibi esset cum iis: quamobrem domum suam venissent; itemque a Vulturcio. Qui cum illi breviter, constanterque respondissent, per quem ad eum quotiesque venissent; quaesissentque ab eo, nihilne secum esset de fatis Sibyllinis locutus: tum ille subito, scelere demens, quanta conscientiae vis esset, ostendit. Nam, cum id posset infitiri, repente praeter opinionem omnium confessus est. Ita eum non modo ingenium illud, et dicendi exercitatio, qua semper valuit, sed etiam propter vim sceleris manifesti atque deprehensi, impudentia qua superabat omnes, improbitasque defecit. Vulturcius vero subito proferri literas, atque aperiri jussit, quas sibi a Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat. Atque ibi vehementissime perturbatus Lentulus, tamen et signum suum, et manum cognovit. Erant autem scriptae sine nomine, sed ita: *Qui sis, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Cura ut vir sis, et cogita, quem in locum sis progressus, et vide, quid jam tibi sit necesse. Cura ut omnium tibi auxilia adjungas, etiam infirmorum.* Gabinius deinde introductus, cum primo impudenter respondere coepisset, ad extremum nihil ex iis, quae Galli insimulabant, negavit. Ac mihi quidem,

Quirites, cum illa certissima sunt visa argumenta atque indicia sceleris, tabellæ, signa, manus, denique uniuscujusque confessio: tum multo illa certiora, color, oculi, vultus, taciturnitas. Sic enim obstupuerant, sic terram intuebantur, sic furtim nonnunquam inter se aspiciebant, ut non jam ab aliis indicari, sed ipsi a se viderentur. ¶ Indiciis expositis atque editis, Quirites, senatum consului, de summa reipublicæ quid fieri placeret. Dictæ sunt a principibus acerrimæ ac fortissimæ sententiæ, quas senatus sine ulla varietate est consecutus. Et quoniam nondum est perscriptum senatusconsultum, ex memoria vobis, Quirites, quid senatus censuerit, exponam. Primum mihi gratiæ verbis amplissimis aguntur, quod virtute, consilio, providentiâ meâ, respublica periculis sit maximis liberata: deinde L. Flaccus et C. Pontinus, prætores, quod eorum operâ forti fidelique usus essem, merito ac jure laudantur: atque etiam viro forti, collægæ meo, laus impertitur, quod eos, qui hujus conjurationis participes fuissent, a suis et reipublicæ consiliis removisset. Atque ita censuerunt, ut P. Lentulus, cum se præturâ abdicasset, tum in eustodiam traderetur: itemque uti C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinus, qui omnes præsentibus erant, in custodiam traderentur: atque idem hoc decretum est in L. Cassium, qui sibi procuracionem incendendæ urbis depoposcerat: in M. Cæparium, cui, ad sollicitandos pastores, Apuliam esse attributam erat indicatum: in P. Furium, qui est ex his coloniis, quas Fesulas L. Sylla deduxit: in Q. Manlium Chilonem, qui una cum hoc Furio semper erat in hac Allobrogum sollicitatione versatus: in P. Umbrenum, libertinum hominem, a quo primum Gallos ad Gabinum perductos esse constabat. Atque ea lenitate senatus est usus, Quirites, ut ex tanta conjuratione, tantaque vi ac multitudine domesticorum hostium, novem hominum perditissimorum pœ-

nâ republicâ conservata reliquorum mentes sanari posse arbitraretur. ⁵Atque etiam supplicatio Diis immortalibus, pro singulari eorum merito, meo nomine decreta est, Quirites: quod mihi primum post hanc urbem conditam togato contigit: et his decreta verbis est, *quod urbem incendiis, eade cives, Italiam bello liberassent.* Quæ supplicatio si cum cæteris conferatur, Quirites, hoc intersit, quod cæteræ bene gesta, hæc una, conservata republicâ, constituta est. Atque illud quod faciendum primum fuit, factum atque transactum est. Nam P. Lentulus, quamquam patefactus indicibus et confessionibus suis, iudicio senatus, non modo prætoris jus, verum etiam civis amiserat; tamen magistratu se abdicavit: ut, quæ religio C. Mario, clarissimo viro, non fuerat, quo minus C. Glauciam, de quo nihil nominatim erat decretum, prætorem occideret, ea nos religione in privato P. Lentulo puniendo liberaremur. Nunc, quoniam, Quirites, sceleratissimi periculosissimique belli nefarios duces captos jam et comprehensos tenetis, existimare debetis, omnes Catilinæ copias, omnes spes, atque opes, his depulsis urbis periculis, concidisse. Quem quidem ego cum ex urbe pellebam, hoc providebam animo, Quirites, remoto Catilinâ, nec mihi esse P. Lentuli somnum, nec L. Cassii adipem, nec C. Cethegi furiosam temeritatem pertimescendam. Ille erat unus timendus ex his omnibus, sed tamdiu, dum mœnibus urbis continebatur. Omnia nôrat, omnium aditus tenebat; appellare, tentare, sollicitare poterat, audebat; erat ei consilium ad facinus aptum: consilio autem neque lingua, neque manus deerat. Jam ad cæteras res conficiendas certos homines delectos ac descriptos habebat. Neque vero cum aliquid mandaverat, confectum putabat. Nihil erat, quod non ipse obiret, occurreret, vigilaret, laboraret: frigus, sitim, famem ferre poterat. Hunc ego ho-

minem tam acrem, tam paratum, tam audacem, tam callidum, tam in scelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentem, nisi ex domesticis insidiis in castrense latrocinium compulissem, (dicam id, quod sentio, Quirites) non facile hanc tantam molem mali a cervicibus vestris depulsi-
lissem. Non ille vobis Saturnalia constitueret, neque tanto ante exitium ac fati diem reipublicæ denunciasset, neque commisisset, ut signum, ut literæ suæ, testes denique manifesti sceleris deprehenderentur. Quæ nunc, illo absente, sic gesta sunt, ut nullum in privata domo furtum unquam sit tam palam inventum, quam hæc tanta in rempublicam conjuratio manifesto inventa atque deprehensa est. Quod si Catilina in urbe ad hanc diem remansisset; quanquam, quoad fuit, omnibus ejus consiliis occurri, atque obstiti, tamen, ut levissime dicam, dimicandum nobis cum illo fuisset, neque nos unquam, dum ille in urbe hostis fuisset, tantis periculis rempublicam, tanta pace, tanto otio, tanto silentio, liberassemus. Quanquam hæc omnia, Quirites, ita sunt a me administrata, ut Deorum immortalium nutu atque consilio, et gesta et provisa esse videantur. Idque cum conjectura consequi possumus, quod vix videtur humani consilii tantarum rerum gubernatio esse potuisse: tum vero ita præsentibus his temporibus opem et auxilium nobis tulerunt, ut eos pæne oculis videre possemus. Nam ut illa omittam, visas nocturno tempore ab occidente faces, ardoremque cœli; ut fulminum jactus, ut terræ motus relinquam, ut omittam cætera, quæ tam multa, nobis consulibus, facta sunt, ut hæc, quæ nunc fiunt, canere Dii immortales viderentur: hoc certa, Quirites, quod sum dicturus, neque prætermittendum, neque relinquendum est. Nam profecto memoriâ tenetis, Cotta et Torquato consulibus, complures in Capitolio turres de cœlo esse percussas, cum et simulacra Deorum immorta-

lium depulsa sunt, et statuæ veterum hominum dejectæ, et legum æra liquefacta. Tactus est etiam ille, qui hanc urbem condidit, Romulus: quem inauratum in Capitolio parvum atque lactentem, uberibus lupinis inhiantem, fuisse meministis. Quo quidem tempore cum aruspices ex tota Etruria convenissent, cædes atque incendia, et legum interitum, et bellum civile ac domesticum, et totius urbis atque imperii occasum appropinquare dixerunt, nisi Dii immortales omni ratione placati, suo numine prope fata ipse flexissent. ¶ Itaque illorum responsis tunc et ludi decem per dies facti sunt, neque res ulla, quæ ad placandum Deos pertineret, prætermissa est: iidemque jusserunt, simulacrum Jovis facere majus, et in excelso collocare, et contra, atque ante fuerat, ad orientem convertere: ac se sperare dixerunt, si illud signum, quod videtis, solis ortum, et forum curiamque conspiceret, fore ut ea consilia, quæ clam essent inita contra salutem urbis atque imperii, illustrarentur, ut a Senatu, populoque Romano perspicui possent. Atque illud ita collocandum consules illi statuerunt: sed tanta fuit operis tarditas, ut neque a superioribus consulibus, neque a nobis ante hodiernum diem collocaretur. Hic quis potest esse, Quirites, tam aversus a vero, tam præceps, tam mente captus, qui neget, hæc omnia, quæ videmus, præcipueque hanc urbem, Deorum immortalium nutu atque potestate administrari? Etenim cum esset ita responsum, cædes, incendia, interitumque reipublicæ comparari, et ea a perditis civibus, quæ tum propter magnitudinem scelerum nonnullis incredibilia videbantur: ea non modo cogitata a nefariis civibus, verum etiam suscepta esse sensitistis. Illud vero nonne ita præsens est, ut nutu Jovis Optimi Maximi factum esse videatur, ut, cum hodierno die mane per forum meo jussu et conjurati, et eorum indices in ædem

Concordiæ ducerentur, eo ipso tempore signum statueretur? quo collocata, atque ad vos, senatumque converso, omnia et senatus, et vos, quæ erant contra salutem omnium cogitata, illustrata, et patefacta vidistis. Quo etiam majore sunt isti odio supplicioque digni, qui non solum vestris domiciliis atque tectis, sed etiam Deorum templis atque delubris sunt funestos ac nefarios ignes inferre conati. Quibus ego si me restitisse dicam, nimium mihi sumam, et non sim ferendus. Ille, ille Jupiter restitit: ille Capitolium, ille hæc templa, ille hanc urbem, ille vos omnes salvos esse voluit. Diis ego immortalibus ducibus hanc mentem, Quirites, voluntatemque suscepi, atque ad hæc tanta indicia perveni. Jam vero illa Allobrogum sollicitatio, sic a Lentulo cæterisque domesticis hostibus, tanta res, tam dementer credita et ignotis, et barbaris, commissæque literæ nunquam essent profecto nisi a Diis immortalibus huic tantæ audaciæ consilium esset ereptum. Quid vero? ut homines Galli ex civitate male pacata, quæ gens una restat, quæ populo Romano bellum facere et posse, et non nolle videatur, spem imperii et rerum amplissimarum ultro sibi a patriciis hominibus oblatam negligerent, vestramque salutem suis opibus antepoherent: id nonne divinitus factum esse putatis? præsertim qui nos non pugnando, sed tacendo superare potuerunt? Quamobrem, Quirites, quoniam ad omnia pulvinaria supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum conjugibus ac liberis vestris. Nam multi sæpe honores Diis immortalibus justî habiti sunt, ac debiti, sed profecto justiores nunquam. Erepti enim ex crudelissimo ac miserrimo interitu, et erepti sine cæde, sine sanguine, sine exercitu, sine dimicatione. Togati, me uno togato duce, et imperatore, vicistis. Etenim recordamini, Quirites, omnes civiles dissensiones, neque solum eas, quas audistis, sed et has, quas

vosmetipsi meministis, et vidistis. L. Sylla P. Sulpicium oppressit: ex urbe ejecit C. Marium, custodem hujus urbis: multosque fortes viros partim ejecit ex civitate, partim interemit. Cn. Octavius, consul, armis ex urbe collegam suum expulit: omnis hic locus acervis corporum, et civium sanguine redundavit. Superavit postea Cinna cum Mario: tum vero, clarissimis viris interfectis, lumina civitatis extincta sunt. Ultus est hujus victoriæ crudelitatem postea Sylla: ne dici quidem opus est quanta diminutione civium, et quanta calamitate reipublicæ. Dissensit M. Lepidus a clarissimo et fortissimo viro Q. Catulo: attulit non tam ipsius interitus reipublicæ luctum, quam cæterorum. Atque illæ dissensiones erant hujusmodi, Quirites, quæ non ad delendam, sed ad commutandam rempublicam pertinerent. Non illi nullam esse rempublicam, sed in ea, quæ esset, se esse principes: neque hanc urbem conflagrare, sed se in hac urbe florere voluerunt. Atque illæ tamen omnes dissensiones, quarum nulla exitium reipublicæ quæsit, ejusmodi fuerunt, ut non reconciliatione concordiæ, sed internecione civium dijudicatæ sint. In hoc autem uno post hominum memoriam maximo, crudelissimoque bello, quale bellum nulla unquam barbaria cum sua gente gessit, quo in bello lex hæc fuit a Lentulo, Catilina, Cassio, Cethego constituta, ut omnes, qui salva urbe salvi esse possent, in hostium numero ducerentur, ita me gessi, Quirites, ut omnes salvi conservaremini: et, cum hostes vestri tantum civium superfuturum putassent, quantum infinite cædi restitisset; tantum autem urbis, quantum flamma obire non potuisset: et urbem, et cives integros incolumesque servavi. Quibus pro tantis rebus, Quirites, nullum ego a vobis præmium virtutis, nullum insigne honoris, nullum monumentum laudis postulo, præterquam hujus dici memoriam.

sempiternam. In animis ego vestris omnes triumphos meos, omnia ornamenta honoris, monumenta gloriæ, laudis insignia, condi et collocari volo. Nihil me mutum potest delectare, nihil tacitum, nihil denique hujusmodi, quod etiam minus digni assequi possint. Memoriâ vestra, Quirites, nostræ res alentur, sermonibus crescent, literarum monumentis inveterascent, et corroborabuntur: eandemque diem intelligo, quam spero æternam fore, et ad salutem urbis, et ad memoriam consulatus mei, propagatam: unoque tempore in hac republica duos cives extitisse, quorum alter fines vestri imperii, non terræ, sed cœli regionibus terminaret; alter ejusdem imperii domicilium, sedemque servaret. Sed, quoniam earum rerum, quas ego gessi, non est eadem fortuna atque conditio, quæ illorum, qui externa bella gesserunt: quod mihi vivendum sit cum illis, quos vici ac subegi: isti hostes aut interfectos, aut oppressos reliquerunt: vestrum est, Quirites, si cæteris recta sua facta possunt, mihi mea ne quando obsint, providere. *Mentes* enim hominum audacissimorum sceleratæ ac nefariæ ne vobis nocere possent, ego providi: ne mihi noceant, vestrum est providere. Quanquam, Quirites, mihi quidem ipsi nihil jam ab istis noceri potest. Magnum enim est in bonis præsidium, quod mihi in perpetuum comparatum est: magna in republica dignitas, quæ me semper tacita defendet: magna vis est conscientiæ, quam qui negligent, cum me violare volent, se ipsi indicabunt. Est etiam in nobis is animus, Quirites, ut non modo nullius audaciæ cedamus, sed etiam omnes improbos ultro semper lacessamus. Quod si omnes impetus domesticorum hostium depulsi a vobis, se in me unum converterint; vobis erit providendum, Quirites, qua conditione posthac eos esse velitis, qui se pro salute vestra obtulerint invidiæ, periculisque omnibus. Mihi

quidem ipsi quid est, quod jam ad vitæ fructum possit acquiri, præsertim cum neque in honore vestro, neque in gloria virtutis, quidquam videam altius, quo quidem mihi libeat ascendere? Illud perficiam profecto. Quirites, ut ea, quæ gessi in consulatu, privatus tuear, atque ornem: ut, si qua est invidia in conservanda republica suscepta, lædat invidos, mihi valeat ad gloriam. Denique ita me in republica tractabo, ut meminerim semper quæ gesserim, curemque, ut ea virtute, non casu, gesta esse videantur. Vos, Quirites, quoniam jam nox est, veneramini illum Jovem, custodem hujus urbis, ac vestrum, atque in vestra tecta discedite; et ea, quanquam jam periculum est depulsum, tamen æque ac priori nocte custodiis, vigiliisque defendite. Id ne vobis diutius faciendum sit, atque ut in perpetua pace esse possitis, providebo. 9

14. May 1847

ORATIO VIII.

QUÆ EST QUARTA IN

L. CATILINAM.

VIDEO, Patres conscripti, in me omnium vestrum ora atque oculos esse conversos. Video vos non solum de vestro, ac reipublicâ, verum etiam, si id depulsum sit, de meo periculo esse sollicitos. Est mihi jucunda in malis, et grata in dolore, vestra erga me voluntas; sed eam, per

Deos immortales! quæso, deponite, atque obliti salutis meæ, de vobis ac de liberis vestris cogitate. Mihi quidem si hæc conditio consulatus data est, ut omnes acerbitates, omnes dolores, cruciatusque perferrem: feram non solum fortiter, sed etiam libenter, dummodo meis laboribus, vobis populoque Romano dignitas, salusque pariat. Ego sum ille consul, Patres conscripti, cui non forum, in quo omnis æquitas continetur: non campus, consularibus auspiciis consecratus: non curia, summum auxilium omnium gentium: non domus, commune perfugium: non lectus, ad quietem datus: non denique hæc sedes honoris, sella curulis, unquam vacua mortis periculo, atque insidiis fuit. Ego multa tacui, multa pertuli, multa concessi, multa meo quodam dolore, in vestro timore, sanavi. Nunc, si hunc exitum consulatus mei Dii immortales esse voluerunt, ut vos, Patres conscripti, populumque Romanum ex crede misera, conjuges, liberosque vestros, virginesque Vestales ex acerbissima vexatione: templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium nostrum ex fœdissima flamma: totam Italiam ex bello et vastitate eriperem: quæcunque mihi uni proponetur fortuna, subeat. Etenim, si P. Lentulus suum pomen, inductus a vatibus, fatale ad perniciem republicæ fore putavit: cur ego non læter meum consulatum ad salutem reipublicæ prope fatalem extitisse? Quare, Patres conscripti, consulite vobis, prospicite patriæ; conservate vos, conjuges, liberos, fortunasque vestras; populi Romani nomen, salutemque defendite: mihi parcere, ac de me cogitare desinite. Nam primum debeo sperare, omnes Deos, qui huic urbi præsident, pro eo mihi, ac mereor, relatueros gratiam esse. Deinde, si quid obtigerit, æquo animo paratoque moriar. Neque enim turpis mors forti viro potest accidere, neque immatura consulari, nec misera sapienti. Nec

tamen ego sum ille ferreus, qui fratris carissimi, atque
amantissimi præsentis mœrore non movear, horumque
omnium lachrymis, a quibus me circumsessum videtis.
Neque meam mentem non domum sæpe revocat exanima-
ta uxor, abjecta metu filia, et parvulus filius, quem mihi
videtur amplecti respublica tanquam obsidem consulatus
mei: neque ille, qui expectans hujus exitum diei, adstat
in conspectu meo gener. *degre* Moveor his rebus omnibus, sed
in eam partem, ut salvi sint vobiscum omnes, etiam si vis
aliqua me oppresserit, potius, quam et illi, et nos una
cum republica pereamus. Quare, Patres conscripti, in-
cumbite ad reipublicæ salutem: circumspicite omnes pro-
cellas, quæ impendent, nisi providetis. Non Tib. Grac-
chus, qui iterum tribunus plebis fieri voluit: non C.
Gracchus, qui agrarios concitare conatus est: non L. Sa-
turninus, qui C. Memmium occidit, in discrimen aliquod,
atque in vestræ severitatis judicium adducitur. Sed tenen-
tur ii, qui ad urbis incendium, ad vestrum omnium cæ-
dem, ad Catilinam accipiendum, Romæ restiterunt. Te-
nentur literæ, signa, manus, denique uniuscujusque con-
fessio. Sollicitantur Allobroges: servitia excitantur: Ca-
tilina arcessitur: id est initum consilium, ut, interfectis
omnibus, nemo ne ad deplorandum quidem reipublicæ no-
men, atque ad lamentandam tanti imperii calamitatem re-
linquatur. Hæc omnia indices detulerunt, rei confessi
sunt, vos multis jam judiciis judicastis. Primum, quod
mihi gratias egistis singularibus verbis: et mea virtute
atque diligentia, perditorum hominum patefactam esse
conjunctionem decrevistis. Deinde quod P. Lentulum, ut
se abdicaret præturâ, coëgistis: tum quod eum, et cæte-
ros, de quibus judicastis, in custodiam dandos censuistis:
maximeque quod meo nomine supplicationem decrevistis,
qui honos togato habitus ante me est nemini. Postremo

hesterno die premia legatis Allobrogum, Titoque Vulturcio dedistis amplissima. Quæ sunt omnia ejusmodi, ut ii, qui in custodiam nominatim dati sunt, sine ulla dubitatione a vobis damnati esse videantur. Sed ego institui referre ad vos, Patres conscripti, tanquam integrum, et de facto, quid judicetis: et de pœna, quid censeatis. Illa prædicam, quæ sunt consulis. Ego magnum in republica versari furorem, et nova quædam misceri, et concitari mala jampridem videbam: sed hanc tantam, tam exitiosam haberi conjurationem a civibus, nunquam putavi. Nunc, quidquid est, quocunque vestræ mentes inclinanti, atque sententiæ, statuendum vobis ante noctem est. Quantum facinus ad vos delatum sit, videtis. Huic si paucos putatis affines esse, vehementer erratis. Latius opinione disseminatum est hoc malum: manavit non solum per Italiam, verum etiam transcendit Alpes, et obscure serpens, multas jam provincias occupavit. Id opprimi sustentando, ac prolatando, nullo pacto potest. Quacunque ratione placet, celeriter vobis vindicandum est. Video duas adhuc esse sententias: unam D. Silani, qui censet, eos, qui, hæc delere conati sunt, morte esse multandos: alteram C. Cæsaris, qui mortis pœnam removel, cæterorum suppliciorum omnes acerbitates amplectitur. Uterque et pro sua dignitate, et pro rerum magnitudine in summa severitate versatur. Alter eos, qui nos omnes, qui populum Romanum vitâ privare conati sunt, qui delere imperium, qui populi Romani nomen extinguere, puncto temporis frui vitâ, et hoc communi spiritu, non putat oportere: atque hoc genus pœnæ sæpe in improbos cives in hac republica esse usurpatum recordatur. Alter intelligit, mortem a Diis immortalibus non esse supplicii causâ constitutam; sed aut necessitatem naturæ, aut laborum ac miseriæ quietem esse. Itaque eam sapi-

entes nunquam invitī, fortes etiam sæpe libenter oppetiverunt. Vincula vero, et ea sempiterna, certe ad singularem pœnam nefarii sceleris inventa sunt. Itaque municipiis dispertiri jubet. Habere videtur ista res iniquitatem, si imperare velis: difficultatem, si rogare. Decernatur tamen, si placet. Ego enim suscipiam, et, ut spero, reperiam, qui id, quod salutis omnium causâ statueritis, non putet esse suæ dignitatis recusare. Adjungit gravem pœnam municipibus, si quis eorum vincula ruperit: horribiles custodias circumdat, et digna scelere hominum perditorum sancit, ne quis eorum pœnam, quos condemnat, aut per senatum, aut per populum levare possit. Eripit etiam spem, quæ sola hominem in miseriis consolari solet. Bona præterea publicari jubet: vitam solam relinquit nefariis hominibus: quam si eripuisset, multas uno dolore animi atque corporis, et omnes scelerum pœnas ademisset. Itaque, ut aliqua in vita formido improbis esset posita, apud inferos ejusmodi quædam illi antiqui supplicia impis constituta esse voluerunt: quod videlicet intelligebant, his remotis, non esse mortem ipsam pertimescendam. Nunc, Patres conscripti, ego mea video quid intersit. Si eritis secuti sententiam C. Cæsaris: quoniam hanc is in republica viam, quæ popularis habetur, secutus est, fortasse minus erunt, hoc auctore et cognitore hujusce sententiæ, mihi populares impetus pertimescendi. Sin illam alteram: nescio, an amplius mihi negotiū contrahatur. Sed tamen meorum periculorum rationes utilitas reipublicæ vincat. Habemus enim a C. Cæsare, sicut ipsius dignitas, et majorum ejus amplitudo postulabat, sententiam, tanquam obsidem perpetuæ in rempublicam voluntatis. Intellectum est, quid intersit inter lenitatem concionatorum, et animum vere popularem, salutē populi consulentem. Video de istis, qui se populares haberi volunt, abesse non

neminem, ne de capite videlicet civium Romanorum sententiam ferat. Is et nudiustertius in custodiam cives Romanos dedit, et supplicationem mihi decrevit, et indices hesterno die maximis præmiis affecit. Jam hoc nemini dubium est, qui reo custodiam, quæsitore gratulationem, iudici præmium decrevit, quid de tota re et causa iudicavit. At vero C. Cæsar intelligit, legem Semproniam esse de civibus Romanis constitutam: qui autem reipublicæ sit hostis, eum civem esse nullo modo posse: denique ipsum latorem legis Semproniae, jussu populi pœnas reipublicæ dependisse. Idem etiam ipsum Lentulum largitorem, et prodigum, non putat, cum de perniciæ populi Romani, exitio hujus urbis, tam acerbe, tamque crudeliter cogitarit, appellari posse popularem. Itaque homo mitissimus, atque lenissimus non dubitat P. Lentulum æternis tenebris vinculisque mandare: et sancit in posterum, ne quis hujus supplicio levando se jactare, et in perniciæ populi Romani posthac popularis esse possit. Adjungit etiam publicationem bonorum, ut omnes animi cruciatus, et corporis, etiam egestas ac mendicitas consequatur. Quamobrem sive hoc statueritis: dederitis mihi comitem ad concionem, populo Romano carum atque jucundum. Sive Silani sententiam sequi malueritis: facile me, atque vos a crudelitatis vituperatione defendetis: atque obtinebo, eam multo leviores fuisse. Quanquam, Patres conscripti, quæ potest esse in tanti sceleris immanitate puniendi crudelitas? Ego enim de meo sensu iudico. Nam ita mihi salva republicâ vobiscum perfrui liceat, ut ego, quod in hac causa vehementior sum, non atrocitate animi moveor, (quis enim est me mitior?) sed singulari quadam humanitate, et misericordiâ. Videor enim mihi hanc urbem videre, lucem orbis terrarum, atque arcem omnium gentium, subito uno incendio concidentem: cerno animo



sepulta in patria miseros atque insepultos acervos civium : versatur mihi ante oculos aspectus Cethegi, et furor, in vestra cæde bacchantis. Cum vero mihi propositi regnantem Lentulum, sicut ipse se ex fatis sperasse confessus est ; purpuratum esse hunc Gabinium : cum exercitu venisse Catilinam ; tum lamentationem matrumfamilias, tum fugam virginum atque puerorum, ac vexationem virginum Vestalium perhorresco : et, quia mihi vehementer hæc videntur misera atque miseranda, idcirco in eos, qui ea perficere voluerunt, me severum vehementemque præbeo.) Etenim quæro, si quis paterfamilias, liberis suis a servo interfectis, uxore occisa, incensa domo, supplicium de servo non quam acerbissimum sumpserit : utrum is clemens, ac misericors, an inhumanissimus et crudelissimus esse videatur ? Mihi vero importunus ac ferreus, qui non dolore ac cruciatu nocentis, suum dolorem cruciatumque lenierit. Sic nos in his hominibus, qui nos, qui conjuges, qui liberos nostros trucidare voluerunt : qui singulas uniuscujusque nostrum domos, et hoc universum reipublicæ domicilium delere conati sunt : qui id egerunt, ut gentem Allobrogum in vestigiis hujus urbis, atque in cinere deflagrati imperii collocarent : si vehementissimi fuerimus, misericordes habebimur : si remissiores esse voluerimus, summæ nobis crudelitatis in patriæ, civiumque perniciæ fama subeunda est. Nisi vero cuipiam L. Cæsar, vir fortissimus, et amantissimus reipublicæ, crudelior nudiustertius visus est, cum sororis suæ, foeminæ electissimæ, virum præsentem, et audientem, vitâ privandum esse dixit : cum avum jussu consulis interfectum, filiumque ejus impuberem, legatum a patre missum, in carcere necatum esse dixit. Quorum, quod simile fuit factum ? quod initum delendæ reipublicæ consilium ? Largitionis voluntas tum in republica versata est, et par-

tionem quædam contentio. Atque illo tempore hujus avus Lentuli, clarissimus vir, armatus Gracchum est persecutus: ille etiam grave tum vulnus accepit, ne quid de summa dignitate reipublicæ minueretur. Hic ad evertenda fundamenta reipublicæ Gallos arcessivit, servitia concitavit, Catilinam evocavit, attribuit nos trucidandos Cethego, cæteros cives interficiendos Gabinio, urbem inflammandum Cassio, totam Italiam vastandam diripiendamque Catilinæ. Vereamini, censeo, ne in hoc scelese tam immani ac nefando nimis aliquid severe statuuisse videamini; cum multo magis sit verendum, ne remissione pœnæ crudeles in patriam, quam ne severitate animadversionis nimis vehementes in acerbissimos hostes fuisse videamur. Sed quæ exaudio, Patres conscripti, dissimulare non possum. Jactantur enim voces, quæ perveniunt ad aures meas eorum, qui vererè videntur, ut habeam satis præsidii, ad ea, quæ vos statueritis hodierno die transigenda. Omnia et provisa, et parata, et constituta sunt, Patres conscripti cum mea summa cura atque diligentia, tum multo etiam majore populi Romani ad summum imperium retinendum, et ad communes fortunas conservandas voluntate. Omnes adsunt omnium ordinum homines, omnium denique ætatum: plenum est forum, plena templa circa forum, pleni omnes aditus hujus loci ac templi. Causa enim est post urbem conditam hæc inventa sola, in qua omnes sentirent unum atque idem, præter eos, qui cum sibi viderent esse pereundum, cum omnibus potius, quam soli perire voluerunt. Hosce ego homines excipio, et secerno libenter: neque enim in improborum civium, sed in acerbissimorum hostium numero habendos puto. Cæteri vero, Dii immortales! qua frequentia, quo studio, qua virtute ad communem dignitatem salutemque consentiunt? Quod ego hic equites Romanos commemorem?

qui vobis ita summam ordinis consiliique concedunt, ut vobiscum de amore reipublicæ certent: quos ex multorum annorum disensione ad hujus ordinis societatem concordiamque revocatos, hodiernus dies vobiscum, atque hæc causa conjungit: quam conjunctionem si in consulatu confirmatam meo, perpetuam in republica tenuerimus, confirmo vobis, nullum posthac malum civile ac domesticum ad ullam reipublicæ partem esse venturum. Pari studio defendendæ reipublicæ convenisse video tribunos ærarios, fortissimos viros: scribas item universos: quos cum casu hic dies ad ærarium frequentasset, video ab expectatione sortis ad communem salutem esse conversos. Omnis ingenuorum adest multitudo, etiam tenuissimorum. Quis est enim, cui non hæc templa, aspectus urbis, possessio libertatis, lux denique hæc ipsa et hoc commune patriæ solum, cum sit carum, tum vero dulce atque jucundum? Operæ pretium est, Patres conscripti, libertinorum hominum studia cognoscere: qui fortunâ suâ civitatis jus consecuti, hanc vere suam patriam esse judicant: quam quidam hinc nati, et summo nati loco, non patriam suam, sed urbem hostium esse judicaverunt. Sed quid ego hujusce ordinis homines commemorem, quos privatæ fortunæ, quos communis respublica, quos denique libertas ea quæ dulcissima est, ad salutem patriæ defendendam excitavit? Servus est nemo, qui modo tolerabili conditione sit servitutis, qui non audaciam civium perhorrescat: qui non hæc stare cupiat: qui non tantum, quantum audet, et quantum potest, conferat ad communem salutem voluntatis. Quare si quem vestrum forte commovet hoc, quod auditum est, lenonem quendam Lentuli concursare circum tabernas, pretio sperare sollicitari posse animos egentium atque imperitorum: est id quidem cœptum atque tentatum, sed nulli sunt inventi tam aut fortunâ miseri, aut

voluntate perdit, qui non ipsum illum sellæ, atque operis, et quæstus quotidiani locum, qui non cubile ac lectulum suum, qui denique non cursum hunc otiosum vitæ suæ, salvum esse velint. Multo vero maxima pars eorum, qui in tabernis sunt: immo vero (id enim potius est dicendum) genus hoc universum amantissimum est otii: etenim omne eorum instrumentum, omnes opera ac quæstus, frequentia civium sustinetur, alitur otio: quorum si quæstus, oclusis tabernis, minui solet, quid tandem incensis futurum est? Quæ cum ita sint, Patres conscripti, vobis populi Romani præsidia non desunt: vos ne populo Romano de esse videamini, providete. Habetis consulem ex plurimis periculis, et insidiis, atque ex media morte non ad vitam suam, sed ad salutem vestram reservatum: omnes ordines ad conservandam rempublicam mente, voluntate, studio, virtute, voce, consentiunt: obsessa facibus et telis impiæ conjurationis, vobis supplex manus tendit patria communis: vobis se, vobis vitam omnium civium, vobis arcem et Capitolium, vobis aras penatium, vobis illum ignem Vestæ perpetuum ac sempiternum, vobis omnia templa Deorum atque delubra, vobis muros, atque urbis tecta commendat. Præterea de vestra vita, de conjugum vestrarum, ac liberorum anima, de fortunis omnium, de sedibus, de focis vestris, hodierno die vobis judicandum est. Habetis ducem, memorem vestri, oblitum sui: quæ non semper facultas datur: habetis omnes ordines, omnes homines, universum populum Romanum, id quod in civili causa hodierno die primum videmus, unum atque idem sentientem. Cogitate, quantis laboribus fundatum imperium, quanta virtute stabilitam libertatem, quanta Deorum benignitate auctas exaggeratasque fortunas una nox pene deleverit. Id ne unquam posthac non modo confici, sed ne cogitari quidem possit a civibus,

hodierno die providendum est. Atque hæc non ut vos, qui mihi studio pene præcurritis, excitarem, locutus sum : sed ut mea vox, quæ debet esse in republica princeps, officio functa consulari videretur. Nunc antequam ad sententiam redeo, de me pauca dicam. Ego, quanta manus est conjuratorum, quam videtis esse permagnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse video : sed eam esse judico turpem, et infirmam, et contemptam, et abjectam. Quod si aliquando alicujus furore et scelere concitata manus ista plus valuerit, quam vestra, ac reipublicæ dignitas ; me tamen meorum factorum atque consiliorum nunquam, Patres conscripti, pœnitebit. Etenim mors, quam illi mihi fortasse minitantur, omnibus est parata : vitæ tantam laudem, quanta vos me vestris decretis honestatis, nemo est assecutus. Cæteris enim semper bene gestæ, mihi uni conservatæ reipublicæ gratulationem decrevistis. Sit Scipio clarus, ille cujus consilio atque virtute Hannibal in Africam redire, atque ex Italia decedere coactus est : ornetur alter eximia laude Africanus, qui duas urbes huic imperio infestissimas, Carthaginem, Numantiamque delevit : habeatur vir egregius, L. Paulus ille cujus currum rex potentissimus quondam et nobilissimus, Perses, honestavit : sit in æterna gloria Marius, qui bis Italiam obsidione et metu servitutis liberavit : anteponatur omnibus Pompeius, cujus res gestæ, atque virtutes iisdem quibus, solis cursus, regionibus ac terminis continentur. Erit profecto inter horum laudes aliquid loci nostræ gloriæ : nisi forte majus est patefacere nobis provincias, quo exire possimus, quam curare, ut etiam illi, qui absunt, habeant, quo victores revertantur. Quanquam est uno loco conditio melior externæ victoriæ, quam domesticæ : quod hostes alienigenæ aut oppressi, serviunt, aut recepti, beneficio se obligatos putant : qui

autem ex numero civium dementiâ aliqua depravati hostes patriæ semel esse cœperunt, eos, cum a pernicië reipublicæ repuleris, nec vi coërcere, nec beneficio placare possis. Quare mihi cum perditis civibus æternum bellum susceptum esse video: quod ego vestro, bonorumque omnium auxilio, memoriâque tantorum periculorum, quæ non modo in hoc populo, qui servatus est, sed etiam in omnium gentium sermonibus ac mentibus semper hærebit, a me, atque a meis facile propulsari posse confido. Neque ulla profecto tanta vis reperietur, quæ conjunctionem vestram, equitumque Romanorum, et tantam conspirationem bonorum omnium perfringere et labefactare possit. Quæ cum ita sint, Patres conscripti, pro imperio, pro exercitu, pro provincia, quam neglexi, pro triumpho, cæterisque laudis insignibus, quæ sunt a me, propter urbis vestræque salutis custodiam, repudiata, pro clientelis, hospitibusque provincialibus, quæ tamen urbanis opibus non minore labore tueor, quam comparo: pro his igitur omnibus rebus, et pro meis in vos singularibus studiis, proque hac, quam conspiciatis, ad conservandam rempublicam diligentia: nihil aliud a vobis, nisi hujus temporis, totiusque mei consulatus memoriam postulo: quæ dum erit vestris mentibus infixæ, firmissimo me muro septum esse arbitrabor. Quod si meam spem vis improborum fefellerit, atque superaverit; commendo vobis parvum meum filium: cui profecto satis erit præsidii, non solum ad salutem, verum etiam ad dignitatem, si ejus, qui hæc omnia suo solus periculo conservaverit, illum esse filium memineritis. Quapropter de summa salute vestra, populique Romani, Patres conscripti, de vestris conjugibus ac liberis, de aris ac focis, de fanis ac templis, de totius urbis tectis ac sedibus, de imperio, de libertate, de salute Italiæ, deque universa republica, decernite diligen-

ter, ut instituistis, ac fortiter. Habetis enim consulem, qui et parere vestris decretis non dubitet; et, ea, quæ statueritis, quoad vivet, defendere, et per se ipsum præstare possit.

ORATIO IX.

QUÆ EST IN

MARCUM ANTONIUM

PHILIPPICA SECUNDA.

ARGUMENTUM.

Postquam Cicero liberius de republica et de Antonio dixerat, offensus ille graviter, venit post aliquot dies in senatum, et meditata oratione conquestus de injuria Ciceronis, multis maledictis in personam ejus invectus est. Non respondit illo die Cicero, prohibitus ab amicis, propter arma Antonii, quibus ad manifestam vim spectare videbatur. Sed aliquantum post confirmatus opibus Octavii, qui hæres Cæsaris erat, et offensus Antonio, gratiæque et auctoritate senatus veteranorumque præsidio ad parem potentiam provectus, respondit hac ornatissima oratione, et quidem præseni in senatu. In qua primo

objecta diluit : deinde insectatur vitam hominis ; et per omnes gradus ætatis vitia colligens, criminoſe commemorat, quæ ab illo nunquam privatiſim aut publice commiſſa fuerant. Hæc eſt ſecunda illa Philippica, quæ M. Antonium priore oratione vehementer commotum, ſic in Ciceronem accendit, ut lentri odii atrocitas poſtea nunquam potuerit. Exiitit autem exitii et mortis Ciceronis cauſa, dicente etiam Satirico Poëtâ :

—— *Ridenda poëmata malo,
Quam te, conſpicuæ divina Philippica famæ,
Volveris a prima quæ proxima.——*

JUVENAL. Sat. 10. v. 124.

QUONAM meo fato, Patres conſcripti, fieri dicam, ut nemo his annis viginti reipublicæ hostis fuerit, qui non bellum eodem tempore mihi quoque indixerit? Nec vero necesse est a me quenquam nominari vobis, cum ipsi recordamini. Mihi poenarum illi plus quam optarem, dederunt. Te miror, Antoni, quorum facta imitere, eorum exitus non perhorrescere. Atque hoc in aliis minus mirabar. Nemo illorum inimicus mihi fuit voluntarius: omnes a mei reipublicæ causâ lacessiti. Tu ne verbo quidem violatus, ut audacior quam L. Catilina; furiosior quam P. Clodius viderere, ultro maledictis me lacessisti: tuamque a me alienationem, tibi ad cives impios gloriæ fore putavisti. Quid putem? contemptumne me? non video nec in vita, nec in gratia, nec in rebus gestis, nec in hac mea mediocritate ingenii, quid despicere possit Antonius. An in senatu facillime de me detrahi posse credidit? qui ordo clarissimis civibus bene gestæ reipublicæ testimonium multis, mihi uni conservatæ dedit? An decertare mecum voluit contentione dicendi? hoc quidem beneficium est: quid enim plenius, quid uberius, quam mihi et pro me,

et contra Antonium dicere? Illud profecto est: non existimavit, sui similibus probari posse, se esse hostem patriæ, nisi mihi esset inimicus. Cui priusquam de cæteris rebus respondeo, de amicitia, quam a me violatam esse criminatus est, quod ego gravissimum crimen judico, pauca dicam. Contra rem suam venisse me, nescio quando, questus est. An ego non venirem contra alienum pro familiari et necessario meo? non venirem contra gratiam, non virtutis specie, sed ætatis flore collectam? non venirem contra injuriam, quam iste intercessoris iniquissimi beneficio obtinuit, non jure prætorio? Sed hoc idcirco commemoratum a te puto, ut te infimo ordini commendares, cum te omnes recordarentur libertini generum, et liberos tuos, nepotes Q. Fadii, libertini hominis, fuisse. At enim te in disciplinam meam tradideras: nam (ita dixisti) domum meam ventituras. Næ tu, si id fecisses, melius famæ, melius pudicitie tuæ consulisses. Sed nec fecisti, nec, si cuperes, tibi id per C. Curionem facere licuisset. Auguratus petitionem mihi te concessisse dixisti. O incredibilem audaciam! o impudentiam prædicandam! Quo enim tempore me augurem a toto collegio expetitum Cn. Pompeius et Q. Hortensius nominaverunt, (neque enim licebat a pluribus nominari) tu nec solvendo eras, nec te ullo modo, nisi eversa republica, incolumem fore putabas. Poteras autem eo tempore auguratum petere, cum in Italia Curio non esset? aut tum, cum es factus, unam tribum sine Curione ferre potuisses? cujus etiam familiares de vi condemnati sunt, quod tui nimis studiosi fuissent. At beneficio sum usus tuo. Quo? quanquam illud ipsum, quod commemoras, semper præ me tuli. Malui me tibi debere confiteri, quam cuiquam minus prudenti non satis gratus videri. Sed quo beneficio? quod me Brundusii non occideris? Quem ipse victor, qui tibi,

ut tute gloriari solebas, detulerat ex latronibus suis principatum, salvum esse voluisset, in Italiam ire jussisset, eum tu occideres? Fac potuisse. Quod est aliud, Patres conscripti, beneficium latronum, nisi ut commemorare possint, iis se vitam dedisse, quibus non ademerint? Quod si esset beneficium, nunquam ii, qui illum interfecerunt, a quo erant servati, quos tu ipse viros clarissimos appellare soles, tantam essent gloriam consecuti. Quale autem beneficium est, quod te abstinueris nefario scelere? qua in re non tam jucundum videri mihi debuit, non interfectum a te, quam miserum, id te impune facere potuisse. Sed sit beneficium, quandoquidem majus accipi a latrone nullum potuit: in quo potes me dicere ingratum? An de interitu reipublicæ queri non debui, ne in te ingratus viderer? Nam in illa querela, misera quidem et luctuosa, sed mihi pro hoc gradu, in quo me senatus, populusque Romanus collocavit, necessaria, quid est dictum a me cum contumelia? quid non moderate? quid non amice? Et quidem cujus temperantiæ fuit, de M. Antonio querentem, abstipere maledicto? præsertim cum tu reliquias reipublicæ dissipavisses? cum domi tuæ turpissimo mercatu omnia essent venalia? cum leges eas, quæ nunquam promulgatæ essent, et de te, et a te latas confiterere? cum auspicia augur, intercessionem consul sustulisses? cum esses fœdissime stipatus armatis? cum omnes impuritates pudica in domo quotidie susciperes, vino lustrisque confectus? At ego, tanquam mihi cum M. Crasso contentio esset, quocum multæ et magnæ fuerunt, non cum uno gladiatore nequissimo, de republica graviter querens, de homine nihil dixi. Itaque hodie perficiam, ut intelligat, quantum a me beneficium tum acceperit. At etiam literas, quas me sibi misisse diceret, recitavit, homo et humanitatis expers, et vitæ communis ignarus. Quis

enim unquam, qui paulum modo bonorum consuetudinem nōsset, literas ad se ab amico missas, offensione aliqua interposita, in medium protulit, palamque recitavit? Quid est aliud, tollere e vita, vitæ societatem, quam tollere amicorum colloquia absentium? Quam multa joca solent esse in epistolis, quæ, prolata si sint, inepta esse videntur? quam multa seria, neque tamen ullo modo divulganda? Sit hoc inhumanitatis tuæ: stultitiam incredibilem videte. Quid habes, quod mihi opponas, homo diserte, ut Mustelæ Tamisio, et Tironi Numisio videris? qui cum hoc ipso tempore stent cum gladiis in conspectu senatus, ego quoque te disertum putabo, si ostenderis, quomodo sis eos inter sicarios defensurus. Sed quid opponas tandem, si negem me unquam istas literas ad te misisse? quo me teste convincas? an chirographo? in quo habes scientiam quæstuosam. Qui possis? sunt enim librarii manu. Jam invideo magistro tuo, qui te tanta mercede, quantam jam proferam, nihil sapere docuit. Quid enim est minus, non dico oratoris, sed hominis, quam id objicere adversario, quod ille, si verbo negarit, longius progredi non possit, qui objecerit? At ego non nego: teque in isto ipso convinco non inhumanitatis solum, sed etiam amentię. Quod enim verbum in istis literis est non plenum humanitatis, officii, benevolentię? Omne autem crimen tuum est, quod de te in his literis non male existimem: quod scribam tanquam ad civem, tanquam ad bonum virum; non tanquam ad sceleratum et latronem. At ego tuas literas, etsi jure poteram a te lacessitus, tamen non proferam: quibus petis, ut tibi per me liceat quendam de exilio reducere: adjurasque, id te, invito me, non esse facturum: idque a me impetras. Quid enim me interponere in audaciæ tuæ: quam neque auctoritas hujus ordinis, neque existimatio populi Romani,

neque leges ullæ possent coërcere? Veruntamen quid erat, quod me rogares, si erat is, de quo rogabas, Cæsaris lege reductus? Sed videlicet meam gratiam voluit esse, in quo ne ipsius quidem ulla poterat esse, lege lata. Sed cum mihi, Patres conscripti, et pro me aliquid, et in M. Antonium multa dicenda sint: alterum peto a vobis, ut me, pro me dicentem, benigne; alterum ipse efficiam, ut, contra illum cum dicam, attente audiat. Simul illud oro: si meam cum in omni vita, tum in dicendo moderationem, modestiamque cognostis, ne me hodie, cum isti, ut provocavit, respondero, oblitum esse putetis mei. Non tractabo ut consulem: ne ille quidem me ut consularem. Etsi ille nullo modo consul, vel quod ita vivit, vel quod ita rempublicam gerit, vel quod ita factus est consul: ego sine ulla controversia consularis. Ut igitur intelligeretis, qualem ipse se consulem profiteretur, objecit mihi consulatum meum. Qui consulatus, verbo meus, Patres conscripti, re vester fuit: quid enim ego constitui, quid gessi, quid egi, nisi ex hujus ordinis consilio, auctoritate, sententia? Hæc tu homo sapiens, non solum eloquens, apud eos, quorum consilio, sapientiaque gesta sunt, ausus es vituperare? Quis autem meum consulatum, præter P. Clodium, qui vituperaret, inventus est? cujus quidem te fatum, sicuti C. Curionem, manet: quoniam id domitæ est, quod fuit illorum utrique fatale. Non placet M. Antonio consulatus meus. At placuit P. Servilio, ut cum primum nominem ex illius temporis consularibus, qui proxime mortuus est: placuit Q. Luctatio Catulo, cujus semper in hac republica vivet auctoritas: placuit duobus Lucullis, M. Crasso, Q. Hortensio, C. Curioni, M. Lepido, C. Pisoni, M. Glabroni, L. Volcatio, C. Figulo, D. Syllano, L. Murænæ, qui tum erant consules designati: placuit idem, quod consularibus, M. Catoni: qui cum mul-

ta, vitâ excedens, providit, tum quod te consulem non vidit. Maxime vero consulatum meum Cn. Pompeius probavit, qui ut me primum decedens ex Syria vidit, complexus, et gratulans, meo beneficio patriam se visurum esse dixit. Sed quid singulos commemoro? frequentissimo senatui sic placuit, ut esset nemo, qui mihi non, ut parenti, gratias ageret: qui non mihi vitam suam, liberos, fortunas, rempublicam referret acceptam. Sed quoniam illis, quos nominavi, tot ac talibus viris respublica orbata est, veniamus ad vivos, qui duo e consulari numero reliqui sunt. L. Cotta, vir summo ingenio, summaque prudentiâ, rebus illis gestis, quas tu reprehendis, supplicationem decrevit verbis amplissimis: eique illi ipsi, quos modo nominavi, consularcs, senatusque cuuctus assensus est. Qui honos post conditam hanc urbem habitus est togato ante me nemini. L. Cæsar, avunculus tuus, qua oratione, qua constantiâ, qua gravitate sententiam dixit in sororis suæ virum, vitricum tuum? Hunc tu cum auctorem, et præceptorum omnium consiliorum, totiusque vitæ debuisses habere, vitrici te similem, quam avunculi esse maluisti. Hujus ego alienus consiliis consul usus sum: tu sororis filius, ecquid ad eum unquam de republica retulisti? Ad quos refert, Dii immortales? ad eos scilicet, quorum nobis etiam dies natales audiendi sunt. Hodie non descendit Antonius. Cur? dat natalitia in hortis. Cui? neminem nominabo. Putatote tum Phormioni alicui, tum Gnatonî, tum Ballioni. O fœditatem hominis flagitiosam! o impudentiam, nequitiam, libidinem non ferendam! tu cum principem senatorem, civem singularem, tam propinquum habeas, ad eum de republica nihil refers: ad eos refers, qui domum suam nullam habent, tuam exhaustiunt? Tuus videlicet salutaris consulatus, perniciosus incus. Adcone pudorem cum pudicitia per-

didisti, ut hoc in eo templo dicere ausus sis, in quo ego senatum illum, qui quondam florens orbi terrarum præstebat, consulebam: tu homines perditissimos cum gladiis collocavisti? At etiam ausus es (quid autem est, quod tu non audeas?) clivum Capitolinum dicere, me consule, plenum servorum armatorum fuisse. Ut illa, credo, nefaria senatusconsultatum fierent, vim afferebam senatui. O miserum, sive illa tibi nota non sunt (nihil enim boni nosti), sive sunt, qui apud tales viros tam impudentè loquare! Quis enim eques Romanus, quis, præter te, adolescens nobilis, quis ullius ordinis, qui se civem meminisset, cum senatus in hoc templo esset, in clivo Capitolino non fuit? quis nomen non dedit? Quanquam nec scribæ sufficere, nec tabulæ nomina illorum capere potuerunt. Etenim cum homines nefarii de patriæ parricidio confiterentur, consciorum indicibus, sua manu, voce pene literarum coacti, se urbem inflammare, cives trucidare, vastare Italiam, delere rempublicam consensisse; quis esset, qui ad salutem communem defendendam non excitaretur? præsertim cum senatus, populusque Romanus haberet ducem, qualis si qui nunc esset tibi idem, quod illis accidit, contigisset. Ad sepulturam corpus vitrici sui negat a me datum. Hoc vero ne P. quidem Clodius dixit unquam: quem, quia jure ei fui inimicus, doleo a te jam omnibus vitiis esse superatum. Qui autem tibi venit in mentem, redigere in nostram memoriam, te domi P. Lentuli esse educatum? an verebare, ne non putaremus naturâ te potuisse tam improbum evadere, nisi accessisset etiam disciplina? Tam autem eras excors, ut tota in oratione tecum ipse pugnares: ut non modo non cohærentia inter se diceres, sed maxime disjuncta, atque contraria? ut non tanta mecum, quanta tecum tibi esset contentio? Vitricum tuum in tanto fuisse scelere, fatchare, poenâ affe-

ctum querebare. Ita, quod proprie meum est, laudasti : quod totius senatûs est, reprehendisti. Nam, comprehensio sontium, mea ; animadversio, senatûs fuit. Homo disertus non intelligit, eum, quem contra dicit, laudari a se ; eos, apud quos dicit, vituperari. Jam illud cujus est non dico audaciæ (cupit enim se audacem dici), sed quod minime vult, stultitiæ, qua vincit omnes, clivi Capitolini mentionem facere, cum inter subsellia nostra versentur armati ? cum in hac cella Concordiæ, o Dii immortales ! in qua, me consule, salutare sententiæ dictæ sunt, quibus ad hanc diem viximus, cum gladiis homines collocati stent ? Accusa senatum ; accusa equestrem ordinem, qui tum cum senatu copulatus fuit : accusa omnes ordines, omnes cives, dum confiteare, hunc ordinem, hoc ipso tempore, ab Ithyraïs circumsederi. Hæc tu non propter audaciam dicis tam impudenter ; sed quia tantam rerum repugnantiam non videas : nihil profecto sapis. Quid est enim dementius, quam cum ipse reipublicæ perniciosa arma ceperis, objicere alteri salutaria ? At etiam quodam loco facetus esse voluisti. Quam id te (Dii boni) non decebat ! in quo est tua culpa nonnulla. Aliquid enim salis ab uxore mima trahere potuisti. *Cedant arma togæ.* Quid ? tum nonne cesserunt ? at postea tuis armis cessit toga. Quæramus igitur, utrum melius fuerit, libertati populi Romani sceleratorum arma, an libertatem nostram armis tuis cedere ? Nec vero tibi de versibus respondebo : tantum dicam breviter ; neque illos, neque ullas te omnino literas nosse : me nec reipublicæ, nec amicis unquam defuisse, et tamen omni genere monumentorum meorum perfecisse operis subsecivis, ut meæ vigiliæ, meæque literæ et juventuti utilitatis, et nomini Romano laudis aliquid afferrent. Sed hæc non hujus temporis ; ad majora veniamus. P. Clodium meo consilio interfectum esse dix-

isti. Quidnam homines putarent, si tum occisus esset, cum tu illum in foro, inspectante populo Romano, gladio stricto insecutus es; negotiumque transegisses, nisi ille se in scalas tabernæ librariæ coniecisset, hisque oppilatis impetum tuum compressisset? Sed quid ego fuisse me tibi, fateor: suasisse, ne tu quidem dicis. At Miloni ne favere quidem potui. Prius enim rem transegit, quam quisquam eum suspicaretur facturum esse. At ego suasi. Scilicet is animus erat Milonis, ut prodesse reipublicæ sine suatore non posset. At lætatus sum. Quid ergo? in tanta lætitia cunctæ civitatis me unum tristem esse oportebat? Quanquam de morte P. Clodii fuit quæstio non satis prudenter illa quidem constituta. Quid enim attinebat nova lege quæri de eo, qui hominem occidisset, cum esset legibus quæstio constituta? quæsitum est tamen. Quod ergo, cum res agebatur, nemo in me dixit; id tot annis post tu es inventus, qui diceres? Quod vero dicere ausus es, idque multis verbis, operâ mea Pompeium a Cæsaris amicitia esse disjunctum, ob eamque causam mea culpâ civile bellum esse natum, in eo non tu quidem tota re, sed, quod maximum est, temporibus errasti. Ego M. Bibulo, præstantissimo cive, consule, nihil prætermisi, quantum facere enitique potui, quin Pompeium a Cæsaris conjunctione avocarem. In quo Cæsar fuit felicior. Ipse enim Pompeium a mea familiaritate disjunxit. Postea vero quam se totum Pompeius Cæsari tradidit, quid ego illum ab eo distrahere conarer? Stulti erat sperare; suadere impudentis. Duo tamen tempora inciderunt, quibus aliquid contra Cæsarem Pompeio suaserim. Ea velim reprehendas, si potes. Unum, ne quinquennii imperium Cæsari prorogaretur. Alterum, ne pateretur fieri, ut absentis ejus ratio haberetur. Quorum si utrumvis persuasissem, in has miserias nunquam incidissemus.

Atque idem, cum jam omnes opes, et suas, et populi Romani Pompeius ad Cæsarem detulisset, seroque eadem sentire cœpisset, quæ ego ante multo prævideram: inferrique patriæ bellum nefarium viderem: pacis, concordiæ, compositionis auctor esse non destiti: meaque illa vox est nota multis, *Utinam, Cn. Pompei, cum C. Cæsare societatem aut nunquam coisses, aut nunquam diremisses! Fuit alterum gravitatis, alterum prudentiæ tuæ.* Hæc mea, M. Antoni, semper et de Pompeio, et de republica consilia fuerunt. Quæ si valuissent, respublica staret: tu tuis flagitiis, egestate, infamiâ, concidisses. Sed hæc vetera: illud vero recens, Cæsarem meo consilio interfectum. Jam vercor, Patres conscripti, ne, quod turpissimum est, prævaricatorem mihi apposuisse videar, qui me non solum meis laudibus ornaret, sed etiam oneraret alienis. Quis enim meum in istius gloriosissimi facti conscientia nomen audivit? cujus autem, qui in eo numero fuisset, nomen est occultatum? Occultatum dicō? cujus non statim divulgatum? Citius dixerim jactasse se aliquos, ut fuisse in ista societate viderentur, qui socii non fuissent, quam ut quisquam celari vellet, qui fuisset. Quam verisimile porro est, in tot hominibus, partim obscuris, partim adolescentibus, neminem occultantibus, meum nomen latere potuisse? Etenim si auctores ad liberandam patriam desiderarentur, illis auctoribus, Brutos ego impellerem, quorum uterque L. Bruti imaginem quotidie videret, alter etiam Ahalæ? His igitur majoribus orti, ab alienis potius consilium peterent, quam a suis? et foris potius, quam domo? Quid? C. Cassius, in ea familia natus, quæ non modo dominatum, sed ne potentiam quidem cujusquam ferre potuit, me auctorem, credo, desideravit: qui etiam sine his clarissimis viris hanc rem in Cilicia ad ostium fluminis Cydni confecerat, si ille ad eam ripam, quam constituerat,

non ad contrariam, navi appulisset. Cn. Domitium non patris interitus, clarissimi viri, non avunculi mors, non spoliatio dignitatis, ad recuperandam libertatem, sed mea auctoritas, excitavit? An Cn. Trebonio persuasi? cui ne suadere quidem ausus essem. Quo etiam majorem ei respublica gratiam debet, qui libertatem populi Romani unius amicitiae præposuit: depulsorque dominatus, quam particeps esse maluit. An L. Tullius Cimber me est auctorem secutus? quem ego magis fecisse illam rem sum admiratus, quam facturum putavi. Admiratus sum autem ob eam causam, quod immemor beneficiorum, memor patriæ fuisset. Quid duos Servilios? Cascas dicam, an Ahalas? et hos auctoritate mea censes excitatos potius quam caritate reipublicæ? Longum est persequi cæteros: idque reipublicæ præclarum fuisse; tum multo ipsis gloriøsius est. At quemadmodum me coarguerit homo acutus, recordamini. Cæsare interfecto, inquit, statim cruentum alte extollens M. Brutus pugionem, Ciceronem nominatim exclamavit, atque ei recuperatam libertatem est gratulatus. Cur mihi potissimum? quæ sciebam? Vide ne illa causa fuerit appellandi me, quod cum rem gessisset consimilem rebus iis, quas ipse gesseram, me potissimum testatus est, se æmulum mearum laudum extitisse. Tu autem, omnium stultissime, non intelligis, si id quod me arguis, voluisse interfici Cæsarem, crimen sit: etiam lætatum esse morte Cæsaris, crimen esse? Quid enim interest inter suasorem facti, et probatorem? aut quid refert, utrum voluerim fieri, an gaudeam factum? Ecquis est igitur, te excepto, et iis qui illum regnare gaudebant, qui illud aut fieri noluerit, aut factum improbarit? Omnes enim in culpa. Etenim omnes boni, quantum in ipsis fuit, Cæsarem occiderunt. Aliis consilium, aliis animus, aliis occasio defuit: voluntas nemini. Sed

stuporem hominis, vel dicam pecudis, attendite. Sic enim dixit, *M. Brutus*, quem ego honoris causâ nomino, cruentum pugionem tenens, *Ciceronem* exclamavit: ex quo intelligi debet, eum conscium fuisse. Ergo ego sceleratus appellor a te, quem tu suspicatum aliquid suspicaris: ille, qui stillantem præ se pugionem tulit, is a te honoris causâ nominatur? Esto: sit in verbis tuis hic stupor. Quanto in rebus sententiisque major? Constitue hoc, consul, aliquando; Brutorum, C. Cassii, Cn. Domitii, C. Trebonii, reliquorum, quam velis esse causam. Edormi crapulam, inquam, et exhala. An faces admovendæ sunt, quæ te excitent, tantæ causæ indormientem? Nunquamne intelliges, statuendum tibi esse, utrum illi, qui istam rem gesserunt, homicidæ sint, an vindices libertatis? Attende enim paulisper, cogitationemque sobrii hominis punctum temporis suscipe. Etenim ego, qui sum illorum, ut ipse fateor, familiaris, ut a te arguor, socius; nego quidquam esse medium: confiteor eos, nisi liberatores populi Romani, conservatoresque reipublicæ sint, plus quam sicarios, plus quam homicidas, plus etiam quam parricidas esse: siquidem est atrocius patriæ parentem, quam suum occidere. Tu, homo sapiens et considerate, quid dicis? si parricidæ: cur honoris causâ a te sunt et in hoc ordine, et apud populum Romanum semper appellati? cur M. Brutus, te referente, legibus est solutus, si ab urbe, plus quam decem dies abfuisset? cur ludi Apollinares incredibili M. Bruti honore celebrati? cur provinciæ Cassio et Bruto datæ? cur quæstores additi? cur legatorum numerus auctus? Atque hæc acta per te. Non igitur homicidæ. Sequitur, ut liberatores tuo iudicio sint: quandoquidem tertium nihil posset esse. Quid est? num conturbo te? Non enim fortasse satis, quæ distinctius dicuntur, intelligis. Sed tamen hæc est summa

conclusionis meæ : quoniam scelere a te liberati sunt, ab eodem te amplissimis præmiis dignissimi judicati sunt. Itaque jam retexo orationem meam. Scribam ad illos, ut, si qui forte, quod a te mihi objectum est, quærent, sitne verum : ne cui negent. Etenim vereor, ne aut celatum me ab ipsis, illis non honestum : aut invitatum refugisse, mihi sit turpissimum. Quæ enim res unquam (prò sancte Jupiter !) non modo in hac urbe, sed in omnibus terris est gesta major ? quæ gloriosior ? quæ commendatior erit hominum memoriæ sempiternæ ? In hujus me consilii societatem, tanquam in equum Trojanum, cum principibus includis ? non recuso. Ago etiam gratias, quoquo animo facis. Tanta enim res est, ut invidiam istam quam tu in me vis concitare, cum laude non comparem. Quid enim beatius illis, quos tu expulsos a te prædicas, et relegatos ? qui locus est aut tam desertus, aut tam inhumanus, qui illos, quo accesserint, non affari, atque appetere videatur ? qui homines tam agrestes, qui se, cum eos adspexerint, non maximum cepisse vitæ fructum putent ? quæ vero tam immemor posteritas, quæ tam ingrata literæ reperientur, quæ eorum gloriam non immortalitatis memoriâ prosequantur ? Tu vero adscribe me talem in numerum. Sed unam rem vereor, ne non probes. Si enim fuisset, non solum regem, sed regnum etiam de republica sustulissem : et, si meus stylus ille fuisset (ut dicitur), mihi crede, non solum unum actum, sed totam fabulam confecissem. Quanquam si interfici Cæsarem voluisse crimen est, vide, quæso, Antoni, quid tibi futurum sit, quem et Narbone hoc consilium cum C. Trebonio cepisse notissimum est, et ob ejus consilii societatem, cum interficeretur Cæsar, tum te a Trebonio vidimus revocari. Ego autem (vide quam tecum agam non inimice) quod bene cogitasti aliquando, laudo : quod non indicasti,

gratias ago : quod non fecisti, ignosco. Virum res illa quærebat. Quod si te in iudicium quis adducat, usurpetque illud Cassianum, *Cui bono fuerit* : vide, quæso, ne hæreas. Quanquam illud quidem fuit, ut tu dicebas, omnibus bono, qui servire nolebant : tibi tamen præcipue, qui non modo non servis, sed etiam regnas : qui maximo te ære alieno ad ædem Opis liberasti : qui per easdem tabulas innumerabilem pecuniam dissipavisti : ad quem e domo Cæsaris tam multa delata sunt : cujus domus quæstuosissima est, falsorum commentariorum et chirographorum officina : agrorum, oppidorum, immunitatum, vectigalium flagitiosissimæ nundinæ. Etenim quæ res egestati et æri alieno tuo, præter mortem Cæsaris, subvenire potuisset ? Nescio quid conturbatus mihi esse videris. Nunquid subtimes, ne ad te hoc crimen pertinere videatur ? Libero te metu : nemo credet unquam : non est tuum de republica bene mereri : habet istius pulcherrimi facti clarissimos viros respublica auctores : ego te tantum gaudere dico : fecisse non arguo. Respondi maximis criminibus : nunc etiam reliquis respondendum est. Castra mihi Pompeii, atque omne illud tempus objecisti. Quo quidem tempore si, ut dixi, meum consilium auctoritasque valuisset, tu hodie egeres, nos liberi essemus ; respublica non tot duces et exercitus amisisset. Fateor enim, me, cum ea, quæ acciderunt, præviderem futura, tanta in mœstitia fuisse, quanta cæteri optimi cives, si idem prævidissent, fuissent. Dolebam, dolebam, Patres conscripti, rempublicam, vestris quondam, meisque consiliis conservatam, brevi tempore esse perituram. Neque vero eram tam indoctus, ignarusque rerum, ut frangerer animo propter vitæ cupiditatem : quæ me manens conficeret angoribus : dimissa, molestiis omnibus liberaret. Illos ego præstantissimos viros, lumina reipublicæ, vivere volebam, tot

consulares, tot prætorios, tot honestissimos senatores, omnem præterea florem nobilitatis ac juventutis, tum optimorum civium exercitus: qui si viverent, quamvis iniqua conditione pacis, (mihi enim omnis pax cum civibus bello civile utilior videbatur) rempublicam hodie teneremus. Quæ sententia si valuisset, ac non ii maxime mihi, quorum ego vitæ consulebam, spe victoriæ elati, obstitissent; ut alia omittam, tu certe nunquam in hoc ordine, vel potius nunquam in hac urbe mansisses. At vero Cn. Pompeii voluntatem a me abalienabat oratio mea. An ille quenquam plus dilexit? cum ullo aut sermones, aut consilia contulit sapius? quod quidem erat magnum, de summa re dissentientes, in eadem consuetudine amicitiae permanere. Sed et ego, quid ille, et contra ille, quid ego et sentirem et spectarem, videbat. Ego incolumitati civium primum, ut postea dignitati possemus; ille præsentī dignitati potius consulebat. Quod autem habebat uterque quod sequeretur, idcirco tolerabilior erat nostra dissensio. Quid vero ille consularis vir ac pene divinus de me senserit, sciunt qui eum de Pharsalica fuga Paphum persecuti sunt. Nunquam ab eo mentio de me, nisi honorifica, nisi plena amicissimi desiderii, cum me vidisse plus fateretur, se speravisse meliora. Et ejus viri nomine me insectari audes, cujus me amicum, te sectorem esse fateare? Sed omitatur bellum illud, in quo tu nimium felix fuisti. Ne jocis quidem respondebo, quibus me in castris usum esse dixisti. Erant illa quidem castra plena curæ: veruntamen homines quamvis in turbidis rebus sint, tamen, si modo homines sunt, interdum animis relaxantur. Quod autem idem mœstitiam meam reprehendit, idem jocum: magno argumento est, me in utroque fuisse moderatum. Hæreditates mihi negasti venire. Utinam hoc tuum verum crimen esset! plures

amici mei, et necessarij viverent. Sed qui isthuc tibi venit in mentem? ego enim amplius H. S. ducenties acceptum hæreditatibus retuli. Quanquam in hoc genere fateor feliciorum esse te. Me nemo, nisi amicus, fecit hæredem, ut cum illo commodo, si quod erat, animi quidam dolor jungeretur: te is, quem tu vidisti nunquam, L. Rubrius Cassinas, fecit hæredem. Et quidem vide, quam te amarit is, qui, albus aterve fueris, ignorans, fratris filium præterit: Q. Furii, honestissimi equitis Romani, sui quæ amicissimi, quem palam hæredem semper factitabat, nomen quidem perscripsit: te, quem nunquam viderat, ac nunquam salutaverit, fecit hæredem. Velim mihi dicas, nisi molestum est, L. Turselius qua facie fuerit, qua statura, quo municipio, qua tribu. Nihil scio, inquires, nisi quæ prædia habuerit. Igitur fratrem exhæredans, te faciebat hæredem. In multas præterea pecunias alienissimorum hominum, ejectis veris hæredibus, tanquam hæres esset, invasit. Quanquam hoc maxime admiratus sum mentionem te hæreditatum ausum esse facere, cum ipse hæreditatem patris non adisses. Hæc ut colligeres, homo amentissime, tot dies in aliena villa declamasti? Quanquam tu quidem (ut tui familiarissimi dictitant) vini exhalandi, non ingenii acuendi causâ declamitas. Et vero adhibes joci causâ magistrum, suffragio tuo, et compotorum tuorum, rhetorem: cui concessisti, ut in te, quæ vellet, diceret. Salsum omnino hominem! sed materia facilis est in te, et in tuos dicta dicere. Vide autem, inter te, et avum tuum quid intersit. Ille sensim dicebat, quod causæ prodesset; tu cursim dicis aliena. At quanta merces rehtori data est? Audite, audite, Patres conscripti, et cognoscite reipublicæ vulnera. Duo millia jugerum campi Leontini Sex. Clodio rhetori assignasti, et quidem immunita, ut pro tanta mercede nihil sapere disceres. Num

etiam hoc, homo audacissime, ex Cæsaris commentariis ? Sed dicam alio loco, et de Leontino agro, et de Campano : quos iste agros, ereptos reipublicæ, turpissimis possessoribus inquinavit. Jam enim quoniam criminibus ejus satis respondi, de ipso emendatore et correctore nostro quædam dicenda sunt. Nec enim omnia effundam, ut, si sæpius decertandum sit, ut erit, semper novus veniam : quam facultatem mihi multitudo istius vitiorum, peccatorumque largitur. Visne igitur te inspiciamus a puero ? sic opinor. A principio ordiamur. Tenesne memoriâ, prætextatum te decoxisse ? Patris, inques, ista culpa est. Concedo. Etenim est pietatis plena defensio. Illud tamen audaciæ tuæ, quod sedisti in quatuordecim ordinibus, cum esset lege Roscia decoctoribus certus locus constitutus, quamvis quis fortunæ vitio, non suo decoxisset. Sumpsisti virilem togam, quam statim muliebrem stolam reddidisti. Primo vulgare scortum : certa flagitiū merces, nec ea parva : sed cito Curio intervenit, qui te a meretricio quæstu abduxit : et, tanquam stolam dedisset, in matrimonio stabili et certo locavit. Nemo unquam puer, emptus libidinis causâ, tam fuit in domini potestate, quam tu in Curionis. Quoties te pater ejus domo sua ejecit ? quoties custodes posuit, ne limen intrares ? cum tamen tu, nocte socia, hortante libidine, cogente mercede, per tegulas demitterere. Quæ flagitia domus illa diutius ferre non potuit. Scisne me de rebus mihi notissimis dicere ? Recordare tempus illud, cum pater Curio mœrens jacebat in lecto : filius, se ad pedes meos prosternens, lacrymans, te mihi commendabat : orabat, ut te contra suum patrem, si sestertiū sexagies peteret, defenderem : tantum enim se pro te intercessisse dicebat. Ipse autem amore ardens confirmabat, quod desiderium tui discidii ferre non posset, se in exilium esse iturum. Quo ego tempore tanta

mala florentissimæ familiæ sedavi, vel potius sustuli. Patri persuasi, ut res alienum filii dissolveret: redimeret adolescentem summa spe et animi et ingenii præditum, rei familiaris facultatibus: eumque a tua non modo familiaritate, sed etiam congressione patrio jure et potestate prohiberet. Hæc tu, cum per me acta meminisses, nisi illis, quos videmus, gladiis confideres, maledictis me provocare ausus esses? Sed jam stupra, et flagitia omittam: sunt quædam, quæ honeste non possum dicere: tu autem eo liberior, quod ea in te admisisti, quæ a verecundo inimico audire non posses. Sed reliquum vitæ cursum videte: quem quidem celeriter perstringam. Ad hæc enim, quæ in civili bello, in maximis reipublicæ miseriis fecit, et ad ea, quæ quotidie facit, festinat animus. Quæ peto, ut quanquam multo notiora vobis, quam mihi sunt, tamen, ut facitis, attente audiat. Debet enim talibus in rebus excitare animos non cognitio solum rerum, sed etiam recordatio. Tam etsi incidamus oportet media, ne nimis sero ad extrema veniamus. Intimus erat in tribunatu Clodio: qui sua erga me beneficia commemorat; ejus omnium incendiorum fax; cujus etiam domi quiddam jam tum molitus est. Quid dicam, ipse optime intelligit. Iter item Alexandriam contra senatus auctoritatem, contra religionem. Sed habebat ducem Gabinium, quicum quidvis rectissime facere posset. Qui tum inde reditus, aut qualis? prius in ultimam Galliam ex Ægypto, quam domum. Quæ autem erat domus? suam enim quisque domum tum obtinebat, neque erat usquam tua. Domum dico? Quid erat in terris, ubi in tuo podem poneret, præter unum Misenum, quod cum sociis tanquam Sisaponem tenebas? Venisti e Gallia ad quæsturam petendam. Aude dicere, te prius ad parentem tuam venisse, quam ad me. Acceperam enim jam ante Cæsaris literas,

ut mihi satisfaceri paterer a te. Itaque ne loqui quidem sum te passus de gratia. Postea custoditus sum a te, tu a me observatus in petitione quaesturae. Quo quidem tempore P. Clodium, approbante populo Romano, in foro es conatus occidere: cumque eam rem tua sponte conarere, non impulsu meo, tamen ita praedicabas, te non existimare, nisi illum interfecisses, unquam mihi pro tuis in me iniuriis satis esse facturum. In quo demiror, cur Milonem impulsu meo rem illam egisse dicas, cum te ultro mihi idem illud deferentem nunquam sim adhortatus. Quamquam, si in eo perseverares, ad tuam gloriam rem illam referri malebam, quam ad meam gratiam. Quaestor es factus. Deinde continuo sine senatusconsulto, sine sorte, sine lege ad Caesarem cucurristi. Id enim unum in terris, egestatis, aeris alieni, nequitiae, perditis vitae rationibus, perfugium esse ducebas. Ibi te cum et illius largitionibus, et tuis rapinis explevisses, (si hoc est explere, quod statim effundas) advolasti egens ad tribunatum, ut in eo magistratu, si posses, viri tui similis esses. Accipite nunc, quaeso, non ea, quae ipse in se, atque in domesticum dedecus impure atque intemperanter, sed quae in nos, fortunasque nostras, id est, in universam rempublicam, impie ac nefarie fecerit. Ab hujus enim scelere omnium malorum principium natum reperietes. Nam cum, L. Lentulo, C. Marcello consulibus, Kalendis Januar. labentem et prope cadentem rempublicam fulcire cuperetis, ipsique C. Caesari, si sana mente esset, consulere velletis: tum iste venditum atque emancipatum tribunatum consiliis vestris opposuit, cervicesque suas ei subjecit securi, qua multi minoribus in peccatis occiderunt. In te autem, M. Antoni, id decrevit senatus, et quidem incolumis, nondum tot luminibus extinctis, quod in hostem togatum decerni est solitum more majorum. Et tu apud patres conscriptos

contra me dicere ausus es, cum ab hoc ordine ego conservator essem, tu hostis reipublicæ judicatus? Commemoratio illius tui sceleris intermissa est, non memoria deleta. Dum genus hominum, dum Populi Romani nomen exstabit, (quod quidem erit, si per te licuerit, sempiternum) tua illa pestifera intercessio nominabitur. Quid cupide a senatu, quid temere fiebat, cum tu, unus adolescens, universum ordinem decernere de salute reipublicæ prohibuisti? Neque id semel, sed sæpius; neque tu tecum de senatus auctoritate agi passus es: quid autem agebatur, nisi ne delere et evertere rempublicam funditus velles? cum te neque principes civitatis rogando, neque majores natu monendo, neque frequens senatus agendo, de vendita atque addicta sententia movere potuit. Tum illud, multis rebus ante tentatis, necessario tibi vulnus inflictum, quod paucis ante te, quorum incolumis fuit nemo. Tum contra te dedit arma hic ordo consulibus, reliquisque imperiis et potestatibus, quæ non effugisses, nisi te ad arma Cæsaris contulisses. Tu, tu, inquam, M. Antoni, princeps C. Cæsari, omnia perturbare cupienti, causam belli contra patriam inferendi dedisti. Quid enim aliud ille dicebat? quam causam dementissimi sui consilii et facti afferebat, nisi quod intercessio neglecta, jus tribunitium sublatum, circumscriptus a senatu esset Antonius? Omitto quam hæc falsa, quam levia: præsertim cum omnino nulla causa justa cuiquam esse possit contra patriam arma capiendi. Sed nihil de Cæsare: tibi certe confitendum est, causam perniciosissimi belli in persona tua constitisse. O miserum te, si intelligis! miseriorem, si non intelligis, hoc literis mandari, hoc memoriæ prodi, hujus rei ne posteritatem quidem omnium seculorum unquam immemorem fore, consules ex Italia excussos, cumque his Cn. Pompeium, qui imperiū populi Romani decus ac lumen fuit: omnes consulares, qui

per valetudinem exequi cladem illam fugamque potuissent : prætores, prætorios, tribunos plebis, magnum partem senatus, omnem sobolem juventutis, unoque verbo rempublicam expulsam, atque exterminatam suis sedibus. Ut igitur in seminibus est causa arborum et stirpium, sic hujus luctuosissimi belli semen tu fuisti. Doletis, tres exercitus populi Romani interfectos : interfecit Antonius. Desideratis clarissimos cives : eos quoque eripuit vobis Antonius. Auctoritas hujus ordinis afflicta est : afflixit Antonius. Omnia denique, quæ postea vidimus, (quid autem mali non vidimus ?) si recte ratiocinabimur, uni accepta referemus Antonio. Ut Helena Trojanis, sic iste huic reipublicæ causa belli, causa pestis, atque exitii fuit. Reliquæ partes tribunatus principio similes. Omnia perfecit, quæ senatus, salva republica ne fieri possent, perfece- rat. Cujus tamen scelus in scelere cognoscite. Restituebat multos calamitosos. In his patrui nulla mentio. Si severus, cur non in omnes ? si misericors, cur non in suos ? Sed omitto cæteros. Licinium Denticulam, de alea condemnatum, collusorem suum, restituit : quasi vero ludere cum condemnato non liceret : sed, ut, quod ille in alea per- diderat, beneficio legis dissolveret. Quam attulisti ratio- nem populo Romano, cur eum restitui oporteret ? Absen- tem credo in reos relatum : rem indicta causâ judicatam : nullum fuis sede alea lege judicium : vi oppressum et ar- mis : postremo, quod de patruo tuo dicebatur, pecuniâ ju- dicio esse corruptum. Nihil horum. At vir bonus, et republica dignus. Nihil id quidem ad rem ; ego tamen, quoniam condemnatum esse pro nihilo est, si ita esset, ignoscerem. Hominem omnium est vero nequissimum, qui non dubitaret vel in foro aleâ ludere, lege, quæ est de alea, condemnatum, qui in integrum restituit, is non apertissime studium suum ipse profitetur ? In eodem vero tribunatu,

cum Cæsar in Hispaniam proficiscens, huic conculcandam Italiam tradidisset : quæ fuit ejus peragratio itinerum ? lustratio municipiorum ? Scio me in rebus celebratissimis sermone omuium versari, eaque, quæ dico, dicturusque sum, notiora omnibus esse, qui in Italia tum fuere, quam mihi, qui non fui. Notabo tamen singulas res : etsi nullo modo poterit oratio mea satisfacere vestræ scientiæ. Etenim quod unquam in terris tantum flagitium extitisse auditum est ? tantam turpitudinem ? tantum dedecus ? Vehabatur in essedo tribunus plebis : lictores laureati antecede-
bant : inter quos, aperta lecticâ, mima portabatur : quam ex oppidis municipales, homines honesti, obviam necessario prodeuntes, non noto illo et mimico nomine, sed Volumniam consalutabant. Sequebatur rheda cum lenonibus, comites nequissimi : rejecta mater amicam impuri filii, tanquam nurum, sequebatur. O miseræ mulieris fœcunditatem calamitosam ! Horum flagitiorum iste vestigiis omnia municipia, præfecturas, colonias, totam denique Italiam impressit. Reliquorum factorum ejus, Patres conscripti, difficilis est sane reprehensio, et lubrica. Versatus in bello est : saturavit se sanguine dissimillimorum sui civium. Fuit felix, si potest ulla esse in scelere felicitas. Sed, quoniam veteranis cautum esse volumus, quanquam dissimilis est militum causa, et tua : illi secuti sunt ; tu quæsisisti ducem : tamen, ne apud illos me in invidiam voces, nihil de belli genere dicam. Victor e Thessalia Brundisium cum legionibus revertisti. Ibi me non occidisti. Magnum beneficium : potuisse enim fateor. Quanquam nemo erat eorum, qui tunc tecum fuerunt, qui mihi non censeret parci oportere. Tanta enim est caritas patriæ, ut vestris etiam legionibus sanctus essem, quod eam a me servatam esse meminissent. Sed fac id te dedisse mihi, quod non ademisti : meque a te habere vitam, quia a te non sit

erepta : liceatne mihi per tuas contumelias hoc beneficium sic tueri, ut tuebar ; præsertim cum te hæc auditurum videres ? Venisti Brundusium, in sinum quidem et complexum tuæ mimulæ. Quid est ? num mentior ? quam miserum est, id negare non posse, quod sit turpissimum confiteri ? Si te municipiorum non pudebat ; ne veterani quidem exercitûs ? Quis enim miles fuit, qui Brundusii illam non viderit ? quis, qui nescierit venisse eam tibi tot dierum viam gratulatum ? quis, qui non indoluerit, tam sero se, quam hominem secutus esset, cognoscere ? Italiz rursus percursatio, eadem comite mimâ : in oppida, militum crudelis et misera deductio : in urbe, auri et argenti, maximeque vini, foeda direptio. Accessit, ut, Cæsare ignaro, cum ille esset Alexandriz, beneficio amicorum ejus magister equitum constitueretur. Tum existimavit se suo jure cum Hippia vivere, et equos vectigales Sergio mimo tradere. Tum sibi non hanc, quam nunc male tuetur, sed M. Pisonis domum, ubi habitaret, legerat. Quid ego istius decreta, quid rapinas, quid hæreditatum possessiones datas, quid ereptas proferam ? Cogebat egestas : quo se verteret non habebat. Nondum ei tanta a L. Rubrio, non a L. Turselio hæreditas venerat : nondum in Cn. Pompeii locum, multorumque aliorum, qui aberant, repentinus hæres successerat. Erat ei vivendum latronum ritu, ut tantum haberet, quantum rapere potuisset. Sed hæc, quæ robustioris improbitatis sunt, omittamus : loquamur potius de nequissimo genere levitatis. Tu istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate, tantum vini in Hippiz nuptiis exhauseras, ut tibi necesse esset in populi Romani conspectu vomere postridie. O rem non modo visu foedam, sed etiam auditu ! Si inter coenam, in tuis immanibus illis poculis, hoc tibi accidisset, quis non turpe duceret ? In cœtu vero populi Romani, negoti-

um publicum gerens, magister equitum, cui ructare turpe esset, is vomens, frustis esculentis, vinum redolentibus, gremiū suum et totum tribunal implevit. Sed hoc ipse fatetur esse in suis sordibus : veniamus ad splendida. Cæsar Alexandriam se recepit, felix, ut sibi quidem videbatur : mea autem sententiā, si quis reipublicæ sit infelix, felix esse non potest. Hastā posita pro æde Jovis Statoris, bona Cn. Pompeii (miserum me ! consumptis enim lacrymis, tamen infixus animo hæret dolor) bona, inquam, Cn. Pompeii Magni, voci acerbissimæ subjecta præconis. Una in illa re servitutis oblita civitas ingemuit, servientibusque animis, cum omnia metū tenerentur, gemitus tamen populi Romani liber fuit. Expectantibus omnibus, quisnam esset tam impius, tam demens, tam Diis hominibusque hostis, qui ad illud scelus sectionis auderet accedere, inventus est nemo, præter Antonium : præsertim cum tot essent circum hastam illam, qui alia omnia auderent. Unus inventus est, qui id auderet, quod omnium fugisset et reformidasset audacia. Tantus igitur te stupor oppressit, vel, ut verius dicam, tantus furor, primum, ut cum sector sis isto loco natus, deinde cum Pompeii sector, non te execrandum populo Romano, non detestabilem, non omnes tibi Deos, omnes homines, et esse inimicos, et futuros scias ? At quam insolenter statim belluo invasit in ejus viri fortunas ; cujus virtute terribilior erat populus Romanus exteris gentibus, justitiā carior ? In ejus igitur copias cum se subito ingurgitavisset, exultabat gaudio, persona de mimo, modo egens, repente dives. Sed, ut est apud poëtam nescio quem, *Male parata, male dilabuntur*. Incredibile, ac simile portentū est, quonam modo illa tam multa, quam paucis, non dico mensibus, sed diebus effunderet. Maximus auri numerus fuit, permagnum optimi pondus argenti, pretiosa vestis multa, et lauta suppellex, et magnifi-

ca multis locis, non illa quidem luxuriosi hominis, sed tantum abundantis. Horum paucis diebus nihil erat. Quæ Charybdis tam vorax? Charybdia dico? quæ si fuit, fuit animal unum. Oceanus, mediusfidius, vix videtur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse. Nihil erat clausum, nihil obsignatum, nihil scriptum. Apothecæ totæ nequissimis hominibus condonabantur: alia mimi rapiebant, alia mimæ: domus erat aleatoribus referta, plena ebriorum: totos dies potabatur, atque id locis pluribus: suggerebantur etiam sæpe (non enim semper ipse felix) damna aleatoria. Conchyliatis Cn. Pompeii peristromatis, servorum in cellis lectos stratos videres. Quamobrem desinite mirari, hæc tam celeriter esse consumpta. Non modo unius patrimonium, quamvis amplum, ut illud fuit, sed urbes, et regna celeriter tanta nequitia devorare potuisset. At ejusdem ædes etiam, et hortos. O audaciam immanem! tu ingredi illam domum ausus es? tu illud sanctissimum limen intrare? tu illarum ædium Diis penatibus os importunissimum ostendere? Quam domum aliquandiu nemo adspicere poterat, nemo sine lacrymis præterire, hac te in domo tamdiu diversari non pudet? in qua, quamvis nihil sapias, tamen nihil tibi potest esse jucundum. An tu illa in vestibulo rostra, spolia, cum adspexisti, domum tuam te introire putasti? Fieri non potest. Quamvis enim sine mente, sine sensu sis, ut es: tamen et te, et tua, et tuos nōsti. Nec vero te unquam neque vigilantem, neque in somnis credo mente posse consistere. Necesse est, quamvis sis, ut es, vinolentus et furens, cum tibi objecta sit species singularis viri, perterritum te de somno excitari, furere etiam sæpe vigilantem. Me quidem miseret parietum ipsorum, atque tectorum. Quid enim unquam domus illa viderat, nisi pudicum, nisi ex optimo more, et sanctissima disciplina? Fuit

enim ille vir, Patres conscripti, sicut scitis, cum foris clarus, tum domi admirandus: neque rebus externis magis laudandus, quam institutis domesticis. Hujus in ædibus pro cubiculis stabula, pro tricliniis popinæ sunt. Etsi jam negat. Nolite, nolite quærere. Frugi factus est. Mimam illam suam suas res sibi habere jussit, ex duodecim tabulis: claves ademit, forasque exegit. Quam porro spectatus civis, quam probatus! cujus ex omni vita nihil est honestius, quam quod cum mima fecit divortium. At quam crebro usurpat, et *Consul, et Antonius*? Hoc est dicere, et consul, et impudicissimus; et consul, et homo nequissimus. Quid enim est aliud Antonius? Nam si dignitas significaretur in nomine, dixisset, credo, aliquando, avus tuus, et *Consul et Antonius*. Nunquam dixit. Dixisset etiam collega meus, patruus tuus; nisi tu solus es Antonius. Sed omitto ea peccata, quæ non sunt earum partium propria, quibus tu rempublicam vexavisti: ad ipsas tuas partes redeo, id est, ad civile bellum, quod natum, conflatum, susceptum operâ tua est. Cur ei bello cum propter timiditatem tuam, tum propter libidines defuisti. Gustaras civilem sanguinem, vel potius exsorbueras: fueras in acie Pharsalica antesignanus: L. Domitium, nobilissimum et clarissimum virum, occideras: multosque qui e prælio effugerant, quos Cæsar, ut nonnullos fortasse servasset, crudelissime persecutus trucidaras. Quibus rebus tantis, talibus gestis, quid fuit causæ, cur in Africam Cæsarem non sequerere, cum præsertim belli pars tanta restaret? Itaque quem locum apud ipsum Cæsarem post ejus ex Africa reditum obtinuisti? quo numero fuisti? Cujus tu imperatoris quæstor fueras, dictatoris magister equitum, belli princeps, crudelitatis auctor, prædæ socius, testamento, ut dicebas ipse, filius: appellatus es de pecunia, quam pro domo, pro hortis, pro sectione debebas. Primo respondisti plane

ferociter: et (ne omnia videar contra te) propemodum æqua et justa dicebas. A me C. Cæsar pecuniam? cur potius, quam ego ab illo? an ille sine me vicit? at ne potuit quidem. Ego ad illum belli civilis causam attuli: ego leges perniciosas rogavi: ego arma contra consules, imperatoresque populi Romani, contra senatum, populumque Romanum, contra Deos patrios, arasque et focos, contra patriam tui. Num sibi soli vicit? Quorum facinus est commune, cur non sit eorum præda communis? Jus postulabas: sed quid ad rem? plus ille poterat. Itaque, excussis tuis vocibus, et ad te, et ad prædes tuos milites misit: cum repente a te præclara illa tabula prolata, qui risus hominum de te erat? tantam esse tabulam, tam varias, tam multas possessiones, ex quibus, præter partem Miseni, nihil erat, quod is, qui auctionaretur, posset suum dicere. Auctionis vero miserabilis adspectus; vestis Pompeii non multa, eaque maculosa: ejusdem quædam argentea vasa collisa: sordidata mancipia; ut doleremus quidquam esse ex illis reliquiis, quod videre possemus. Hanc tamen auctionem hæredes L. Rubrii decreto Cæsaris prohibuerunt. Hærebat nebulo. Quo se verteret non habebat. Quippe in his ipsis temporibus domi Cæsaris percussor ab isto missus, deprehensus dicebatur esse cum sica: de quo Cæsar in senatu, aperte in te invehens, questus est. Proficiscitur in Hispaniam Cæsar, paucis tibi ad solvendum, propter inopiam tuam, prorogatis diebus. Ne tum quidem sequeris. Tam bonus gladiator rudem tam cito accepisti? Hunc igitur quisquam, qui in suis partibus, id est, in suis fortunis, tam timidus fuerit, pertimescat? Profectus est tandem aliquando in Hispaniam: sed tuto, ut ait, pervenire non potuit. Quonam modo igitur Dolabella pervenit? Aut non suscipienda fuit ista causa, Antoni: aut, cum suscepisses, defendenda usque ad extremum. Ter de-

pugnavit Cæsar cum civibus; in Thessalia, Africa, Hispania. Omnibus affuit his pugnis Dolabella: in Hispaniensi etiam vulnus accepit. Si de meo iudicio quæris: nollem. Sed tamen consilium a primo reprehendendum, laudanda constantia. Tu vero quis es? Cn. Pompeii liberi primum patriam repetebant. Esto: fuerit hæc partium causa communis. Repetebant præterea Deos penates patrios, aras, focos, larem suum familiarem: in quæ tu invaseras. Hæc cum repeterent armis ii, quorum erant legibus: etsi in rebus iniquissimis quid potest esse æqui? tamen erat æquissimum, contra Cn. Pompeii liberos Cn. Pompeii pugnare sectorem. An tu Narbone in mensas hospitum cum vomeres, Dolabella pro te in Hispania dimicaret? Qui vero Narbone reditus? et tamen quærebat, cur ego ex ipso cursu tam subito revertissem. Exposui nuper, Patres conscripti, causam reditus mei. Volui, si possem, etiam ante Kalendas Januar. prodesse reipublicæ. Nam, quod quærebas, quomodo redissem: primum luce, non tenebris: deinde cum calceis et toga, nullis nec Gallicis, nec lacerna. At etiam adspicis me, et quidem, ut videris, iratus. Næ tu jam mecum in gratiam redeas, si scias, quam me pudeat nequitiae tuæ, cujus te ipsum non pudet. Ex omnibus omnium flagitiis nullum turpius vidi, nullum audivi. Qui magister equitum fuisse tibi viderere, in proximum annum consulatum peteres, vel potius rogares; is per municipia, coloniasque Galliæ, a qua nos tum, cum consulatus petebatur, non rogabatur, petere consulatum solebamus, cum Gallicis et lacerna eucurristi. At videte levitatem hominis. Cum hora diei decima ferè ad Saxa rubra venisset, delituit in quadam cauponula, atque ibi se occultans, perpotavit ad vesperum: inde cisio celeriter ad urbem advectus, domum venit capite obvoluto. Janitor, quis tu? A Marco tabellarius. Confestim ad eam, cujus

causâ venerat, deducitur : eique epistolam tradit. Quam cum illa legeret flens, (erat enim amatorie scripta : caput autem literarum sibi cum illa mima posthac nihil futurum : omnem se amorem abjecisse illinc, atque in hanc transfudisse) cum mulier fleret uberius, homo misericors ferre non potuit : caput aperuit : in collum invasit. O hominem nequam ! Quid enim aliud dicam ? magis proprie nihil possum dicere. Ergo, ut te catamitum, nec opinato cum ostendisses, præter spem mulier adspiceret, idcirco urbem terrore nocturno, Italiam multorum dierum metuperturbasti ? Et domi quidem causam amoris habuisti ; foris etiam turpiorem, ne L. Plancus prædes tuos venderet. Productus autem in concionem a tribuno plebis, cum respondisses, te rei tuæ causâ venisse, populum etiam dicacem in te reddidisti. Sed nimis multa de nugis ; ad majora veniamus. Cæsari ex Hispania redeunti obviam longissime processisti. Celeriter isti, et redisti, ut cognosceret te, si minus fortem, attamen strenuum. Factus es ei rursus nescio quomodo familiaris. Habebat hoc omnino Cæsar : quem plane perditum ære alieno, egentemque, si eundem nequam hominem audacemque cognoverat, hunc in familiaritatem libentissime recipiebat. His igitur rebus præclare commendatus, jussus es renunciari consul, et quidem cum ipso. Nihil queror de Dolabella, qui tum est impulsus, inductus, illusus. Qua in re, quanta fuerit utriusque vestrum perfidia in Dolabellam, quis ignorat ? Ille induxit, ut peteret : promissum et receptum intervertit, ad seque transtulit : tu ejus perfidiæ voluntatem tuam adscripsisti. Veniunt Kalendæ Januariæ : cogimur in senatum : invectus est copiosius multo in istum, et paratius Dolabella, quam nunc ego. Hic autem iratus quæ dixit, Dii boni ? Cum primum Cæsar ostendisset, se prius quam proficisceretur, Dolabellam consulem esse jussurum : quem

negant regem, qui et faceret semper ejusmodi aliquid, et diceret: sed cum Cæsar ita dixisset; tum hic bonus augur eo se sacerdotio præditum esse dixit, ut comitia auspiciis vel impedire, vel vitiare posset, idque se facturum esse asseveravit. In quo primum incredibilem stupiditatem hominis cognoscite. Quid enim? istuc, quod te sacerdotii jure facere posse dixisti, si augur non esses, et consul esses, minus facere potuisses? Vide ne etiam facilius. Nos enim nunciationem solum habemus; consules et reliqui magistratus etiam inspectionem. Esto, hoc imperite: (nec enim est ab homine nunquam sobrio postulanda prudentia) sed videte impudentiam. Multis ante mensibus in senatu dixit, se Dolabellæ comitia aut prohibiturum auspiciis, aut id facturum esse, quod fecit. Quisquamne divinare potest, quid vitii in auspiciis futurum sit, nisi qui de cælo servare constituit? quod neque licet comitiis per leges: et, si quis servavit; non habitis comitiis, sed prius quam habeantur, debet nunciare. Verum implicata inscitia impudentiâ est, si nec scit quod augurem, nec facit quod pudentem decet. Atque ex illo die recordamini ejus usque ad Idus Martias consulatum. Quis unquam apparitor tam humilis, tam abjectus? nihil ipse poterat: omnia rogabat: caput in adversam lecticam inserens, beneficia, quæ venderet, a collega petebat. Ecce Dolabellæ comitiorum dies, sortitio prærogativæ. Quiescit. Renunciatur: tacet. Prima classis vocatur; renunciatur; deinde, ut assolet, suffragia. Tum secunda classis; quæ omnia citius sunt facta, quam dixi. Confecto negotio bonus augur, (Lælium diceres) *alio die*, inquit. O impudentiam singularem! quid videras? quid senseras? quid audieras? nec enim te de cælo servasse dixisti, neque hodie dicis. Id igitur obvenit vitium, quod tu jam Kalendis Januariis futurum esse prævideras, et tanto ante prædixeras. Ergo, hercule, magna, ut spero, tua po-

tius, quam reipublicæ, calamitate, e mentitis es auspiciis. Obstrinxisti religione populum Romanum. Augur auguri, consul consuli obnunciavisti. Nolo plura, ne acta Dolabellæ videar convellere; quæ necesse est aliquando ad nostrum collegium deferantur. Sed arrogantiam hominis, insolentiamque cognoscite. Quamdiu tu voles, vitiosus consul Dolabella; rursus, cum voles, salvis auspiciis creatus. Si nihil est, cum augur iis verbis nunciat, quibus tu nunciasti, confitere, te, cum, *alio die*, dixeris, sobrium non fuisse. Sin est aliqua vis in istis verbis, ea quæ sit, augur a collega requiro. Sed, ne forte ex multis rebus gestis, M. Antonii rem unam pulcherrimam transiliat oratio, ad Lupercalia veniamus. Non dissimulat, Patres conscripti: apparet esse commotum: sudat, pallet: quidlibet, modo ne nauseet, faciat, quod in porticu Minutia fecit. Quæ potest esse turpitudinis tantæ defensio? Cupio audire; ut videam, ubi rhetoris tanta merces, ubi campus Leontinus appareat. Sedebat in rostris collega tuus, amictus togæ purpurea, in sella aurea, coronatus: adscendis; accedis ad sellam; (ita eras Lupercus, ut te consulem esse meminisse deberes) diadema ostendis. Gemitus toto foro. Unde diadema? non enim abjectum sustuleras, sed attuleras domo meditatam et cogitatum scelus. Tu diadema imponebas cum plangore populi; ille cum plausu rejiciebat. Tu ergo unus, scelerate, inventus es, qui, cum auctor regni esses, cum quem collegam regni habebas, dominum habere velles: et idem tentares, quid populus Romanus ferre et pati posset. At etiam misericordiam captabas: supplex te ad pedes abjiciebas: quid petens? ut servires? Tibi uni peteres, qui ita a puero vixeras, ut omnia patere, ut facile servires: a nobis populoque Romano mandatum id certe non habebas. O præclaram illam eloquentiam tuam, cum es nudus concionatus! Quid hoc turpius?

quid foedius? quid suppliciis omnibus dignius? Num expectas, dum te stimulis fodiam? hæc te, si ullam partem habes sensus, lacerat, hæc cruentat oratio. Vereor, ne imminuam virorum summorum gloriam: dicam tamen dolore commotus. Quid indignius, quam vivere eum, qui imposuerit diadema, cum omnes fateantur jure interfectum esse, qui abjecerit? At etiam adscribi jussit in fastis, ad Lupercalia, *C. Cæsari, dictatori perpetuo, M. Antonium consulem populi jussu regnum detulisse, Cæsarem uti noluisse*. Jam minime miror, te otium perturbare: non modo urbem odisse, sed etiam lucem: cum perditissimis latronibus non solum de die, sed etiam in diem vivere. Ubi enim tu in pace consistes? qui locus tibi in legibus et judiciis esse potest, quæ tu, quantum in te fuit, dominatu regio sustulisti? Ideone L. Tarquinius exactus? Sp. Cassius, Sp. Melius, M. Manlius necati, ut multis post seculis, a M. Antonio, quod fas non est, rex Romæ constitueretur? Sed ad auspicia redeamus. De quibus rebus Idibus Martiis fuit in senatu Cæsar acturus; quæro tum tu quid egisses? Audiebam quidem te paratum venisse, quod me de eminentis auspiciis, quibus tamen parere necesse erat, putares esse dicturum. Sustulit illum diem fortuna populi Romani. Num etiam tuum de auspiciis judicium interitus Cæsaris sustulit? Sed incidi in id tempus, quod iis rebus, in quas ingressa erat oratio, prævertendum est. Quæ tua fuga? quæ formido præclaro illo die? quæ propter conscientiam scelerum desperatio vitæ: cum ex illa fuga beneficio eorum, qui te, si sanus esses, salvum esse voluerunt, clam te domum recepisti? O mea frustra semper verissima auguria rerum futurarum! Dicebam illis in Capitolio liberatoribus nostris, cum me ad te ire vellent, ut ad defendendam rempublicam te adhortarer; quoad metueres, omnia te promissurum: simulac timere desiisses si-

milem te futurum tui. Itaque cum cæteri consulares irent, redirent, in sententia mansi: neque te illo die, neque postero vidi: neque ullam societatem optimis civibus cum importunissimo hoste fœdere ullo confirmari posse credidi. Post diem tertium veni in ardem Telluris, et quidem invitus, cum omnes aditus armati obsiderent. Qui tibi ille dies, M. Antoni, fuit? Quanquam mihi subito inimicus extitisti, tamen me tui miseret, quod tibi invideris. Qui tu vir, Dii immortales! et quantus fuisses, si illius diei mentem servare potuisses! Pacem haberemus, quæ erat facta per obsidem, puerum nobilem, M. Antonii filium, M. Bambalionis nepotem. Quanquam te bonum timor faciebat, non diuturni magister officii: improbum fecit ea, quæ, dum timor abest, a te non discedit, audacia. Etsi tum, cum optimum te putabant, me quidem dissentiente, funeri tyranni, si illud funus fuit, sceleratissime præfuisi. Tua illa pulchra laudatio, tua miseratio, tua cohortatio. Tu, tu, inquam, illas faces incendisti, et eas, quibus semiustulatus ille est, et eas, quibus incensa L. Bellieni domus, deflagavit. Tu illos impetus perditorum hominum, et ex maxima parte, servorum, quos nos vi manuque repulimus, in nostras domos immisisti. Idem tamen, quasi fuligine abstersa, reliquis diebus in Capitolio præclara senatusconsulta fecisti, ne qua post Idus Martias immunitatis tabula neve cujusquam beneficii figeretur. Meministi ipse de exulibus; seïs de immunitate quid dixeris. Optimum vero, quod dictaturæ nomen in perpetuum de republica sustulisti. Quo quidem facto tantum te cepisse odium regni videbatur, ut ejus omnem, propter proximum dictatorem, tolleres metum. Constituta respublica videbatur aliis, mihi vero nullo modo, qui omnia, te gubernante, naufragia metuebam. Num me igitur fefellit? aut num diutius sui potuit esse dissimilis? Inspectantibus vobis, toto Capi-

tolio tabulæ figebantur: neque solum singulis veniebant immunitates, sed etiam populis universis. Civitas non jam sigillatim, sed provinciis totis dabatur. Itaque si hæc manent, quæ stante republica manere non possunt, provincias universas, Patres conscripti, perdidistis, neque vectigalia solum, sed etiam imperium populi Romani, hujus domesticis nundinis diminutum est. Ubi est septies millies sestertiûm, quod in tabulis, quæ sunt ad Opis, patebat? funestæ illius quidem pecuniæ, sed tamen, quæ nos, si iis quorum erant non redderentur, a tributis possent vindicare. Tu autem H-S. quadringenties, quod Idibus Martiis debuisti, quoniam modo ante Kalendas Aprilis debere desiisti? Sunt ea quidem innumerabilia, quæ a diversis emebantur, non insciente te: sed unum egregium de rege Deiotaro, populo Romano amicissimo, decretum in Capitolio fixum. Quo proposito nemo erat, qui in ipso dolore risum posset continere. Quis enim cuiquam inimicior, quam Deiotaro Cæsar? æque atque huic ordini, ut equestri, ut Massiliensibus, ut omnibus, quibus rempublicam populi Romani caram esse sentiebat. Is igitur, a quo vivo nec præsens, nec absens rex Deiotarus quidquam æqui boni impetravit, apud mortuum factus est gratosus. Compellarat hospitem præsens, computarat, pecuniam imperarat, in ejus tetrarchiam unum ex Græcis comitibus suis collocarat; Armeniam abstulerat a senatu datam. Hæc vivus eripuit, reddidit mortuus. At quibus verbis? modo æquum sibi videri, modo non iniquum. Mira verborum complexio. At ille nunquam (semper enim absenti affui Deiotaro) quidquam sibi, quod nos pro ille postularem, æquum dixit videri. Syngrapha H-S. centies per legatos, viros bonos, sed timidos et imperitos, sine Scxti, sine reliquorum hospitum regis sententia, facta in gynæceo: quo in loco plurimæ res veniunt, et veneunt. Qua ex syngra-

pha quid sis acturus, meditare censeo. Rex enim ipse sua sponte, nullis commentariis Cæsaris, simulatque audivit ejus interitum, suo Marte res suas recuperavit. Sciebat homo sapiens, jus semper hoc fuisse, ut, quæ tyranni eripuerant, ea, tyrannis interfectis, illis, quibus erepta essent, recuperarent. Nemo igitur jureconsultus, ne iste quidem, qui tibi uni est jureconsultus, per quem hæc agis, ex ista syngrapha deberi dicit pro illis rebus, quæ erant ante syngrapham recuperatæ. Non enim a te emit: sed prius quam tu suum sibi venderes, ipse possedit. Ille vir fuit: nos quidem contemnendi, qui auctorem odimus, acta defendimus. Quid ego de commentariis infinitis, quid de innumerabilibus chirographis loquar? quorum etiam imitatores sunt, qui ea, tanquam gladiatorum libellos, palam vendunt. Itaque tanti acervi nummorum apud istum construuntur, ut jam appendantur, non numerentur pecuniæ. At quam cæca avaritia est! nuper fixa tabula est, qua civitates locupletissimæ Cretensium vectigalibus liberantur: statuiturque, ne post M. Brutum proconsulem sit Creta provincia. Tu mentis es compos? tu non constringendus? an Cæsaris decreto Creta post M. Bruti decessum potuit liberari, cum Creta nihil ad Brutum, Cæsare vivo, pertineret? At hujus venditione decreti (ne nihil actum putetis) provinciam Cretam prodidistis. Omnino nemo ullius rei fuit emptor, cui defuerit hic venditor. Et de exulibus legem, quam fixisti, Cæsar tulit? Nullius insector calamitatem: tantum queror, primum eorum reditus inquinatos, quorum causam dissimilem Cæsar judicaverit: deinde nescio cur reliquis idem non tribuas. Neque enim plus quam tres, aut quatuor reliqui sunt. Qui simili in calamitate sunt, cur tua misericordiâ simili non fruuntur? cur eos habes in loco patrum? de quo ferre, cum de reliquis ferres, noluisti: quem etiam ad censuram peten-

dam impulisti, eamque petitionem comparasti, quæ et risus hominum, et querelas moveret. Cur autem ea comitia non habuisti? An quia tribunus plebis sinistrum fulmen nuntiabat? Cum tua quid interest, nulla auspicia sint: cum tuorum, tum sis religiosus. Quid? eundem in septemviratu nonne destituidisti? Intervenit enim. Quid monuisti? credo, ne salvo capite negare non posses. Omnibus cum contumeliis onerasti, quem patris loco, si ulla pietas in te esset, colere debebas. Filiam ejus, sororem tuam, ejecisti, alia conditione quæsitâ, et ante perspectâ. Non est satis. Probri insimulasti pudicissimam sceminam. Quid est, quod addi possit? Contentus eo non fuisti. Frequentissimo senatu Kalendis Januar. sedente patruo, hanc tibi esse cum Dolabella causam odii dicere ausus es, quod ab eo sorori et uxori tuæ stuprum oblatum esse comperisses. Quis interpretari potest, impudentiorne, qui in senatu: an improbior, qui in Dolabellam: an impurior, qui patruo audiente: an crudelior, qui in illam miseram tam spurce, tam impie dixeris? Sed ad chirographa redeamus. Quæ fuit tua cognitio? Acta enim Cæsaris pacis causâ confirmata sunt a senatu; quæ quidem Cæsar egisset, non ea quæ Cæsarem egisse dixisset Antonius. Unde ista erumpunt? quo auctore proferuntur? Si sunt falsa, cur probantur? si vera, cur veneunt? At sic placuerat, ut ex Kalendis Junias de Cæsaris actis cum consilio cognosceretis. Quod fuit consilium? quem unquam advocasti? quas Kalendas Junias expectasti? an eas, ad quas te, peragratia veteranorum coloniis, stipatum armis retulisti? O præclaram illam percursionem tuam mense Aprili atque Maio, tum, cum etiam Capuam deducere coloniam conatus es! quemadmodum illinc abieris vel potius pene non abieris, scimus. Cui tu urbi minitaris. Utinam conere, ut aliquando illud *pene* tollatur! at quam nobilitata est tua illa

peregrinatio ! quid prandiorum apparatus, quid furiosam vinolentiam tuam proferam ? Tua ista detrimenta sunt : illa nostra. Agrum Campanum, qui cum de vectigalibus eximebatur, ut militibus daretur, tamen infligi magnum reipublicæ vulnus putabamus : hunc tu compransoribus tuis, et collusoribus dividebas. Mimos dico, et mimas, Patres conscripti, in agro Campano collocatos. Quid jam querar de agro Leontino ? quandoquidem hæ quondam arationes Campani et Leontini, in populi Romani patrimonio grandi scœnore et fructuosæ ferebantur. Medico tria millia jugerum, quasi te sanum fecisset : rhetori duo, quasi disertum facere potuisset. Sed ad iter, Italiamque redeamus. Deduxisti coloniam Casilinum, quo Cæsar ante deduxerat. Consuluisti me per literas de Capua tu quidem : sed idem de Casilino respondi : possesne, ubi colonia esset, eo coloniam novam jure dēducere ? Negavi, in eam coloniam, quæ esset auspicato deducta, dum esset incolunis, coloniam novam jure deduci : colonos novos adscribi posse rescripsi. Tu autem insolentiâ elatus, omni auspiciorum jure turbato, Casilinum coloniam deduxisti, quo erat paucis annis ante deducta, ut vexillum tolleres, et aratrum circumduceres : cujus quidem vomere portam Capuæ pene perstrinxisti, ut florentis colonix territorium minueretur. Ab hac religionum perturbatione advolas in M. Varronis, sanctissimi atque integerrimi viri, fundum Cassinatem. Quo jure ? quo ore ? Eodem, inquires, quo in hæredum L. Rubrii, quo in hæredum L. Turselli prædia, quo in reliquis innumerabiles possessiones. Et si ab hasta, valeat hasta, valeant tabulæ, modo Cæsar's, non tuæ ; quibus debuisti, non quibus tu te liberavisti. Varronis quidem Cassinatem fundum quis venisse dicit ? quis hastam istius venditionis vidit ? quis vocem præconis audivit ? Misisse te dicis Alexandriam, qui emeret a Cæsare.

Ipsam enim expectare magnum fuit. Quis vero audit unquam (nullius autem salus curæ pluribus fuit) de fortunis Varronis rem ullam esse detractam? Quod si etiam scripsit ad te Cæsar, ut redderes: quid satis potest dici de tanta impudentia? Remove gladios parumper illos, quos videmus: jam intelliges, aliam causam esse hastæ Cæsaris, aliam confidentiæ et temeritatis tuæ. Non enim te dominus modo illis sedibus, sed quivis amicus, vicinus, hospes, procurator arcebit. At quam multos dies in ea villa turpissime es perbacchatus? Ab hora tertia bibebatur, ludebatur, vomebatur. O tecta ipsa misera, quam dispari domino! quanquam quomodo iste dominus? sed tamen quam a dispari tenebantur! Studiorum enim suorum M. Varro voluit esse illud, non libidinum diversiorum. Quæ in illa villa ante dicebantur? quæ cogitabantur? quæ literis mandabantur? jura populi Romani, monumenta majorum, omnis sapientiæ ratio, omnisque doctrinæ. At vero, te inquilino (non enim domino) personabant omnia vocibus ebriorum: natabant pavimenta vino: madebant parietes: ingenui pueri cum meritoris; scorta inter matresfamilias versabantur. Cassino salutatum veniebant, Aquino, Interamna: admissus est nemo. Jure id quidem. In homine enim turpissimo obsolebant dignitatis insignia. Cum inde Romam proficiscens ad Aquinum accederet, obviam ei processit (ut est frequens municipium) magna sane multitudo. At iste operta lecticâ latus est per oppidum, ut mortuus. Stulte Aquinates: sed tamen in via habitabant. Quid Anagnini? qui cum essent devii, descenderunt, ut istum, tanquam si esset consul, salutarerent. Incredibile dictu: tamen inter omnes constabat, neminem esse resalutatum; præsertim cum duos secum Anagninos haberet, Mustelam et Laconem: quorum alter gladiatorum est princeps, alter poculorum.

Quid ego illas istius minas, contumeliasque commemorem quibus invecus est in Sidicinos? vexavit Puteolanos, quod C. Cassium, quod Brutos patronos adoptassent? magno quidem iudicio, studio, benevolentia, caritate: non ut te, ut Basilium, vi et armis, et alios vestri similes, quos clientes nemo habere velit, non modo esse illorum cliens. Interea dum tu abes, qui dies ille collegæ tui fuit: cum illud, quod tu venerari solebas, bustum in foro evertit? quare tibi nunciata, ut constabat inter eos, qui una fuerunt, concidisti. Quid evenerit postea nescio. Metum credo valuisse, et arma. Collegam quidem de cœlo detraxisti, effecistisque non tu quidem etiam nunc, ut sit similis tui, sed certe, ut dissimilis esset sui. Qui vero inde reditus Romam? quæ perturbatio totius urbis? Memineramus Cinnam nimis potentem; Sullam postea dominantem: modo regnantem Cæsarem videramus. Erant fortasse gladii, sed ii absconditi, nec ita multi. Ista vero quæ, et quanta barbaria est? agmine quadrato cum gladiis sequuntur milites: scutorum lecticas portari videmus. Atque his quidem jam inveteratis, Patres conscripti, consuetudine obduruimus. Kalendis Juniis cum in senatum, ut erat constitutum, venire vellemus, metu perterriti repente diffugimus. At iste, qui senatu non egeret, neque desideravit quenquam, et potius discessu nostro lætatus est, statimque illa mirabilia facinora effecit. Qui chirographa Cæsaris defendisset lucri sui causâ, is leges Cæsaris, easque præclaras, ut rempublicani concutere posset, evertit. Numerum annorum provinciis prorogavit; idemque, cum actorum Cæsaris defensor esse deberet, et in publicis, et in privatis rebus acta Cæsaris rescidit. In publicis, nihil est lege gravius in privatis, firmissimum est testamentum. Leges alias sine promulgatione sustulit: alias, ut tolleret, promulgavit. Testamentum irritum fecit: quod etiam

infimis civibus semper obtentum est. Signa, tabulas, quas populo Cæsar una cum hortis legavit, eas hic partim in hortos Pompeii deportavit, partim in villam Scipionis. Et tu in Cæsaris memoria diligens? tu illum amas mortuum? Quem is majorem honorem consecutus erat, quam ut haberet pulvinar, simulacrum, fastigium, flaminem? Est ergo flamen, ut Jovi, ut Marti, ut Quirino, sic divo Julio M. Antonius? Quid igitur cessas? cur non inaugurare? sume diem: vide, qui te inauguret: collegæ sumus; nemo negabit. O detestabilem hominem, sive quod tyranni sacerdos es, sive quod mortui! Quæro deinceps, num hodiernus dies qui sit, ignores? Nescis, heri quantum in Circo diem ludorum Romanorum fuisse? te ipsum autem ad populum tulisse, ut quintus præterea dies Cæsari tribueretur? Cur non sumus prætextati? cur honorem Cæsari tua lege datum deserere patimur? an supplicationes addendo diem contaminari passus es? pulvinaria noluisti? aut undique religionem tolle, aut usquequaque conserva. Quæres, placeatne mihi pulvinar esse, fastigium, flaminem? mihi vero nihil istorum placet. Sed tu, qui acta Cæsaris defendis, quid potes dicere, cur alia defendas, alia non cures? nisi forte vis fateri, te omnia quæstu tuo, non illius dignitate metiri. Quid ad hæc tandem? expecto enim eloquentiam tuam. Disertissimum cognovi avum tuum: at te etiam apertiore in dicendo. Ille nunquam nudus est concionatus: tuum hominis simplicis pectus vidimus. Respondebisne ad hæc? aut omnino hiscere audebis? Ecquid reperies ex tam longa oratione mea, cui te respondere posse confidas? Sed præterita omittamus. Hunc unum diem, hunc unum, inquam, hodiernum diem, hoc punctum temporis, quo loquor, defende, si potes. Cur armatorum coronâ senatus septus est? cur me tui statellites cum gladiis audiunt? cur valvæ Concordiæ non patent? cur ho-

mines omnium gentium maxime barbaros, Ithyræos, cum sagittis deducis in forum? Præsidii sui causâ se facere dicit. Nonne igitur millies perire est melius, quam in sua civitate sine armatorum præsidio non posse vivere? Sed nullum est istuc, mihi crede, præsidium. Caritate et benevolentia civium septum oportet esse, non armis. Eripiet, extorquebit tibi ista populus Romanus, utinam salvus nobis! sed quoquo modo nobiscum egeris, dum istis consiliis uteris, non potes, mihi crede, esse diuturnus. Etenim ista tua minime avara conjux, quam ego sine contumelia describo, nimium debet diu populo Romano tertiam pensionem. Habet populus Romanus, ad quos gubernacula reipublicæ deferat; qui ubicunque terrarum sunt, ibi est omne reipublicæ præsidium, vel potius ipsa respublica, quæ se adhuc tantummodo ulta est, nondum recuperavit. Habet quidem certe respublica adolescentes nobilissimos, paratos defensores. Quam volent, illi cedant, otio consulentes: tamen a republica revocabuntur. Et nomen pacis dulce est, et ipsa res salutaris. Sed inter pacem et servitutem plurimum interest. Pax est tranquilla libertas: servitus malorum omnium postremum, non modo bello, sed morte etiam repellendum. Quod si seipsos illi nostri liberatores e conspectu nostro abstulerunt: at exemplum facti reliquerunt. Illi quod nemo fecerat, fecerunt. Tarquinium Brutus bello est persecutus: qui tum rex fuit, cum esse Romæ regem liceret. Sp. Cassius, Sp. Melius, M. Manlius propter suspicionem regni appetendi sunt necati. Hi primi cum gladiis, non in regnum appetentem, sed in regnantem impetum fecerunt. Quod cum ipsum factum per se præclarum est, atque divinum, tum expositum ad imitandum: præsertim cum illi eam gloriam consecuti sint, quæ vix cœlo capi posse videatur. Etsi enim satis in ipsa conscientia pulcherrimi facti fructus, tamen

mortali immortalitatem non arbitror contemnendam. Recordare igitur illum, M. Antoni, diem, quo dictaturam sustulisti: pone ante oculos lætitiā, senatūs, populique Romani: confer cum hac nummatione tua tuorumque; tum intelliges, quantum inter laudem et lucrum intersit. Sed nimirum, ut quidam, morbo aliquo et sensūs stupore, suavitatem cibi non sentiunt: sic libidinosi, avari, facinorosi, veræ laudis gustum non habent. Sed, si te laus allicere ad recte faciendum non potest, ne metus quidem a sceleratissimis factis potest avocare? Judicia non metuis. Si propter innocentiam, laudo: si propter vim, non intelligis, ei, qui isto modo judicia non timeat, quid timendum sit? Quod si non metuis viros fortes, egregiosque cives, quod a corpore tuo prohibentur armis; tui te, mihi crede, diutius non ferent. Quæ est autem vita, dies et noctes timere a suis? nisi vero aut majoribus habes beneficiis obligatos, quam ille quosdam habuit ex iis, a quibus est interfectus: aut tu es ulla re cum eo comparandus. Fuit in illo ingenium, ratio, memoria, literæ, cura, cogitatio, diligentia: res bello gesserat, quamvis reipublicæ calamitosas, attamen magnas: multos annos regnare, est meditatus: magno labore, multis periculis, quod cogitaverat, effecerat: muneribus, monumentis, congiariis, epulis multitudinem imperitam delenierat: suos præmiis, adversarios clementiæ specie devinxerat. Quid multa? attulerat jam liberæ civitati, partim metu, partim patientiâ, consuetudinem serviendi. Cum illo ego te dominandi cupiditate conferre possum; cæteris vero rebus nullo modo comparandus es. Sed ex plurimis malis, quæ ab illo reipublicæ sunt inusta, hoc tamen boni est, quod didicit jam populus Romanus, quantum cuique crederet, quibus se committeret, a quibus caveret. Hæc igitur non cogitas? nec intelligis, satis esse viris fortibus didicisse, quam sit re pulchrum, beneficio gratum, famâ

gloriosum, tyrannum occidere? An, cum illum homines non tulerint, te ferent? Certatim posthac, mihi crede, ad hoc opus curretur, nec occasionistarditas expectabitur. Respice, quæso, aliquando rempublicam, M. Antoni: quibus ortus sis, non quibuscum vivas, considera: mecum, ut voles, cum republica redi in gratiam. Sed de te tu ipse videris: ego de me ipso profitebor. Defendi rempublicam adolescens, non deseram senex: contempsisti Catilinæ gladios, non pertimescam tuos. Quin etiam corpus libenter obtulerim, si repræsentari morte mea libertas civitatis potest; ut aliquando dolor populi Romani pariat, quod jamdiu parturit. Etenim si abhinc annos prope viginti hoc in ipso templo negavi, posse mortem immaturam esse consulari, quanto verius nunc negabo seni? Mihi vero, Patres conscripti, jam etiam optanda mors est, perfuncto rebus iis, quas adeptus sum, quasque gessi. Duo modo hæc opto: unum, ut moriens populum Romanum liberum relinquam; hoc mihi majus a Diis immortalibus dari nihil potest: alterum, ut ita cuique eveniat, ut de republica quisque mereatur.

ORATIO X.

QUÆ EST PRO

LEGE MANILIA.

ARGUMENTUM.

M. Emilio, et L. Volcatio consulibus, cum L. Lucullus, qui proconsulari imperio administrarat prope septem annos Mithridaticum bellum, a senatu revocatus Romam redisset, tulit ad populum C. Manilius, tribunus plebis, ut ejus belli administratio Pompeio committeretur, qui tum bellum maritimum gerebat. Eam rogationem Cicero prætor creatus persuadendam populi suscepit, quod in Pompeio omnia essent, quæ ad perfectum imperatorem pertinerent, scientia rei militaris, fortitudo, temperantia, et felicitas: rejectis objectionibus Hortensii, et Catuli: quorum alter, non esse uni omnia committenda dicebat; alter vero in uno homine sæpe esse periclitandam fortunam negabat, eumque aliis reipublicæ temporibus servari volebat.—ERNESTUS.

QUANTUM mihi semper frequens conspectus vester multo jucundissimus; hic autem locus, ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites: tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maxime

patuit, non mea me voluntas, sed meæ vitæ rationes ab ineunte ætate susceptæ, probibuerunt. Nam, cum antea per ætatem nondum hujus auctoritatem loci contingere auderem; statueremque, nihil huc, nisi perfectum ingenio, elaboratum industriâ, afferri oportere: omne meum tempus amicorum temporibus transmittendum putavi. Ita neque hic locus vacuus unquam fuit ab iis, qui vestram causam defenderent; et meus labor in privatorum periculis caste integreque versatus, ex vestro judicio fructum est amplissimum consecutus. Nam cum propter dilationem comitiorum, ter prætor primus centuriis cunctis renunciatus sum, facile intellexi, Quirites, et quid de me judicaretis, et quid aliis præscriberetis. Nunc cum et auctoritatis in me tantum sit, quantum vos honoribus mandandum esse voluistis; et ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilanti ex forensi usu prope quotidiana dicendi exercitatio potuit asferre: certe, et si quid auctoritatis in me est, eâ apud eos utar, qui eam mihi dederunt; et si quid etiam dicendo consequi possum, iis ostendam potissimum, qui ei quoque rei fructum suo judicio tribuendum esse censuerunt. Atque illud in primis mihi lætandum jure esse video, quod in hac insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi, causa talis oblata est, in qua oratio nemini deesse potest. Dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari eximiaque virtute: hujus autem orationis difficilior est exitum, quam principium invenire. Itaque mihi non tam copîa, quam modus in dicendo quærendus est. Atque ut inde oratio mea proficiscatur, unde hæc omnis causa dicitur: bellum grave, et periculosum vestris vectigalibus atque sociis, a duobus potentissimis regibus infertur, Mithridate, et Tigiane: quorum alter relictus, alter lacessitus, occasionem sibi ad occupandam Asiam oblatam esse arbitratur. Equitibus Romanis, honestissimis viris, afferuntur

ex Asia quotidie literæ, quorum magnæ res aguntur, in vestris vectigalibus exercendis occupatæ: qui ad me pro necessitudine, quæ mihi est cum illo ordine, causam rei-publicæ, periculaque rerum suarum detulerunt: Bithyniæ, quæ nunc vestra provincia est, vicos exustos esse complures: regnum Ariobarzanis, quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate: Lucillum, magnis rebus gestis, ab eo bello discedere: huic qui succurrerit, non satis esse paratum, ad tantum bellum administrandum: unum ab omnibus sociis et civibus ad id bellum imperatorem deposci, atque expeti: eundem hunc unum ab hostibus metui, præterea neminem. Causa quæ sit, videtis: nunc, quid agendum sit, considerate. Primum mihi videtur de genere belli, deinde de magnitudine, tum de imperatore deligendo esse dicendum. Genus est enim ejusmodi, quod maxime vestros animos excitare, atque inflammare debet: in quo agitur populi Romani gloria, quæ vobis a majoribus, cum magna in rebus omnibus, tum summa in re militari tradita est: agitur salus sociorum, atque amicorum, pro qua multa majores vestri magna et gravia bella gesserunt: aguntur certissima populi Romani vectigalia, et maxima; quibus amissis, et pacis ornamenta, et subsidia belli requiretis: aguntur bona multorum civium, quibus est a vobis et ipsorum, et rei-publicæ causâ consulendum. Et quoniam semper appetentes gloriæ præter cæteras gentes, atque avidi laudis fuistis, delenda vobis est illa macula, Mithridatico bello superiore suscepta; quæ penitus jam insedit, atque inveteravit in populi Romani nomine: quod is, qui uno die tota Asia, tot in civitatibus, uno nuncio, atque una literarum significatione cives Romanos necandos trucidandosque denotavit, non modo adhuc pœnam nullam, suo dignam scelere suscepit, sed ab illo tempore annum jam tertium et

vicesimum regnat : et ita regnat, ut se non Ponto, neque Cappadociæ latebris occultare velit, sed emergere e patrio regno, atque in vestris vectigalibus, hoc est, in Asiæ luce versari. Etenim adhuc ita vestri cum illo rege contenderunt imperatores, ut ab illo insignia victoriæ, non victoriam reportarint. Triumphavit L. Sulla, triumphavit L. Muræna de Mithridate, duo fortissimi viri et summi imperatores : sed ita triumpharunt, ut ille pulsus superatusque regnaret. Veruntamen illis imperatoribus laus est tribuenda, quod egerunt : venia danda, quod reliquerunt : propterea quod ab eo bello Sullam in Italiam respublica, Murænam Sulla revocavit. Mithridates autem omne reliquum tempus, non ad oblivionem veteris belli, sed ad comparisonem novi contulit : qui posteaquam maximas ædificasset ornassetque classes ; exercitusque permagnos, quibuscunque ex gentibus potuisset, comparasset, et se Bosphoranis finitimis suis, bellum inferre simulasset, usque in Hispaniam legatos Ecbatanis misit ad eos duces, quibuscum tum bellum gerebamus : ut, cum duobus in locis distinctissimis, maximeque diversis, uno consilio, a binis hostium copiis bellum terrâ marique gereretur, vos ancipiti contentione districti, de imperio dimicaretis. Sed tamen alterius partis periculum, Sertorianæ, atque Hispaniensis, quæ multo plus firmamenti ac roboris habebat, Cn. Pompeii divino consilio ac singulari virtute depulsum est : in altera parte ita res a L. Lucullo, summo viro, est administrata, ut initia illa gestarum rerum magna atque præclara, non felicitati ejus, sed virtuti ; hæc autem extrema, quæ nuper acciderunt, non culpæ, sed fortunæ tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco, et ita dicam, Quirites, ut neque vera laus, ei detracta oratione nostra, neque falsa, afficta esse videatur. De vestri imperii dignitate, atque gloria, quoniam is est exorsus orationis

meæ, videte, quem vobis animum suscipiendum putetis. Majores vestri sæpe mercatoribus, ac naviculatoribus injuriosius tractatis, bella gesserunt : vos tot civium Romanorum millibus, uno nuncio, atque uno tempore necatis, quo tandem animo esse debetis ? Legati quod erant appellati superbius, Corinthum patres vestri, totius Græciæ lumen, extinctum esse voluerunt : vos eum regem inultum esse patieminî, qui legatum populi Romani, consularem, vinculis ac verberibus, atque omni supplicio excruciatum necavit ? Illi libertatem civium Romanorum imminutam non tulerunt : vos vitam ereptam negligetis ? Jus legationis verbo violatum illi persecuti sunt : vos legatum populi Romani, omni supplicio interfectum, inultum relinquetis ? Videte ne, ut illis pulcherrimum fuit, tantani vobis imperii gloriam relinquere ; sic vobis turpissimum sit, illud, quod accepistis, tueri et conservare non posse. Quid, quod salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur ? Regno expulsus est Ariobarzanes rex, socius populi Romani atque amicus : imminet duo reges toti Asiæ, non solum vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis atque amicis : civitates autem omnes, cuncta Asia, atque Græcia vestrum auxilium expectare, propter periculi magnitudinem, coguntur : imperatorem a vobis certum deposcere, cum præsertim vos alium miseritis, neque audent, neque id se facere summo sine periculo posse arbitrantur. Vident et sentiunt hoc idem, quod et vos, unum virum esse, in quo summa sint omnia, et eum prope esse ; quo etiam carent ægrius : cujus adventu ipso atque nomine, tametsi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse intelligunt ac retardatos. Hi vos, quoniam libere loqui non licet, tacite rogant, ut se quoque, sicut cæterarum provinciarum socios, dignos existimetis, quorum salutem tali viro commendetis. Atque hoc etiam magis

quam cæteros; quod ejusmodi in provinciam homines cum imperio misimus ut, etiam si ab hoste defendant, tamen ipsorum adventus in urbes sociorum, non multum ab hostili expugnatione differant. Hunc audiebant antea, nunc præsentem vident, tanta temperantiâ, tanta mansuetudine, tanta humanitate, ut ii beatissimi esse videantur, apud quos ille diutissime commoratur. Quare, si propter socios, nulla ipsi injuriâ læcessiti, majores vestri cum Antiocho, cum Philippo, cum Ætolis, cum Pœnis bella gesserunt; quanto vos studio convenit, injuriis provocâtos, sociorum salutem una cum imperii vestri dignitate defendere, præsertim cum de vestris maximis vectigalibus agatur? Nam cæterarum provinciarum vectigalia, Quirites, tanta sunt, ut iis ad ipsas provincias tutandas vix contenti esse possimus: Asia vero tam opima est et fertilis, ut et ubertate agrorum, et varietate fructuum, et magnitudine pastionis, et multitudine earum rerum, quæ exportantur, facile omnibus terris antecellat. Itaque hæc vobis provincia, Quirites, si et belli utilitatem, et pacis dignitatem sustinere vultis, non modo a calamitate, sed etiam a metu calamitatis est defendenda. Nam cæteris in rebus, cum venit calamitas, tum detrimentum accipitur. At in vectigalibus non solum adventus mali, sed etiam metus ipse affert calamitatem. Nam cum hostium copię non longe absunt, etiamsi irruptio facta nulla sit, tamen pecora relinquuntur, agricultura deseritur, mercatorum navigatio conquiescit. Ita neque ex portu, neque ex decumis, neque ex scriptura vectigal conservari potest. Quare sæpe totius anni fructus uno rumore periculi, atque uno belli terrore amittitur. Quo tandem animo esse existimatis, aut eos, qui vectigalia vobis pensitant, aut eos, qui exercent atque exigunt, cum duo reges cum maximis copiis prope adsint? cum una excursio equitatus perbrevis tempore to-

tius anni vectigal auferre possit? cum publicani familias maximas, quas in salinis habent, quas in agris, quas in portubus atque custodiis, magno periculo se habere arbitrentur? Putatisne vos illis rebus frui posse, nisi eos, qui vobis fructuosi sunt, conservaveritis, non solum (ut antea dixi) calamitate, sed etiam calamitatis formidine liberatos? Ac ne illud quidem vobis negligendum est, quod mihi ego extremum proposueram, cum essem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona civium Romanorum pertinet: quorum vobis, pro vestra sapientia, Quirites, habenda est ratio diligenter. Nam et publicani, homines et honestissimi et ornatissimi, suas rationes, et copias in illam provinciam contulerunt: quorum ipsorum per se res et fortunæ, curæ vobis esse debent. Etenim si vectigalia, nervos esse reipublicæ semper duximus; eum certe ordinem, qui exercet illa, firmamentum cæterorum ordinum recte esse dicemus. Deinde cæteris ex ordinibus homines gnavi et industrii partim in Asia negotiantur, quibus vos absentibus consulere debetis; partim suas, et suorum in ea provincia pecunias magnas collocatas habent. Erit igitur humanitatis vestræ, magnum eorum civium numerum calamitate prohibere: sapientiæ, videre, multorum civium calamitatem a republica sejunctam esse non posse. Etenim illud primum parvi refert, vos publicanis amissa vectigalia postea victoriâ recuperare. Neque enim iisdem redimendi facultas erit, propter calamitatem, neque aliis voluntas propter timorem. Deinde, quod nos eadem Asia, atque idem iste Mithridates initio belli Asiatici docuit: id quidem certe calamitate docti memoriâ retinere debemus. Nam tum, cum in Asia res magnas permulti amiserant, scimus Romæ, solutione impedita, fidem concidisse. Non enim possunt una in civitate multi rem atque fortunas amittere, ut non plures secum in eandem calamitatem

trahant. A quo periculo prohibete rempublicam, et mihi credite, id quod ipsi videtis. Hæc fides, atque hæc ratio pecuniarum, quæ Romæ, quæ in foro versatur, implicita est cum illis pecuniis Asiaticis, et cohæret. Ruere illa non possunt, ut hæc non eodem labefactata motu concidant. Quare videte, num dubitandum vobis sit, omni studio ad id bellum incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunæ plurimorum civium cum republica defenduntur. Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. Potest enim hoc dici: belli genus esse ita necessarium, ut sit gerendum: non esse ita magnum, ut sit pertimescendum. In quo maxime laborandum est, ne forte a vobis quæ diligentissime providenda sunt, contemnenda esse videantur. Atque, ut omnes intelligant, me L. Lucullo tantum impertiri laudis, quantum forti viro, et sapientissimo homini, et magno imperatori debeatur: dico ejus adventu maximas Mithridatis copias, omnibus rebus ornatas, atque instructas fuisse; urbemque Asiæ clarissimam, nobisque amicissimam, Cyzicenorū obsessam esse ab ipso rege magna multitudine, et oppugnatam vehementissime, quam L. Lucullus virtute, assiduitate, consilio, summis obsidionis periculis liberavit: ab eodem imperatore classem magnam et ornatam, quæ ducibus Sertorianis ad Italiam studio inflammato raperetur, superatam esse, atque depressam: magnas hostium præterea copias multis præliis esse deletas: patefactumque nostris legionibus esse Pontum, qui ante populo Romano ex omni aditu clausus esset: Sinopem, atque Amisum, quibus in oppidis erant domicilia regis, omniū rebus ornata atque referta, cæterasque urbes Ponti et Cappadociæ permultas, uno aditu atque adventu esse captas: regem spoliatum regno patrio atque avito, ad alios se reges atque alias gentes supplicem contulisse: atque hæc omnia, salvis

populi Romani sociis, atque integris vectigalibus, esse gesta. Satis opinor hoc esse laudis; atque ita reputo, ut hoc vos intelligatis, a nullo istorum, qui huic obtrectant legi atque causæ, L. Lucullum similiter ex hoc loco esse laudatum. Requiretur fortasse nunc, quemadmodum, cum hæc ita sint, reliquum possit esse magnum bellum. Cognoscite, Quirites: non enim hoc sine causa quæri videtur. Primum ex suo regno sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quondam profugisse dicitur: quam prædicant in fuga, fratris sui membra in iis locis, qua se parens persequeretur, dissipavisse, ut eorum collectio dispersa, mœrorque patrius, celeritatem persequendi retardaret. Sic Mithridates fugiens, maximam vim auri atque argenti, pulcherrimarumque rerum omnium, quas et a majoribus acceperat, et ipse bello superiore ex tota Asia direptas, in suum regnum congesserat, in Ponto omnem reliquit. Hæc dum nostri colligunt omnia diligentius, rex ipse e manibus effugit. Ita illum in persequendi studio mœror, hos lætitia retardavit. Hunc in illo timore et fuga Tigranes, rex Armenius, excepit, diffidentemque rebus suis confirmavit, et afflictum erexit, perditumque recreavit. Cujus in regnum posteaquam L. Lucullus cum exercitu venit, plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatae sunt. Erat enim metus injectus iis nationibus, quas nunquam populus Romanus neque lacessendas bello, neque tentandas putavit. Erat etiam alia gravis atque vehemens opinio, quæ per animos gentium barbararum pervaserat, fani locupletissimi et religiosissimi diripiendi causâ, in eas oras nostrum exercitum esse adductum. Ita nationes multæ atque magnæ novo quodam terrore ac metu concitabantur. Noster autem exercitus, etsi urbem ex Tigranis regno ceperat, et præliis usus erat secundis, tamen nimia longinquitate locorum, ac desiderio suorum commoveba-

tur. Hic jam plura non dicam. Fuit enim illud extremum, ut ex iis locis a militibus nostris reditus magis maturus, quam processio longior quæreretur. Mithridates autem et suam manum jam confirmarat, et eorum, qui se ex ejus regno collegerant, et magnis adventitiis multorum regum et nationum copiis juvabatur. Hoc jam fere sic fieri solere accepimus, ut regum afflictæ fortunæ facile multorum opes alliciant ad misericordiam, maximeque eorum, qui aut reges sunt, aut vivunt in regno : quod regale iis nomen magnum et sanctum esse videatur. Itaque tantum victus efficere potuit, quantum incolumis nunquam est ausus optare. Nam cum se in regnum recepisset suum, non fuit eo contentus, quod ei præter spem acciderat, ut illam, posteaquam pulsus erat, terram unquam attingeret : sed in exercitum vestrum, clarum atque victorem, impetum fecit. Sinite hoc loco, Quirites, (sicut poëtæ solent, qui res Romanas scribunt) præterire me nostram calamitatem : quæ tanta fuit, ut eam ad aures L. Luculli non ex prælio nuncius, sed ex sermone rumor afferret. Hic in ipso illo malo, gravissimaque belli offensione, L. Lucullus, qui tamen aliqua ex parte iis incommodis mederi fortasse potuisset, vestro jussu coactus, quod imperii diuturnitati modum statuendum veteri exemplo putavistis, partem militum, qui jam stipendiis confecti erant, dimisit, partem Glabrioni tradidit. Multa prætereo consultò : sed ea vos conjecturâ perspicitis, quantum illud bellum futurum putetis, quod jungant reges potentissimi, renouent agitatæ nationes, suscipiant integræ gentes, novus imperator vester accipiat, vetere pulso exercitu. Satis mihi multa verba fecisse videor, quare hoc bellum esset genere ipso necessarium, magnitudine periculosum. Restat, ut de imperatore ad id bellum deligendo, ac tantis rebus præficiendo, dicendum esse videatur. Utinam, Qui-

rites, virorum fortium atque innocentium copiam tantam haberetis, ut hæc vobis deliberatio difficilis esset, quemnam potissimum tantis rebus, ac tanto bello præficiendum putaretis! Nunc vero cum sit unus Cn. Pompeius, qui non modo eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superarit; quæ res est, quæ cujusquam animum in hac causa dubium facere possit? Ego enim sic existimo, in summo imperatore quatuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem. Quis igitur hoc homine scientior unquam aut fuit, aut esse debuit? qui e ludo atque pueritiæ disciplina, bello maximo, atque acerrimis hostibus, ad patris exercitum, atque in militiæ disciplinam profectus est; qui extrema pueritiâ miles fuit summi imperatoris; ineunte adolescentiâ maximus ipse exercitus imperator: qui sæpius cum hoste conflixit, quam quisquam cum inimico concertavit; plura bella gessit, quam cæteri legerunt; plures provincias confecit, quam alii concupiverunt: cujus adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis præceptis, sed suis imperiis; non offensionibus belli, sed victoriis; non stipendiis, sed triumphis est traducta. Quod denique genus belli esse potest, in quo illum non exercuit fortuna reipublicæ? Civile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense, mistum ex civitatibus, atque ex bellicosissimis nationibus, servile, navale bellum; varia et diversa genera et bellorum et hostium non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant, in usu militari positam, quæ hujus viri scientiam fugere possit. Jam vero virtuti Cn. Pompeii, quæ potest par oratio inveniri? Quid est, quod quisquam aut dignum illo, aut vobis novum, aut cuiquam inauditum possit asferre? Neque enim illæ sunt solæ virtutes imperatoriæ, quæ vulgo existimantur, labor in negotiis, fortitudo in periculis, industria

in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo : quæ tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidimus, aut audivimus, non fuerunt. Testis est Italia, quam ille ipse victor, L. Sulla, hujus virtute et consilio confessus est liberatam. Testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis, non terrore belli, sed celeritate consilii, explicavit. Testis est Africa, quæ magnis oppressa hostium copiis, eorum ipsorum sanguine redundavit. Testis est Gallia, per quam legionibus nostris in Hispaniam iter Gallorum internecione patefactum est. Testis est Hispania, quæ sæpissime plurimos hostes ab hoc superatos prostratosque conspexit. Testis est iterum et sæpius Italia, quæ, cum servili bello tetro periculosoque premeretur, ab hoc auxilium absente expetivit : quod bellum expectatione Pompeii attenuatum atque imminutum est ; adventu sublatum ac sepultum. Testes vero jam omnes oræ, atque omnes exteræ gentes, ac nationes : denique maria omnia, tum universa, tum in singulis oris omnes sinus, atque portus. Quis enim toto mari locus per hos annos, aut tam firmum habuit præsidium, ut tutus esset ? aut tam fuit abditus, ut lateret ? Quis navigavit, qui non se aut mortis, aut servitutis periculo committeret, cum aut hieme, aut referto prædonum mari navigaret ? Hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam late divisum atque dispersum, quis unquam arbitraretur aut ab omnibus imperatoribus uno anno, aut omnibus annis ab uno imperatore confici posse ? Quam provinciam tenuistis a prædonibus liberam per hosce annos ? Quod vectigal vobis tutum fuit ? quem socium defendistis ? cui præsidio classibus vestris fuistis ? quam multas existimatis insulas esse desertas ? quam multas aut metu relictas, aut a prædonibus captas urbes esse sociorum ? Sed quid ego longinqua commemoro ? Fuit hoc quondam, fuit proprium po-

populi Romani longe a domo bellare, et propugnaculis imperii sociorum fortunas, non sua tecta defendere. Sociis ego vestris mare clausum per hosce annos dicam fuisse, cum exercitus nostri a Brundusio, nunquam, nisi summa hieme, transmiserint? Quid, ad nos cum ab exteris nationibus venirent, captos querar, cum legati populi Romani redempti sint? Mercatoribus tutum mare none fuisse dicam, cum duodecim secures in prædonum potestatem pervenerint? Quid Cnidum, aut Colophonem, aut Samum, nobilissimas urbes, innumerabilesque alias, captas esse commemorem, cum vestros portus, atque eos portus, quibus vitam et spiritum ducitis, in prædonum fuisse potestatem sciatis? An vero ignoratis, portum Cajetæ celeberrimum, atque plenissimum navium, inspectante prætore, a prædonibus esse direptum? Ex Miseno autem, ejus ipsius liberos, qui cum prædonibus antea ibi bellum gesserat, a prædonibus esse sublato? Nam quid ego Ostiense incommodum, atque illam labem atque ignominiam reipublicæ querar, cum, prope inspectantibus vobis, classis ea, cui consul populi Romani præpositus esset, a prædonibus capta atque oppressa est? Prò Dii immortales! tantamne unius hominis incredibilis ac divina virtus tam brevi tempore lucem afferre reipublicæ potuit, ut vos, qui modo ante ostium Tiberinum classem hostium videbatis, ii nunc nullam intra Oceani ostium prædonum navem esse audiat? Atque hæc qua celeritate gesta sint, quanquam videtis, tamen a me in dicendo prætereunda non sunt. Quis enim unquam, aut obeundi negotii, aut consequendi quæstus studio, tam brevi tempore tot loca adire, tantos cursus conficere potuit, quam celeriter, Cn. Pompeio duce, belli impetus navigavit? Qui, nondum tempestivo ad navigandum mari, Siciliam adiit, Africam exploravit, inde Sardiniam cum classe venit: atque hæc tria frumentaria

subsidia reipublicæ firmissimis præsidiiis, classibusque munivit. Inde se cum in Italiam recepisset, duabus Hispaniis, et Galliâ Cisalpina præsidiiis ac navibus confirmata, missis item in oram Illyrici maris, et in Achaiam, omnemque Græciam navibus, Italiæ duo maria maximis classibus, firmissimisque præsidiiis adornavit: ipse autem, ut a Brundusio profectus est, unde quinquagesimo die totam ad imperium populi Romani Ciliciam adjunxit: omnes, qui ubique prædones fuerunt, partim capti interfectique sunt, partim unius hujus imperio ac potestati se dediderunt. Idem Cretensibus, cum ad eum usque in Pamphylia legatos deprecatoresque misissent, spem deditionis non ademit, obsidesque imperavit. Ita tantum bellum tam diuturnum, tam longe lateque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur, Cn. Pompeius extremâ hieme apparavit, ineunte vere suscepit, mediâ æstate confecit. Est hæc divina atque incredibilis virtus imperatoris. Quid cæteræ, quas paulo ante commemorare cœperam, quantæ, atque quam multæ sunt? Non enim solum bellandi virtus in summo atque perfecto imperatore quærenda est: sed multæ sunt artes eximiæ, hujus administræ comitesque virtutis. Ac primum quanta innocentia debent esse imperatores? quanta deinde omnibus in rebus temperantia? quanta fide? quanta facilitate? quanto ingenio? quanta humanitate? Quæ breviter, qualia sunt in Cn. Pompeio, consideremus. Summa enim omnia sunt, Quirites: sed ea magis ex aliorum contentione, quam ipsa per sese cognosci atque intelligi possunt. Quem enim possumus imperatorem aliquo in numero putare, cujus in exercitu veneant centuriatus, atque venierint? Quid hunc hominem magnum, aut amplum de republica cogitare, qui pecuniam ex ærario depromptam ad bellum administrandum, aut propter

cupiditatem provinciæ magistratibus diviserit, aut propter avaritiam Romæ in quæstu reliquerit? Vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agnoscere videamini, qui hæc fecerint. Ego autem neminem nomino: quare irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se voluerit confiteri. Itaque propter hanc avaritiam imperatorum, quantas calamitates, quocunque ventum sit, nostri exercitus ferant, quis ignorat? Itinera, quæ per hosce annos in Italia per agros atque oppida civium Romanorum nostri imperatores fecerunt, recordamini. Tum facilius statuētis, quid apud exterās nationes fieri existimetis. Utrum plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis, hostium urbes, an hibernis, sociorum civitates esse deletas? Neque enim potest exercitum is continere imperator, qui se ipsum non continet: neque severus esse in iudicando, qui alios in se severos esse iudices non vult. Hic miramur, hunc hominem tantum excellere cæteris, cujus legiones sic in Asiam pervenerunt, ut non modo manus tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur? Jam vero, quemadmodum milites hibernent, quotidie sermones ac literæ perferuntur. Non modo, ut sumptum faciat in militem, nemini vis affertur: sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur. Hiemis enim, non avaritiæ, perfugium majores nostri in sociorum atque amicorum tectis esse voluerunt. Age vero cæteris in rebus quali sit temperantia, considerate. Unde illam tantam celeritatem, et tam incredibilem cursum inventum putatis? Non enim illum eximia vis remigum, aut ars inaudita quædam gubernandi, aut venti aliqui novi, tam celeriter in ultimas terras pertulerunt. Sed hæres, quæ cæteros remorari solent, non retardarunt: non avaritia ab instituto cursu ad prædam aliquam revocavit, non libido ad voluptatem, non amœnitas ad delectationem, non no-

bilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem. Postremo signa, et tabulas, cæteraquæ ornamenta Græcorum oppidorum, quæ cæteri tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne visenda quidem existimavit. Itaque omnes quidem nunc in his locis Cn. Pompeium, sicut aliquem non ex hac urbe missum, sed de cœlo delapsum, intuentur: nunc denique incipiunt credere, fuisse homines Romanos hac quondam abstinentiâ: quod jam nationibus exteris incredibile, ac falso memoriæ proditum videbatur. Nunc imperiî nostri splendor illis gentibus lucet: nunc intelligunt, non sine causa majores suos tum, cum hac temperantia magistratus habebamus, servire populo Romano, quam imperare aliis, maluisse. Jam vero ita faciles aditus ad eum privatorum, ita liberæ querimoniæ de aliorum injuriis esse dicuntur; ut is, qui dignitate principibus excellit, facilitate par infimis esse videatur. Jam quantum consilio, quantum dicendi gravitate et copiâ valeat, in quo ipso inest quædam dignitas imperatoria, vos, Quirites, hoc ipso in loco sæpe cognostis. Fidem vero ejus inter socios quantum existimari putatis, quam hostes omnium gentium sanctissimam esse judicarint? Humauitate jam tanta est, ut difficile dictu sit, utrum hostes magis virtutem ejus pugnantes timuerint, an mansuetudinem victi dilexerint. Et quisquam dubitabit, quin huic tantum bellum hoc transmittendum sit, qui ad omnia vestræ memoriæ bella conficienda, divino quodam consilio natus esse videatur? Et quoniam auctoritas multum in bellis quoque administrandis, atque imperio militari valet, certe nemini dubium est, quin ea in re idem ille imperator plurimum possit. Vehementer autem pertinere ad bella administranda, quid hostes, quid socii de imperatoribus vestris existment, quis ignorat? cum sciamus, homines in tantis rebus, ut aut contemnant, aut metuant,

aut oderint, aut ament, opinione non minus famæ, quam aliqua certa ratione commoveri? Quod igitur nomen unquam in orbe terrarum clarius fuit? Cujus res gestæ pares? De quo homine vos (id quod maxime facit auctoritatem) tanta et tam præclara judicia fecistis? An vero ullam usquam esse oram tam desertam putatis, quo non illius diei fama pervaserit, cum universus populus Romanus referto foro, repletisque omnibus templis, ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ad commune omnium gentium bellum Cn. Pompeium imperatorem depoposcit? Itaque, ut plura non dicam, neque aliorum exemplis confirmem, quantum hujus auctoritas valeat in bello, ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla sumantur; qui, quo die a vobis maritimo bello præpositus est imperator, tanta repente vilitas annonæ ex summa inopia et caritate rei frumentariæ consecuta est, unius hominis spe et nomine, quantam vix ex summa ubertate agrorum diuturna pax efficere potuisset. Jam vero acceptâ in Ponto calamitate ex eo prælio, de quo vos paulo ante invitus admonui, cum socii pertimuissent hostium opes, animique crevissent, cum satis firmum præsidium provincia non haberet; amisissetis Asiam, Quirites, nisi ad id ipsum ejus temporis divinitus Cn. Pompeium ad eas regiones fortunæ populi Romani attulisset. Hujus adventus et Mithridatem insolita inflammatum victoriâ continuit, et Tigranem magnis copiis minitantem Asiæ retardavit. Et quisquam dubitavit, quid virtute perfecturus sit, qui tantum auctoritate perfecerit? aut quam facile imperio atque exercitu socios et vectigalia conservaturus sit, qui ipso nomine ac rumore defenderit? Age vero, illa res quantam declarat ejusdem hominis apud hostes populi Romani auctoritatem, quod ex locis tam longinquis, tamque diversis, tam brevi tempore omnes uni huic se dedi-

derunt? Quod Cretensium legati, cum in eorum ipsula noster imperator exercitusque esset, ad Cn. Pompeium in ultimas prope terras venerunt, eique se omnes Cretensium civitates dedere velle dixerunt? Quid? idem ipse Mithridates, nonne ad eundem Cn. Pompeium legatum usque in Hispaniam misit? eumque Pompeius legatum semper judicavit: ii, quibus semper erat molestum, ad eum potissimum esse missum, speculatorem, quam legatum judicari maluerunt? Potestis igitur jam constituere, Quirites, hanc auctoritatem, multis postea rebus gestis, magnisque vestris judiciis amplificatam, quantum apud illos reges, quantum apud exterarum nationes valituram esse existimetis. Reliquum est, ut de felicitate (quam præstare de seipso nemo potest, meminisse et commemorare de altero possumus) sicut æquum est homini de potestate Deorum, timide et pauca dicamus. Ego enim sic existimo: Maximo, Marcello, Scipioni, Mario, et cæteris magnis imperatoribus, non solum propter virtutem, sed etiam propter fortunam, sæpius imperia mandata, atque exercitus esse commissos. Fuit enim profecto quibusdam summis viris quædam ad amplitudinem et gloriam, et ad res magnas bene gerendas divinitus adjuncta fortuna. De hujus autem hominis felicitate, quo de nunc agimus, hac utar moderatione dicendi, non ut in illius potestate fortunam positam esse dicam, sed ut præterita meminisse, reliqua sperare videamur, ne aut invisæ Diis immortalibus oratio nostra, aut ingrata esse videatur. Itaque non sum prædicaturus, Quirites, quantas ille res domi militiæque, terrâ marique, quantaque felicitate gesserit: ut ejus semper voluntatibus non modo cives assenserint, socii obtemperarint, hostes obedierint, sed etiam venti tempestatesque obsecundarint. Hoc brevissime dicam, neminem unquam tam impudentem fuisse, qui a Diis immortalibus tot

et tantas res tacitus auderet optare, quot et quantas Dii immortales ad Cn. Pompeium detulerunt. Quod ut illi proprium ac perpetuum sit, Quirites, cum communis salutis atque imperii, tum ipsius hominis causâ (sicuti facitis) velle et optare debetis. Quare cum et bellum ita necessarium sit, ut negligi non possit: ita magnum, ut accuratissime sit administrandum: et cum ei imperatorem præficere possitis, in quo sit eximia belli scientia, singularis virtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna: dubitabitis, Quirites, quin hoc tantum boni, quod vobis a Diis immortalibus oblatum et datum est, in rempublicam conservandam atque amplificandam conferatis? Quod si Romæ Cn. Pompeius privatus esset hoc tempore; tamen ad tantum bellum is erat deligendus atque mittendus. Nunc, cum ad cæteras summas utilitates hæc quoque oportunitas adjungatur, ut in iis ipsis locis adsit, ut habeat exercitum, ut ab iis, qui habent, accipere statim possit; quid expectamus? aut cur non, ducibus Diis immortalibus, eidem, cui cætera summa, cum salute reipublicæ, commissa sunt, hoc quoque bellum regium committimus? At enim vir clarissimus, amantissimus reipublicæ, vestris beneficiis amplissimis affectus, Q. Catulus; itemque summis ornamentis honoris, fortunæ, virtutis, ingenii præditus, Q. Hortensius, ab hac ratione dissentiunt: quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimum valuisse, et valere oportere confiteor; sed in hac causa, tametsi cognoscitis auctoritates contrarias virorum fortissimorum et clarissimorum, tamen omissis auctoritatibus, ipsa re et ratione exquirere possumus veritatem: atque hoc facilius, quod ea omnia, quæ adhuc a me dicta sunt, iidem isti vera esse concedunt, et necessarium bellum esse, et magnum, et in uno Cn. Pompeio summa esse omnia. Quid igitur ait Hortensius? Si uni omnia tribuenda sunt,

unum dignissimum esse Pompeium : sed ad unum tamen omnia deferri non oportere. Obsolevit jam ista oratio, re multo magis, quam verbis, refutata. Nam tu idem, Q. Hortensi, multa, pro tua summa copia ac singulari facultate dicendi, et in senatu contra virum fortem A. Gabinium, graviter ornateque dixisti, cum is de uno imperatore contra prædones constituendo legem promulgasset : et ex hoc ipso loco permulta idem contra legem eam verba fecisti. Quid ? tum, per Deos immortales ! si plus apud populum Romanum auctoritas tua, quam ipsius populi Romani salus, et vera causa valuisset, hodie hanc gloriam, atque hoc orbis terræ Imperium teneremus ? An tibi tum imperium esse hoc videbatur, cum populi Romani legati, prætores, quæstoresque capiebantur ? cum ex omnibus provinciis commeatu et privato, et publico prohibebamur ? cum ita clausa erant nobis omnia maria, ut neque privatam rem transmarinam, neque publicam jam obire possemus ? Quæ civitas antea unquam fuit, non dico Atheniensium, quæ satis late quondam mare tenuisse dicitur ; non Carthaginensium, qui permultum classe, maritimisque rebus valuerunt ; non Rhodiorum, quorum usque ad nos tram memoriam disciplina navalis et gloria remansit : quæ civitas unquam antea tam tenuis, quæ tam parva insula fuit, quæ non portus suos, et agros, et aliquam partem regionis, atque oræ maritimæ per se ipsa defenderet ? At, hercle, aliquot annos continuos ante legem Gabiniam ille populus Romanus, cujus usque ad nostram memoriam, nomen invictum in navalibus pugnis permanserat, magna, ac multo maxima parte non modo utilitatis, sed dignitatis atque imperii caruit. Nos, quorum majores Antiochum regem classe, Persemque superarunt, omnibusque navalibus pugnis Carthaginenses, homines in maritimis rebus exercitatissimos paratissimosque

vicerunt; iis nullo in loco jam prædonibus pares esse poteramus. Nos quoque, qui antea non modo Italiam tutam habebamus, sed omnes socios in ultimis oris auctoritate nostri imperii salvos præstare poteramus; tum, cum insula Delos tam procul a nobis in Ægei mari posita, quo omnes undique cum mercibus atque oneribus commeabant, referta divitiis, parva, sine muro nihil timebat: iidem non modo provinciis, atque oris Italiæ maritimis, ac portibus nostris, sed etiam Appia jam viâ carebamus: et his temporibus non pudebat magistratus populi Romani, in hunc ipsum locum ascendere, cum eum vobis majores vestri exuviis nauticis, et classium spoliis ornatum reliquissent. Bono te animo tum, Q. Hortensi, populus Romanus, et cæteros, qui erant in eadem sententia, dicere existimavit ea, quæ sentiebatis: sed tamen in salute communi idem populus Romanus dolori suo maluit, quam auctoritati vestræ obtemperare. Itaque una lex, unus vir, unus annus, non modo nos illa miserâ ac turpitudine liberavit; sed etiam effecit, ut aliquando vere videremur omnibus gentibus ac nationibus terrâ marique imperare. Quo mihi etiam indignius videtur obtrectatum esse adhuc, Gabinio dicam, anne Pompeio, an utrique, (id quod est verius) ne legaretur A. Gabinius, Cn. Pompeio expetenti, ac postulanti? Utrum ille, qui postulat legatum ad tantum bellum quem velit, idoneus non est, qui impetret, cum cæteri ad expilandos socios, diripiendasque provincias, quos voluerunt, legatos eduxerint? an ipse, cujus lege salus ac dignitas populo Romano atque omnibus gentibus constituta est, expertus esse debet gloriæ ejus imperatoris, atque ejus exercitus, qui consilio ipsius, atque periculo est constitutus? An Cn. Falcidius, Q. Metellus, Q. Cælius Latiniensis, Cn. Lentulus, quos omnes honoris causâ nomino, cum tribuni plebis fuissent, anno

proximo legati esse potuerunt: in hoc uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello, quod lege Gabinia geritur, in hoc imperatore atque exercitu, quem per se ipse constituit, etiam præcipuo jure esse deberet? De quo legando spero consules ad senatum relatuuros. Qui si dubitabunt, aut gravabuntur; ego me profiteor relaturum: neque me impedit cujusquam, Quirites, inimicum edictum, quo minus, fretus vobis, vestrum jus beneficiumque defendam: neque, præter intercessionem, quidquam audiam; de qua (ut arbitror) isti ipsi, qui minantur, etiam atque etiam, quid id liceat, considerabunt. Mea quidem sententiâ, Quirites, unus A. Gabinius, belli maritimi, rerumque gestarum auctor, comes Cn. Pompeio adscribitur: propterea quod alter uni id bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit; alter delatum, susceptumque confecit. Reliquum est, ut de Q. Catuli auctoritate, et sententia dicendum esse videatur. Qui cum ex vobis quæreret, si in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, si quid de eo factum esset, in quo spem essetis habituri: cepit magnum suæ virtutis fructum ac dignitatis, cum omnes prope una voce, *in eo ipso vos spem habituros esse* dixistis. Etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit, ac tam difficilis, quam ille non et consilio regere, et integritate tueri, et virtute conficere possit. Sed in hoc ipso ab eo vehementissime dissentio, quod, quo minus certa est hominum ac minus diuturna vita, hoc magis respublica, dum per Deos immortales licet, frui debet summi hominis vitâ atque virtute. At enim nihil novi fiat contra exempla, atque instituta majorum. Non dico hoc loco, majores nostros semper in pace, consuetudini; in bello, utilitati paruisse: semper ad novos casus temporum, novorum consiliorum rationes accommodasse: non dicam, duo bella maxima, Punicum et Hispaniense, ab uno imperatore esse confecta: duas

urbes potentissimas, quæ huic imperio maxime minabantur, Carthaginem atque Numantiam, ab eodem Scipione esse deletas: non commemorabo, nuper ita vobis patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur; ut idem cum Jugurtha, idem cum Cimbris, idem cum Teutonis bellum administraret. In ipso Cn. Pompeio, in quo novi constitui nihil vult Q. Catulus, quam multa sint nova, summaque Catuli voluntate constituta, recordamini. Quid enim tam novum, quam adolescentulum privatum, exercitum difficili reipublicæ tempore conficere? confecit. Huic præesse? præfuit. Rem optime ductu suo gerere? gessit. Quid tam præter consuetudinem, quam homini peradolescenti, cujus a senatorio gradu ætas longe abesset, imperium atque exercitum dari? Siciliam permitti, atque Africam, bellumque in ea administrandum? Fuit in his provinciis singulari innocentia, gravitate, virtute; bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum deportavit. Quid vero tam inauditum, quam equitem Romanum triumphare? at eam quoque rem populus Romanus non modo vidit, sed etiam studio omni visendam et celebrandam putavit. Quid tam inusitatum, quam ut, cum duo consules clarissimi fortissimique essent, eques Romanus ad bellum maximum formidolosissimumque pro consule mitteretur? missus est. Quo quidem tempore, cum esset non nemo in senatu, qui diceret, *Non oportere mitti hominem privatum pro consule*: L. Philippus dixisse dicitur, *Non se illum sua sententiâ pro consule, sed pro consulibus mittere*. Tanta in eo reipublicæ bene gerendæ spes constituebatur, ut duorum consulum munus unius adolescentis virtuti committeretur. Quid tam singulare, quam ut ex senatusconsulto legibus solutus, consul ante fieret, quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset? Quid tam incredibile, quam

ut iterum eques Romanus ex senatusconsulto triumpharet? Quæ in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta sunt: ea tam multa non sunt, quam hæc, quæ in hoc uno homine vidimus. Atque hæc tot exempla, tanta ac tam nova, profecta sunt in eundem hominem a Q. Catulo, atque a cæterorum ejusdem dignitatis amplissimorum hominum auctoritate. Quare videant, ne sit periniquum, et non ferendum, illorum auctoritatem de Cn. Pompeii dignitate a vobis comprobata[m] semper esse: vestrum ab illis de eodem homine iudicium, populi que Romani auctoritatem improbari: præsertim cum jam suo jure populus Romanus in hoc homine suam auctoritatem vel contra omnes, qui dissentiant, possit defendere: propterea quod, istis reclamantibus, vos unum illum ex omnibus delegistis, quem bello prædonum præponeretis. Hoc si vos temere fecistis, et reipublicæ parum consulistis; recte isti studia vestra suis consiliis regere conantur. Sin autem vos plus tum in republica vidistis: vos, his repugnantibus, per vosmetipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis: aliquid, quando isti principes, et sibi, et cæteris, populi Romani universi auctoritati parendum esse fateantur. Atque in hoc bello Asiatico, et regio, non solum militaris illa virtus, quæ est in Cn. Pompeio singularis, sed aliæ quoque virtutes animi multæ et magnæ requiruntur. Difficile est in Asia, Cilicia, Syria, regnisque exterarum nationum, ita versari vestrum imperatorem, ut nihil aliud, quam de hoste, ac de laude, cogitet; deinde etiamsi qui sunt pudore ac temperantiâ moderatiores, tamen eos esse tales, propter multitudinem cupidorum hominum nemo arbitratur. Difficile est dictu, Quirites, quanto in odio simus apud exteras nationes, propter eorum, quos ad eas per hos annos cum imperio misimus, injurias ac libidines. Quod enim

fanum putatis in illis terris, nostris magistratibus religiosum, quam civitatem sanctam, quam domum satis clausam ac munitam fuisse? Urbes jam locupletes ac copiosæ requiruntur, quibus causa belli propter diripiendi cupiditatem inferatur. Libenter hæc coram cum Q. Catulo, et Q. Hortensio disputarem, summis et clarissimis viris. Noverunt enim sociorum vulnera: vident eorum calamitates: querimonias audiunt. Pro sociis vos contra hostes exercitum mittere putatis, an hostium simulatione, contra socios atque amicos? Quæ civitas est in Asia, quæ non modo unius imperatoris, aut legati, sed unius tribuni militum animos ac spiritus capere possit? Quare, etiamsi quem habetis, qui collatis signis, exercitus regios superare posse videatur: tamen, nisi erit idem, qui se a pecuniis sociorum, qui ab eorum conjugibus ac liberis, qui ab ornamentis fanorum atque oppidorum, qui ab auro gazaque regia, manus, oculos, animum cohibere possit; non erit idoneus, qui ad bellum Asiaticum regionumque mittatur. Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, quæ locuples sit? ecquam esse locupletem, quæ istis pacata esse videatur? Ora maritima, Quirites, Cn. Pompeium non solum propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi continentiam requisivit. Videbat enim prætores locupletari quotannis pecuniâ publica, præter paucos; neque eos quidquam aliud assequi classium nomine, nisi ut, detrimentis accipiendis, majore affici turpitudine videremur. Nunc, qua cupiditate homines in provincias, quibus jacturis, quibus conditionibus proficiscantur, ignorant videlicet isti, qui ad unum deferenda esse omnia non arbitrantur? Quasi vero Cn. Pompeium non cum suis virtutibus, tum etiam alienis vitiis magnum esse videamus. Quare nolite dubitare, quin huic uni credatis omnia, qui inter annos tot unus inventus sit, quem socii in urbes suas cum exercitu

venisse gaudeant. Quod si auctoritatibus hanc causam, Quirites, confirmandum putatis; est vobis auctor, vir bellorum omnium, maximarumque rerum peritissimus, P. Servilius: cujus tantæ res gestæ terrâ marique extiterunt, ut, cum de bello deliberetis, auctor vobis gravior esse nemo debeat. Est C. Curio, summis vestris beneficiis, maximisque rebus gestis, summo ingenio et prudentiâ præditus. Est Cn. Lentulus, in quo omnes, pro amplissimis vestris honoribus, summum consilium, summam gravitatem esse cognoscitis. Est C. Cassius, integritate, virtute, constantiâ singulari. Quare videte, ut horum auctoritatibus, illorum orationi, qui dissentiunt, respondere posse videamur. Quæ cum ita sint, C. Manili, primam istam tuam et legem, et voluntatem, et sententiam laudo, vehementissimeque comprobo: deinde te hortor, ut auctore populo Romano, maneas in sententia, neve cujusquam vim aut minas pertimescas. Primum in te satis esse animi, perseverantiæque arbitror: deinde cum tantam multitudinem, cum tanto studio adesse videamus, quantam non iterum in eodem homine præficiendo vidimus; quid est, quod aut de re, aut de perficiendi facultate dubitemus? Ego autem, quidquid in me est studii, consilii, laboris, ingenii, quidquid hoc beneficio populi Romani, atque hac potestate prætoria, quidquid auctoritate, fide, constantiâ possum; id omne ad hanc rem conficiendam, tibi et populo Romano polliceor, ac defero. Testorque omnes Deos, et eos maxime, qui huic loco temploque præsident, qui omnium mentes eorum, qui ad rempublicam adeunt, maxime perspiciunt, me hoc neque rogatu facere cujusquam, neque quo Cn. Pompeii gratiam mihi per hanc causam conciliari putem, neque quo mihi ex cujusquam amplitudine, aut præsidia periculis, aut adjumenta honoribus quæram: propterea quod

pericula facile, ut hominem præstare oportet, innocentiam tecti pellemus: honores autem neque ab uno, neque ex hoc loco, sed eadem nostra illa laboriosissima ratione vitæ, si vestra voluntas feret, consequemur. Quamobrem, quidquid in hac causa mihi susceptum est, Quirites, id omne me reipublicæ causâ suscepisse confirmo: tantumque abest, ut aliquam bonam gratiam mihi quæsisse videar, ut multas etiam similitudines partim obscuras, partim apertas intelligam, mihi non necessarias, vobis non inutiles, suscepisse. Sed ego me hoc honore præditum, tantis vestris beneficiis affectum, statui, Quirites, vestram voluntatem, et reipublicæ dignitatem, et salutem provinciarum atque sociorum, meis omnibus commodis et rationibus præferre oportere.

ORATIO XL.

QUÆ EST IN

T. ANNIO MILONE.

ARGUMENTUM.

Titus Annius Milo, civis Romanus, sibi infestissimum, et infelicissimum Romanum civem P. Clodium habuit: multæque inter hos duos altercationes in republica sæpe fuerunt. Præcipue vero, cum Milo consulatum illius anni peteret, cujus anni præturam P. Clodius adsectabat, adeo irâ et odio motus fuit, ut Milonis competitors modis omnibus quibus posset juvaret, ad hoc, ut, Milone repulso, eum consulatum alii consequerentur. Nam, ut dicit Cicero, non potuit abuti præturâ, ut cupiebat, consule inimico suo Milone, qui ejus furores, et rabiem compressisset. Itaque summo studio nitebatur, ut Milo eo anno consul non fieret, quod videns se ullo modo obtinere non posse, sed Milonem opinione omnium consulem esse futurum, statuit, si Ciceroni credimus, Milonem ipsum occidere, et ita res gesta fuit. Clodius enim ex urbe recessit, antequam Milo, et ad quandam suam villam accessit in Albanum, unde vesperi rediens versus Romam, obviavit Miloni in via: ibat enim Lanubium, sive (ut quidam textus habent) Lavinium Milo ad prodendum ibi flaminem, nam erat illius loci dictator. Et ibat Milo penultus in rheda cum uxore, ancillis, et pueris. Veniebat

Clodius expeditus in equo, cum electa manu virorum. Itaque inter eos ante fundum Clodii, in via scilicet Appia, congressio facta fuit, ut dicit Cicero, factoque in Milonem impetu a Clodianis, in illo certamine fuit Clodius interfectus. Ob quam eandem accusatus est Milo, et a fautoribus Clodii expetuntur ab eo pœnæ debitæ, quia contra leges hominem interfecerit. Milo non negabat occidisse; sed jure se occidisse dicebat. Decrevitque Pompeius ut de morte Clodii quæreretur. Quare ab eo ex cunctis ordinibus electi sunt judices, qui in hac causa judicarent. Pompeiusque ipse armatis cohortibus forum complevit, ne forte in tanto judicio ulli populares motus exurgerent. Cicero ergo Milonis amicissimus, inimicissimus Clodii, pro Milone hanc orationem habuit insignem atque notabilem, et summo artificio singularem.

ETSI vereor, Judices, ne turpe sit, pro fortissimo viro dicere incipientem, timere; minimeque deceat, cum T. Annii Milo ipse magis de reipublicæ salute, quam de sua, perturbetur, me ad ejus causam parem animi magnitudinem afferre non posse: tamen hæc novi judicii nova forma terret oculos, qui, quocunque inciderint, veterem consuetudinem fori, et pristinum morem judiciorum requirunt. Non enim coronâ consessus vester cinctus est, ut solebat; non usitata frequentia stipati sumus. Nam illa præsidia, quæ pro templis omnibus cernitis, etsi contra vim collocata sunt, non afferunt tamen oratori aliquid; ut in foro et in judicio, quanquam præsidiis salutaribus et necessariis septi sumus, tamen ne non timere quidem sine aliquo timore possimus. Quæ si opposita Miloni putarem, cederem tempori, Judices, nec inter tantam vim armorum existimarem oratori locum esse. Sed me recreat et reficit Cn. Pompeii, sapientissimi et justissimi viri, con-

silium: qui profecto nec justitiæ suæ putaret esse, quem reum sententiis judicum tradidisset, eundem telis militum dedere: nec sapientiæ, temeritatem concitatæ multitudinis auctoritate publica armare. Quamobrem illa arma, centuriones, cohortes, non periculum nobis, sed præsidium denunciant: neque solum, ut quieto, sed etiam ut magno animo simus, hortantur: neque auxilium modo defensionî meæ, verum etiam silentium pollicentur. Reliqua vero multitudo, quæ quidem est civium, tota nostra est: neque eorum quisquam, quos undique intuentes ex hoc ipso loco cernitis, unde aliqua pars fori adspici potest, et hujus exitum judicii videtis expectantes, non cum virtuti Milonis favet, tum de se, de liberis suis, de patria, de fortunis hodierno die decertari putat. Unum genus est adversum, infestumque nobis, eorum, quos P. Clodii furor rapinis, et incendiis, et omnibus exitiis publicis pavit: qui hesternæ etiam concione incitati sunt, ut vobis voce præirent, quid judicaretis. Quorum clamor, si quis forte fuerit, admonere vos debet, ut eum civem retineatis, qui semper genus illum hominum, clamoresque maximos pro vestra salute neglexit. Quamobrem adeste animis, Judices, et timorem, si quem habetis, deponite. Nam, si unquam de bonis et fortibus viris; si unquam de bene meritis civibus potestas vobis judicandi fuit; si denique unquam locus amplissimorum ordinum delectis viris datus est, ubi sua studia erga fortes et bonos cives, quæ vultu et verbis sæpe significassent, re et sententiis declararent: hoc profecto tempore eam potestatem omnem vos habetis, ut statuatis, utrum nos, qui semper vestræ auctoritati dediti fuimus, semper miseri lugeamus: an diu vexati a perditissimis civibus, aliquando per vos, ac vestram fidem, virtutem, sapientiamque recreemer. Quid enim nobis duobus, Judices, laboriosius? quid magis sollicitum, magis exercitum, dici aut

finigi potest? qui spe amplissimorum præmiorum ad rempublicam adducti, metu crudelissimorum suppliciorum carere non possumus. Equidem cæteras tempestates et procellas in illis duntaxat fluctibus concionum semper putavi Miloni esse subeundas, quod semper pro bonis contra improbos senserat: in iudicio vero, et in eo consilio, in quo ex cunctis ordinibus amplissimi viri iudicarent, nunquam existimavi spem ullam esse habituros Milonis inimicos, ad ejus non salutem modo extinguendam, sed etiam gloriam per tales viros infringendam. Quanquam in hac causa, Judices, T. Annii tribunatu, rebusque omnibus pro salute reipublicæ gestis, ad hujus criminis defensionem non abutemur, nisi oculis videritis insidias Miloni a Clodio factas: nec deprecaturi sumus, ut crimen hoc nobis multa propter præclara in rempublicam merita condonetis: nec postulaturi, ut si mors P. Clodii salus vestra fuerit, idcirco eam virtutis Milonis potius, quam populi Romani felicitati, assignetis. Sed si illius insidiæ clariores hac luce fuerint, tum denique obsecrabo, obtestaborque vos, Judices, si cætera amisimus, hoc saltem nobis ut relinquatur, ab inimicorum audacia, telisque, vitam ut impune liceat defendere. Sed, antequam ad eam orationem venio, quæ est propria nostræ quæstionis, videntur ea esse refutanda, quæ et in senatu ab inimicis sæpe jactata sunt, et in concione ab improbis, etiam paulo ante ab accusatoribus, ut omni errore sublato, rem plane, quæ venit in iudicium, videre possitis. Negant intueri lucem esse fas ei, qui a se hominem occisum esse fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea, quæ primum iudicium de capite vidit M. Horatii, fortissimi viri: qui nondum libera civitate, tamen populi Romani comitiis liberatus est, cum sua manu sororem interfectam esse fateretur. An est quisquam, qui

hoc iguoret, cum de homine occiso quærat, aut negari solere omnino esse factum, aut recte, ac jure factum esse defendi? Nisi vero existimetis, dementem P. Africanum fuisse, qui, cum a C. Carbone, tribuno plebis, in concione seditiose interrogaretur, quid de Tib. Gracchi morte sentiret? respondit, jure cæsum videri. Neque enim posset aut Ahala ille Servilius, aut P. Nasica, aut L. Opimius, aut C. Marius, aut, me consula, senatus non nefarius haberi, si sceleratos cives interdici nefas esset. Itaque hoc, Judices, non sine causa, etiam fictis fabulis, doctissimi homines memoriæ prodiderunt, eum, qui patris ulciscendi causâ matrem necavisset, variatis hominum sententiis, non solum humanâ, sed etiam Deæ sapientissimæ sententiâ liberatum. Quod si duodecim tabulæ nocturnum furem quoquo modo, diurnum autem, si se telo defenderit, interfici impune voluerunt; quis est qui, quoquo modo quis interfectus sit, puniendum putet, cum videat, aliquando gladium nobis ad occidendum hominem ab ipsis porrigi legibus? Atqui si tempus est ullum jure hominis necandi, quæ multa sunt, certe illud est non modo justum, verum etiam necessarium, cum vi vis illata defenditur. Pudicitiam cum eriperet militi tribunus militaris in exercitu C. Marii, propinquus ejus imperatoris, interfectus est ab eo, cui vim afferebat. Facere enim probus adolescens periculose, quam perpeti turpiter maluit: atque hunc ille vir summus, scelere solutum, periculo liberavit. Insidiatori vero, et latroni, quæ potest afferri injusta nex? Quid comitatus nostri, quid gladii volunt? quos habere certo non liceret, si uti illis nullo pacto liceret. Est igitur hæc, Judices, non scripta, sed nata lex: quam non didicimus, accepimus, legimus: verum ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus: ad quam non docti, sed facti; non instituti, sed imbuti sumus: ut si vita nostra in aliquas in-

sidas, si in vim, si in tela aut latronum, aut inimicorum incidisset; omnis honesta ratio esset expediendæ salutis. Silent enim leges inter arma, nec se expectari jubent, cum ei, qui expectare velit, ante injusta pœna luenda sit, quam justa repetenda. Etsi persapienter, et quodam modo tacite, dat ipsa lex potestatem defendendi: quæ non modo hominem occidi, sed esse cum telo hominis occidendi causâ vetat: ut, cum causa, non telum quæreretur; qui sui defendendi causâ telo esset usus, non hominis occidendi causâ habuisse telum judicaretur. Quapropter hoc maneat in causa, Judices. Non enim dubito, quin probaturus sim vobis defensionem meam, si id memineritis, quod oblivisci non potestis, insidiatorem jure interfici posse. Sequitur illud, quod a Milonis inimicis sæpissime dicitur, cædem, qua P. Clodius occisus est, senatum judicasse contra rempublicam esse factam. Illam vero senatus, non sententiis suis solum, sed etiam studiis comprobavit. Quoties enim est illa causa a nobis acta in senatu? quibus assensionibus universi ordinis? quàm nec tacitis, nec occultis? Quando enim frequentissimo senatu quatuor, ad summum quinque sunt inventi, qui Milonis causam non probarent? Declarant hujus ambusti tribuni plebis illæ intermortuæ conciones, quibus quotidie meam potentiam invidiose criminabatur, cum diceret, senatum non quod sentiret, sed quod ego vellem, decernere. Quæ quidem si potentia est appellanda potius, quam propter magna in rempublicam merita, mediocris in bonis causis auctoritas, aut propter hos officiosos labores meos nonnulla apud bonos gratia: appelletur ita sane, dummodo ea nos utamur pro salute bonorum contra amentiam perditorum. Hanc vero quæstionem, etsi non est iniqua, nunquam tamen senatus constituendam putavit. Erant enim leges, erant quæstiones, vel de cæde, vel de vi: nec tantum mororem ac

luctum senatui mors P. Clodii afferebat, ut nova quæstio constitueretur. Cujus enim de illo incesto stupro judicium decernendi senatui potestas esset erepta; de ejus interitu, quis potest credere, senatum judicium novum constituendum putasse? Cur igitur incendium curiæ, oppugnationem ædium M. Lepidi, cædem hanc ipsam contra rempublicam senatus factam esse decrevit? Quia nulla vis unquam est in libera civitate suscepta inter cives, non contra rempublicam. Non enim est ulla defensio contra vim unquam optanda, sed nonnunquam est necessaria. Nisi vero aut ille dies, in quo Tib. Gracchus est cæsus, aut ille, quo Caius, aut quo arma Saturnini oppressa sunt, etiamsi e republica, rempublicam tamen non vulnerarunt. Itaque ego ipse decrevi, cum cædem in Appia factam esse constaret, non eum, qui se defendisset, contra rempublicam fecisse; sed, cum inesset in re vis, et insidiæ, crimen judicio reservavi, rem notavi. Quod si per furiosum illum tribunum senatui, quod sentiebat, perficere licuisset, novam quæstionem nunc nullam haberemus. Decernebat enim, ut veteribus legibus tantummodo extra ordinem quæreretur. Divisa sententia est, postulante nescio quo. Nihil enim necesse est omnium flagitia proferre. Sic reliqua auctoritas senatus, emptâ intercessionem, sublata est. At enim Cn. Pompeius rogatione sua, et de re, et de causa judicavit. Tulit enim de cæde, quæ in Appia via facta esset: in qua P. Clodius occisus fuit. Quid ergo tulit? nempe, ut quæreretur. Quid porro quærendum est? Factumne sit? at constat. A quo? at patet. Vidit, etiam in confessione facti, juris tamen defensionem suscipi posse. Quod nisi vidisset, posse absolvi eum, qui fateretur: cum videret nos fateri; neque quæri unquam jussisset, nec vobis tam salutarem hanc in judicando literam, quam illam tristem, dedisset.

Mihi vero Cn. Pompeius non modo nihil gravius contra Milonein judicasse, sed etiam statuisset videtur, quid vos in iudicando spectare oporteret. Nam qui non pœnam confessioni, sed defensionem dedit, is causam interitus quærendam, non interitum putavit. Jam illud dicet ipse profecto, quod sua sponte fecit, Publione Clodio tribuendum putet, an temporis. Domi suæ nobilissimus vir, senatus propugnator, atque, illis quidem temporibus, pene patronus, avunculus hujus nostri iudicis, fortissimi viri, M. Catonis, tribunus plebis M. Drusus, occisus est. Nihil de ejus morte populus consultus, nulla quæstio decreta a senatu est. Quantum luctum in hac urbe fuisse a nostris patribus accepimus, cum P. Africano, domi suæ quiescenti, illa nocturna vis esset illata? quis tum non gemit? quis non arsit dolore? quem immortalem, si fieri posset, omnes esse cuperent, ejus ne necessariam quidem expectatam esse mortem? Num igitur ulla quæstio de Africani morte lata est? Certe nulla. Quid ita? quia non alio facinore clari homines, alio obscuri necantur. Intersit inter vitæ dignitatem summorum, atque infimorum: mors quidem illata per scelus iisdem et pœnis teneatur, et legibus. Nisi forte magis erit parricida, si quis consularem patrem, quam si quis humilem necaverit: aut eo mors atrocior erit P. Clodii, quod is in monumentis majorum suorum sit interfectus. Hoc enim sæpe ab istis dicitur. Perinde quasi Appius ille Cæcus viam munierit, non qua populus uteretur, sed ubi impunc sui posteris latrocinaurentur. Itaque in eadem ista Appia via, cum ornatissimum equitem Romanum P. Clodius M. Papirium occidisset, non fuit illud facinus puniendum: homo enim nobilis in suis monumentis equitem Romanum occiderat. Nunc ejusdem Appiæ nomen quantas tragœdias excitat? Quæ cruentata antea corde honesti atque innocentis viri silebatur, eadem

nunc crebro usurpatur, posteaquam latronis et parricidæ sanguine imbuta est. Sed quid ego illa commemoro? Comprehensus est in templo Castoris servus P. Clodii, quem ille ad Cn. Pompeium interficiendum collocarat. Extorta est confitenti sica de manibus. Caruit foro postea Pompeius: caruit senatu: caruit publico. Janua se, ac parietibus, non jure legum, judiciorumque texit. Num quæ rogatio lata? num quæ nova quæstio decreta est? Atqui, si res, si vir, si tempus ullum dignum fuit, certe hæc in illa causa summa omnia fuerunt. Insidiator erat in foro collocatus, atque in vestibulo ipso senatus: ei viro autem mors parabatur, cujus in vita nitcbatur salus civitatis: eo porro reipublicæ tempore, quo si unus ille occidisset, non hæc solum civitas, sed gentes omnes concidissent. Nisi forte, quia perfecta res non est, non fuit punienda: perinde quasi exitus rerum, non hominum consilia legibus vindicentur. Minus dolendum fuit, re non perfecta; sed puniendum certe nihilominus. Quoties ego ipse, Judices, ex P. Clodii tellis, et ex cruentis ejus manibus effugi? ex quibus si me non vel mea, vel reipublicæ fortuna servasset, quis tandem de interitu meo quæstionem tulisset? Sed stulti sumus, qui Drusum, qui Africanum, Pompeium, nosmetipsos, cum P. Clodio conferre audeamus. Tolerabilia fuerunt illa: P. Clodii mortem æquo animo nemo ferre potest. Luget senatus: mœret equester ordo: tota civitas confecta senio est: squalent municipia: affligantur coloniae: agri denique ipsi tam beneficium, tam salutarem, tam mansuetum civem desiderant. Non fuit ea profecto causa, Judices, non fuit, cur sibi censeret Pompeius quæstionem ferendam: sed homo sapiens, et alta quadam mente præditus, multa vidit; fuisse sibi illum inimicum, familiarem Milonem. In comuni omnium lætitia, si etiam ipse gauderet, timuit, ne

videretur infirmior fides reconciliatæ gratiæ. Multa etiam alia vidit, sed illud maxime; quamvis atrociter ipse tulisset, vos tamen fortiter judicaturos. Itaque delegit e florentissimis ordinibus ipsa lumina: neque vero, quod nonnulli dictitant, secrevit in iudiciis legendis amicos meos. Neque enim hoc cogitavit vir justissimus, neque in bonis viris legendis id assequi potuisset, etiamsi cupiisset. Non enim mea gratia familiaritatibus continetur, quæ late patere non possunt, propterea quod consuetudines victus non possunt esse cum multis. Sed, si quid possumus, ex eo possumus, quod respublica nos conjunxit cum multis. Ex quibus ille cum optimos viros legeret, idque maxime ad fidem suam pertinere arbitraretur, non potuit legere non studiosos mei. Quod vero te, L. Domiti, huic quæstioni præesse maxime voluit, nihil quæsiuit aliud, nisi justitiam, gravitatem, humanitatem, fidem. Tulit, ut consularem necesse esset: credo, quod principum munus esse ducebat, resistere et levitati multitudinis, et perditorum temeritati. Ex consularibus te creavit potissimum. Dederas enim, quam contemneres populares insanias, jam ab adolescentia documenta maxima. Quamobrem, Iudices, ut aliquando ad causam, crimenque veniamus: si neque omnis confessio facti est inusitata; neque de causa quidquam nostra aliter, ac nos vellemus, a senatu judicatum est: et lator ipse legis, cum esset controversia nulla facti, juris tamen disceptionem esse voluit: et electi iudices, et isti præpositus quæstioni, qui hæc juste sapienterque disceptet: reliquum est, Iudices, ut nihil jam aliud quærere debeatis, nisi uter utri insidias fecerit. Quod quo facilius argumentis perspicere possitis, rem gestam vobis dum breviter expono, quæso diligenter attendite. P. Clodius cum statuisset omni scelere in prætura vexare rempublicam, videretque ita tracta esse comitia anno su-

periore, ut non multos menses præturam gerere posset: qui non honoris gradum spectaret, ut cæteri, sed et L. Paulum collegam effugere vellet, singulari virtute civem, et annum integrum ad dilacerandam rempublicam quæreret: subito reliquit annum suum, seque in annum proximum transtulit, non ut fit religione aliqua, sed ut haberet, quod ipse dicebat, ad præturam gerendam, hoc est, ad evertendam rempublicam, plenum annum atque integrum. Occurrebat ei, mancam ac debilem præturam suam futuram, consule Milone: eum porro summo consensu populi Romani consulem fieri videbat. Contulit se ad ejus competitores; sed ita, totam ut petitionem ipse solus, etiam invitis illis, gubernaret: tota ut comitia suis, ut dictitabat, humeris sustineret. Convocabat tribus: se interponebat: coloniam novam, delectu perditissimorum civium, conscribebat. Quanto ille plura miscebat, tanto hic magis in dies convalescebat. Ubi vidit homo, ad omne facinus paratissimus, fortissimum virum, inimicissimum suum, certissimum consulem, idque intellexit non solum sermonibus, sed etiam suffragiis populi Romani sæpe esse declaratum: palam agere cœpit, et aperte dicere, occidendum Milonem. Servos agrestes et barbaros, quibus silvas publicas depopulatus erat, Etruriamque vexarat, ex Appennino deduxerat, quos videbatia. Res erat minime obscura. Etenim palam dictitabat, consulatum Miloni eripi non posse; vitam posse. Significavit hoc sæpe in senatu: dixit in concione. Quinetiam Favonio, fortissimo viro, quærenti ex eo, qua spe fureret, Milone vivo: respondit, triduo illum, ad summum quadriduo, periturum. Quam vocem ejus ad hunc M. Catonem statim Favonius detulit. Interim cum sciret Clodius (neque enim erat difficile scire) iter solemne, legitimum, necessarium, ante diem XIII. Kalendas Feb. Miloni esse Lanuvium ad flaminem pro-

dendum, quod erat dictator Lanuvii Milo: Româ subito ipse profectus pridie est, ut ante suum fundum (quod re intellectum est) Miloni insidias collocaret. Atque ita profectus est, ut concionem turbulentam, in qua ejus furor desideratus est, quæ illo ipso die habita est, relinqueret: quam, nisi obire facinoris locum tempusque voluisset, nunquam reliquisset. Milo autem, cum in senatu fuisset eo die, quoad senatus dimissus est, domum venit: calceos et vestimenta mutavit: paulisper, dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est: deinde profectus est id temporis, cum jam Clodius, si quidem eo die Romam venturus erat, redire potuisset. Obviam fit ei Clodius expeditus, in equo, nulla rhedâ, nullis impedimentis, nullis Græcis comitibus, ut solebat: sine uxore, quod nunquam fere: cum hic insidiator, qui iter illud ad cædem faciendam apparasset, cum uxore veheretur in rheda, penulatus, vulgi magno impedimento, ac muliebri et delicato ancillarum, puerorumque comitatu. Fit obviam Clodio ante fundum ejus, horâ fere undecima, aut non multo secus. Statim complures cum telis in hunc faciunt de loco superiore impetum. Adversâ rhedarium occidunt. Cum autem hic de rheda, rejecta penulâ, desiluisset, seque acri animo defenderet: illi, qui erant cum Clodio, gladiis eductis, partim recurrere ad rhedam, ut a tergo Milonem adorirentur; partim, quod hunc jam interfectum putarent, cedere incipiunt ejus servos, qui post erant: ex quibus, qui animo fideli in dominum, et præsentî fuerunt, partim occisi sunt, partim, cum ad rhedam pugnari viderent, et domino succurrere prohiberentur, Milonemque occisum etiam ex ipso Clodio audirent, et ita esse putarent: fecerunt id servi Milonis, (dicam enim non derivandi criminis causâ, sed ut factum est) neque imperante, neque sciente, neque præsentè domino, quod suos quisque servos in tali

re facere voluisset. Hæc, sicut exposui, ita gesta sunt, Judices: insidiator superatus, vi victa via, vel potius oppressa virtute audacia est. Nihil dico, quid respublica consecuta sit, nihil quid vos, nihil quid omnes boni: nihil sane id prosit Miloni, qui hoc fato natus est, ut ne se quidem servare potuerit, quin unà rempublicam, vosque servaret. Si id jure non posset, nihil habeo quod defendam. Sin hoc et ratio doctis, et necessitas barbaris, et mos gentibus, et feris natura ipsa præscripsit, ut omnem semper vim, quacunque ope possent, a corpore, a capite, a vita sua propulsarent; non potestis hoc facinus improbum judicare, quin simul judicetis, omnibus, qui in latrones inciderint, aut illorum telis, aut vestris sententiis esse pereundum. Quod si ita putasset, certe optabilius Miloni fuit dare jugulum P. Clodio, non semel ab illo, neque tum primum petitem, quam jugulari a vobis, qui se illi non jugulandum tradidisset. Sin hoc nemo vestrum ita sentit, illud jam in judicium venit, non, occisusne sit? quod fatemur; sed jure, an injuriâ? quod multis antea in causis sæpe quæsitum est. Insidias factas esse constat: et id est, quod senatus contra rempublicam factum judicavit. Ab utro factæ sint, incertum est. De hoc igitur latum est ut quæreretur. Ita et senatus rem, non hominem, notavit; et Pompeius de jure, non de facto, quæstionem tulit. Numquid igitur aliud in judicium venit, nisi uter utri insidias fecerit? profecto nihil. Si hic illi; ut ne sit impune: si ille huic; tum nos scelere solvamus. Quoniam igitur pacto probari potest, insidias Miloni fecisse Clodium? Satis est quidem in illa tam audaci, tam nefaria bellua, docere, magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud Cassianum, *Cui bono fuerit*, in his personis valeat. Etsi boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, im-

probi sæpe parvo. Atqui, Milone interfecto, Clodius hoc assequabatur, non modo ut prætor esset, non eo consule, quo sceleris nihil facere posset : sed etiam ut his consulibus prætor esset, quibus si non adjuvantibus, at conniventibus certe, sperasset se posse rempublicam eludere in illis suis cogitatis furoribus. Cujus illi conatus, ut ipse ratiocinabatur, nec, si possent, reprimere cuperent, cum tantum beneficium ei se debere arbitrarentur : et, si vellent, fortasse vix possent frangere hominis sceleratissimi corroboratam jam vetustate audaciam. An vero, Judices, vos soli ignoratis ; vos hospites in hac urbe versamini ; vestræ peregrinantur aures, neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur, quas ille leges (si leges nominandæ sunt ac non faces urbis, et pestes reipublicæ) fuerit impositurus nobis omnibus, atque inustus ? Exhibe, quæso, Sexte Clodi, exhibe librarium illud legum vestrarum, quod te aiunt eripuisse e domo, et ex mediis armis, turbâque nocturna, tanquam Palladium, sustulisse, ut præclarum inde munus, ac instrumentum tribunatus ad aliquem, si nactus esses, qui tuo arbitrio tribunatum gereret, deferre posses. Et adspexit me illis quidem oculis, quibus tum solebat, cum omnia omnibus minabatur. Movet me quippe lumen curiæ. Quid ? tu me iratum, Sexte, putas tibi, cujus tu inimicissimum multo crudelius etiam punitus es, quam erat humanitatis meæ postulare ? Tu P. Clodii cruentum cadaver ejecisti domo, tu in publicum abjecisti : tu spoliatum imaginibus, exequiis, pompâ, laudatione, infelicissimis lignis semiustulatum, nocturnis canibus dilaniandum reliquisti. Quam rem etsi necessario fecisti, tamen, quoniam in meo inimico crudelitatem exprompsisti tuam, laudare non possum, irasci certe non debeo. P. Clodii præturam non sine maximo rerum novarum metu proponi, et solutam fore videbatis, nisi esset is consul, qui

eam auderet, possetque constringere. Eum Milonem esse cum sentiret universus populus Romanus, quis dubitaret suffragio suo, se metu, periculo rempublicam liberare? At non, P. Clodio remoto, usitatis jam rebus enitendum est Miloni, ut tueatur dignitatem suam. Singularis illa huic uni concessa gloria; quæ quotidie augebatur frangendis furoribus Clodianis, jam morte Clodii cecidit. Vos adepti estis, ne quem civem metueretis: hic exercitationem virtutis, suffragationem consulatus, fontem perennem gloriæ suæ perdidit. Itaque Milonis consulatus, qui, vivo Clodio, labefactari non poterat, mortuo denique tentari coëptus est. Non modo igitur nihil prodest, sed obest etiam P. Clodii mors Miloni. At valuit odium, fecit iratus, fecit inimicus, fuit ultor injuriæ, punitor doloris sui. Quid, si hæc, non dico majora fuerunt in Clodio, quam in Milone, sed in illo maxima, nulla in hoc? quid vultis amplius? Quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac materiam suæ gloriæ, præter hoc civile odium, quo omnes improbos odimus? Ille erat ut odisset, primum defensorem salutis meæ; deinde vexatorem furoris, domitorem armorum suorum; postremo etiam accusatorem suum. Reus enim Milonis, lege Plotia, fuit Clodius, quoad vixit. Quo tandem animo hoc tyrannum tulisse creditis? quantum odium illius, et in homine injusto, quam etiam justum? Reliquum est, ut jam illum natura ipsius, consuetudoque defendat: hunc autem hæc eadem coarguant: nihil per vim unquam Clodius; omnia per vim Milo. Quid ergo, Judices? cum mœrentibus vobis, urbe cessi, judiciumne timui? non servos, non arma, non vim? Quæ fuisset igitur causa restituendi mei, nisi ei fuisset injusta ejiciendi? Diem mihi, credo, dixerat; multam irrogarat: actionem perduellionis intenderat; et mihi, Judices, in causa aut vestra mala, aut mea nec præ-

clarissima, etiam iudicium timendum fuit. Servorum et egentium civium, et facinorosorum armis meos cives, meis consiliis, periculisque servatos, pro me objici nolui. Vidi enim, vidi hunc ipsum Q. Hortensium, lumen et ornamentum reipublicæ, pæne interfici servorum manu, cum mihi adesset: qua in turba C. Vibienus senator, vir optimus, cum hoc cum esset una, ita est mulctatus, ut vitam amiserit. Itaque quando illius postea sica illa, quam a Catilina acceperat, conquievit? Hæc intentata nobis est: huic ego vos objici pro me non sum passus: hæc insidiata Pompeio est: hæc istam Appiam, monumentum sui nominis, nece Papirii cruentavit: hæc, hæc eadem longo intervallo conversa rursus est in me: nuper quidem, ut scitis, me ad Regiam pæne confecit. Quid simile Milonis? cujus vis omnis hæc semper fuit, ne P. Clodius, cum in iudicium detrahi non posset, vi oppressam civitatem teneret. Quem si interficere voluisset, quantæ, quoties occasiones, quam præclaræ fuerunt? Potuitne, cum domum ac deos Penates suos, illo oppugnante, defenderet, jure se ulcisci? Potuitne, cive egregio, et viro fortissimo, P. Sextio, collegâ suo, vulnerato? Potuitne, Q. Fabricio, viro optimo, cum de reditu meo legem ferret, pulso, crudelissima in foro cæde facta? Potuitne, L. Cæcili, justissimi fortissimique prætoris, oppugnatâ domo? Potuitne illo die, cum est lata lex de me? cum totius Italiæ concursus, quem mea salus concitarat, facti illius gloriam libens agnovisset: ut, etiam si id Milo fecisset, cuncta civitas eam laudem pro sua vindicaret? Atqui erat id temporis clarissimus et fortissimus consul, inimicus Clodio, P. Lentulus, ultor sceleris illius, propugnator senatûs, defensor vestræ voluntatis, patronus illius publici consensus, restitutor salutis meæ: septem prætores, octo tribuni plebis, illius adversarii, defensores mei: Cn. Pom-

p̄ius auctor et dux mei reditus, illius hostis : cujus sententiam senatus omnis de salute mea gravissimam et ornatissimam secutus est : qui populum Romanum cohortatus est : qui, cum de me decretum Capuæ fecisset, ipse, cunctæ Italiæ cupienti, et ejus fidem imploranti signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurrerent. Omnia tum denique in illum odia civium ardebant desiderio mei : quem qui tum interemisset, non de impunitate ejus, sed de præmiis cogitaretur. Tamen se Milo continuit, et P. Clodium ad judicium bis, ad vim nunquam vocavit. Quid ? privato Milone, et reo ad populum, accusante P. Clodio, cum in Cn. Pompeium pro Milone dicentem impetus factus est : quæ tum non modo occasio, sed etiam causa illius opprimendi fuit ? Nuper vero cum M. Antonius summam spem salutis bonis omnibus attulisset, gravissimamque adolescens nobilissimus reipublicæ partem fortissime suscepisset, atque illam belluam, judicii laqueos declinantem, jam irretitam teneret : qui locus, quod tempus illud, Dii immortales, fuit ? cum se ille fugiens in scalarum tenebris abdidisset, magnum Miloni fuit conficere illam pestem nulla sua invidiâ, Antonii vero maxima gloriâ ? Quid ? comitiis in campo quoties potestas fuit ? cum ille vi in septa irrupisset, gladios distringendos, lapides jaciendos curasset, deinde subito, vultu Milonis perterritus, fugeret ad Tiberim, vos et omnes boni vota faceretis, ut Miloni uti virtute sua liberet. Quem igitur cum omnium gratia noluit ; hunc voluit cum aliquorum querela : quem jure, quem loco, quem tempore, quem impune non est ausus ; hunc injuriâ, iniquo loco, alieno tempore, periculo capitis, non dubitavit occidere ? Præsertim, Judices, cum honoris amplissimi contentio, et dies comitorum subesset : quo quidem tempore (scio enim, quam timida sit ambitio, quantaque et quam sollicita cupiditas

censulatus) omnia non modo, quæ reprehendi palam, sed etiam quæ obscure cogitari possunt, timemus: rumorem, fabulam fictam, falsam, levem perhorrescimus: ora omnium, atque oculos intuemur. Nihil enim est tam molle, tam tenerum, tam aut fragile, aut flexibile, quam voluntas erga nos, sensusque civium: qui non modo improbitati irascuntur candidatorum, sed etiam in recte factis sæpe fastidiunt. Hunc diem igitur campi speratum atque exoptatum sibi proponens Milo, cruentis manibus scelus et facinus præ se ferens, et confitens, ad illa augusta centuriarum auspicia veniebat? quam hoc non credibile in hoc? quam idem in Clodio non dubitandum, quin se ille, interfecto Milone, regnaturum putaret? Quid? quod caput audaciæ est, Iudices: quis ignorat, maximam illecebram esse peccandi, impunitatis spem? In utro igitur hæc fuit? in Milone? qui etiam nunc reus est facti aut præclari, aut certe necessarij? an in Clodio? qui ita judicia, poenamque contempserat, ut eum nihil delectaret, quod aut per naturam fas esset, aut per leges liceret? Sed quid ego argumentar? quid plura disputo? Te, Q. Petilli, appello, optimum et fortissimum civem: te, M. Cato, testor; quos mihi divina quædam sors dedit iudices. Vos ex M. Favonio audistis, Clodium sibi dixisse, et audistis, vivo Clodio, periturum Milonem triduo. Post diem tertium gesta res est, quam dixerat. Cum ille non dubitaret aperire, quid cogitaret; vos potestis dubitare, quid fecerit? Quemadmodum igitur eum dies non fefellit? dixi equidem modo. Dictatoris Lanuvini stata sacrificia nosse, negotij nihil erat. Vidit, necesse esse Miloni proficisci Lanuvium illo ipso, quo profectus est, die. Itaque antevertit. At quo die? quo, ut ante dixi, insanissima concio ab ipsius mercenario tribuno plebis est concitata: quem diem ille, quam concionem, quos clamores, nisi ad

cogitatum facinus approperaret, nunquam reliquisset. Ergo illi ne causa quidem itineris, etiam causa manendi : Miloni manendi nulla facultas, ereundi non causa solum, sed etiam necessitas fuit. Quid, si, ut ille scivit Milonem fore eo die in via, sic Clodium Milo ne suspicari quidem potuit ? Primum quæro, qui scire potuerit ? quod vos idem in Clodio quærere non potestis. Ut enim neminem alium, nisi T. Patinam, familiarissimum suum, rogasset, scire potuit, illo ipso die Lanuvii a dictatore Milone prædi flaminem necesse esse. Sed erant permulti alii, ex quibus id facillime scire posset : omnes scilicet Lanuvini. Milo de Clodii reditu unde quæsivit ? Quæsierit sane. Videte, quid vobis largiar. Servum etiam, ut Arrius, meus amicus, dixit, corruerit. Legite testimonia testium vestrorum. Dixit C. Cassinius, cognomento Schola, Interamnis, familiaris meus, et idem comes P. Clodii : cuius jampridem testimonio Clodius eadem horâ Interamnæ fuerat et Romæ, P. Clodium illo die in Albano mansurum fuisse : sed subito ei esse nunciatum, Cyrum architectum esse mortuum : itaque Romam repente constituisse proficisci. Dixit hoc comes item P. Clodii, C. Clodius. Videte, Judices, quantæ res his testimoniis sint confectæ. Primum certe liberatur Milo, non eo consilio profectus esse, ut insidiaretur in via Clodio : quippe qui ei obuius futurus omnino non erat. Deinde (non enim video, cur non meum quoque agam negotium) scitis, Judices, fuisse, qui in hac rogatione suadenda dicerent, Milonis manu cædem esse factam, consilio vero majoris alicujus. Videlicet me latronem, ac sicarium abjecti homines et perditii describebant. Jacent suis testibus ii, qui Clodium negant eo die Romam, nisi de Cyro audisset, fuisse rediturum. Respiravi : liberatus sum : non vereor, ne, quod ne suspicari quidem potuerim, videar id cogitasse. Nunc

persequar cætera; nam occurrit illud: igitur ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quoniam fuit in Albano mansurus, si quidem exiturus ad cædem e villa non fuisset. Video enim, illum, qui dicitur de Cyri morte nunciasset, non id nunciasset, sed Milonem appropinquare. Nam quid de Cyro nunciaret, quem Clodius Româ proficiscens reliquerat morientem? Una fui: testamentum simul obsignavi cum Clodio: testamentum autem palam fecerat, et illum hæredem, et me scripserat. Quem pridie horâ tertia animam efflantem reliquisset, eum mortuum postridie horâ decima denique ei nunciabatur? Age, sit ita factum: quæ causa, cur Romam properaret? cur in noctem se conjiceret? quid afferebat causâ festinationis? quod hæres erat? Primum erat nihil, cur properato opus esset: deinde, si quid esset, quid tandem erat, quod ea nocte consequi posset, amitteret autem, si postridie mane Romam venisset? Atque, ut illi nocturnus ad urbem adventus vitandus potius, quam expetendus fuit: sic Miloni, cum insidiator esset, si illum ad urbem noctu accessurum sciebat, subsidendum, atque expectandum fuit. Noctu, invidioso et pleno latronum in loco occidisset. Nemo ei neganti non credidisset, quem esse omnes salvum, etiam confitentem, volunt. Sustinuisset hoc crimen primum ipse ille latronum occultator et receptator locus, dum neque muta solitudo indicasset, neque cæca nox ostendisset Milonem: deinde ibi multi ab illo violati, spoliati, bonis expulsi, multi etiam hæc timentes in suspicionem caderent: tota denique res citaretur Etruria. Atque illo die certe Ariciâ rediens divertit Clodius ad Albanum. Quod nisi sciret Milo, illum Ariciæ fuisse, suspicari tamen debuit, cum, etiam si Romam illo die reverti vellet, ad villam suam quæ viam tangeret, diversurum. Cur neque ante occurrit, ne ille in villa resideret: nec eo in loco subsedit,

quo ille noctu venturus esset? Video adhuc constare omnia, Judices: Miloni etiam utile fuisse, Clodium vivere: illi ad ea, quæ concupierat, optatissimum interitum Milonis; odium fuisse illius in hunc acerbissimum: in illum hujus nullum: consuetudinem illius perpetuam in vi inferenda; hujus tantum in repellenda: mortem ab illo denunciata Miloni, et prædicata palam; nihil unquam auditum ex Milone: profectionis hujus diem illi notum; reditum illius huic ignotum fuisse: hujus iter necessarium; illius etiam potius alienum: hunc præ se tulisse, se illo die Româ exiturum; illum eo die se dissimulasse rediturum: hunc nullius rei mutasse consilium; illum causam mutandi consilii finxisse: huic, si insidiaretur, nocte prope urbem expectandum; illi, etiam si hunc non timeret, tamen accessum ad urbem nocturnum fuisse metuendum. Videamus nunc id, quod caput est: locus ad insidias ille ipse, ubi congressi sunt, utri tandem fuerit aptior. Id vero, Judices, etiam dubitandum, et diutius cogitandum est? Ante fundum Clodii, quo in fundo, propter insanas illas substructiones, facile mille hominum versabatur valentium. Editio adversarii, atque excelso loco superiorem se fore putabat Milo, et ob eam rem eum locum ad pugnam potissimum elegerat? An in eo loco est potius expectatus ab eo, qui ipsius loci spe facere impetum cogitarat? Res loquitur, Judices, ipsa: quæ semper valet plurimum. Si hæc non gesta audiretis, sed picta videretis: tamen appareret, uter esset insidiator, uter nihil cogitaret mali, cum alter veheretur in rheda penulatus, unâ sederet uxor. Quid horum non impeditissimum? vestitus, an vehiculum, an comes? quid minus promptum ad pugnam, cum penulâ irretitus, rhedâ impeditus, uxore pene constrictus esset? Videte nunc illum, primum egredientem e villa subito: cur? vesperi; quid necesse est? tarde; qui con-

venit, id præsertim temporis? Divertit in villam Pompeii. Pompeium ut videret? sciebat in Alsiensi esse. Villam ut perspiceret? millies in ea fuerat. Quid ergo erat moræ, et tergiversatio? Dum hic veniret, locum relinquere noluit. Age nunc, iter expediti latronis cum Milonis impedimentis comparate. Semper ille antea cum uxore: tum sine ea. Nunquam non in rheda: tum in equo. Comites Græculi, quocunque ibat, etiam cum in castra Etrusca properabat: tum nugarum in comitatu nihil. Milo, qui nunquam, tum casu pueros symphoniacos uxoris ducebat, et ancillarum greges. Ille, qui semper secum scorta, semper exoletos, semper lupas ducebat, tum neminem, nisi ut virum a viro lectum esse diceres. Cur igitur victus est? quia non semper viator a latrone, nonnunquam etiam latro a viatore occiditur: quia, quamquam paratus in imperatos Clodius, tamen mulier inciderat in viros. Nec vero sic erat unquam non paratus Milo contra illum, ut non satis fere esse paratus. Semper ille et quantum interesset P. Clodii se perire, et quanto illi odio esset, et quantum ille auderet, cogitabat. Quamobrem vitam suam; quam maximis præmiis propositam et pæne addictam sciebat, nunquam in periculum sine præsidio et sine custodia projiciebat. Adde casus, adde incertos exitus pugnarum, Martemque communem, qui sæpe spoliante jam et exultante evertit, et perculit ab abjecto. Adde inscitiam pransi, poti, oscitantis ducis: qui cum a tergo hostem interclusum reliquisset, nihil de ejus extremis comitibus cogitavit: in quos incensos irâ, vitamque domini desperantes cum incidisset, hæsit in iis poenis, quas ab eo servi fideles pro domini vita expetiverunt. Cur igitur eos manumisit? metuebat scilicet, ne indicarent: ne dolorem perferre non possent, ne tormentis congerentur occisum esse a servis Milonis in Appia via P.

Clodium confiteri. Quid opus est tortore ? quid quæris ? Occideritne ? occidit. Jure, an injuriâ ? nihil ad tortorem. Facti enim in equuleo quæstio est, juris in judicio. Quid igitur in causa quærendum est, id agamus hic : quod tormentis invenire vis, id fatemur. Manu vero cur miserit, si id potius quæris, quam cur parum amplis affecerit præmiis ; nescis inimici factum reprehendere. Dixit enim hic idem, qui omnia semper constanter et fortiter, M. Cato ; dixitque in turbulenta concione, quæ tamen hujus auctoritate placata est, non libertate solum, sed etiam omnibus præmiis dignissimos fuisse, qui domini caput defendissent. Quod enim præmium satis magnum est tam benevolis, tam bonis, tam fidelibus servis, propter quos vivit ? Etsi id quidem non tanti est, quam quod propter eosdem non sanguine et vulneribus suis crudelissimi inimici mentem oculosque satiavit. Quos nisi manumisisset, tormentis etiam dedendi fuissent, conservatores domini, ultores sceleris, defensores necis. Hic vero nihil habet in his malis, quod minus moleste ferat, quam, etiamsi quid ipsi accidat, esse tamen illis meritum præmium persolutum. Sed quæstiones urgent Milonem, quæ sunt habitæ nunc in atrio Libertatis. Quibusnam de servis ? rogas ? de P. Clodii. Quis eos postulavit ? Appius. Quis produxit ? Appius. Unde ? ab Appio. Dii boni ! quid potest agi severius ? De servis nulla quæstio est in dominum, nisi de incestu, ut fuit in Clodium. Proxime Deos accessit Clodius, propius quam tum, cum ad ipsos penetrarat : cujus de morte, tanquam de ceremoniis violatis, quæritur. Sed tamen majores nostri in dominum de servo quæri noluerunt, non quia non posset verum inveniri, sed quia videbatur indignum esse, et domini morte ipsa tristius. In reum de servis accusatoris cum quæritur, verum inveniri potest ? Age vero, quæ erat, aut qualis quæstio ? Hæus ubi Ruscio,

ubi Casca? Clodius insidias fecit Miloni? Fecit. Certa crux. Nullas fecit. Sperata libertas. Quid hac quæstione certius? Subito arrepti in quæstionem, tamen separantur a cæteris, et in arcas conjiciuntur, ne quis cum iis colloqui possit. Hi centum dies penes accusatorem cum fuissent, ab eo ipso accusatore producti sunt. Quid hac quæstione dici potest integrius? quid incorruptius? Quod si nondum satis cernitis, cum res ipsa tot, tam claris argumentis, signisque luceat, pura mente atque integra Milonem, nullo scelere imbutum, nullo metu perterritum, nulla conscientia exanimatum, Romam revertisse: recordamini, per Deos immortales, quæ fuerit celeritas reditus ejus: qui ingressus in forum, ardente curia: quæ magnitudo animi, qui vultus, quæ oratio. Neque vero se populo solum, sed etiam senatui commisit: neque senatui modo, sed etiam publicis præditiis, et armis: neque his tantum, verum etiam ejus potestati, cui senatus totam rempublicam, omnem Italiae pubem, cuncta populi Romani arma commiserat. Cui nunquam se hic profecto tradidisset, nisi causæ suæ confideret; præsertim omnia audienti, magna metuenti, multa suspicanti, nonnulla credenti. Magna vis est conscientia, Judices, et magna in utramque partem: ut neque timeant, qui nihil commiserint; et poenam semper ante oculos versari putent, qui peccarint. Neque vero sine ratione certa, causa Milonis semper a senatu probata est. Videbant enim sapientissimi homines facti rationem, præsentiam animi, defensionis constantiam. An vero obliti estis, Judices, reoenti illo nuncio necis Clodianæ, non modo inimicorum Milonis sermones et opiniones, sed nonnullorum etiam imperitorum, qui negabant eum Romam esse rediturum? Sive enim illud animo irato ac percito fecisset, ut incensus odio trucidaret inimicum; arbitrabantur eum tanti mortem P. Clodii putasse, ut æquo animo

patriâ careret, cum sanguine inimici explesset odium suum : sive etiam illius morte patriam liberare voluisset, non dubitaturum fortem virum, quin cum suo periculo salutem reipublicæ attulisset, cederet æquo animo legibus, secum auferret gloriam sempiternam, nobis hæc fruenda relinqueret, quæ ipse servasset. Multi etiam Catilinam, atque illa portenta loquebantur : erumpet, occupabit aliquem locum, bellum patriæ faciet. Miseros interdum cives, optime de republica meritos ! in quibus homines non modo res præclarissimas obliviscuntur, sed etiam nefarias suspicantur ! Ergo illa falsa fuerunt : quæ certe vera extitissent, si Milo admisisset aliquid, quod non posset honeste, vereque defendere. Quid, quæ postea sunt in eum congesta ? quæ quemvis etiam mediocrium delictorum conscientiam perculissent, ut sustinuit, Dii immortales ! Sustinuit ? immo vero ut contempsit, ac pro nihilo putavit ! quæ neque maximo animo nocens, neque innocens, nisi fortissimus vir, negligere potuisset. Scutorum, gladiatorum, frænorum, sparorum, pilorumque etiam multitudo deprehendi posse judicabatur. Nullum in urbe vicum, nullum angiportum esse dicebant, in quo Miloni non esset conducta domus : arma in villam Oriculanum devecta Tiberi : domus in clivo Capitolino scutis referta : plena omnia malleolorum ad urbis incendia comparatorum. Hæc non delata solum, sed pæne credita : nec ante repudiata sunt, quam quæsitæ. Laudabam equidem incredibilem diligentiam Cn. Pompeii : sed dicam, ut sentio, Judices ; nimis multa audire coguntur, neque aliter facere possunt ii quibus tota commissa est respublica. Quin etiam audiendus sit popa Licinius, nescio quis, de Circo maximo : servos Milonis apud se ebrios factos, sibi confessos esse se de interficiendo Cn. Pompeio conjurasse : deinde postea se gladio percussum esse ab uno de illis, ne indicaret, Pom-

peio in hortos nunciavit. Arcessor in primis. De amicorum sententia rem defert ad senatum. Non poteram in illius mei, patriæque custodis tanta suspicione non metu exanimari : sed mirabar tamen, credi popæ ; ebriosorum confessionem servorum audiri : vulnus in latere, quod acut punctum videretur, pro ictu gladiatoris probari. Verum tamen, ut intelligo, cavebat magis Pompeius, quam timebat, non ea solum, quæ timenda erant, sed omnino omnia, ne aliquid vos timeretis. Oppugnata domus C. Cæsaris, clarissimi et fortissimi viri, per multas noctis horas nunciabatur. Nemo audierat tam celebri loco, nemo senserat. Tamen audiebatur. Non poteram Cn. Pompeium, præstantissima virtute civem, timidum suspicari : diligentiam, tota republica suscepta, nimiam nullam putabam. Frequentissimo senatu nuper in Capitolio senator inventus est, qui Milonem cum telo esse diceret. Nudavit se in sanctissimo templo, quoniam vita talis et civis et viri fidem non faciebat, nisi, eo tacente, res ipsa loqueretur. Omnia falsa, atque insidiosè ficta comperta sunt. Quod si tamen metuitur etiam nunc Milo, non hoc jam Clodianum crimen timemus, sed tuas, Cn. Pompeie, (te enim jam appello ea voce, ut me audire possis) tuas, tuas, inquam, suspensiones perhorrescimus. Si Milonem times, si hunc de tua vita nefarie aut nunc cogitare, aut molitum aliquando aliquid putas, si Italiæ delectus, ut nonnulli conquisitores tui dictitant, si hæc arma, si Capitolinæ cohortes, si excubiæ, si vigiliæ, si delecta juvenus, quæ tuum corpus domumque custodit, contra Milonis impetum armata est, atque illa omnia in hunc unum instituta, parata, intenta sunt : magna in hoc certe vis, et incredibilis animus, et non unus viri vires, atque opes indicantur, si quidem in hunc unum et præstantissimus dux electus, et tota respublica armata est. Sed quis non intelligit, omnes tibi reipublicæ

partes ægras et labantes, ut eas his armis sanares et confirmares, esse commissas? Quod si Miloni locus datus esset; probasset profecto tibi ipsi, neminem unquam hominem homini cariores fuisse, quam te sibi: nullum se unquam periculum pro tua dignitate fugisse: cum illa ipsa teterima peste sæpissime pro tua gloria contendisse: tribunatum suum ad salutem meam, quæ tibi carissima fuisset, consiliis tuis gubernatum: se a te postea defensum in periculo capitis, adjutum in petitione præturæ: duos se habere semper amicissimos sperasse: te tuo beneficio, me suo. Quæ si non probaret; si tibi ita penitus inhæsisset ista suspicio, nullo ut evelli modo posset: si denique Italia a delectu, urbs ab armis, sine Milonis clade nunquam esset conquietura: næ iste haud dubitans cessisset patria, is, qui ita natus est, et ita consuevit; te, Magne, tamen attestaretur, quod nunc etiam facit. Vide, quam sit varia vitæ commutabilisque ratio, quam vaga volubilisque fortuna, quantæ infidelitatis in amicis, quam ad tempus aptæ simulationes, quantæ in periculis fugæ proximorum, quantæ timiditates! Erit, erit illud profecto tempus, et illucescet aliquando ille dies, cum tu, salutaribus, ut spero, rebus tuis, sed fortasse motu aliquo communium temporum immutatis (qui quam crebro accidat, experti debemus scire) et amicissimi benevolentiam, et gravissimi hominis fidem, et unius post homines natos fortissimi viri magnitudinem animi desideres. Quanquam quis hoc credat, Cn. Pompeium, juris publici, moris majorum, rei denique publicæ peritissimum, cum senatus ei commiserit, ut videret, *ne quid respublica detrimenti caperet*: quo uno versiculo satis armati semper consules fuerunt, etiam nullis armis datis: hunc exercitu, hunc delectu dato, judicium expectaturum fuisse in ejus consiliis vindicandis, qui vel judicia ipsa tolleret? Satis judicatum est a Pompeio, falso ista conferri in

Milonem : qui legem tulit, qua, ut ego sentio, Milonem absolvi a vobis oporteret ; ut omnes confitentur, liceret. Quod vero in illo loco, atque in illis publicorum præsidiorum copiis circumfusus sedet : satis declarat, se non terrorem inferre vobis (quid enim illo minus dignum, quam cogere, ut vos eum condemnetis, in quem animadvertere ipse et more majorum, et suo jure posset?) sed præsidio esse : ut intelligatis, contra hesternam concionem illam licere vobis, quod sentiat, libere judicare. Nec vero me, *Judices*, Clodianum crimen movet : nec tam sum demens, tamque vestri sensûs ignarus atque expers, ut nesciam quid de morte Clodii sentiat. De qua si jam nollem ita diluere crimen, ut dilui, tamen impune Miloni palam clamare, atque mentiri gloriose liceret : Occidi, occidi, non *Sp. Melium*, qui annonâ levanda, jacturisque rei familiaris, quâ nimis amplecti plebem putabatur, in suspicionem incidit regni appetendi : non *Tib. Gracchum*, qui collegæ magistratum per seditionem abrogavit ; quorum interfectores implerunt orbem terrarum nominis sui gloriâ : sed eum, (auderet enim dicere, cum patriam periculo suo liberasset) cujus nefandum adulterium in pulvinaribus sanctissimis nobilissimæ fœminæ comprehenderunt : eum, cujus supplicio senatus solemnes religiones expiandas sæpe censuit : eum, quem cum sorore germana nefarium stuprum fecisse *L. Lucullus* juratus se, quæstionibus habitis, dixit comperisse : eum, qui civem, quem senatus, quem populus, quem omnes gentes, urbis, ac vitæ civium conservatorem judicabant, servorum armis exterminavit : eum, qui regna dedit, ademit ; orbem terrarum, quibuscum voluit, partitus est : eum, qui, pluribus cædibus in foro factis, singulari virtute et gloriâ civem domum vi et armis compulit : eum, cui nihil unquam nefas fuit nec in facinore, nec in libidine : eum, qui ædem *Nympharum* incendit, ut me-

moriam publicæ recensionis, tabulis publicis impressam, extingueret: cum denique, cui jam nulla lex erat, nullum civile jus, nulli possessionum termini: qui non calumniâ litium, non injustis vindiciis ac sacramentis, alienos fundos, sed castris, exercitu, signis inferendis petebat: qui non solum Etruscos (eos enim penitus contempserat) sed hunc Q. Varium, virum fortissimum atque optimum civem, judicem nostrum, pellere possessionibus, armis castrisque conatus est: qui cum architectis et decempedis villas multorum, hortosque peragrabat: qui Janiculo et Alpibus spem possessionum terminabat suarum: qui, cum ab equite Romano, splendidissimo et forti viro, T. Pacavio, non impetrasset, ut insulam in lacu Pretio venderet, repente lintribus in eam insulam materiam, calcem, cæmenta atque arenam convexit, dominoque trans ripam inspectante, non dubitavit ædificium extruere in alieno: qui huic T. Furfanio, cui viro, Dii immortales! (quid enim ego de muliercula Scantia? quid de adolescente Apronio dicam? quorum utrique mortem est minitatus, nisi sibi hortorum possessione cessisset) sed ausus est Furfanio dicere, si sibi pecuniam, quantam poposcerat, non dedisset, mortuum se in domum ejus illaturum: qua invidiâ huic esset tali viro conflagrandum: qui Appium fratrem, hominem mihi conjunctum fidissima gratiâ, absentem de possessione fundi dejecit: qui parietem sic per vestibulum sororis instituit ducere, sic agere fundamenta, ut sororem non modo vestibulo privaret, sed omni aditu, et limine. Quanquam hæc quidem jam tolerabilia videbantur: etsi æquabiliter in rempublicam, in privatos; in longinquos, in propinquos; in alienos, in suos irruebat: sed nescio quomodo jam usu obduruerat, et percalluerat, civitatis incredibilis patientia. Quæ vero aderant jam, et impendebant, quoniam modo ea aut depellere potuissetis, aut ferre, imperi-

um, si ille nactus esset? Omitto socios, exteras nationes, reges, tetrarchas: vota enim feceratis, ut in eos se potius mitteret, quam in vestras possessiones, vestra tecta, vestras pecunias. Pecunias dico? a liberis, a liberis, mediusfidius, et a conjugibus vestris nunquam ille effrænatas suas libidines cohibuisset. Fingi hæc putatis, quæ patent? hæc quæ nota sunt omnibus? quæ tenentur? servorum exercitus illum in urbe conscripturum fuisse, per quos totam rempublicam, resque privatas omnium possideret? Quamobrem, si cruentum gladium tenens clamaret T. Annius, Adeste, quæso, atque audite, cives: P. Clodium interfeci; ejus furores, quos nullis jam legibus, nullis judiciis frænare poteramus, hoc ferro, et hac dexterâ a cervicibus vestris repulsi; per me unum effectum est, ut jus, æquitas, leges, libertas, pudor, pudicitia in civitate manerent: esset vero timendum, quonam modo id factum ferret civitas? Nunc enim quis est qui non probet? qui non laudet? qui non unum post hominum memoriam T. Annium plurimum reipublicæ profuisse, maxima lætitiâ populum Romanum, cunctam Italiam, nationes omnes affecisse, et dicat et sentiat? Nequeo vetera illa populi Romani quanta fuerint gaudia judicare: multas tamen jam summorum imperatorum clarissimas victorias ætas nostra vidit, quarum nulla neque tam diuturnam attulit lætitiâ, nec tantam. Mandate hoc memoriæ, Judices. Spero multa vos, liberosque vestros in republica bona esse visuros. In his singulis ita semper existimabitis, vivo P. Clodio, nihil eorum vos visuros fuisse. In spem maximam, et, quemadmodum confido, verissimam adducti sumus, hunc ipsum annum, hoc ipso summo viro consule, compressa hominum licentiâ, cupiditatibus fractis, legibus et judiciis constitutis, salutare civitati fore. Num quis igitur est tam demens, qui hoc, P. Clodio vivo, contingere potuisse arbitretur? Quid? ea, quæ

tenetis, privata atque vestra, dominante homine furioso, quod jus perpetuæ possessionis habere potuissent? Non timeo, Judices, ne odio inimicitiarum mearum inflammatus, libentius hæc in illum evomere videar, quam verius. Etenim etsi præcipuum esse debebat; tamen ita communis erat omnium ille hostis, ut in communi odio pæne æqualiter versaretur odium meum. Non potest dici satis, ne cogitari quidem, quantum in illo sceleris, quantum exitii fuerit. Quin sic attendite, Judices: nempe hæc est quæstio de interitu P. Clodii. Fingite animis (liberæ enim sunt cogitationes nostræ, et quæ volunt, sic intuentur, ut ea cernimus, quæ videmus); fingite igitur cogitatione imaginem hujus conditionis meæ: si possim efficere, ut Milonem absolvatis, sed ita, si P. Clodius revixerit. Quid vultu extimulistis? quonam modo ille vos vivus afficeret, qui mortuus inani cogitatione percussit? Quid? si ipse Cn. Pompeius, qui ea virtute ac fortuna est, ut ea potuerit semper, quæ nemo præter illum: si is, inquam, potuisset, ut quæstionem de morte P. Clodii ferre, aut ipsum ab inferis excitare: utrum putatis potius facturum fuisse? Etiam si propter amicitiam vellet illum ab inferis revocare, propter rempublicam non fecisset. Ejus igitur mortis sedetis ultores, cujus vitam, si putetis per vos restitui posse, nolitis; et de ejus nece lata quæstio est, qui si eadem lege reviviscere posset, lata lex nunquam esset. Hujus ergo interfector non esset etiam confitendo ab iis impetraturus, ne poenam timeret, quos liberavisset? Græci homines Deorum honores tribuunt iis viris, qui tyrannos necaverunt. Quæ ego vidi Athenis? quæ aliis in urbibus Græciæ? quas res divinas talibus institutas viris? quos cantus? quæ carmina? prope ad immortalitatem, et religionem, et memoriam consecrantur. Vos tanti conservatorem populi, tanti sceleris ultorem, non modo honoribus nullis afficietis sed etiam ad

supplicium rapi etiam patiemini? Confiteretur, confiteretur, inquam, si fecisset, et magno animo et libenter se fecisse, libertatis omnium causâ. Quod ei certe non confitendum modo fuisset, verum etiam prædicandum. Etenim, si id non negat, ex quo nihil petit, nisi ut ignoscatur; dubitaret id fateri, ex quo etiam præmia laudis essent petenda? nisi vero gratus putat esse vobis, sui se capitis, quam vestri ordinis defensorem fuisse: cum præsertim in ea confessione, si gratus esse velletis, honores assequeretur amplissimos. Sin factum vobis non probaretur, (quanquam quæ poterat salus sua cuique non probari?) sed tamen si minus fortissimi viri virtus civibus grata cecidisset; magno animo constantique cederet ex ingrata civitate. Nam quid esset ingratus, quam lætari cæteros, lugere eum solum, propter quem cæteri lætarentur? Quanquam hoc animo semper fuimus omnes in patriæ proditoribus opprimendis, ut, quoniam nostra futura esset gloria, periculum quoque, et invidiam nostram putaremus. Nam quæ mihi ipsi tribuenda laus esset, cum tantum in consulatu meo pro vobis, ac liberis vestris ausus essem, si id, quod conabar, sine maximis dimicationibus meis me esse ausurum arbitrarer? Quæ mulier sceleratum ac perniciosum civem occidere non auderet, si periculum non timeret? Proposita invidiâ, morte, pœnâ, qui nihilo segnius rempublicam defendit, is vir vere putandus est. Populi gratus est, præmiis afficere bene meritos de republica cives: viri fortis, ne suppliciis quidem moveri, ut fortiter fecisse pœniteat. Quamobrem uteretur eadem confessione T. Annius, qua Ahala, qua Nasica, qua Opimius, qua Marius, qua nosmetipsi: et, si grata respublica esset, lætaretur: si ingrata, tamen in gravi fortuna conscientia sua niteretur. Sed hujus beneficii gratiam, Judices, fortuna populi Romani, et vestra felicitas, et Dii immortales sibi deberi putant. Nec vero quis-

quam aliter arbitrari potest, nisi qui nullam vim esse ducit, numenve divinum : quem neque imperii vestri magnitudo, neque sol ille, nec cœli signorumque motus, nec vicissitudines rerum atque ordines movent, neque id, quod maximum est, majorum nostrorum sapientia, qui sacra, qui ceremonias, qui auspicia et ipsi sanctissime coluerunt, et nobis, suis posteris, prodiderunt. Est, est profecto illa vis : neque in his corporibus, atque in hac imbecillitate nostra inest quiddam, quod vigeat, et sentiat, et non inest in hoc tanto naturæ, tam præclaro motu. Nisi forte idcirco esse non putant, quia non apparet, nec cernitur ; proinde quasi nostram ipsam mentem qua sapimus, qua providemus, qua hæc ipsa agimus ac dicimus, videre, aut plane qualis, aut ubi sit, sentire possimus. Ea vis, ea est igitur, quæ sæpe incredibiles huic urbi felicitates atque opes attulit ; quæ illam perniciem extinxit, ac sustulit : cui primum mentem injecit, ut vi irritare, ferroque lacessere fortissimum virum auderet, vincereturque ab eo, quem si vicisset, habiturus esset impunitatem et licentiam sempiternam. Non est humano consilio, ne mediocri quidem, Judices, Deorum immortalium curâ, res illa perfecta. Religiones mehercule ipsæ, quæ illam belluam cadere viderunt, commôsse se videntur, et jus in illo suum retinuisse. Vos enim jam, Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro atque testor, vosque Albanorum obrutæ aræ, sacrorum populi Romani sociæ et æquales, quas ille præceps amentia, cæsis prostratisque sanctissimis lucis, substructionum insanis modis oppresserat : vestræ tum aræ, vestræ religiones viguerunt, vestra vis valuit, quam ille omni scelere polluerat : toque, ex tuo edito monte Latiali, sancte Jupiter, cujus ille lacus, nemora, finesque sæpe omni nefario stupro et scelere macularat, aliquando ad eum puniendum oculos aperuisti : vobis illæ, vobis vestro in conspectu

seræ, sed justæ tamen, et debitæ pœnæ solutæ sunt. Nisi forte hoc etiam casu factum esse dicemus, ut ante ipsum sacrarium Bonæ Deæ, quod est in fundo T. Sertii Galli, in primis honesti et ornati adolescentis, ante ipsam, inquam, Bonam Deam, cum prælium commisisset, primum illud vulnus acceperit, quo teterrimam mortem obiret: ut non absolutus judicio illo nefario videretur, sed ad hanc insignem pœnam reservatus. Nec vero non eadem ira Deorum hanc ejus satellitibus injecit amentiam, ut sine imaginibus, sine cantu atque ludis, sine exequiis, sine lamentis, sine laudationibus, sine funere, oblitus cruore et luto, spoliatus illius supremi diei celebritate, quam concedere etiam inimici solent, ambureretur abjectus. Non fuisse credo fas, clarissimorum virorum formas illi teterrimo parricidæ aliquid decoris afferre, neque ullo in loco potius mortem ejus lacerari, quam in quo vita esset damnata. Dura mihi, mediusfidius, jam fortuna populi Romani et crudelis videbatur, quæ tot annos illum in hanc rempublicam insultare videret, et pateretur. Polluerat stupro sanctissimas religiones: senatûs gravissima decreta perfregerat: pecuniâ se palam a judicibus redemerat: vexarat in tribunatu senatum: omnium ordinum consensu pro salute rei publicæ gesta resciderat: me patriâ expulerat: bona diripuerat: domum incenderat: liberos, conjugem meam vexaverat: Cn. Pompeio nefarium bellum indixerat: magistratum, privatorumque cædes effecerat: domum mei fratris incenderat: vastarat Etruriam: multos sedibus, ac fortunis ejecerat: instabat, urgebat: capere ejus amentiam civitas, Italia, provinciæ, regna non poterant: incidebantur jam domi leges, quæ nos nostris servis addicerent: nihil erat cujusquam, quod quidem ille adamasset, quod non hoc anno suum fore putaret. Obstabat ejus cogitationibus nemo, præter Milonem. Ipsum illum, qui poterat

obstare novo reditu in gratiam quasi devinctum arbitrabatur : Cæsaris potentiam, suam esse dicebat : bonorum animos etiam in meo casu contempserat : Milo unus urgebat. Hic, Dii immortales ! ut supra dixi, mentem dederunt illi perditio ac furioso, ut huic faceret insidias. Aliiter perire pestis illa non potuit : nunquam illum respublica suo jure esset ulta. Senatus, credo, prætorem eum circumscripsisset. Ne cum solebat quidem id facere, in privato eodem hoc, aliquid profecerat. An consules iam prætore coercendo fortes fuissent ? Primum, Milone occiso, habuisset suos consules. Deinde quis in eo prætore consul fortis esset, per quem tribunum, virum consularem crudelissime vexatum esse meminisset ? Opressisset omnia, possideret, teneret : lege nova, quæ est inventa apud eum cum reliquis legibus Clodianis, servos nostros libertos suos fecisset. Postremo, nisi eum Dii immortales in eam mentem impulissent, ut homo effæminatus fortissimum virum conaretur occidere, hodie rempublicam nullam haberetis. An ille prætor, ille vero consul, si modo hæc templa atque ipsa mœnia stare, eo vivo, tamdiu, et consulatum ejus expectare potuissent, ille denique vivus, mali nihil fecisset, qui mortuus, upo ex suis satellitibus, Sex. Clodio duce, curiam incenderit ? Quo quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius ? Vidimus templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilii publici, caput urbis, aram sociorum, portum omnium gentium, sedem ab universo populo Romano concessam huic ordini, inflammari, excindi, funestari ? neque id fieri a multitudine imperita, (quanquam esset miserum id ipsum) sed ab uno, qui cum tantum ausus sit ultor pro mortuo, quid signifer pro vivo non esset ausus ? In curiam potissimum abiecit, ut eam mortuus incenderet, quam vivus everterat. Et sunt qui de via Appia querantur, taceant de curia ? et qui ab eo

spirante forum putent potuisse defendi, cujus non restiterit cadaveri curia? Excitate, excitate eum, si potestis, ab inferis. Frangetis impetum vivi, cujus vix sustinetis furias insepulti? nisi vero sustinuistis eos, qui cum facibus ad curiam cucurrerunt, cum falcibus ad Castoris, cum gladiis toto foro volitarunt. Cædi vidistis populum Romanum, concionem gladiis disturbari, cum audiretur silentio M. Cœlius, tribunus plebis, vir et in republica fortissimus, et in suscepta causa firmissimus, et bonorum voluntati, et auctoritati senatûs deditus, et in hac Milonis sive invidiâ, sive fortuna, singulari, divina, et incredibili fide. Sed jam satis multa de causa: extra causam etiam nimis fortasse multa. Quid restat? nisi ut orem, obtesterque vos, Judices, ut eam misericordiam tribuatis fortissimo viro, quam ipse non implorat, ego autem, repugnante hoc, et implo-ro et exposco. Nolite, si in nostro omnium fletu nullam lacrymam adspexistis Milonis, si vultum semper eundem, si vocem, si orationem stabilem ac non mutatam videtis, hoc minus ei parcere: atque haud scio, an multo etiam sit adjuvandus magis. Etenim si in gladiatoris pugnis, et in infimi generis hominum conditione atque fortuna, timidos, et supplices, et ut vivere liceat, obsecrantes, etiam odisse solemus: fortes, et animosos, et se acriter ipsi morti offerentes, servare cupimus: eorumque nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quam qui illam efflagitant: quanto hoc magis in fortissimis civibus facere debemus? Me quidem, Judices, exanimant, et interimunt hæc voces Milonis, quas audio assidue, et quibus intersum quotidie. Valeant, inquit, cives mei valeant; sint incolumes, sint florentes, sint beati: stet hæc urbs præclara, mihi que patria carissima, quoquo modo merita de me erit. Tranquilla republica cives mei, quoniam mihi cum illis non licet, sine me ipsi, sed per me tamen, perfruantur.

Ego eedam, atque abibo. Si mihi republica bona frui non licuerit, at carebo malâ: et, quamprimum tetigero bene moratam et liberam civitatem, in ea conquiescam. O frustra, inquit, suscepti mei labores! o spes fallaces! o cogitationes inanes meæ! ego cum tribunus plebis, republica, oppressa, me senatui dedissem, quem extinctum acceperam; equitibus Romanis, quorum vires erant debiles; bonis viris, qui omnem auctoritatem Clodianis armis abjece- rant, mihi unquam bonorum præsidium defuturum puta- rem? Ego, cum te (mecum enim sæpissime loquitur) patriæ reddidissem, mihi non futurum in patria putarem locum? Ubi nunc senatus est, quem secuti sumus? ubi equites Romani illi, illi, inquit, tui? ubi studia municipio- rum? ubi Italiæ voces? ubi denique tua, M. Tulli, quæ plurimis fuit auxilio, vox, et defensio? mihi ne ea soli, qui pro te toties morti me obtuli, nihil potest opitulari? Nec vero, hæc, Judices, ut ego nunc, flens, sed hoc eodem lo- quitur vultu, quo videtis. Negat enim se, negat ingratis civibus fecisse, quæ fecerit: timidus, et omnia circumspicien- tibus pericula, non negat. Plebem, et infimam multitu- dinem, quæ, P. Clodio duce, fortunis vestris imminebat, eam, quo tutior esset vita vestra, suam se fecisse comme- morat; ut non modo virtute flecteret, sed etiam tribus su- is patrimoniis deliniret; nec timet, ne, cum plebem mune- ribus placarit, vos non conciliarit meritis in rempublicam singularibus. Senatûs erga se benevolentiam temporibus his ipsis sæpe esse perspectam; vestras vero, et vestrorum ordinum occursationes, studia, sermones, quemcunque cursum fortuna dederit, secum se ablaturum esse dicit. Meminit etiam, sibi vocem præconis modo defuisse, quam minime desiderarit: populi vero cunctis suffragiis; quod unum cupierit, se consulem declaratum. Nunc denique, si hæc arma contra se sint futura, sibi facinoris suspicio.

nem, non facti crimen obstare. Addit hæc, quæ tertè vera sunt, fortes et sapientes viros non tam præmia sequi solere recte factorum, quam ipsa recte facta : se nihil in vita nisi præclarissime fecisse : si quidem nihil sit præstabilius viro, quam periculis patriam liberare : beatos esse, quibus ea res honori fuerit a suis civibus. Nec tamen eos miseros, qui beneficio eives suos vicerint : sed tamen ex omnibus præmiis virtutis, si esset habenda ratio præmiorum, amplissimum esse præmium, gloriam : esse hanc unam, quæ brevitatem vitæ posteritatis memoriâ consolaretur : quæ efficeret, ut absentes adessemus, mortui viveremus : hanc denique esse, cujus gradibus etiam homines in cælum videantur adscendere. De me, inquit, semper populus Romanus, semper omnes gentes loquentur, nulla unquam obmutescet vetustas. Quin hoc tempore ipso, cum omnes a meis inimicis faces meæ invidiæ subiciantur ; tamen omni in hominum cœtu, gratiis agendis, et gratulationibus habendis, et omni sermone celebramur. Omitto Etruriæ festos, et actos, et institutos dies : centesima lux est hæc ab interitu P. Clodii, et, ut opinor, altera : qua fines imperii populi Romani sunt, ea non solum fama jam de illo, sed etiam lætitia, peragravit. Quamobrem, ubi corpus hoc sit, non, inquit, laboro, quoniam omnibus in terris et jam versatur, et semper habitabit nominis mei gloria. Hæc tu mecum sæpe, his absentibus : sed hisdem audientibus, hæc ego tecum, Milo. Te quidem, quod isto animo es, satis laudare non possum : sed, quo est illa magis divina virtus, eo majore a te dolore divellor. Nec vero si mihi eriperis, reliqua est illa saltem ad consolandum querela, ut his irasci possim, a quibus tantum vulnus accepero. Non enim inimici mei te mihi eripient, sed amicissimi : non male aliquando de me meriti, sed semper optime. Nullum unquam, Judices,

mihi tantum dolorem inuretis (etsi, quis potest esse tantus?) Sed ne hunc quidem ipsum, ut obliviscar, quanti me semper feceritis. Quæ si vos cepit oblivio, aut si in me aliquid offendistis; cur non id meo capite potius luitur, quam Milonis? Præclare enim vixero, si quid mihi acciderit prius, quam hoc tantum mali videro. Nunc me una consolatio sustentat, quod tibi, o T. Anni, nullum a me amoris, nullum studii, nullum pietatis officium defuit. Ego inimicitias potentium pro te appetivi: ego meum sæpe corpus et vitam objeci armis inimicorum tuorum: ego me plurimis pro te supplicem abjeci: bona, fortunas meas, ac liberorum meorum, in communionem tuorum temporum contuli: hoc denique ipso die, si qua vis est parata, si qua diminutio capitis futura, depono. Quid jam restat? quid habeo, quod dicam? quod faciam pro tuis in me meritis, nisi ut eam fortunam, quæcunque erit tua, ducam meam? Non recuso, non abnuo: vosque obsecro, Judices, ut vestra beneficia, quæ in me contulistis, aut in hujus salute augeatis, aut in ejusdem exitio occasura esse videatis. His lacrymis non movetur Milo. Est quodam incredibili robore animi: exilium ibi esse putat, ubi virtuti non sit locus: mortem naturæ finem esse, non pœnam. Sit hic ea mente, qua natus est. Quid vos, Judices? quo tandem animo eritis? Memoriam Milonis retinebitis: ipsum ejicietis? et erit dignior locus in terris ullus, qui hanc virtutem excipiat, quam hic, qui procreavit? Vos, vos appello, fortissimi viri, qui multum pro re publica sanguinem effudistis: vos in viri et in civis invicti appello periculo, centuriones, vosque milites: vobis non modo inspectantibus, sed etiam armatis, et huic judicio præsidentibus, hæc tanta virtus ex hac urbe expelletur? exterminabitur? projicietur? O me miserum! o me infelicem! revocare tu me in patriam, Milo, potuisti per hos,

ego te in patria per eosdem retinere non potero? Quid respondebo liberis meis, qui te parentem alterum putant? quid tibi, Q. frater, qui nunc abes, consorti mecum temporum illorum? me non potuisse Milonis salutem tueri per eosdem, per quos nostram ille servasset? At in qua causa non potuisse? quæ est grata gentibus. A quibus non potuisse? ab iis, qui maxime P. Clodii morte acquiescunt. Quo deprecante? me. Quodnam ego concepi tantum scelus? aut quod in me tantum facinus admisi, Iudices, cum illa indicia communis exitii indagavi, patefeci, protuli, extinxi? Omnes in me, meosque redundant ex fonte illo dolores. Quid me reducem esse voluistis? an ut, inspectante me, expellerentur ii, per quos essem restitutus? Nolite, obsecro vos, pati, mihi acerbiores reditum esse, quam fuerit ille ipse discessus. Nam quæ possum putare me restitutum esse, si distrahar ab iis, per quos restitutus sum? Utinam Dii immortales fecissent (pace tua, patria, dixerim; metuo enim, ne scelerate dicam in te, quod pro Milone dicam pie) ut Publius Clodius non modo viveret, sed etiam prætor, consul, dictator esset potius, quam hoc spectaculum viderem. O Dii immortales! fortem, et à vobis, Iudices, conservandum virum! Minime, minime, inquit. Immo vero pœnas ille debitas luerit: nos subeamus, si ita necesse est, non debitas. Hiccinè vir patriæ natus, usquam, nisi in patria, morietur? aut, si forte, pro patria, hujus vos animi monumenta retinebitis; corporis in Italia nullum sepulchrum esse patiemini? Hunc sua quisquam sententiâ ex hac urbe expellet, quem omnes urbes expulsum a vobis ad se vocabunt? O terram illam beatam, quæ hunc virum exceperit! hanc ingratam, si ejeçerit! miseram, si amiserit! Sed finis sit: neque enim præ lacrymis jam loqui possum; et hic se lacrymis defendi vetat. Vos oro, obtestorque, Iudices, ut in sententiis

ferendis, quod sentietis, id audeatis. Vestram virtutem, justitiam, fidem, mihi credite, is maxime probabit, qui in iudiciis legendis optimum, et sapientissimum, et fortissimum quemque legit.

CATO MAJOR,

SEU

DE SENECTUTE

DIALOGUS.

AD TITUM POMPONIUM ATTICUM.

*O Tite, si quid ego adjuero, curamve levasso,
 Quæ nunc te coquit, et versat, in pectore fixa,
 Ecquid erit pretii? ———*

Licet enim versibus iisdem mihi affari te, Atticæ, quibus
 affatur Flamininum,

Ille vir, haud magnâ cum re, sed plenu' fidei :
 quanquam certo scio, non, ut Flamininum,
Sollicitari te, Tite, sic noctesque diesque.

Novi enim moderationem animi tui, et æquitatem; teque
 non cognomen solum Athenis deportasse, sed humanita-
 tem et prudentiam intelligo. Et tamen suspicor, iisdem
 rebus te, quibus meipsum, interdum gravius commoveri :
 quarum consolatio et major est, et in aliud tempus diffe-
 renda. Nunc autem mihi visum est de senectute aliquid
 ad te scribere. Hoc enim onere, quod mihi tecum com-
 mune est, aut jam urgentis, aut certe adventantis senectu-

tis, et te, et meipsum levare volo. Etsi te quidem id modice ac sapienter, (sicut omnia) et ferre et laturum esse certo scio. Sed mihi, cum de senectute aliquid vellem scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque nostrum communiter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modo omnes absterserit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam et jucundam senectutem. Nunquam igitur satis laudari digne poterit philosophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de cæteris et diximus multa, et sæpe dicemus. Hunc librum de senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus, non Tithono, ut Aristo Chius, ne parum esset auctoritatis in fabula; sed M. Catoni seni, quo majorem auctoritatem haberet oratio. Apud quem, Lælium et Scipionem facimus admirantes, quod is tam facile senectutem ferat, iisque eum respondentem. Qui si eruditius videbitur disputare, quam consuevit ispe in suis libris, attribuito Græcis literis, quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? jam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam.

II. SCIPIO. Sæpenumero admirari soleo, cum hoc C. Lælio, tum cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamque sapientiam, tum vel maxime, quod nunquam senectutem tibi gravem esse senserim: quæ plerisque senibus sic odiosa est, ut onus se Ætnâ gravius dicant sustinere. CATO. Rem haud sane difficilem, Scipio et Læli, admirari videmini. Quibus enim nihil opus est in ipsis ad bene beateque vivendum, iis omnis gravis est ætas: qui autem omnia bona a se ipsis petunt, iis nihil potest majus videri, quod naturæ necessitas afferat. Quo in genere in primis est senectus: quam ut adipiscantur, omnes optant, eandem accusant adepti: tanta est inconstan-

tia stultitiæ, atque perversitas. Obrepere aiunt eam citius quam putassent. Primum, quis coëgit eos falsum putare? quî enim citius adolescentiæ senectus, quam pueritiæ adolescentia obrepit? Deinde, quî minus gravis esset iis senectus, si octingentesimum annum agerent, quam octogesimum? Præterita enim ætas, quamvis longa, cum effluisset, nulla consolatione permulcere posset stultam senectutem. Quocirca si sapientiam meam admirari soletis, (quæ utinam digna esset opinione vestra, nostroque cognomine!) in hoc sumus sapientes, quod naturam, optimamque ducem, tanquam Deum, sequimur, ei que paremus: a qua non verisimile est, cum cæteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tanquam ab inertî poëta, esse neglectum. Sed tamen necesse fuit esse aliquid extremum, et, tanquam in arborum baccis terræque frugibus, maturitate tempestiva, quasi vietum et caducum: quod ferendum est molliter sapienti. Quod enim est aliud, gigantum modo bellare cum Diis, nisinaturæ repugnare? **LÆLIUS.** Atqui, Cato, gratissimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, si quouiam speramus (volumus quidem certe) senes fieri, ante multo a te didicerimus, quibus facillime rationibus ingravescentem ætatem ferre possimus. **CATO.** Faciam vero, Læli; præsertim si utriusque vestrûm gratum, ut dicis, futurum est. **SCIPIO.** Volumus sane; nisi molestum est, Cato, tanquam aliquam viam longam confeceris, quam nobis quoque ingrediendum sit, isthuc, quo pervenisti, videre, quale sit.

III. **CATO.** Faciam, ut potero, Læli. Sæpe enim interfui querelis meorum æqualium, (pares autem cum paribus, veteri proverbio, facillime congregantur) quæ C. Salinator, quæ Sp. Albinus, homines consulares, nostri, fere æquales, deplorare solebant: tum quod voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent; tum quod sper-

nerentur ab iis, a quibus essent coli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum. Nam si id culpâ senectutis accideret, eadem mihi usu evenirent, reliquisque omnibus, majoribus natu; quorum ego multorum cognovi senectutem sine querela, qui se et libidinum vinculis laxatos esse non moleste ferrent, nec a suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. Moderati enim, et nec difficiles, nec inhumani senes, tolerabilem agunt senectutem. Impôtunitas autem et inhumanitas omni ætati molesta est. **LÆLIUS.** Est, ut dicis, Cato. Sed fortasse dixerit quispiam, tibi, propter opes et copias, et dignitatem tuam, tolerabiliorem senectutem videri; id autem non posse multis contingere. **CATO.** Est istuc quidem, Læli, aliquid; sed nequaquam in isto sunt omnia: ut Themistocles fertur Seriphio cuidam in jurgio respondisse, cum ille dixisset, non eum suâ, sed patriæ gloriâ splendorem assecutum: Nec hercule, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis; nec tu, si Atheniensis esses, clarus unquam fuisses. Quod eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia levis esse senectus potest, ne sapienti quidem: nec insipienti etiam in summa copia non gravis. Aptissima omnino sunt, Scipio et Læli, arma senectutis, artes, exercitationesque virtutum; quæ in omni ætate cultæ, cum diu multumque vixeris, mirificos efferunt fructus, non solum quia nunquam deserunt, ne in extremo quidem tempore ætatis, (quanquam id maximum est) verum etiam quia conscientia bene actæ vitæ, multorumque benefactorum recordatio, jucundissima est.

IV. Ego Q. Maximum (eum, qui Tarentum recepit) adolescens ita dilexi senem, ut æqualem. Erat enim in illo viro comitate condita gravitas: nec senectus mores mutaverat; quanquam eum colere cœpi non admodum gran-

dem natu, sed tamen jam ætate provectum. Anno enim post, consul primum fuerat, quam ego natus sum : cumque eo quartum consule adolescentulus miles profectus sum ad Capuam, quintoque anno post ad Tarentum quæstor : deinde ædilis ; quadriennio post factus sum prætor : quem magistratum gessi consulibus Tuditano et Cethego, cum quidem ille, admodum senex, suator legis Cincise de donis et muneribus fuit. Hic et bella gerebat, ut adolescens, cum plane grandis esset ; et Hannibalem juveniliter exultantem patientiâ sua mollebat : de quo præclare familiaris noster Ennius :

Unus, qui nobis cunctando restituit rem :

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo magisque magisque viri nunc gloria claret.

Tarentum vero qua vigilantia, quo consilio, recepit ? cum quidem, me audiente, Salinatori (qui, amisso oppido, fugerat in arcem) glorianti, atque ita dicenti : Mea opera, Q. Fabi, Tarentum recepisti. Certe, inquit ridens : nam, nisi tu amisisses, nunquam recepissem. Nec vero in armis præstantior, quam in toga : qui consul iterum, Sp. Carvilio collegâ quiescente, C. Flaminio tribuno plebis, quoad potuit, restitit, agrum Picentem et Gallicum viritim contra senatus auctoritatem, dividenti : augurque cum esset, dicere ausus est : Optimis auspiciis ea geri, quæ pro reipublicæ salute gererentur ; quæ contra rempublicam ferrentur, contra auspicia ferri. Multa in eo viro præclara cognovi ; sed nihil est admirabilius, quam quomodo ille mortem M. filii tulit, clari viri et consularis. Est in manibus laudatio ; quam cum legimus, quem philosophum non contemnimus ? Nec vero ille in luce modo, atque in oculis civium magnus ; sed intus, domique præstantior. Qui sermo ! quæ præcepta ! quanta notitia antiquitatis ! quæ sententia juris augurii ! Multæ etiam (ut in homine Romano) lite-

ræ. Omnia memoriâ tenebat, non domestica solum, sed etiam externa bella: cujus sermone ita tum cupide fruebar, quasi jam divinarem (id quod evenit), illo extincto, fore, unde discerem, neminem.

V. Quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? Quia profecto videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres navalesve pugnas, ut bella a se gesta, ut triumphos, recordentur. Est etiam quiete, et pure, et eleganter actæ ætatis placida ac lenis senectus; qualem accepimus Platonis, qui uno et octogesimo anno scribens mortuus est; qualem Isocrates, qui eum librum, qui *Panathenæicus* inscribitur, quarto et nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea; cujus magister, Leontinus Gorgias, centum et septem complevit annos; neque unquam in suo studio atque opere cessavit; qui, cum ex eo quæreretur, cur tamdiu vellet esse in vita? *Nihil habeo*, inquit, *quod accusem senectutem*. Præclarum responsum, et docto homine dignum! Sua enim vitia insipientes, et suam culpam, in senectutem conferunt; quod non faciebat is, cujus modo mentionem feci, Ennius:

Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo

Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit.

Equi fortis et victoris senectuti comparat suam: quem quidem probe meminisse potestis. Anno enim undevicesimo post ejus mortem, hi consules, T. Flamininus, et M. Acilius facti sunt; ille autem, Cæpione et Philippo iterum consulibus, mortuus est; cum ego quidem v. et lx. annos natus, legem Voconiam voce magna, et bonis lateribus suasissim. Annos lxx. natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo, quæ maxima putantur onera, paupertatem et senectutem, ut eis pæne delectari videretur. Etenim,

cum contemplor animo, reperio quatuor causas, cur senectus misera videatur : unam, quod avocet a rebus gerendis ; alteram, quod corpus faciat infirmius ; tertiam, quod privet omnibus fere voluptatibus ; quartam, quod haud procul absit a morte. Earum, si placet, causarum quanta, quamque sit justa unaquæque, videamus.

VI. A rebus gerendis senectus abstrahit. Quibus ? an iis, quæ in juventute geruntur, et viribus ? Nullæne igitur res sunt seniles, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrentur ? Nihil ergo agebat Q. Maximus ? nihil L. Paulus, pater tuus, Scipio, socer optimi viri, filii mei ? Cæteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cum rempublicam consilio et auctoritate defendebant, nihil agebant ? Ad App. Claudii senectutem accedebat etiam, ut cæcus esset ; tamen is, cum sententia seuatûs inclinaret ad pacem, et fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius :

Quo vobis mentes, rectæ quæ stare solebant,

Antehac, dementes sese flexere viâ ?

cæteraque gravissime : notum enim vobis carmen est : et tamen ipsius Appii extat oratio. Atque hanc ille egit septem et decem annos post alterum consulatum, cum inter duos consulatus anni decem interfluxissent, censorque ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sane fuisse ; et tamen sic a patribus accepimus. Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda versari senectutem negant, similesque sunt, ut, si qui gubernatorem in navigando agere nihil dicant, cum alii malos scandant, alii per foros cursent, alii sentinam exhauriant ; ille autem clavum tenens sedeat in puppi quietus. Non faciat ea, quæ juvenes : at vero multo majora et meliora facit. Non viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur ; sed consilio, auctoritate, sententiâ, qui-

bus non modo non orbari, sed etiam augeri senectus solet. Nisi forte ego vobis, qui et miles, et tribunus, et legatus, et consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cum bella non gero. At, senatui, quæ sunt gerenda, præscribo, et quomodo: Carthagini, male jam diu cogitanti, bellum multo ante denuntio; de qua vereri non ante desinam, quam illam excisam esse cognovero. Quam palmam utinam Dii immortales tibi, Scipio, reservent, ut avi reliquias persequare! cujus a morte hic tertius et tricesimus est annus: sed memoriam illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me censorem mortuus est, novem annis post meum consulatum, cum consul iterum, me consule, creatus esset. Non igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ poeniteret? nec enim excursionem, nec saltu, nec eminus hastis, aut cominus gladiis uteretur: sed consilio, ratione, sententiâ. Quæ nisi essent in senibus, non summum consilium majores nostri appellassent *Senatum*. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam nominantur *Senes*. Quod si legere, aut audire voletis externa, maximas respublicas ab adolescentibus labefactas, a senibus sustentatas et restitutas reperietis.

Cedo, quæ vestram rempublicam tantam amisistis tam cito? Sic enim percontantur, ut est in Nævii poetæ Ludo. Respondentur et alia, et hæc in primis:

Proveniebant oratores novi, stulti, adolescentuli.

Temeritas est videlicet florentis ætatis; prudentia, senescentis.

VII. At memoria minuitur. Credo, nisi eam exerceas, aut si sis naturâ tradior. Themistocles omnium civium nomina perceperat; num igitur censetis eum, cum ætate processisset, qui Aristides esset, Lysimachum salutare soli-

tum? Equidem non modo eos novi, qui sunt; sed eorum patres etiam, et avos. Nec, sepulchra legens, vercor (quod aiunt) ne memoriam perdam: his enim ipsis legendis redeo in memoriam mortuorum. Nec vero quenquam sentum audiivi oblitum, quo loco thesaurum obruisset. Omnia, quæ curant, meminērunt: vādīmōnia constituta; qui sibi, quibus ipsi, debeant. Quid jurisconsulti? quid pontifices? quid augures? quid philosophi senes? quam multa meminērunt! Manent ingenia senibus, modo permaneat studium et industria; nec ea solum in claris et honoratis viris, sed in vita etiam privata et quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit; quod propter studium, cum rem familiarem negligere videretur, a filiis in iudiciū vocatus est: ut, quemadmodum, nostro more, male rem gerentibus patribus, bonis interdici solet; sic illum, quasi desipientem, a re familiari removerent iudices. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, et proxime scripserat, *Œdipūm Coloneum*, recitasse iudicibus, quæsisseque, num illud carmen desipientis videretur. Quo recitato, sententiis iudicum est liberatus. Num igitur hunc, num Homerum, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num (quos ante dixi) Isocratem, Gorgiam, num philosophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidistis, Diogenem Stoicum, coëgit in suis studiis obmutescere senectus? an non in omnibus iis studiorum agitatio vitæ æqualis fuit? Age, ut ista divina studia omittamus, possum nominare ex agro Sabino rusticos Romanos, vicinos et familiares meos, quibus absentibus, nunquam fere ulla in agro maiora opera fiunt, non serendis, non percipiendis, non condendis fructibus. Quanquam in illis minus hoc mirum. Nemo enim est tam senex, qui se

annum non putet posse vivere. Sed iidem elaborant in eis, quæ sciunt nihil omnino ad se pertinere.

Serit arbores, quæ alteri seculo prosint,
ut ait Statius noster in *Synecphebis*. Nec vero dubitet agricola, quamvis senex, quærenti, cui serat, respondere : Diis immortalibus, qui me non accipere modo hæc a maioribus voluerunt, sed etiam posteris prodere.

VIII. Melius Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente, quam illud, idem :

*Ædepol, senectus, si nihil quidquam aliud vitii
Apportes tecum, cum advenis ; unum id sat est,
Quod, diu vivendo, multa, quæ non vult, videt.*

Et multa fortasse, quæ vult : atque in ea quidem, quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud vero idem Cæcilius vitiosius :

*Tum equidem in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire ea ætate esse se odiosum alteri.*

Jucundum potius, quam odiosum. Ut enim adolescentibus, bona indole præditis, sapientes senes delectantur leviorque fit eorum senectus, qui a juventute coluntur et diliguntur : sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minus intelligo me vobis, quam vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus non modo languida atque iners non sit, verum etiam sit operosa et semper agens aliquid, et moliens ; tale scilicet, quale cujusque studium in superiore vita fuit. Quid, quod etiam addiscunt aliquid ? ut Solonem versibus gloriantem videmus, qui se quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit ; ut ego feci, qui Græcas literas senex didici. Quas quidem sic avide arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens, ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis. Quod cum fecisse Socratem in

fidibus audirem, vellem equidem et illud (discebant enim fidibus antiqui); sed in literis certe elaboravi.

IX. Ne nunc quidem vires desidero adolescentis, (is enim erat locus alter de vitiis senectutis) non plus, quam adolescens, tauri, aut elphanti desiderabam. Quod est, eo decet uti: et quidquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quam Milonis Crotoniatæ? qui, cum jam senex esset, athletasque se in curriculo exercentes videret, adspexisse lacertos suos dicitur, illacrymansque dixisse, *At hi quidem jam mortui sunt.* Non vero tam iste, quam tu ipse, nugator. Neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus ut lacertis tuis. Nihil Sex. Ælius tale, nihil multis annis ante T. Coruncanius, nihil modo P. Crassus; a quibus jura civibus præscribebantur: quorum usque ad extremum spiritum est provecta prudentia. Orator, metuo, ne languescat senectute. Est enim munus ejus non ingenii solum, sed laterum etiam, et virium. Omnino canorum illud in voce splendescit etiam, nescio quo pacto, in senectute; quod equidem adhuc non amisi: et videtis annos: sed tamen est decorus sermo senis, quietus et remissus; facitque sæpe ipsa sibi audientiam disertis senis compta et mitis oratio. Quod si ipse exsequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere et Lælio. Quid enim est jucundius senectute stipatâ studiis juventutis? An ne eas quidem vires senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? quo quidem opere quid potest esse præclarius? Mihi vero Cn. et P. Scipiones, et avitui duo, L. Æmilius et P. Africanus, comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. Nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamvis consenuerint vires atque defecerint. Etsi ista ipsa defectio virium, adolescentiæ vitiis efficitur sæpius, quam senectutis. Libidinosa

etenim et intemperans adolescentia effœctum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem, apud Xenophontem, eo sermone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se unquam sensisse senectutem suam imbecilliorē factam, quam adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer, (qui, cum quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus esset, viginti et duos annos ei sacerdotio præfuit) ita bonis esse viribus extremo tempore ætatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere; quanquam est id quidem senile, ætatiq̃ nostræ conceditur.

X. Videtisne, ut apud Homerum sæpissime Nestor de virtutibus suis prædicet? Tertiam enim jam ætatem hominum vivebat: nec erat ei verendum, ne, vera de se prædicans, nimis videretur aut insolens, aut loquax. Etenim (ut ait Homerus) ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio; quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus: et tamen dux ille Græciæ nusquam optat, ut Ajacis similes habeat decem, at ut Nestoris; quod si acciderit, non dubitat, quin brevi Troja sit peritura. Sed redeo ad me. Quartum annum ago et octogesimum; equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc quoque dicere, non me quidem iis esse viribus quibus aut miles bello Punico, aut quæstor eodem bello, aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post, cum tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, M'. Acilio Glabrione consule: sed tamen (ut vos videtis) non plane me enervavit, nec afflixit senectus: non curia vires meas desiderat, non rostra, non amici non clientes, non hospites. Nec enim unquam sum assensus veteri illi laudatoque proverbio, quod monet, maturc fieri senem, si diu velis esse senex. Ego vero me minus diu senem esse malletm, quam esse senem ante, quam cœrem. Itaque nemo adhuc convenire me

voluit, cui fuerim occupatus. At minus habeo virium, quam vestrū utervis. Nec vos quidem T. Pontii Centurionis vires habetis : num idcirco est ille præstantior ? Moderatio modo virium adsit, et tantum, quantum potest, quisque nitatur : næ ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cum humeris sustineret bovem vivum. Utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari ? Denique isto bono utare, dum adsit : cum absit, ne requiras. Nisi forte adolescentes pueritiam, paulum ætate progressi adolescentiam debeant requirere. Cursus est certus ætatis, et una via naturæ, eaque simplex : suæque cuique parti ætatis tempestivitas est data ; ut et infirmitas puerorum, et ferocitas juvenum, et gravitas jam constantis ætatis, et senectutis maturitas, naturale quiddam habeat, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, hospes tuus avitus Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus ; cum ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non adscendere ; cum equo, ex equo non descendere ; nullo imbri, nullo frigore, adduci, ut capite operto sit : summam in eo esse corporis siccitatem : itaque exsequi omnia regis officia et munera. Potest igitur exercitatio, et temperantia etiam in senectute conservare aliquid pristini roboris.

XI. Non sunt in senectute vires ? Ne postulantur quidem vires a senectute. Ergo et legibus et institutis vacat ætas nostra muneribus iis, quæ non possunt sine viribus sustineri. Itaque non modo, quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem, cogimur. At ita multi sunt imbecilli senes, ut nullum officii, aut omnino vitæ munus exsequi possint. At id quidem non proprium senectutis est vitium, sed commune valetudinis. Quam fuit imbecillus P. Africani filius, is qui te adoptavit ! quam tenui, aut

nullâ potius valetudine ! quod ni ita fuisset, alterum ille extitisset lumen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi doctrina uberior accesserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere possint ? Resistendum, Læli et Scipio, senectuti est, ejusque vitia diligentiam compensanda sunt. Pugnandum, tanquam contra morbum, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis : utendum exercitationibus modicis : tantum cibi et potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec vero corpori soli subveniendum est, sed menti atque animo multo magis. Nam hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute. Et corpora quidem defatigatione et exercitatione ingravescent : animi autem exercitando levantur. Nam, quos ait Cæcilius *comicos stultos senes*, hos significat credulos, obliviosos, dissolutos ; quæ vitia sunt, non senectutis, sed inertis, ignavæ, somniculosæ senectutis. Ut petulantia, ut libido, magis est adolescentium, quam senum : nec tamen omnium adolescentium sed non proborum ; sic ista senilis stultitia, (quæ deliratio appellari solet) senum levium est, non omnium. Quatuor robustos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat, et senex et cæcus. Intentum enim animum, tanquam arcum, habebat, nec languescens succumbebat senectuti. Tenebat non modo auctoritatem, sed etiam imperium in suos : metuebant servi, verebantur liberi, carum omnes habebant : vigeant in illa domo patris mos et disciplina. Ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si nemini emancipata est, si usque ad extremum spiritum dominatur in suos. Ut enim adolescentem, in quo senile aliquid, sic senem, in quo est adolescentis aliquid, probo ; quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo nunquam erit. Septi-

mus mihi *Originum* liber est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium, quascunque defendi, nunc quam maxime conficio orationes: jus augurum, pontificum, civile, tracto: multum etiam Græcis literis utor: Pythagoreorumque more, exercendæ memoriæ gratiâ, quid quoque die dixerim, audierim, egerim, commemoro vesperi. Hæ sunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis: in his desudans atque elaborans, corporis vires non magnopere desidero. Adsum amicis: venio in senatum frequens, ultroque affero res multum et diu cogitatas: easque tueor animi, non corporis viribus. Quæ si exsequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus, ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem: sed, ut possim, facit acta vita. Semper enim in his studiis laboribusque viventi non intelligitur, quando obrepat senectus. Ita sensim sine sensu ætas senescit: nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

XII. Sequitur tertia vituperatio senectutis, quod eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis, si quidem id aufert nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum! Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis et præclari viri, quæ mihi tradita est, cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo. Nullam capitaliorem pestem, quam corporis voluptatem, hominibus dicebat a natura datam: cujus voluptatis avidæ libidines temere et effrænate ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditiones, hinc rerumpublicarum eversiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: stupra vero, et adulteria, et omne tale flagitium, nullis aliis illecebris excitari, nisi voluptatis. Cumque homini sive natura, sive quis deus, nihil mente præstabili-

us dedisset; huic divino muneri ac dono nihil esse tam inimicum, quam voluptatem. Nec enim, libidine dominante, temperantiæ locum esse; neque omnino in voluptatis regno virtutem posse consistere. Quod quo magis intelligi posset, fingere animo aliquem jubebat, tantâ incitatum voluptate corporis, quanta percipi posset maxima: nemini censebat fore dubium, quin tamdiu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quocirca nihil esset tam detestabile, tamque pestiferum, quam voluptatem: si quidem ea, cum major esset atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite (patre ejus, a quo, Caudino prælio, Sp. Posthumius et T. Veturius consules superati sunt) locutum Archytam, Nearchus Tarentinus, hospes noster, qui in amicitia populi Romani permanserat, se a majoribus natu accepisse dicebat, cum quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis; quem Tarentum venisse, L. Camillo, Appio Claudio consulibus, reperio. Quorsum hæc? ut intelligatis, si voluptatem aspernari ratione et sapientiâ non possemus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ efficeret, ut id non liberet, quod non oporteret. Impedit enim consilium voluptas, rationi inimica: ac mentis (ut ita dicam) præstringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Invitus quidem feci, ut fortissimi viri, T. Flaminini, fratrem L. Flamininum e senatu ejicerem, septem annis postquam consul fuisset: sed notandam putavi libidinem. Ille enim cum esset consul, in Gallia exoratus in convivio a scorto est, ut securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis. Hic, Tito fratre suo censore, qui proximus ante me fuerat, elapsus est: mihi vero et Flacco neutiquam probari potuit tam flagitiosa et tam perdita libido, quæ cum probro privato conjungeret imperii dedecus.

XIII. Sæpe audiui a majoribus natu, qui se porro pueros a senibus audisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quod, cum apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset a Thessalo Cyneâ, esse quendam Athenis, qui se sapientem profiteretur; eumque dicere, Omnia, quæ faceremus, ad voluptatem esse referenda. Quod ex eo audientes, M'. Curium et T. Coruncanium, optare solitos, ut id Samnitibus, ipsique Pyrrho persuaderetur; quo facilius vinci possent, cum se voluptatibus dedissent. Vixerat M'. Curius cum P. Decio, qui, quinquennio ante eum consulem, se pro republica quarto consulatu deooverat. Nôrat eundem Fabricius, nôrat Coruncanius: qui, cum ex sua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii facto, judicabant esse profecto aliquid naturâ pulchrum atque præclarum, quod sua sponte peteretur, quodque spretâ et contemptâ voluptate optimus quisque sequeretur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? quia non modo vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quod ea voluptates nullas magnopere desiderat. Caret epulis, extractisque mensis, et frequentibus poculis? caret ergo etiam vinolentiâ, et cruditate, et insomniis. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis non facile obsistimus, (divine enim Plato *escam malorum* voluptatem appellat, quod eâ videlicet homines capiantur, ut hamo pisces) quanquam immoderatis epulis careat senectus, modicis tamen convivii delectari potest. C. Duillium, M. filium, qui Pœnos classe primus devicerat, redeuntem a cœna senem sæpe videbam puer: delectabatur crebro funali et tîbicine, quæ sibi, nullo exemplo, privatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipsum jam revertar. Primum, habui semper sodales. Sodalitates autem, me quæstore, constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ Matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus

omniuo modice: sed erat quidam fervor ætatis: qua progrediente, omnia fient in dies mitiora. Neque enim ipsorum conviviorum delectationem voluptatibus corporis magis, quam cœtu amicorum et sermonibus metiebar. Bene enim majores nostri accubationem epularum amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, *convivium* nominarunt: melius quam Græci, qui hoc idem tum *compotationem*, tum *conœnationem* vocant: ut, quod in eo genere minimum est, id maxime probare videantur.

XIV. Ego vero propter sermonis delectationem tempestivis quoque conviviis delector; nec cum æqualibus solum, qui pauci admodum restant, sed cum vestra etiam ætate, atque vobiscum; habeoque senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis aviditatem auxit, potionis et cibi sustulit. Quod si quem etiam ista delectant, (ne omnino bellum indixisse videar voluptati, cujus est etiam fortasse quidam naturalis modus) non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senectutem. Me vero et magisteria delectant, a majoribus instituta: et is sermo, qui more majorum a summo adhibetur in poculis: et pocula, sicut in *Symposio* Xenophontis, minuta atquerorantia, et refrigeratio ætate, et viciissim aut sol, aut ignis hibernus. Quæ quidem in Sabinis etiam persequi soleo, conviviumque vicinorum quotidie compleo: quod ad multam noctem, quam maxime possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Credo: sed ne desideratio quidem. Nihil autem molestum, quod non desideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam jam affecto ætate quæreret, utereturne rebus venereis? Dii meliora! inquit: libenter vero istinc, tanquam a domino agrestis ac furioso, profugi. Cupidis enim rerum talium, odiosum et molestum est fortasse carere: satiatis vero, et expletis, jucundius est carere, quam frui.

quanquam non caret is, qui non desiderat. Ergo hoc non desiderare, dico esse jucundius, quam frui. Quod si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur libentius; primum, parvulis fruitur rebus, ut diximus; deinde iis, quibus senectus, si non abunde potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat; delectatur tamen etiam, qui in ultima: sic adolescentia, voluptates prope intuens, magis fortasse lætatur; sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans tantum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum, tanquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse secumque (ut dicitur) vivere! Si vero habet aliquod tanquam pabulum studii atque doctrinæ, nihil est otiosa senectute jucundius. Mori pæne videbamus in studio dimetiendi cœli atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio. Quoties illum lux noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cum mane cœpisset! quam delectabat eum, defectiones solis et lunæ multo ante nobis prædicere! Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis? Quam gaudebat *Bello suo Punico* Nævius! quam *Truculento* Plautus! quam *Pseudolo*! Vidi etiam senem Livium, qui, cum, sex annos ante quam ego natus sum, fabulam docuisset, Centone Tuditanoque consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi, et pontificii, et civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? Atque eos omnes, quos commemoravi, his studiis flagrantem senes vidimus. M. vero Cethegum, quem recte *Suadæ medullam* dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus, etiam senem? Quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem

studia doctrinæ; quæ quidem prudentibus et bene institutis pariter cum ætate crescunt: ut honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodam, ut ante dixi, *senescere se multa in dies addiscentem*: qua voluptate animi nulla certe potest esse major.

XV. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector; quæ nec ullâ impediuntur senectute, et mihi ad sapientis vitam proxime videntur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat imperium, nec unquam sine usura reddit, quod accepit: sed alias minore, plerumque majore cum scœnore. Quamquam me quidem non fructus modo, sed etiam ipsius terræ vis ac natura delectat: quæ cum gremio mollito ac subacto semen sparsum exceptit, primum id occæcatum cohibet: ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepefactum vapore et compressu suo diffundit, et elicit herbescentem ex eo viriditatem: quæ nixa fibris stirpium, sensim adolescit, culmoque erecta geniculato, vaginis jam quasi pubescens includitur; e quibus cum emergerit, fundit frugem spici, ordine structam, et contra avium minorum morsus munitur vallo aristarum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non possum, ut meæ senectutis requietem oblectamentaque pernoscatis. Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur e terra; quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarum frugum ac stirpium minutissimis seminibus tantos truncos ramosque procreat. Malleoli, plantæ, sarmenta, viviradices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis cum admiratione delectent? Vitis quidem, quæ naturâ caduca est, et nisi fulta sit, ad terram fertur; eadem, ut se erigat, claviculis suis, quasi manibus, quidquid est nacta, complectitur: quam, serpentem multiplici lapsu et erratico, ferro ampu-

tens coërcet ars agricolarum, ne silvescat sarmentis, et in omnes partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere in iis, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum ea, quæ gemma dicitur, a qua oriens uva sese ostendit: quæ et succo terræ, et calore solis augescens, primo est peracerba gustatu, deinde maturata dulcescit; vestitaque pampinis, nec modico tepore caret, et nimios solis defendit ardores. Qua quid potest esse cum fructu lætius, tum adspectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me solum, ut ante dixi, sed etiam cultura, et ipsa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum jugatio, religatio, et propagatio vitium; sarmentorumque ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immissio. Quid ego irrigationes? quid fossiones agri, repastinationesque proferam, quibus fit multo terra fecundior? Quid de utilitate loquar stercorandi? Dixi in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit, cum de cultura agri scriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, ante seculis fuit, Lærtē lenientem desiderium, quod capiebat e filio, colentem agrum, et eum stercorantem facit. Nec vero segetibus solum, et pratis, et vineis, et arbustis res rusticæ lætæ sunt; sed etiam hortis et pomariis: tum pecudum pastu, apium examinibus, florum omnium varietate. Nec consitiones modo delectant, sed etiam insitiones, quibus nihil invenit agriculturna solertius.

XVI. Possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum: sed ea ipsa, quæ dixi, fuisse sentio longiora. Ignoscetis autem. Nam et studio rerum rusticarum pro-
 vectus sum, et senectus est naturā loquacior: ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare. Ergo in hac vita M'. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumpsit extremum tempus ætatis: cujus qu-

dem villam ego contemplan (abest enim non longe a me) admirari satis non possum vel hominis ipsius continentiam vel temporum disciplinam. Curio, ad focum sedenti, magnum auri pondus Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt: non enim aurum habere præclarum sibi videri dixit; sed iis, qui haberent aurum, imperare. Poteratne tantus animus non jucundam efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, ne a meipso recedam. In agris erant tum senatores, et iidem senes. Si quidem aranti L. Quintio Cincinnato nunciatum est, eum dictatorem esse factum: cujus dictatoris jussu magister equitum C. Servilius Ahala Sp. Melium, regnum appetentem, occupatum interemit. A villa in senatum arcessebantur et Curius, et cæteri senes, ex quo, qui eos arcessiebant, *viatores* nominati sunt. Num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se agri cultione oblectabant? Mea quidem sententiâ, baud scio an ulla vita beatiore esse possit: neque solum officio, quod hominum generi universo cultura agrorum est salutaris; sed et delectatione: quam dixi, et saturitate copiâque omnium rerum, quæ ad victum hominum, ad cultum etiam Deorum pertinent: ut, quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni assiduique domini referta cella vinaria, olearia, etiam penaria est, villaque tota locuples est; abundat porco, hædo, agno, gallinâ, lacte, caseo, melle. Jam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant. Tum conditiora facit hæc, supervacanei etiam operis, aucupium atque venatio. Quod de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum, olivetorumve specie dicam? Brevi præcidam. Agro bene culto nil potest esse, nec usu uberius, nec specie ornatius: ad quem fruentum non modo non retardat, verum etiam invitat atque allectat senectus. Ubi enim potest illa ætas, aut calescere

vel apricatione melius, vel igni; aut vicissim umbris a-
quisve refrigerari salubrius? Sibi igitur habeant arma,
sibi equos, sibi hastas, sibi clavam, sibi pilam, sibi nata-
tiones et cursus; nobis senibus ex lusionibus multis talos
relinquant, et tesseras: id ipsum utrum lubebit; quo-
niam sine his beata esse senectus potest.

XVII. Multas ad res, perutiles Xenophontis libri sunt;
quos legite, quæso, studioso, ut facitis. Quam copiose
ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda
re familiari, qui *Æconomicus* inscribitur? Atque, ut in-
telligatis, nihil ei tam regale videri, quam studium agri
colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cy-
rum Minorem, regem Persarum, præstantem ingenio
atque imperii gloriâ, cum Lysander Lacedæmonius, vir
summæ virtutis, venisset ad eum Sardis, eique dona a
sociis attulisset: et cæteris in rebus, comem erga Lysan-
dram, atque humanum fuisse, et ei quendam conceptum
agrum, diligenter consitum, ostendisse. Cum autem ad-
miraretur Lysander et proceritates arborum, et directos
in quincuncem ordines, et humum subactam atque puram,
et suavitatem odorum, qui afflarentur e floribus; tum
dixisse, mirari se non modo diligentiam, sed etiam so-
lertiam ejus, a quo essent illa dimensa atque descripta:
et ei Cyrum respondisse: Atqui ego omnia ista sum di-
mensus; mei sunt ordines, mea descriptio: multæ etiam
istarum arborum mea manu sunt satæ. Tum Lysandrum
intuentem ejus purpuram, et nitorem corporis, ornatum-
que Persicum multo auro, multisque gemmis, dixisse:
Recte vero te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ
fortuna conjuncta est. Hac igitur fortunâ frui licet seni-
bus: nec ætas impedit, quo minus et cæterarum rerum,
et in primis agri colendi studia teneamus usque ad ulti-
mum tempus senectutis. M. quidem Valerium Corvum

accepimus ad centesimum annum perduxisse, cum esset actâ jam ætate in agris, eosque coleret; cujus inter primum et sextum consulatum sex et quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantum spatium ætatis majores nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tantus illi cursus honorum fuit. Atque ejus extrema ætas hoc beatior, quam media, quod auctoritatis plus habebat, laboris vero minus. Apex autem senectutis est auctoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello? quanta in Atilio Calatino? in quem illud elogium unicum: *PLURIMÆ CONSENTIUNT GENTES, POPULI PRIMARIUM FUISSE VIRUM.* Notum est totum carmen, incisum in sepulchro. Jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium esset fama consentiens. Quem virum P. Crassum, nuper pontificem maximum? quem postea M. Lepidum eodem sacerdotio præditum vidimus? Quid de Paulo, aut Africano loquar? aut, ut jam ante, de Maximo? quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat auctoritas. Habet senectus, honorata præsertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris sit, quam omnes adolescentiæ voluptates.

XVIII. Sed in omni oratione mementote, eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit; ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi: Miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. Non cani, non rugæ repente auctoritatem arripere possunt: sed honeste acta superior ætas fructus capit auctoritatis extremos. Hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur levia atque communia, salutari, appeti, decedi, assurgî, deduci, reduci, consuli: quæ et apud nos, et in aliis civitatibus, ut quæque optime morata, ita diligentissime observantur. Lysandrum Lacedæmonium, cujus modo mentionem feci, dicere aiunt solitum, Lacedæmone esse honestissimum

domicilium senectutis. Nusquam enim tantum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum est, cum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu venisset, in magno consessu locum ei a suis civibus nusquam datum : cum autem ad Lacedæmonios accessisset, qui legati cum essent, in loco certo consederant, consurrexisse omnes, et senem illum sessum recepisse. Quibus cum a cuncto consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex iis quendam, Athenienses scire, quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio præclara : sed hoc, de quo agimus, in primis, quod, ut quisque ætate antecellit, ita sententiæ principatum tenet : neque solum honore antecedentibus, sed iis etiam, qui cum imperio sunt, majores natu augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis, cum auctoritatis præmiis comparandæ ? quibus qui splendide usi sunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregissee, nec, tanquam inexercitati histriones, in extremo actu corruisse. At sunt morosi, et anxii, et iracundi, et difficiles senes ; si quærimus, etiam avari. Sed hæc morum vitia sunt, non senectutis. Ac morositas tamen, et ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem justæ, sed quæ probari posse videatur. Contemni se putant, despici, illudi. Præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est. Quæ tamen omnia dulciora sunt et moribus bonis, et artibus : idque tum in vita, tum in scena intelligi potest ex iis fratribus, qui in *Adelphis* sunt. Quanta in altero duritas, in alter comitas ! Sic se res habet. Ut enim non omne vinum, sic non omnis ætas vetustate coacescit. Severitatem in senectute probo, sed eam (sicut alia) modicam : acerbitalatem nullo modo. Avaritia vero senilis quid sibi vellet, non intelligo. Potest enim quidquam

esse absurdius, quam quo minus viæ restat, eo plus viatici quærere?

XIX. Quarta restat causa, quæ maxime angere atque sollicitam habere nostram ætatem videtur, appropinquatio mortis; quæ certe a senectute non potest longe abesse. O miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non viderit! quæ aut plane negligenda est, si omnino extinguit animum; aut etiam optanda, si aliquo eum deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui tertium certe nihil inveniri potest. Quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? quanquam quis est tam stultus, quamvis sit adolescens, cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurum? Quinetiam ætas illa multo plures, quam nostra, mortis casus habet: facilius in morbos incidunt adolescentes; gravius ægrotant; tristius curantur. Itaque pauci veniunt ad senectutem; quod ni ita accideret, melius et prudentius viveretur. Mens enim, et ratio, et consilium, in senibus est; qui si nulli fuissent, nullæ omnino civitates essent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud est crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescentia esse commune? Sensi ego cum in optimo filio meo, tum in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem esse communem. At sperat adolescens, diu se victurum: quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat. Quid enim stultius, quam incerta pro certis habere, falsa pro veris? Senex ne quod speret quidem habet. At est eo meliore conditione, quam adolescens, cum id, quod ille sperat, hic jam consecutus est. Ille vult diu vivere; hic diu vixit. Quanquam, o Dii boni! quid est in hominis vita diu? da enim supremum tempus: expectemus Tartessiorum regis ætatem: fuit enim (ut scriptum video) Arganthonius quidam Ga-

dibus, qui octoginta regnavit annos, centum et viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quidquam videtur, in quo est aliquid extremum. Cum enim id advenit, tunc illud, quod præterit, effluit: tantum remanet, quod virtute et recte factis consecutus sis. Horæ quidem cedunt, et dies, et menses, et anni: nec præteritum tempus unquam revertitur: nec, quid sequatur, sciri potest. Quid cuique temporis ad vivendum datur, eo debet esse contentus. Neque enim histrioni, ut placeat, peraganda est fabula, modo, in quocunque fuerit actu, probetur: neque sapienti usque ad *Plaudite* vivendum. Breve enim tempus ætatis, satis est longum ad bene honesteque vivendum. Sin processeris longius, non magis dolendum est, quam agricolæ dolent, præteritâ verni temporis suavitate, æstatem autumnumque venisse. Ver enim, tanquam adolescentiam significat, ostenditque fructus futuros: reliqua tempora deimetendis fructibus, et percipiendis accommodata sunt. Fructus autem senectutis est (ut sæpe dixi) ante partorum bonorum memoria et copia. Omnia vero, quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundum naturam, quam senibus emori? quod idem contingit adolescentibus, adversante et repugante naturâ. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut cum aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut sua sponte, nulla adhibita vi, consumptus ignis exstinguitur. Et, quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi avelluntur; si matura et cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas: quæ mihi quidem tam jucunda est, ut, quo propius ad mortem accedam, quasi terram videre videar, aliquandoque in portum ex longa navigatione esse venturus.

XX. Omnium ætatum certus est terminus: senectutis autem nullus certus est terminus: recteque in ea vivitur,

quoad munus officii exsequi et tueri possis, et tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quam adolescentia, et fortior. Hoc illud est, quod Pisistrato tyranno a Solone responsum est, cum illi quærenti, qua tandem spe fretus, sibi tam audaciter obsisteret? respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, cum, integrâ mente, cæterisque sensibus, opus ipsa suum eadem, quæ coagmentavit, natura dissolvit. Ut navem, ut ædificium idem destruit facillime, qui construxit; sic hominem eadem optime, quæ conglutinavit, natura dissolvit. Jam omnis conglutinatio recens, ægre; inveterata, facile divellitur. Ita fit, ut illud breve vitæ reliquum nec avide appetendum senibus, nec sine causa deserendum sit: vetatque Pythagoras, injussu imperatoris, id est, Dei, de præsidio et statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum et lamentis vacare. Vult, credo, se esse carum suis. Sed haud scio, an melius Ennius:

*Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit.*————

Non ceuset lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur. Jam sensus moriendi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus, præsertim seni: post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus, sine qua meditatione, tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certe est; et id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, qui poterit animo consistere? de qua non ita longa disputatione opus esse videtur, cum recorder, non solum L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus: non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum in-

clitaverunt: non M. Atilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conservaret: non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt: non avum tuum L. Paulum, qui morte luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem: non M. Marcellum, cujus interitum ne crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est: sed legiones nostras (quod scripsi in Origlibus) in eum sæpe locum profectas alacri animo et erecto, unde se nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, et ii quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino (ut mihi quidem videtur) studiorum omnium satietas, vitæ facit satietatem. Sunt pueritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? Sunt et ineuntis adolescentiæ: num ea jam constans requirit ætas, quæ media dicitur? Sunt etiam hujus ætatis: ne ea quidem quæruntur a senectute. Sunt extrema quædam studia senectutis: ergo, ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. Quid cum evenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert.

XXI. Equidem non video, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam vobis dicere: quod eo melius mihi cernere videor, quo ab ea propius absum. Ego vestros patres, P. Scipio, tuque, C. Læli, viros clarissimos, mihi-que amicissimos, vivere arbitror: et eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda. Nam, dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, et gravi opere perfungimur. Est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus, et quasi demersus in terram, locum divinæ naturæ æternitatique contrarium. Sed credo, Deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quique cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum vitæ modo atque con-

stantiâ. Nec me solum ratio ac disputatio impulit, ut ita crederem; sed nobilitas etiam summorum philosophorum, et auctoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreosque, incolas pæne nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex universa mente divina delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates supremo vitæ die de immortalitate animorum disseuisset, is, qui esset omnium sapientissimus oraculo Apollinis iudicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorumque prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem. Cumque semper agitetur animus, nec principium motûs habeat, quia se ipse moveat; ne finem quidem habiturum esse motûs, quia nunquam se ipse sit relicturus. Et, cum simplex animi natura esset, neque haberet in se quidquam admistum dispar sui atque dissimile, non posse eum dividi: quod si non possit, non posse interire. Magnoque esse argumento, homines scire pleraque ante quam nati sint, quod jam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere videantur, sed reminisci et recordari. Hæc Plato noster.

XXII. Apud Xenophontem autem, moriens Cyrus Major hæc dicit: "Nolite arbitrari, o mihi carissimi filii!
"me, cum a vobis discessero, nusquam, aut nullum fore.
"Nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis: sed eum esse in hoc corpore, ex iis rebus, quas gerebam, intelligebatis. Eundem igitur esse creditote,
"etiam si nullum videbatis. Nec vero clarorum virorum
"post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius memoriâ sui tenere-

“ mus. Mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos,
“ dum in corporibus essent mortalibus, vivere: cum exissent
“ ex illis, emori: nec vero tum animum esse insipientem, cum
“ ex insipienti corpore evasisset: sed cum omni admixtione
“ corporis liberatus, purus et integer esse cœpisset, tum
“ esse sapientem. Atque etiam, cum hominis natura mor-
“ te dissolvitur, cæterarum rerum perspicuum est, quo
“ quæque discedant: abeunt enim illuc omnia, unde orta
“ sunt: animus autem solus nec cum adest, nec cum dis-
“ cedit, apparet. Jam vero videtis, nihil esse morti tam
“ simile, quam somnum. Atqui dormientium animi ma-
“ xime declarant divinitatem suam. Multa enim cum re-
“ missi et liberi sunt, futura prospiciunt. Ex quo intelli-
“ gitur, quales futuri sint, cum se plane corporis vinculis
“ relaxaverint. Quare, si hæc ita sunt, sic me colitote ut
“ Deum. Sin una est interiturus animus cum corpore, vos
“ tamen Deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem
“ tuentur et regunt, memoriam nostri pie inviolateque
“ servabitis.” Cyrus quidem hæc moriens.

XXIII. Nos (si placet) nostra videamus. Nemo unquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos avos, Paulum et Africanum, aut Africanum patrem, aut patrum, aut multos præstantes viros, quos enumerare non est necesse, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent, nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere. An censes (ut de me ipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos nocturnosque domi militiæque suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? Nonne melius multo fuisset, otiosam ætatem, et quietam, sine ullo labore aut contentione traducere? Sed nescio quomodo animus erigens se, posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, cum excessisset e vita,

tum denique victurus esset. Quod quidem ni ita se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cujusque animus maxime ad immortalitatis gloriam niteretur. Quid quod sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat et longius, videre, se ad meliora proficisci: ille autem, cui obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros, quos colui et dilexi, videndi; neque vero eos solum convenire aveo, quos ipso cognovi; sed illos etiam, de quibus audiui, et legi, et ipso conscripsi. Quo quidem me proficiscentem haud sanè quis facile retraxerit, neque tanquam Poliam recoxerit: quod si quis Deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascam, et in cunis vagiam, valde recusem; nec vero velim, quasi decurso spatio, ad carceres a calce revocari. Quid enim habet vita commodi? quid non potius laboris? sed habeat sane: habet certe tamen, aut satietatem, aut modum. Non lubet enim mihi deplorare vitam, quod multi, et ii docti, sæpe fecerunt. Neque me vixisse pœnitet: quoniam ita vixi, ut non frustra me natum existimem: et ex hac vita ita discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo. Commorandi enim natura diversorium nobis, non habitandi locum dedit. O præclarum diem, cum ad illud divinum animorum concilium cœtumque proficiscar, cumque ex hac turba et colluvione discedam! Proficiscar enim non ad eos solum viros, de quibus ante dixi; sed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior: cujus a me corpus crematum est; quod contra decuit ab illo meum. Animus vero non me deserens, sed respectans, in ea profecto loca discessit, quo mihi ipsi cernebat esse veniendum. Quem ego meum casum fortiter ferre visus sum: non quod ego animo ferrem; sed me ipse consolabar, existimans, non lon-

ginquum inter nos digressum et discessum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam jucunda. Quod si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam, lubenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo. Sin, mortuus, (ut quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam; non vereor, ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. Quod si non sumus immortales futuri, tamen extinguī homini suo tempore optabile est. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis est, tanquam fabulæ: cujus defatigationem fugere debemus, præsertim adjunctâ satietatē.

Hæc habui, de senectute quæ dicerem: ad quam utinam perveniatis! ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

LÆLIUS,

SIVE

DE AMICITIA

DIALOGUS.

AD TITUM POMPONIUM ATTICUM.

QUINTUS MUCIUS augur multa narrare de C. Lælio, socero suo memoriter et jucunde solebat; nec dubitare, illum in omni sermone appellare sapientem. Ego autem a patre ita eram deductus ad Scævolam, sumpta virili togâ, ut, quoad possem, et liceret, a senis latere nunquam discederem. Itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter et commode dicta, memoriæ mandabam; fierique studebam ejus prudentiâ doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævolam contuli, quem unum nostræ civitatis et ingenio, et justitiâ præstantissimum audeo dicere. Sed de hoc alias: nunc redeo ad augurem. Cum sæpe multa, tum memini, domi in hemicyclio sedentem, ut solebat, cum et ego essem una, et pauci admodum familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum fere omni-

bus erat in ore. Meministi enim profecto, Attice, et eo magis, quod P. Sulpicio utebare multum, (cum is, tribunus plebis, capitali odio a Q. Pompeio, qui tum erat consul, dissideret, quocum conjunctissime et amantissime vixerat) quanta hominum esset vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola, cum in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælii de amicitia, habitum ab illo secum, et cum altero genere, C. Fannio, M. filio, paucis diebus post mortem Africani. Ejus disputationis sententias memoriæ mandavi, quas in hoc libro exposui meo arbitrato. Quasi enim ipsos induxi loquentes, ne *inquam*, et *inquit*, sæpius interponeretur: atque ut, tanquam a præsentibus, coram haberi sermo videretur. Cum enim sæpe mecum ageres, ut de amicitia scriberem aliquid, digna mihi res cum omnium cognitione, tum nostra familiaritate, visa est. Itaque feci non invitus, ut prodessem multis tuo rogatu. Sed, ut in *Catone Majore*, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla videbatur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quam ejus, qui et diutissime senex fuisset, et in ipsa senectute præ cæteris floruisset; sic, cum accepissemus a patribus maxime memorabilem C. Lælii et P. Scipionis familiaritatem fuisse, idonea mihi Lælii persona visa est, quæ de amicitia ea ipsa dissereret, quæ disputata ab eo meminisset Scævola. Genus autem hoc sermonum, positum in hominum veterum auctoritate, et eorum illustrium, plus, nescio quo pacto, videtur habere gravitatis. Itaque ipse mea legens, sic afficior interdum, ut Catonem, non me loqui existimem. Sed, ut tum ad senem senex de senectute, sic hoc libro amicum amicissimus de amicitia scripsi. Tum est Cato locutus, quo erat nemo fere senior temporibus illis, neino prudentior: nunc Lælius, et sapiens (sic enim est habitus), et amicitiae gloriâ

excellens, de amicitia loquitur. Tu, velim, animum a me parumper avertas ; Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius et Q. Mucius ad socerum veniunt post mortem Africani : ab his sermo oritur : respondet Lælius : cujus tota disputatio est de amicitia, quam legens tu te ipse cognosces.

II. FANNIUS. Sunt ista, Læli. Nec enim melior vir fuit Africano quisquam, nec clarior. Sed existimare debes, omnium oculos in te esse coniectos : unum te sapientem et appellant et existimant. Tribuebatur hoc modo M. Catoni. Scimus L. Atilium apud patres nostros appellatum esse sapientem. Sed uterque alio quodam modo : Atilius, quia prudens esse in jure civili putabatur ; Cato, quia multarum rerum usum habebat ; multaque ejus et in senatu, et in foro, vel provisa prudenter, vel acta constanter, vel responsa acute ferebantur : propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis. Te autem alio quodam modo, non solum naturâ et moribus, verum etiam studio et doctrinâ esse sapientem ; nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem, qualem in reliqua Græcia neminem. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærunť, in numero sapientium non habent. Athenis unum accepimus, et eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum judicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanosque casus virtute inferiores putes. Itaque ex me quærunť, credo item ex te, Scævola, quonam pacto mortem Africani feras ; eoque magis, quod his proximis Nonis, cum in hortos D. Bruti auguris, commentandi causâ, ut assolet, venissemus, tu non affuisti : qui diligentissime semper illum diem, et illud munus solitus esses obire. SCÆVOLA. Quærunť quidem, C. Læli, multi, ut est a Fannio dictum : sed ego id respondeo, quod animadverti,

te dolorem, quem acceperis cum summi viri, tum amicissimi morte, ferre moderate : nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ. Quod autem his Nonis in nostro collegio non affuisses, valetudinem causam, non mœstitiam, fuisse. LÆLIUS. Recte tu quidem, Scævola, et vere. Nec enim ab isto officio, quod semper usurpavi cum valerem, abduci incommodo meo debui : nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco nec postulo, facis amice : sed, ut mihi videris, non recte judicas de Catone. Aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut, si quisquam, ille, sapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem filii tulit ? Memineram Paulum, videram Gallum : sed hi in pueris ; Cato in perfecto et spectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas, ne istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum judicavit. Hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut jam cum utroque loquar) sic habetote.

III. Ego, si Scipionis desiderio me moveri negem, quam id recte faciam, viderint sapientes ; sed certe mentiar. Moveor enim tali amico orbatus, qualis, ut arbitror, nemo unquam erit : et, ut confirmare possum, nemo certe fuit. Sed non egeo medicinâ : me ipse consolor, et maxime illo solatio, quod eo errore careo, quo amicorum decessu plerique anguntur. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto ; mihi accidit, si quid accidit : suis autem incommodis graviter angitur, non amicum, sed se ipsum, amantis est. Cum illo vero quis neget actum esse præclare ? nisi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare vellet, quid non est adeptus, quod homini fas esset optare ? qui summam spem civium, quam de eo jam puerque habuerant, continuo adolescens incredibili virtute superavit. Qui con-

sulatum petivit nunquam, factus est consul bis: primum ante tempus; iterum, sibi, suo tempore, reipublicæ pænesero. Qui, duabus urbibus eversis, inimicissimis huic imperio, non modo præsentia, verum etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? justitia in omnes? hæc nota sunt vobis. Quam autem civitati carus fuerit, mœrore funeris indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio juvare potuisset? Senectus enim, quamvis non sit gravis, ut memini Catonem anno ante, quam mortuus est, mecum et cum Scipione disserere, tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortunâ, vel gloriâ, ut nihil posset accedere: moriendi autem sensum celeritas abstulit. Quo de genere mortis difficile dictu est: quid homines suspicentur, videtis. Hoc tamen vere licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos lætissimosque viderit, illum diem clarissimum fuisse, cum, senatu dimisso, domum reductus ad vesperum est a patribus conscriptis, a populo Romano, a sociis, et Latinis, pridie quam excessit e vita: ut ex tam alto dignitatis gradu, ad superos videatur Deos potius, quam ad inferos pervenisse. Neque enim assentior iis, qui hæc nuper disserere cœperunt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri.

IV. Plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt: quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur: vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnamque Græciam (quæ nunc quidem deleta est: tum florebat) institutis et præceptis suis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus: qui non

tum hoc, tum illud, ut in plerisque, sed idem dicebat semper animos hominum esse divinos; iisque, cum e corpore excessissent, reditum in cœlum patere, optimoque et justissimo cuique expeditissimum. Quod item Scipioni videbatur, qui quidem, quasi præ sagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum et Philus et Manilius adessent, et alii plures, tuque etiam, Scævola, mecum venisses, tri-duum disseruit de republica: cujus disputationis fuit extremum fere de immortalitate animorum; quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, ut optimi cujusque animus in morte facillime evolet, tanquam e custodia vinculisque corporis; cui censemus cursum ad Deos faciliorem fuisse, quam Scipioni? Quocirca mœrere hoc ejus eventu, vereor, ne invidi magis, quam amici sit. Sin autem illa veriora, ut idem interitus sit animorum, et corporum, nec ullus sensus maneat; ut nihil boni est in morte, sic certe nihil mali. Sensu enim amisso, fit idem, quasi natus non esset omnino: quem tamen esse natum et nos gaudemus, et hæc civitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (ut supra dixi) actum optime est; mecum incommodius; quem fuerat æquius, ut prius introieram, sic prius exire de vita. Sed tamen recollectione nostræ amicitiae sic fruor, ut beate vixisse videar, quia cum Scipione vixerim: quocum mihi conjuncta cura de re publica, et de privata fuit; quocum et domus, et militia communis: et id, in quo est omnis vis amicitiae, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensus. Itaque non tam ista me sapientiæ, quam modo Fannius commemoravit, fama delectat, falsa præsertim, quam quod amicitiae nostræ memoriam spero sempiternam fore. Idque mihi eo magis est cordi, quod ex omnibus seculis vix tria, aut quatuor nominantur paria amicorum: quo in genere sperare videor, Scipionis et Lælii amicitiam, no-

tam posteritati fore. FANNIUS. Istud quidem, Læli, ita necesse est: sed quoniam amicitiae mentionem fecisti, et sumus otiosi, pergratum mihi feceris, (spero item Scævolaë) si, quemadmodum soles, de cæteris rebus, cum ex te quærentur; sic de amicitia disputaris, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. SCÆVOLA. Mihi vero pergratum erit: atque id ipsum cum tecum agere conarer, Fannius antevertit. Quamobrem utrique nostrum gratum admodum feceris.

V. LÆLIUS. Ego vero non gravarer, si mihi ipse considerem. Nam et præclara res est, et sumus, ut dixit Fannius, otiosi. Sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? Doctorum est ista consuetudo, eaque Græcorum, ut iis ponatur, de quo disputent, quamvis subito. Magnum opus est, egetque exercitatione non parva. Quamobrem quæ disputari de amicitia possunt, ab eis censeo petatis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantum possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel secundas vel adversas. Sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. Neque id ad vivum resco, ut illi, qui hæc subtilius disserunt: fortasse vere, sed ad communem utilitatem parum. Negant enim, quenquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sane. Sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. Nos autem ea, quæ sunt in usu, vitæque communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur spectare debemus. Nunquam ego dicam, C. Fabricium, M'. Curium, T. Coruncanium, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen et invidiosum, et obscurum: concedantque, ut hi boni viri fuerint. Ne id quidem facient. Negabant, id, nisi sapienti, posse con-

cedi. Agamus igitur pingui Minervâ, ut aiunt. Qui ita se gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æqualitas, liberalitas; nec sit in illis ulla cupiditas, libido, audacia; sintque magna constantiâ, ut ii fuerunt, modo quos nominavi; hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; quia sequantur (quantum homines possunt) naturam, optimam bene vivendi ducem. Sic enim mihi perspicere videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam: major autem, ut quisque proxime accederet. Itaque cives potiores, quam peregrini; et propinqui, quam alieni. Cum his enim amicitiam natura ipsa peperit: sed ea non satis habet firmitatis. Namque hoc præstat amicitia propinquitati, quod ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia non potest. Sublata enim benevolentia, amicitiae nomen tollitur; propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiae sit, ex hoc intelligi maxime potest, quod ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ita contracta res est, et adducta in angustum, ut omnis caritas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur.

VI. Est autem amicitia nihil aliud nisi omnium divinarum humanarumque rerum, cum benevolentia et caritate, summa consensio. Qua quidem, haud scio, an, excepta sapientiâ, quidquam melius homini sit a Diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. Bel-luarum hoc equidem extremum est: illa autem superiora caduca et incerta, posita non tam in nostris consiliis, quam in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiam et gignit et continet: nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest. Jam virtutem ex consuetudine vitæ sermonisque nostri interpretemur; nec eam, ut quidam

docti, verborum magnificentiâ metiamur : virosque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, Gallos, Scipiones, Philos. His communis vita contenta est. Eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros, amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principio, cui potest esse *vita vitalis*, ut ait Ennius, qui non in amici mutua benevolentia conquiescat? Quid dulcius, quam habere quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æque, ac tu ipse, gauderet? Adversas vero ferre difficile esset sine eo, qui illas gravius etiam, quam tu, ferret. Denique cæteræ res, qua expetuntur, opportunæ sunt singulæ rebus fere singulis: divitiæ, ut utare; opes, ut colare; honores, ut laudare; voluptates, ut gaudeas; valetudo, ut dolore careas, et muneribus fungare corporis. Amicitia res plurimas continet: quoquo te verteris, præsto est: nullo loco excluditur: nunquam intempestiva, nunquam molesta est. Itaque non aquâ, non igni, ut aiunt, pluribus locis utimur, quam amicitia. Neque ego nunc de vulgari aut de mediocri, (quæ tamen ipsa et delectat, et prodest) sed de vera et perfecta loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. Nam et secundas res, splendidiore facit amicitia, et adversas, partiens communicansque, leviores.

VII. Cumque plurimas et maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quod bona spe præluceat in posterum: nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verum etiam amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca et absentes adsunt, et egentes abundant, et imbecilles valent, et quod difficilius dictu est, mortui vivunt: tantus eos honor, memoria, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo il-

lorum beata mors videtur ; horum vita laudabilis. Quod si exemeris ex natura rerum benevolentiae vinctionem, nec domus ulla, nec urbs stare poterit ; ne agri quidem cultus permanebit. Id si minus intelligitur, quanta vis amicitiae concordiaeque sit, ex dissensionibus atque discordiis percipi potest. Quae enim domus tam stabilis, quae tam firma civitas est, quae non odiis atque dissidiis funditus possit everti ? Ex quo, quantum boni sit in amicitia, judicari potest. Agrigentinum quidem, doctum quendam virum, carminibus Graecis vaticinatum ferunt : quae in rerum natura totoque mundo constarent, quaeque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc quidem omnes mortales et intelligunt, et re probant. Itaque, si quando, aliquod officium extitit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus ? Qui clamores tota cavea nuper in hospitis et amici mei, M. Pacuvii, nova fabula, cum, ignorante rege, uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur ; Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseveraret ! Stantes plaudebant in re ficta : quid arbitramur in vera fuisse facturos ? Facile indicabat ipsa natura vim suam ; cum homines, quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero judicarent. Hactenus mihi videor, de amicitia quid sentirem, potuisse dicere. Si qua praeterea sunt, (credo autem esse multa) ab iis, si videbitur, qui ista disputant, quaeritote. FANNIUS. Nos autem a te potius : quanquam etiam ab istis saepe quaesivi et audiivi, non invitus equidem ; sed aliud quoddam expetimus filium orationis tuae. SCÆVOLA. Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum est de republica disputatum, affuisses. Qualis tum patronus justitiae fuit contra accuratam orationem Phili ! FANNIUS. Facile id quidem fuit, justitiam

justissimo viro defendere. SCÆVOLA. Quid amicitiam? nonne facile ei, qui ob eam summa fide, constantiâ, justitiâque servatam, maximam gloriam ceperit?

VIII. LÆLIUS. Vim hoc quidem est afferre. Quid enim refert, qua me rogatione cogatis? cogitis certe. Studiis enim generorum, præsertim in re bona; cum difficile est, tum ne æquum quidem, obsistere. Sæpissime igitur mihi, de amicitia cogitanti, maxime illud considerandum videri solet: num, propter imbecillitatem atque inopiam desiderata sit amicitia; ut, dandis recipiendisque meritis, quod quisque minus per se ipse posset, id acciperet ab alio, vicissimque redderet: an esset hoc quidem proprium amicitiae; sed antiquior, et pulchrior, et magis a natura ipsa profecta, alia causa: amor enim (ex quo amicitia nominata) princeps est ad benevolentiam conjungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæpe, qui, simulatione amicitiae, coluntur et observantur causâ temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; et, quidquid in ea est, id est verum et voluntarium. Quapropter a natura mihi videtur potius, quam ab indigentia, orta amicitia, et applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quam cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest; quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, et ab eis ita amantur, ut facile earum sensus appareat: quod in homine multo est evedentius. Primum, ex ea caritate, quæ est inter natos et parentes, quæ dirimi, nisi detestabili scelere, non potest. Deinde, cum similis sensus extitit amoris, si aliquem nacti sumus, cujus cum moribus et natura congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis et virtutis perspicere videamur. Nihil est enim amabilius virtute: nihil, quod magis alliciat homines ad diligendum:

quippe cum propter virtutem et probitatem, eos etiam, quos nunquam vidimus, quodam modo diligamus. Quis est, qui C. Fabriciū, M'. Curii, non cum caritate aliqua et benevolentia memoriam usurpet, quos nunquam viderit? Quis autem est, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Melium, non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho et Hannibale: ab altero, propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus; alterum, propter crudelitatem, semper hæc civitas oderit.

IX. Quod si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel, quod majus est, in hoste etiam, diligamus, quid mirum, si animi hominum moveantur, cum eorum, quibuscum usu conjuncti esse possunt, virtutem et bonitatem perspicere videantur? Quanquam confirmatur amor et beneficio accepto, et studio perspecto, et consuetudine adjuncta: quibus rebus ad illum primum motum animi et amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit benevolentiae magnitudo: quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, ut sit, per quem quisque assequatur, quod desideret; humilem sane relinquunt, et minime generosum, ut ita dicam, ortum amicitiae, quam ex inopia atque indigentia natam volunt. Quod si ita esset; ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus: quod longe secus est. Ut enim quisque sibi plurimum confidit, et ut quisque maxime virtute et sapientiâ sic munitus est, ut nullo egeat, suaque omnia in se ipso posita judicet, ita in amicitiiis expetendis colendisque maxime excellit. Quid enim Africanus indigens mei? Minime hercle. Ac ne ego quidem illius. Sed ego admiratione quadam virtutis ejus: ille vicissim opinione fortasse nonnullâ, quam de meis moribus habebat, me dilexit. Auxit benevolentiam consuetudo. Sed quan-

quam utilitates multæ et magnæ consecutæ sunt, non sunt tamen ab earum spe causæ diligendi profectæ. Ut enim benefici liberalesque sumus, non ut exigamus gratiam, (neque enim beneficium sceneramur) sed naturâ propensi ad liberalitatem sumus: sic amicitiam; non spe mercedis adducti, sed quod omnis ejus fructus in ipso amore inest, expetendum putamus. Ab his, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longe dissentimus; nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, tamque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus, naturâ gigni sensum diligendi, et benevolentiae caritatem, facta significatione probitatis: quam qui appetiverunt, applicant sese et propius admovent, ut et usu ejus, quem diligere cœperunt, fruantur, et moribus: sintque pares in amore, et æquales, propensioresque ad bene merendum, quam ad reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio. Sic ut utilitates ex amicitia maximæ capientur; et erit ejus ortus a natura, quam ab imbecillitate, et gravior et verior. Nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiae sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiae videtis, nisi quid ad hæc forte vultis. FANNIUS. Tu vero perge, Læli. Pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. SCÆVOLA. Recte tu quidem. Quamobrem audiamus.

X. LÆLIUS. Audite ergo, optimi viri, ea quæ sæpissime inter me et Scipionem de amicitia disserebantur. Quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quam amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere. Nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere sæpe

vel ut de republica non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, alias adversis rebus, alias ætate ingravescente. Atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis, quod summi puero-
rum amores sæpe unà cum prætexta ponerentur. Sin au-
tem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione vel uxoriæ conditionis, vel commodi alicu-
jus, quod idem adipisci uterque non posset. Quod si qui longius in amicitia provecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem incidissent; pestem enim majorem esse nullam in amicitiiis, quam in plerisque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibusque honoris certamen et gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos extitisse. Magna enim dissidia, et plerumque justa nasci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non esset, postularetur; ut aut libidinis ministri, aut adjutores essent ad injuriam. Quod qui recusarent, quamvis honeste id facerent, jus tamen amicitiae deserere arguerentur ab iis, quibus obsequi nollent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent postulare, postulâione ipsa profiteri, omnia se amici causâ esse facturos. Eorum querelâ inveteratas non modo familiaritates extinguere solere, sed etiam odia gigni sempiterna. Hæc ita multa, quasi fata, impendere amicitiiis, ut omnia subterfugere non modo sapientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi videri.

XI. Quamobrem id primum videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? num Viscellinum amici, regnum appetentem, num Sp. Melium debuerunt juvare? Tib. quidem Gracchum, rempublicam vexantem, a Q. Tuberone, æqualibusque amicis derelictum videbamus. At C. Blossius, Cumanus, hospes familiæ vestræ, Scævola, cum ad

me, qui aderam Lænati et Rupilio consulibus in consilio, deprecatum venisset, hanc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quod tanti Tib. Gracchum fecisset, ut, quidquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego : Etiamne, si te in Capitolium faces ferre vellet ? *Nunquam*, inquit, *voluisset id quidem*. Sed, si *voluisset ? Paruissem*. Videtis, quam nefaria vox. Et hercle ita fecit, vel plus etiam, quam dixit. Non enim paruit ille Tib. Gracchi temeritati, sed præfuit : nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit. Itaque, hac amentia, quaestione nova perterritus, in Asiam profugit ; ad hostes se contulit, pœnas reipublicæ graves justasque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causâ peccaveris. Nam, cum conciliatrix amicitiae virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si a virtute defeceris. Quod si rectum statuerimus, vel concedere amicis, quidquid velint, vel impetrare ab iis, quidquid velimus, perfecta quidem sapientiâ sumus, si nihil habeat res vitii : sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, et eorum quidem maxime, qui ad sapientiam proxime accedunt. Videmus Papum Æmilium C. Luscino familiarem fuisse, (sic a patribus accepimus) his unâ consules, et collegas in censura : tum et cum iis, et inter se conjunctissimos fuisse, M'. Curium, et T. Coruncanium, memoriae proditum est. Igitur ne suspicari quidem possumus, quenquam horum ab amico quidpiam contendisse, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra rempublicam esset. Nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere, Si contendisset, scio impetraturum non fuisse ? cum illi sanctissimi viri fuerint : æque autem nefas sit, tale aliquid et facere rogatum, et rogare. At vero Tib.

Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, et minimus tum quidem Caius frater, nunc idem acerrimus.

XII. Hæc igitur lex in amicitia sancitur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excusatio est, et minime accipienda, cum in cæteris peccatis, tum si quis contra rempublicam se amici causâ fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni et Scævola, locati sumus, ut nos longe prospicere oporteat futuros casus reipublicæ. Deflexit enim jam aliquantulum de spatio curriculoque consuetudo majorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Num quid simile populus Romanus audierat, aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici et propinqui, quid in P. Scipionem effecerint, sine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem quoquo modo potuimus, propter recentem pœnam Tib. Gracchi, sustinuisse. De C. Gracchi autem tribunatu, quid expectem, non libet augurari: serpit enim deinde res, quæ proclivius ad perniciem, cum semel cœpit, labitur. Videtis in tabella jam ante quanta sit facta labe, primo Gabinia lege, biennio autem post, Cassia. Videre jam videor populum a senatu disjunctum, multitudinisque arbitrio res maximas agi. Plures enim discent, quemadmodum hæc fiant, quam quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? quia sine sociis nemo quidquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut, si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment, ita se alligatos, ut ab amicis, in magnam aliquam rem peccantibus, non discedant. Improbis autem pœna statuenda est: nec vero minor iis, qui secuti erunt alterum, quam iis, qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui, cum imperator bello Persico, servitute Græciam liberasset, pro-

pterque invidiam in exilium missus esset, ingratae patriae injuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem, quod xx annis ante apud nos fecerat Coriolanus. His adjutor contra patriam inventus est nemo. Itaque mortem sibi uterque conscivit. Quare talis improborum consensio non modo excusatione amicitiae tegenda non est, sed potius omni supplicio vindicanda: ut ne quis sibi concessum putet, amicum, vel bellum patriae inferentem, sequi. Quod quidem, ut res coepit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curae est, qualis respublica post mortem meam futura sit, quam qualis hodie sit.

XIII. Haec igitur prima lex amicitiae sancitur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causam honesta faciamus. Ne expectemus quidem, dum rogemur: studium semper adsit, cunctatio absit. Consilium vero dare gaudeamus libere. Plurimum in amicitia amicorum bene suadentium valeat auctoritas: eaque et adhibeatur ad monendum, non modo aperte, sed etiam acriter, si res postulabit: et adhibitae pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes habitos in Graecia, placuisse opinor mirabilia quaedam; sed nihil est, quod illi non persequantur suis argutiis: partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit unum sollicitum esse pro pluribus: satis superque esse sibi suarum cuique rerum; alienis nimis implicari molestum esse: commodissimum esse, quam laxissimas habenas habere amicitiae, quas vel adducas, cum velis, vel remittas. Caput enim esse ad beate vivendum, securitatem; qua frui non possit animus, si tanquam parituriat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt multo etiam inhumanius, (quem locum breviter perstrinxi paulo ante) praesidii adjumentique causam, non benevolentiae, neque caritatis, amicitias esse expetendas. Itaque ut quis-

que minimum firmitatis habeat, minimumque virium, ita amicitias appetere maxime. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quam viri; et inopes, quam opulenti; et calamitosi, quam ii, qui putentur beati. O præclaram sapientiam! Solem enim e mundo tollere videntur, qui amicitiam e vita tollunt: quæ a Diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius. Quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed reapse multis locis repudianda. Neque enim est consentaneum, ullam honestam rem actionemve, ne sollicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. Quod si curam fugimus, virtus fugienda est: quæ necesse est, cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur atque oderit: ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus injustis justos maxime dolere, imbecilibus fortes, flagitiosis modestos. Ergo hoc proprium est animi bene constituti, et lætari bonis rebus, et dolere contrariis. Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor, (qui profecto cadit, nisi ex ejus animo extirpatam humanitatem arbitremur) quæ causa est, cur amicitiam funditus tollamus e vita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest, motu animi sublato, non dico inter hominem et pecudem, sed inter hominem et saxum, aut truncum, aut quidvis generis ejusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui virtutem durum, et quasi ferream esse quandam volunt: quæ quidem est cum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atque tractabilis: ut et bonis amici quasi diffundantur, et incommodis contrahantur. Quamobrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantum valet, ut tollat e vita amicitiam: non plus, quam ut virtutes, quia nonnullas curas et molestias afferunt, repudiantur.

XIV. Cum autem contrahat amicitiam (ut supra dixi) si qua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet et adjungat; id cum contingit, amor exoritur necesse est. Quid enim tam absurdum, quam delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloriâ, ut ædificio, ut vestitu cultuque corporis: animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel (ut ita dicam) redamare possit, non admodum delectari? nihil est enim remuneratione benevolentiae, nihil vicissitudine studiorum officiorumque jucundius. Quod si etiam illud addimus, quod recte addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tam alliciat, et tam attrahat, quam ad amicitiam similitudo; concedetur profecto verum esse, ut bonos boni diligant, adiscantque sibi quasi propinquitate conjunctos atque naturâ: nihil est enim appetentius similium sui, nihil rapacius, quam natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni et Scævola, constat, (ut opinor) bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse: qui est amicitiae fons a natura constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet. Non est enim inhumana virtus, neque immunis, neque superba; quæ etiam populos universos tueri, eisque optime consulere soleat: quod non faceret profecto, si a caritate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causâ fingunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiae tollere. Non enim tam utilitas parta per amicum, quam amici amor ipse delectat: tumque illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum studio est profectum: tantumque abest, ut amicitiae propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus et copiis, maximeque virtute præditi, in qua plurimum est præsidii, minime alterius indigeant, liberalissimi sint, et beneficentissimi. Atque haud scio, an ne opus sit quidem, nihil unquam omnino deesse amicis. Ubi enim studia

nostra viguissent, si nunquam consilio, nunquam operâ nostra, nec domi nec militiæ, Scipio eguisset? Non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consecuta est.

XV. Non ergo erunt homines deliciis diffuentes audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est, pro Deûm fidem, atque hominum! qui velit, ut neque diligat quenquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim est tyrannorum vita; in qua nimirum nulla fides, nulla caritas, nulla stabilis benevolentia potest esse fiducia: omnia semper suspecta atque sollicita; nullus locus amicitia. Quis enim aut eum diligat, quem metuit; aut eum, a quo se metui putat? Coluntur tamen simulatione duntaxat ad tempus. Quod si forte (ut fit plerumque) ceciderint, tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinius dixisse ferunt tum exulantem se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quos infidos, cum jam neutris gratiam referre posset. Quanquam miror, illa superbiâ et importunitate si quenquam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores, veros amicos parare non potuere: sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles. Non enim solum ipsa Fortuna cæca est, sed eos etiam plerumque efficit cæcos, quos complexa est. Itaque efferuntur illi fere fastidio et contumaciâ; neque quidquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. Atque hoc quidem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus; imperio, potestate, prosperis rebus immutari, spernique ab iis veteres amicitias, indulgeri novis. Quid autem stultius, quam (cum plurimum copiis, facultatibus, opibus possint) cætera parare, quæ parantur pecuniâ, equos, famulos, vestem egregiam, vasa pretiosa; amicos non parare, optimam et pulcherrimam vitam, ut ita di-

cam, supellectilem? Etenim cætera cum parant, cui parent, nesciunt, nec cujus causâ laborent. Ejus enim est istorum quidque, qui vincit viribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis et certa possessio: ut, etiam si illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen vita inculta et deserta ab amicis non possit esse jucunda. Sed hæc hactenus.

XVI. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, et quasi termini diligendi: de quibus tres video sententias ferri; quarum nullam probo. Unam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos. Alteram, ut nostra in amicos benevolentia, illorum erga nos benevolentia pariter æqualiterque respondeat. Tertiam, ut, quanti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior. Nec enim illa prima vera est, ut, quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. Quam multa enim, quæ nostra causâ nunquam faceremus, facimus causâ amicorum? precari ab indigno, supplicare: tum acerbius in aliquem invehi, insectarique vehementius: quæ in nostris rebus non satis honeste, in amicorum fiunt honestissime. Multæque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahique patiuntur, ut iis amici potius, quam ipsi, fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus. Hoc quidem est nimis exigue et exiliter ad calculos vocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorum et datorum. Divitior mihi, et affluentior videtur esse vera amicitia: nec observare restricte, ne plus reddat, quam acceperit. Neque enim verendum est, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitiam congeratur. Tertius vero ille finis deterrimus, ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fra-

ctior. Non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est; sed potius eniti et efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducatque in spem cogitationemque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiae constituendus est, si prius, quid maxime reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitiae potuisse reperiri, quam ejus, qui dixisset, ita amare oportere, ut si aliquando esset osurus. Nec vero se adduci posse, ut hoc quemadmodum putaretur, a Biante esse dictum crederet, qui sapiens habitus esset unus e septem; sed impuri cujusdam, aut ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis, esse sententiam. Quonam enim modo quisquam amicus esse poterit, cui se putabit inimicum esse posse? Quinetiam necesse erit cupere et optare, ut quam sæpissime peccet amicus, quo plures det sibi tanquam ausas ad reprehendendum: rursum autem recte factis commodisque amicorum necesse erit angi, dolere, invidere. Quare hoc quidem præceptum, cujuscunque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiiis comparandis, ut nequando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus. Quinetiam, si minus felices in deligendo fuisset, ferendum id Scipio potius, quam inimicitiarum tempus cogitandum, putabat.

XVII. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, voluntatum, sine ulla exceptione, communitas; ut, etiam si qua fortunâ acciderit, ut minus justæ amicorum voluntates adjuvandæ sint, in quibus eorum aut caput agatur, aut fama, declinandum sit de via, modo ne summa turpitudine sequatur. Est enim quatenus amicitiae dari venia possit. Nec vero negligenda est fama: nec mediocri telum ad res gerendas existimare oportet bene-

volentiam civium; quam blanditiis et assentando colligere turpe est. Virtus, quam sequitur caritas, minime repudianda est. Sed sæpe (redeo enim ad Scipionem, cujus omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quod omnibus in rebus homines diligentiores essent; ut, capras et oves, quot quisque haberet, dicere posset; amicos quot haberet, non posset dicere: et in illis quidem parandis adhibere curam, in amicis eligendis negligentes esse; nec habere quasi signa quædam, et notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, et stabiles, et constantes eligendi; cujus generis est magna penuria: et judicare difficile est sane, nisi expertum. Experiendum autem est in ipsa amicitia. Ita præcurrit amicitia judicium, tollitque experiendi potestatem. Est igitur prudentis, sustinere, ut currum, sic impetum benevolentis: quo utamur quasi equis tentatis, sic amicitis, aliqua parte periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpe in parva pecunia perspiciuntur, quam sint leves; quidam, quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magna. Sin vero erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitis, sordidum existiment; ubi eos inveniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitis non anteponent? ut, cum ex altera parte proposita hæc sint, ex altera jus amicitis, non multo illa malint? Imbecilla enim natura est ad contemnendam potentiam: quam etiam si neglecta amicitia consecuti sunt, obscuratum iri arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitis difficillime reperiuntur in iis, qui in honoribus reque publica versantur. Ubi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? hæc ut omittam, quam graves, quam difficiles plerisque videntur calamitatum societates? ad quas non est facile inventu, qui descendat. Quanquam Ennius recte:

Amicus certus in re incerta cernitur :

tamen hæc duo levitatis et infirmitatis plerosque convin-
cunt; si aut in bonis rebus contemnunt, aut in malis de-
serunt.

XVIII. Qui igitur utraque in re gravem, constantem,
stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maxime raro
hominum genere judicare debemus, et pæne divino. Fir-
mamentum autem stabilitatis constantisæque ejus, quam in
amicitia quærimus, fides est. Nihil enim stabile est, quod
infidum est. Simplicem præterea, et communem, et con-
sistentem, qui rebus iisdem moveatur, eligi par est: quæ
omnia pertinent ad fidelitatem. Neque enim fidum po-
test esse multiplex ingenium, et tortuosum. Neque vero,
qui non iisdem rebus movetur, et naturâ consentit, aut fi-
dus, aut stabilis potest esse. Addendum eodem est, ut ne
criminibus, aut inferendis delectetur, aut credat oblati:
quæ omnia pertinent ad eam, quam jumdudum tracto,
constantiam. Ita fit verum illud, quod initio dixi, amici-
tiam, nisi inter bonos, esse non posse. Est enim boni viri
(quem eundem sapientem licet dicere) hæc duo tenere in
amicitia: primum, ne quid fictum sit, neve simulatum;
(aperte enim vel odisse, magis ingenui est, quam fronte oc-
cultare sententiam) deinde, non solum ab aliquo allatas
criminationes repellere, sed ne ipsum quidem esse suspici-
osum, semper aliquid existimantem ab amico esse viola-
tum. Accedat huc suavitas quædam, oportet, sermonum
atque morum, haudquaquam mediocri condimentum ami-
citiae. Tristitia autem, et in omni re severitas, habet illa
quidem gravitatem: sed amicitia remissior esse debet, et
liberior, et dulcior, et ad omnem comitatem facilitatemque
proclivior.

XIX. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdiffi-
cilis: num quando amici novi, digni amicitia, veteribus sint

anteponendi, ut equis vetulis teneros anteponere solemus. Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrima quæque (ut ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suavissima: verumque illud est, quod dicitur, Multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiz munus expletum sit. Novitates autem, si spem afferunt, ut, tanquam in herbis non fallacibus, fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conservanda est. Maxima est enim vis vetustatis et consuetudinis. Atqui in ipso equo, cujus modo mentionem feci, si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentius utatur, quam intractato et novo: nec modo in hoc, quod est animal, sed in iis etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo valet: cum locis etiam ipsis montuosis delectemur, et silvestribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam sunt, qualis erat Scipionis in nostro, ut ita dicam, grege. Nunquam se ille Philo, nunquam Rupilio, nunquam Mummio anteposuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Q. vero Maximum, fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat; suosque omnes per se posse esse ampliores volebat. Quod faciendum imitandumque est omnibus: ut, si quam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis, communicentque cum proximis: ut, si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortunâ, eorum augeant opes, eisque honori sint et dignitati: ut, in fabulis, qui aliquandiu propter ignorance[m] stirpis et generis in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, et aut Deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen caritatem in pastores, quos patres multos

annos esse duxerunt. Quod quidem est multo profecto magis in veris patribus certisque faciendum. Fructus enim ingenii et virtutis, omnisque præstantiæ, tum maximus capitur, cum in proximum quemque confertur.

XX. Ut igitur il, qui sunt in amicitia conjunctionisque necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent; sic inferiores non dolere, se a suis amicis aut ingenio, aut fortunâ, aut dignitate superari. Quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant: eoque magis, si habere se putant, quod officiose, et amice, aut cum labore aliquo suo, factum queant dicere. Odiosum sane genus hominum officia exprobrantium; quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit. Quamobrem, ntii, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia; sic quodam modo inferiores extollere. Sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se contemni putant; quod non fere contingit, nisi iis, qui etiam contemnendos se arbitrantur; qui hac opinione non modo verbis, sed etiam opere levandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum est, primum, quantum ipse efficere possis: deinde etiam, quantum ille, quem diligas atque adjuves, sustinere. Non enim tu possis, quantumvis licet excellas, omnes tuos ad honores amplissimos producere: ut Scipio P. Rutilium potuit consulem efficere, fratrem ejus Lucium non potuit. Quod si etiam possis quidvis deferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino amicitia, corroboratis jam, confirmatisque et ingenijs, et ætatibus, judicandæ sunt. Nec, si qui ineunte ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt. Isto enim modo nutrices et pædagogi, jure vetustatis, plurimum benevolentia postulabunt; qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo co-

lendi. Aliter amicitiae stabiles permanere non possunt. Disparēs enim mores, disparia studia sequuntur, quorum dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam ullam boni, improbi; improbi, bonis amici esse non possunt, nisi quod tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum studiorumque distantia. Recte etiam præcipi potest in amicitiiis, ne intemperata quædam benevolentia (quod persæpe fit) impediatur magnas utilitates amicorum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam Neoptolemus capere potuisset, si Lyeomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impredientem, audire voluisset. Et sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedit vult, quod desiderium non facile ferat, is et infirmus est, mollisque naturâ, et, ob eam ipsam causam, in amicitia parum justus. Atque in omni re considerandum est, et quid postules ab amico, et quid patiari a te impetrari.

XXI. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitiiis dimittendis nonnunquam necessaria; jam enim a sapientium familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum cum in ipsos amicos, tum in alienos; quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiae sunt remissione usûs eluendæ, et (ut Catonem dicere audivi) dissuendæ magis, quam discindendæ: nisi quædam admodum intolerabilis injuria exarserit, ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio disjunctioque facienda sit. Sin autem morum, aut studiorum commutatio quædam (ut fieri solet) facta erit, aut in reipublicæ partibus dissensio intercesserit, (loquor enim jam, ut paulo ante dixi, non de sapientium, sed de communibus amicitiiis) cavendum erit, ne non solum amicitiae depositæ, sed inimicitiae etiam susceptæ videantur. Nihil enim est turpius,

quam cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se removerat (ut scitis) Scipio : propter dissensionem autem, quæ erat in republica, alienatus est a collega nostro Metello. Utrumque egit graviter, auctoritate, et offensione animi non acerba. Quamobrem primum danda opera est, ne qua amicorum dissidia fiant. Sin tale aliquid evenierit, ut extinctæ potius amicitia, quam oppressæ, esse videantur. Cavendum vero est, ne etiam in graves inimicitias convertant se amicitia : ex quibus jurgia, maledicta, contumelia gignuntur. Quæ tamen si tolerabiles erunt, ferendæ sunt : et hic honos veteri amicitia tribuendus est, ut is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum atque incommodorum una cautio est, atque una provisio, ut ne nimis cito diligere incipiamus, neve indignos. Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. Rarum genus, (et quidem omnia præclara rara) nec quidquam difficilius, quam reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit ; et amicos, tanquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. Ita pulcherrima illa et maxime naturali carent amicitia, per se et propter se expetenda : nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis amicitia qualis et quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam a se ipso mercedem exigat caritatis suæ, sed quod per se sibi quisque carus est. Quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur. Est enim is quidem tanquam alter idem. Quod si hoc apparet in bestiis, volucribus, nantibus, agrestibus, cicuribus, feris, primum ut se ipsæ diligant ; (id enim pariter cum omni animante nascitur) deinde ut requirant, atque appetant, ad quas se appli-

cent, ejusdem generis animantes ; idque faciunt cum desiderio, et cum quadam similitudine amoris humani : quanto id magis in homine fit naturâ, qui et se ipse diligit, et alterum anquir, cujus animum ita cum suo commisceat, ut efficiat pæne unum ex duobus ?

XXII. Sed plerique perverse, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt ; quæque ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par est autem, primum, ipsum esse virum bonum, tum, alterum similem sui querere. In talibus ea, quem jamdudum tractamus, stabilitas amicitiae confirmari potest : cum homines, benevolentia conjuncti, primum cupiditatibus iis, quibus cæteri serviunt, imperabunt : deinde æquitate justitiæque gaudebunt, omniaque alter pro altero suscipiet : neque quidquam unquam nisi honestum et rectum alter ab altero postulabit : neque solum colent inter se ac diligunt, sed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiae tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in iis, perniciosus est error, qui existimant, libidinum peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum amicitia adjutrix a natura data est, non vitiorum comes : ut, quoniam solitaria non posset, virtus ad ea, quæ summa sunt, pervenire, conjuncta et consociata cum altera perveniret : quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus beatissimusque comitatus. Hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas : ut, cum hæc adsint, beata vita sit, et sine his esse non possit. Quod cum optimum maximumque sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est : sine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus. Eâ vero neglectâ, qui se amicos habere arbi-

trantur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quocirea (dicendum est enim sæpius) cum judicaveris, diligere oportet: non cum dilexeris, judicare. Sed cum multis in rebus negligentia peccatur: tum maxime in amicis et diligendis et colendis. Præposteris enim utimur consiliis, et acta agimus, quod vetamur veteri proverbio. Nam implicati ultro et citro, vel usu diuturno, vel etiam officiis, repente in medio cursu amicitias, exorta aliqua offensione, dirumpimus.

XXIII. Quo etiam magis vituperanda est rei maxime necessariæ tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de cujus utilitate omnes uno ore consentiunt; quanquam a multis ipsa virtus contemnitur, et venditatio quædam atque ostentatio esse dicitur. Multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultusque delectat; honores vero, quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multiita contemnunt, ut nihil inanius, nihil levius esse existiment! itemque cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes, ad unum, idem sentiunt: et ii, qui ad rempublicam se contulerunt; et ii, qui rerum cognitione doctrinæque delectantur; et ii, qui suum negotium gerunt otiosi: postremo, ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modo velint aliqua ex parte liberaliter vivere. Serpit enim, nescio quomodo, per omnium vitas amicitia; nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quinetiam si quis ea asperitate et immanitate naturæ, congressus ut hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem, nescio quem accepimus; tamen is pati non possit, ut non anquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitalis suæ. Atque hoc maxime judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos Deus ex hac hominum fre-

quentia tolleret, et in solitudine uspiam collocaret, atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam et copiam, hominis omnino adspiciendi potestatem eriperet. Quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum ergo illud est, quod a Tarentino Archyta, ut opinor, dici solitum, nostros senes commemorare audiui, ab aliis senibus auditum: "Si quis in cœlum ascendisset, naturamque mundi, et pulchritudinem siderum perapexisset, iusuavem illam admirationem ei fore; quæ jucundissima fuisset, si aliquem, cui narraret, habuisset." Sic natura solitarium nihil amat, semperque ad aliquod tanquam adminiculum annititur: quod in amicissimo quoque dulcissimum est.

XXIV. Sed cum tot signis eadem natura declaret, quid velit, anquirat, ac desideret; obsurdescimus tamen, nescio quomodo; nec ea quæ ab ea monemur, audimus. Est enim varius et multiplex usus amicitiae, multæque causæ suspicionum offensionumque dantur; quas tum evitare, cum elevare, tum ferre, sapientis est. Una illa sublevanda offensio est, ut et utilitas in amicitia, et fides retineatur. Nam et monendi amici sæpe sunt, et objurgandi: et hæc accipienda amice, cum benevole fiunt. Sed, nescio quomodo, verum est, quod in *Andria* familiaris meus dicit:

Obsequium amicos, veritas odium, parit.

Molesta veritas, si quidem ex ea nascitur odium; (quod est venenum amicitiae) sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens, præcipitem amicum ferri sinit. Maxima autem culpa in eo est, qui et veritatem aspernatur, et in fraudem obsequio impellitur. Omni igitur hac in re habenda ratio et diligentia est: primum, ut monitio acerbitate, deinde objurgatio contumelia careat: in obsequio autem (quoniam Terentiano verbo lubenter utimur)

comitas adsit: assentatio, vitiorum adjutrix, procul amoveatur; quæ non modo amico, sed ne libero quidem digna est. Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures veritati clausæ sunt, ut ab amico verum audire nequeat, hujus salus desperanda est. Scitum est enim illud Catonis: " Multo melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quam eos amicos, qui dulces videantur; illos verum sæpe dicere, hos nunquam." Atque illud absurdum est, quod illi, qui monentur eam molestiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, qua debent vacare. Peccasse enim se non anguntur, objurgari moleste ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, correctione gaudere.

XXV. Ut igitur et monere, et moneri, proprium est veræ amicitiae: et alterum libere facere, non asperci; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitia pestem esse majorem, quam adulationem, blanditiarn, assentationem. Quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum atque fallacium, ad voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cum autem omnium rerum simulatio est vitiosa, (tollit enim judicium veri, idque adulterat) tum amicitiae repugnat maxime: delet enim veritatem, sine qua nomen amicitiae valere non potest. Nam cum amicitiae vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus: qui id fieri poterit, si ne in uno quidem quoque upus animus erit, idemque semper, sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quam animus ejus, qui ad alterius non modo sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur?

Negat quis? nego. Ait? aio. Postremo imperavi ego met mihi,

Omnia assentari.—————

ut ait idem Terentius: sed ille sub Gnathonis persona: quod amici genus adhibere, omnino levitatis est. Multi autem Gnathonum similes, cum sint loco, fortunâ, famâ superiores: horum est assentatio molesta, cum ad vanitatem accessit auctoritas. Secerni autem blandus amicus a vero, et internosci, tam potest, adhibita diligentia, quam omnia fucata, et simulata a sinceris atque veris. Concio, quæ ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid intersit inter popularem, id est, assentatorem et levem civem, et inter constantem, severum, et gravem. Quibus blanditiis C. Papirius consul nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de tribunis plebis reficiendis? Dissuasimus nos. Sed nihil de me: de Scipione dicam libentius. Quanta illa, Dii immortales! fuit gravitas? quanta in oratione majestas? ut facile ducem populi Romani, non comitem diceres. Sed affuistis: et est in manibus oratio. Itaque lex popularis suffragiis populi repudiata est. Atque, ut ad me redeam, meministis, Q. Maximo, fratre Scipionis, et L. Mancino consulibus, quam popularis lex de sacerdotiis C. Licinii Crassi videbatur. Cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferbatur. Atque is primum instituit in forum versus agere cum populo. Tamen illius vendibilem orationem religio Deorum immortalium, nobis defendentibus, facile vincebat. Atque id actum est prætoris me, quinquennio ante quam consul sum factus. Itaque re magis, quam summa auctoritate causa illa defensa est.

XXVI. Quod si in scena, id est, in concione, in qua rebus fictis et adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, (si modo id patefactum et illustratum est) quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua nisi (ut dicitur) apertum pectus videas, tuumque ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne amare

quidem, aut amari possis, cum id, quam vere fiat, ignores. Quanquam ista assentatio, quamvis perniciosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque eâ delectatur: ita fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maximo, qui ipse sibi assentetur, et se maxime ipse delectet. Omnino est amans sui virtus. Optime enim se ipsa novit, quamque amabilis sit, intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Virtute enim ipsâ non tam multi præditi esse, quam videri, volunt. Hos delectat assentatio; his fictus ad ipsorum voluntatem sermo cum adhibetur, orationem illam vanam, testimonium esse laudum suarum putent. Nulla est igitur hæc amicitia, cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comædiis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent Milites Gloriosi.

Magnas vero agere gratias Thaïs mihi?

Satis erat respondere, *Magnas: Ingentes*, inquit. Semper auget assentator id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem, quamvis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allectant et invitant; tamen etiam graviore constantioresque admonendi sunt, ut animum advertant, ne callida assentatione capiantur. Aperte enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus ille et occultus ne se insinuet, studiose cavendum est. Nec enim facillime agnoscitur, quippe qui etiam adversando sæpe assentetur: et litigare se simulans, blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiatur: ut is, qui illusum sit, plus vidisse videatur. Quid autem turpius, quam illudi? Quod ne accidat, magis cavendum est, ut in *Epiclero*:

Hodie me, ante omnes comicos stultos senes,

Versaris, atque luseris lautissime.

Hæc enim etiam in fabulis stultissima persona est impro-

vidorum et credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id est, sapientium (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse), ad leves amicicias deflexit oratio. Quamobrem ad illa prima redeamus, eaque ipsa concludamus aliquando.

XXVII. Virtus, virtus, inquam, C. Fanni, et tu, Q. Muci, et conciliat amicicias, et conservat. In ea est enim convenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia: quæ cum se extulit, et ostendit lumen suum, et idem adspexit agnovitque in alio; ad id se admovet, vicissimque accipit illud, quod in altero est: ex quo eorum exardescit sive amor, sive amicitia. Utrumque enim dictum est ab amando. Amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quaesita: quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus secutus sis. Hac nos adolescentes benevolentia senes illos L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, Tib. Gracchum, Scipionis nostri socerum, dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me et Scipionem, L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummiū. Vicissim autem senes in adolescentiam caritate acquiescimus; ut ego in vestra, ut in Q. Tiberonis. Equidem etiam admodum adolescentis, P. Rutilii, A. Virginii, familiaritate delector. Quoniamque ita ratio comparata est vitæ, naturæque nostræ, ut alia ætas oriatur; maxime quidem optandum est, ut cum æqualibus possis, quibuscum tanquam e carceribus emissus sis, cum iisdem ad calcem, ut dicitur, pervenire. Sed quoniam res humanæ fragiles caducæque sunt, semper aliqui anquirendi sunt, quos diligamus, et a quibus diligamur. Caritate enim benevolentiaque sublata, omnis est e vita sublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quanquam est subito ereptus, vivit tamen, semperque vivet: virtutem enim amavi illius viri, quæ extincta non est. Nec

mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui, sed etiam posteris erit clara et insignis. Nemo unquam animo, aut spe majora suscipiet, qui sibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare. In hac mihi de republica consensus, in hac rerum privatarum consilium; in eadem requies plena oblectationis fuit. Nunquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem senserim: nihil audiui ex eo ipse, quod nollem. Una domus erat, idem victus, isque communis: neque solum militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesque communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi, in quibus remoti ab oculis populi, omne otiosum tempus contrivimus? Quarum rerum recordatio et memoria, si una cum illo occidisset, desiderium conjunctissimi atque amantissimi viri ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, alunturque potius et agentur cogitatione et memoria. Et si illis plane orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim jam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem brevia, tolerabilia esse debent, etiam si magna sint.

Hæc habui, de amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem locetis, sine qua amicitia esse non potest, ut, ea excepta, nihil amicitia præstabilius putetis.

M. TULLII CICERONIS

SOMNIUM SCIPIONIS.

SCIPIO LOQUITUR.

Cum in Africam venissem, M'. Manilio consuli ad quartam legionem tribunus (ut scitis) militum; nihil mihi potius fuit, quam ut Masinissam convenirem, regem familiæ nostræ justis de causis amicissimum. Ad quem ut veni, complexus me senex collacrymavit, aliquantoque post suspexit in cælum; et, Grates, inquit, tibi ago, summe Sol, vobisque, reliqui cælites, quod, ante quam ex hac vita migro, conspicio in meo regno, et his tectis, P. Cornelium Scipionem, cujus ego nomine ipso recreor; ita nunquam ex animo meo discedit illius optimi atque invictissimi viri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra republica percontatus est; multisque verbis ultro citroque habitis, ille nobis consumptus est dies. Post autem, regio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus; cum senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniaque ejus non facta solum, sed etiam dicta, meminisset. Deinde, ut cubitum discessimus, me (et de via, et qui ad multam noctem vigilassem) arctior, quam solebat, somnus complexus est. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti; fit enim fere, ut cogitationes sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale, quale de

Homero scribit Ennius, de quo videlicet sæpissime vigilans solebat cogitare, et loqui) Africanus se ostendit ea formâ, quæ mihi ex imagine ejus, quam ex ipso, erat notior. Quem ut agnovi, equidem cohorrui. Sed ille, Ades, inquit, animo, et omitte timorem, Scipio; et, quæ dicam, trade memoriæ.

II. Videsne illam urbem, quæ parere populo Romano coacta per me, renovat pristina bella, nec potest quiescere? (ostendebat autem Carthaginem de excelso, et pleno stellarum, illustri et claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis pæne miles, hanc hoc biennio consul evertes; eritque cognomen id tibi per te partum, quod habes adhuc a nobis hereditarium. Cum autem Carthaginem deleveris, triumphum egeris, censorque fueris, et obieri legatus Ægyptum, Syriam, Asiam, Græciam; deligere iterum consul absens, bellumque maximum conficies; Numantiam excindes. Sed, cum eris curru Capitolium invectus, offendes rempublicam perturbatam consiliis nepotis mei. Hic tu, Africane, ostendas, oportebit, patriæ lumen animi, ingenii, consiliique tui. Sed ejus temporis ancipitem video quasi fatorum viam. Nam cum ætas tua septenos octies solis anfractus reditusque converterit, duoque hi numeri, quorum uterque plenus, alter altera de causa, habetur, circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint; in te unum, atque in tuum nomen, se tota convertet civitas; te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur: tu eris unus, in quo nitatur civitatis salus; ac, ne multa, dictator rempublicam constituas, oportet, si impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamasset Lælius, ingemuissentque cæteri vehementius; leniter arridens Scipio, Quæso, inquit, ne me o somno excitetis, et parum rebus: audite cætera.

III. Sed, quo sis, Africane, alacrior ad tutandum rempublicam, sic habeto: Omnibus, qui patriam conservarint, adjuverint, auxerint, certum esse in cœlo ac definitum locum, ubi beati ævo sempiterno fruantur. Nihil est enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quam concilia cœtusque hominum, jure sociati, quæ civitates appellantur: harum rectores et conservatores, hinc profecti, huc revertuntur. Ille ego, etsi eram perterritus, non tam metu mortis, quam insidiarum a meis, quæsi vi tamen, viveretne ipse, et Paulus pater, et alii, quos nos extinctos arbitraremur. Immo vero, inquit, ii vivunt, qui ex corporum vinculis, tanquam e carcere, evolaverunt: vestra vero, quæ dicitur vita, mors est. Quin tu aspicias ad te venientem Paulum patrem. Quem ut vidi, equidem vim lacrymarum profudi. Ille autem, me complexus, atque osculans, flere prohibebat. Atque ego, ut primum fletu represso, loqui posse cœpi: Quæso, inquam, pater sanctissime atque optime, quoniam hæc est vita, (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris? quin huc ad vos venire propero? Non est ita, inquit ille. Nisi enim Deus is, cujus hoc templum est omne quod conspicias, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non potest. Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur; bisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sidera et stellas vocatis; quæ, globosæ et rotundæ, divinis animatæ mentibus, circulos suos orbesque conficiunt celeritate mirabili. Quare et tibi, Publi, et piis omnibus, retinendus est animus in custodia corporis; nec, injussu ejus, a quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est, ne munus humanum, assignatum a Deo, defugisse videamini. Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego, qui te genui, justitiam colo

et pietatem: quæ, cum sit magna in parentibus et propinquis, tum in patria maxima est. Ea vita via est in cœlum, et in hunc cœtum eorum, qui jam vixerunt, et corpore laxati, illum incolunt locum, quem vides. Erat autem is splendidissimo candore inter flammæ circus elucens, quem vos, ut a Graiis accepistis, orbem lacteum nuncupatis; ex quo omnia mihi contemplant, præclara, cætera et mirabilia videbantur. Erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco vidimus: et eæ magnitudines omnium, quas esse nunquam suspicati sumus: ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima terris, luce lucebat alienâ. Stellarum autem globi terræ magnitudinem facile vincebant. Jam ipsa terra ita mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum ejus attingimus, pœniteret.

IV. Quam cum magis intuerer, Quæso, inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? nonne adspicis, quæ in templa veneris? Novem tibi orbibus, vel potius globis, connexa sunt omnia; quorum unus est cœlestis, extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse Deus, arcens, et continens cæteros; in quo infixi sunt illi, qui volvuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subjecti sunt septem, qui versantur retro contrario motu, atque cœlum: ex quibus unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant. Deinde est hominum generi prosperus et salutaris ille fulgor, qui dicitur Jovis. Tum rutilus, horribilisque terris, quem Martium dicitis. Deinde subter mediam fere regionem Sol obtinet, dux, et princeps, et moderator luminum reliquorum, mens mundi, et temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta sua luce illustret, et compleat. Hunc ut comites consequuntur, alter Veneris, alter Mercurii cursus: in infimoque orbe Luna, radiis solis accensa couvertitur. Infra autem jam nihil est, nisi mortale et ca-

ducum, præterea nimos generi hominum, munere Deorum, datos. Supra lunam sunt æterna omnia: nam ea, quæ est media et nona, tellus, neque movetur, et infima est; et in eam feruntur omnia suo nutu pondera.

V. Quæ cum intuerer stupens, ut me recepi, Quid? hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus et tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui, intervallis conjunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulsu et motu ipsorum orbium conficitur; qui, acuta cum gravibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt; et natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acute sonent. Quam ob causam, summus ille cœli stelliferi cursus, cujus conversio est concitator, acuto et excitato movetur sono; gravissimo autem hic lunaris atque infimus. Nam terra, nona, immobilis manens, inâ sede semper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum Mercurii et Veneris, septem efficiunt distinctos intervallis sonos; qui numerus rerum omnium fere nodus est. Quod docti homines nervis imitati, atque cantibus, aperuere sibi reditum in hunc locum: sicut alii, qui præstantibus ingeniis, in vita humana, divina studia coluerunt. Hoc sonitu oppletæ aures hominum obsurduerunt: nec est ullus hebetior sensus in vobis: sicut ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altissimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret. Hic vero tantus est totius mundi incitatissimâ conversione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint, sicut intueri solem adversum nequitia, ejusque radiis acies vestra sensusque vincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem.

VI. Tum Africanus, Sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum ac domum contemplari: quæ si tibi parva, ut est, ita videtur, hæc cœlestia semper spectato: illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi potes? Vides habitari in terra raris et augustis in locis: et in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, vastas solitudines interjectas: hosque, qui incolunt terram, non modo interruptos ita esse ut nihil inter ipsos ab aliis ad alios manare possit: sed partim obliquos, partim aversos, partim etiam adversos stare vobis: a quibus expectare gloriam certe nullam potestis. Cernis autem eandem terram, quasi quibusdam redimitam et circumdatam cingulis: e quibus duos maxime inter se diversos, et cœli verticibus ipsis ex utraque parte subnixos, obriguisse pruina vides: medium autem illum, et maximum, solis ardore torrerî. Duo sunt habitabiles: quorum australis ille, in quo qui insistunt, adversa vobis urgent vestigia, nihil ad vestrum genus. Hic autem alter subjectus aquiloni, quem incolitis, cerne, quam tenui vos parte contingat. Omnis enim terra, quæ colitur a vobis, angusta verticibus, lateribus latior, parva quædam insula est, circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod Maguum, quem Oceanum appellatis in terris: qui tamen tanto homine, quam sit parvus, vides. Ex his ipsis cultis notisque terris, num aut tuum aut cujusquam nostrum nomen, vel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem transnatare? Quis in reliquis orientis, aut obeuntis solis ultimis, aut aquilonis, austrive partibus tuum nomen audiet? quibus amputatis, cernis profecto, quantis in angustiis vestra gloria se dilatari velit. Ipsi autem, qui de vobis loquuntur, quam loquuntur diu?

VII. Quinetiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscujusque nostrum a patribus acceptas

posteris prodere; tamen propter eluviones exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modo non æternam, sed ne diuturnam quidem, gloriam assequi possumus. Quid autem interest, ab iis, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit, qui ante nati sint, qui nec pauciores, et certe meliores fuerunt viri? cum præsertim apud eos ipsos, a quibus audiri nomen nostrum potest, nemo unius anni memoriam consequi possit: homines enim populariter annum tantummodo solis, id est, unius astri, reditu metiuntur: cum autem ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemque totius cœli descriptionem longis intervallis retulerint, tum ille vere vertens annus appellari potest: in quo vix dicere audeo, quam multa sæcula hominum teneantur. Namque, ut olim deficere sol hominibus extinguique visus est, cum Romuli animus hæc ipsa in templa penetravit; ita quandoque eadem parte sol, eodemque tempore iterum defecerit, tum signis omnibus ad idem principium, stellisque revocatis, expletum annum habeto. Hujus quidem anni nondum vicesimam partem scito esse conversam. Quocirca, si reditum in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis et præstantibus viris; quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partem exiguam potest? Igitur alte spectare si voles, atque hanc sedem, et æternam domum contueri; neque te sermonibus vulgi dederis, nec in præmiis humanis spem posueris rerum tuarum: suis te oportet illecebris ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur, ipsi vidcant; sed loquantur tamen. Sermo autem omnis ille, et angustiis cingitur iis regionum, quas vides, nec unquam de ullo perennis fuit; et obruitur hominum interitu, et oblivione posteritatis extinguitur.

VIII. Quæ cum dixisset, Ego vero, inquam, o Africane siquidem bene meritis de patria quasi limes ad cœli adiutum patet, quanquam a pueritia vestigiis ingressus patriis et tuis, decori vestro non defui: nunc tamen, tanto præmio exposito, enitar multo vigilantius. Et ille, Tu vero enitere, et sic habeto, non esse te mortalem, sed corpus hoc. Nec enim tu is es, quem forma ista declarat: sed mens cujusque, is est quisque; non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse: siquidem Deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui providet, qui tam regit, et moderatur, et movet id corpus, cui præpositus est, quam hunc mundum princeps ille Deus: et ut mundum ex quadam parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus movet. Nam quod semper movetur, æternum est: quod autem motum affert alicui, quodque ipsum agitur aliunde, quando finem habet motus, vivendi finem habeat necesse est. Solum igitur, quod sese movet, quia nunquam deseritur a se, nunquam ne moveri quidem desinit. Quin etiam cæteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium est movendi. Principio autem nulla est origo. Nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re alia nasci potest: nec enim id esset principium, quod gigneretur aliunde. Quod si nunquam oritur, ne occidit quidem unquam. Nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: siquidem necesse est a principio oriri omnia. Ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se movetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne cœlum, omnisque natura, et consistat necesse est, nec vim ullam nanciscatur, quâ, ut primo, impulsa moveatur.

IX. Cum pateat igitur, æternum id esse quod a scipso moveatur, quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimatum est enim omne, quod pulsu agitur ex-

terno : quod autem animal est, id motu cietur interiore, et suo ; nam hæc est natura propria animi, atque vis. Quæ si est una ex omnibus, quæ sese moveat, neque nata est certe, et æterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem optimæ curæ, de salute patriæ : quibus agitat-
tus et exercitatus animus velocius in hanc sedem et do-
mum suam pervolabit : idque ocyus faciet, si jam tum,
cum erit inclusus in corpore, eminebit foras, et ea, quæ ex-
tra erunt, contemplans, quam maxime se a corpore abstra-
het. Namque eorum animi, qui se corporis voluptatibus
dediderunt, earumque se quasi ministros præbuerunt, im-
pulsuque libidinum voluptatibus obedientium, Deorum et
hominum jura violaverunt, corporibus elapsi, circum ter-
ram ipsam volutantur, nec hunc in locum, nisi multis
exagitati sæculis, revertuntur.

Ille discessit : ego somno solutus sum.

EPISTOLÆ

EX

CICERONIS

EPISTOLIS AD FAMILIARES
SELECTÆ.

EPIST. I. LIBRI I.

ARGUMENTUM.

Rex Ægypti Ptolemæus, a suis ejectus, ut ab Romanis restitueretur, cupide largitionibus laboravit. Obstabat Sibyllinum carmen, quod vetabat Ægyptium exercitu juvare. Quidam censuerunt, ut Lentulus, Ciliciæ proconsul, sine exercitu reduceret: alii, ut Pompeius. Quid actum de his in senatu fuerit Cicero perscribit.

M. T. C. P. LENTULO PROCOS. S. D.

Ego omni officio, ac potius pietate erga te, cæteris satisfacio omnibus: mihi ipsi nunquam satisfacio. Tanta enim magnitudo est tuorum erga me meritorum, ut, quia tu, nisi perfecta re, de me non conquiesti, ego non idem in tua causa efficio, vitam mihi esse acerbam putem. In causa hæc sunt. Ammonius, regis legatus, aperte pecuniâ nos oppugnat. Res agitur per eosdem creditores, per quos, cum tu aderas, agebatur. Regis causâ, si qui sunt, qui velint, qui pauci sunt, omnes rem ad Pompeium deferri vo-

lunt. Senatus religionis calumniam, non religione, sed malevolentia, et illius regiae largitionis invidia comprobat. Pompeium et hortari, et orare, et jam liberius accusare, et monere, ut magnam infamiam fugiat, non desistimus. Sed plane nec precibus nostris, nec admonitionibus relinquit locum. Nam cum in sermone quotidiano, tum in senatu palam sic egit causam tuam, ut neque eloquentia majore quisquam, neque gravitate, nec studio, nec contentione agere potuerit, cum summa testificatione tuorum in se officiorum, et amoris erga te sui. Marcellum tibi esse iratum scis. Is, hac regia causa excepta, cæteris in rebus se acerrimum tui defensorem fore ostendit. Quod dat, accipimus: quod instituit referre de religione, et sæpe jam retulit, ab eo deduci non potest. Res ante Idus acta sic est, nam hæc Idibus mane scripsi. Hortensii, et mea, et Luculli sententia cedit religioni de exercitu, (teneri enim res aliter non potest,) sed ex illo senatusconsulto, quod te referente factum est, tibi decernit, ut regem reducas: quod commodè facere possis: ut exercitum religio tollat, te auctorem senatus retineat. Crassus tres legatos decernit, nec excludit Pompeium; censet enim etiam ex iis, qui cum imperio sint. M. Bibulus tres legatos decernit ex iis, qui privati sint. Huic assentiuntur reliqui consulares, præter Servillum, qui omnino reduci negat oportere: et Volcatium, qui, Lupo referente, Pompeio decernit: et Afranium, qui assentitur Volcatio: quæ res auget suspicionem Pompeii voluntatis; nam advertebantur Pompeii familiares assentire Volcatio. Laboratur vehementer: inclinata res est. Libonis et Hypsæi non obscura concursatio et contentio, omniumque Pompeii familiarium studium, in eam opinionem rem adduxerunt, ut Pompeius cupere videatur: cui qui nolunt, iidem tibi, quod eum ornasti, non sunt amici. Nos in causa auctoritatem eo mino-

rem habemus, quod tibi debemus. Gratiam autem nostram extinguit hominum suspicio, quod Pompeio se gratificari putant. Ut in rebus multo ante, quam profectus es, ab ipso rege, et ab intimis ac domesticis Pompeii clam exulceratis, deinde palam a consularibus exagitatis, et in summam invidiam adductis, ita versamur. Nostram fidem, omnes; amorem tui absentis præsentisque, tui cognoscent. Si esset in iis fides, in quibus summa esse debebat, non laboraremus. Vale.

EPIST. II. LIBRI I.

ARGUMENTUM.

Significat, quid deinceps actum in senatu sit in causa regia Idibus Januariis; quæ sententiæ dictæ; quo Pompeius, quo ejus familiares animo; et quæ tribuni frustra moliti sint.

M. T. C. P. LENTULO PROCOS. S. D.

IDIBUS Januariis in senatu nihil est confectum, propterea quod dies magna ex parte consumptus est altercatione Lentuli consulis et Caninii tribuni plebis. Eo die nos quoque multa verba fecimus: maximeque visi sumus senatum commemoratione tuæ voluntatis erga illum ordinem commovere. Itaque postridie placuit, ut breviter sententias diceremus; videbatur enim reconciliata nobis voluntas senatus esse: quod tum dicendo, tum singulis appellandis rogandisque perspexeram. Itaque cum sententia prima Bibuli pronunciata esset, ut tres legati regem reducerent; secunda Hortensii, ut tu sine exercitu reduceres; tertia Volcatii, ut Pompeius reduceret: postulatum est, ut Bibuli sententia divideretur. Quatenus de religione dicebat, cuique rei jam obsisti non poterat, Bibulo assensum est:

de tribus legatis, frequentes ierunt in alia omnia. Proxima erat Hortensii sententia, cum Lupus, tribunis plebis, quod ipse de Pompeio retulisset, intendere cœpit, ante se oportere discessionem facere, quam consules. Ejus orationi vehementer ab omnibus reclamatum est; erat enim iniqua et nova. Consules neque concedebant, neque valde repugnabant; diem consumi volebant: id quod est factum. Perspiciebant enim, in Hortensii sententiam multis partibus plures ituros: quanquam aperte Volcatio assentirentur. Multi rogabantur, atque id ipsum consulibus invitis; nam ii Bibuli sententiam valere cupierunt. Hac controversia usque ad noctem ducta, senatus dimissus: et ego eo die casu apud Pompeium cœnavi, nactusque tempus hoc magis idoneum, quam unquam antea, quod post tuum discessum is dies honestissimus nobis fuerat in senatu, ita sum cum illo locutus, ut mihi viderer animum hominis ab omni alia cogitatione ad tuam dignitatem tuendam traducere, quem ego ipsum cum audio, prorsus eum libero omni suspitione cupiditatis: cum autem ejus familiares omnium ordinum video, perspicio, id quod jam omnibus est apertum, totam rem istam jam pridem a certis hominibus, non invito rege ipso, consiliariisque ejus, esse corruptam. Hæc scripsi a. d. xvi. Kal. Febr. ante lucem. Eo die senatus erat futurus. Nos in senatu, quemadmodum spero, dignitatem nostram, ut potest in tanta hominum perfidia et iniquitate, retinebimus. Quod ad popularem rationem attinet, hoc videmur esse consecuti, ut ne quid agi cum populo, aut salvis auspiciis, aut salvis legibus, aut denique sine vi possit. De his rebus pridie, quam hæc scripsi, senatus auctoritas gravissima intercessit: cui cum Cato et Caninius intercessissent, tamen est perscripta. Eam ad te missam esse arbitror. De cæteris rebus, quidquid erit actum,

scribam ad te : et ut quam rectissime agantur omnia, mea cura, opera, diligentia, gratia providebo. Vale.

EPIST. III. LIBRI I.

ARGUMENTUM.

A. Trebonii negotia, quæ in provincia Cilicia habebat, proconsuli Lentulo diligentissime commendat.

M. T. C. P. LENTULO S. D.

Aulo Trebonio, qui in tua provincia magna negotia, et ampla, et expedita habet, multos annos utor valde familiariter. Is cum antea semper et suo splendore, et nostra, cæterorumque amicorum commendatione gratiosissimus in provincia fuit ; tum hoc tempore propter tuum in me amorem, nostramque necessitudinem, vehementer confidit, his meis literis se apud te gratiosum fore : quæ ne spes eum fallat, vehementer rogo te ; commendoque tibi ejus omnia negotia, liberos procuratores, familiam : imprimisque, ut, quæ T. Ampius de ejus re decrevit, ea comprobes, omnibusque rebus eum ita tractes, ut intelligat, meam commendationem non vulgarem fuisse. Vale.

EPIST. IV. LIBRI I.

ARGUMENTUM.

Conquestus de adversariorum calumniis, quæ peracta in senatu fuerint eodem die, quo superiorem epistolam ante lucem scripserat, significat, obtinendæ causæ spe adjecta, nisi vis, quam solam timet, interverterit.

M. T. C. P. LENTULO PROCOS. S. D.

A. D. XVI. Kal. Febr. cum in senatu pulcherrime starem, quod jam illam sententiam Bibuli de tribus legatis, pridie ejus diei fregeramus, unumque certamen esset relictum, sententia Volcatii : res ab adversariis nostris extracta est variis calumniis ; causam enim frequenti senatu, in magna varietate, magnaque invidia eorum, qui a te causam regiam alio transferebant, obtinebamus. Eo die acerbum habuimus Curionem : Bibulum multo justiore, pæne etiam amicum. Caninius et Cato negarunt, se legem ullam ante comitia esse laturos. Senatus haberi ante Kalendas Febr. per legem Pupiam, id quod scis, non potest ; neque mense Febr. toto, nisi perfectis aut rejectis legationibus. Hæc tamen opinio est populi Romani, a tuis invidiis atque obtreptatoribus nomen inductum fictæ religionis, non tam ut te impedirent, quam ut ne quis propter exercitus cupiditatem Alexandriam vellet ire. Dignitatis autem tuæ nemo est, quin existimet, habitam esse rationem ab senatu. Nemo est enim, qui nesciat, quo minus discessio fieret, per adversarios tuos esse factum : qui nunc populi nomine, re autem vera, sceleratissimo latrocinio, si quæ conabuntur agere, satis provisum est, ut ne quid salvis auspiciis aut legibus, aut jam sine vi agere possint. Ego neque de meo studio, neque de nonnullorum injuria scribendum mihi esse arbitror. Quid enim aut me ostentem ? qui, si vitam pro tua dignitate profundam, nullam partem videar tuorum meritorum assecutus : aut de aliorum injuriis querar ? quod sine summo dolore facere non possum. Ego tibi a vi, hac præsertim imbecillitate magistratuum, præstare nihil possum : vi excepta, possum confirmare, te, et senatus

et populi Romani summo studio, amplitudinem tuam retenturum. Vale.

EPIST. V. LIBRI I.

ARGUMENTUM.

Scribit de C. Catonis promulgatione, de statu regiae causæ, de suo Seliciiique consilio, cujus non inhonorum eventum sperat.

M. T. C. P. LENTULO PROCOS. S. D.

TAMetsi mihi nihil fuit optatius, quam ut primum abs te ipso, deinde a cæteris omnibus, quam gratissimus erga te esse cognoscerer: tamen afficior summo dolore, ejusmodi tempora post tuam profectionem consecuta esse, ut et meam et cæterorum erga te fidem et benevolentiam absens experire. Te videre, et sentire, eandem fidem esse hominum in tua dignitate, quam ego in mea salute sum expertus: ex tuis literis intellexi. Nos cum maxime consilio, studio, labore, gratia, de causa regia niteremur, subito exorta est nefaria Catonis promulgatio, quæ nostra studia impediret, et animos a minore cura ad summum timorem traduceret. Sed tamen, in hujusmodi perturbatione rerum, quanquam omnia sunt metuenda, nihil magis, quam perfidiam timemus: et Catoni quidem (quoquo modo se res habeat) profecto resistimus. De Alexandrina re, causaque regia, tantum habeo polliceri, me tibi absenti tuisque præsentibus cumulate satisfacturum. Sed vereor, ne aut eripiatur nobis, aut deseratur: quorum utrum minus velim, non facile possum existimare. Sed, si res coget, est quiddam tertium, quod neque Selicio, nec mihi displicebat: ut neque jacere regem pateremur, nec, nobis repugnantibus, ad eum deferri, ad quem prope jam delatum

existimatur. A nobis agentur omnia diligenter: ut nec, si quid obtineri poterit, non contendamus: nec, si quid non obtinuerimus, repulsi esse videamur. Tuae sapientiæ magnitudinisque animi est, omnem amplitudinem et dignitatem tuam in virtute, atque in rebus gestis tuis, atque in tua gravitate positam existimare: si quid ex iis rebus, quas tibi fortuna largita est, nonnullorum hominum perfidia detraxerit, id majori illis fraudi, quam tibi futurum. A me nullum tempus prætermittitur de tuis rebus et agendi et cogitandi; utorque ad omnia Q. Selicio: neque enim prudentiorem quenquam ex tuis, neque fide maiore esse judico, neque amantiorem tui. Hic quæ agantur, quæque acta sint, ea te et literis multorum et nuncijs cognoscere arbitror: quæ autem posita sunt in conjectura, quæque mihi videntur fore, ea puto tibi a me scribere oportere.

Posteaquam Pompeius apud populum a. d. nix. Idus Febr. cum pro Milone diceret, clamore convicioque jactatus est, in senatuque a Catone aspere et acerbe nimium magno silentio est accusatus: visus est mihi vehementer esse perturbatus. Itaque Alexandrina causa, quæ nobis adhuc integra est, (nihil enim tibi detraxit senatus, nisi id, quod per eandem religionem dari alteri non potest,) videtur ab illo plane esse deposita. Nunc id speramus, idque molimur, ut, cum rex intelligat, sese id, quod cogitabat, ut a Pompeio reducat, assequi non posse: et, nisi per te sit restitutus, desertum se atque abjectum fore, proficiscatur ad te; quod sine ulla dubitatione, si Pompeius paulum modo ostenderit sibi placere, faciet. Sed nosti hominis tarditatem et taciturnitatem. Nos tamen nihil, quod ad eam rem pertineat, prætermitemus. Cæteris injuriis, quæ propositæ sunt a Catone, facile, ut spero, resistemus. Amicum ex consularibus neminem tibi esse video, præter Hortensium et Lucillum: cæteri sunt partim obscurius

iniqui, partim non dissimulantur irati. Tu fac animo forti magnoque sis, speresque fore, ut, fracto impetu levissimi hominis, tuam pristinam dignitatem et gloriam consequare.

EPIST. VI. LIBRI I.

ARGUMENTUM.

Et a temporis medela, et a suo exemplo solatur Lentulum in tardo speratæ rei progressu, et ad animi magnitudinem adhortatur.

M. T. C. P. LENTULO PROCOS. S. D.

Quæ gerantur, accipies ex Pollione: qui omnibus negotiis non interfuit solum, sed præfuit. Me in summo dolore, quem in tuis rebus capio, maxime scilicet consolatur spes, quod valde suspicor, fore, ut infringatur hominum improbitas, et consiliis tuorum amicorum, et ipsa die: quæ debilitat cogitationes et inimicorum et proditorum. Facile secundo loco me consolatur recordatio meorum temporum: quorum imaginem video in rebus tuis. Nam etsi minore in re violatur tua dignitas, quam mea salus afflictata sit: tamen est tanta similitudo, ut sperem, te mihi ignoscere, si ea non timuerim, quæ ne tu quidem unquam timenda duxisti. Sed præsta te eum, qui mihi a teneris, ut Græci dicunt, unguiculis es cognitus. Illustrabit, mihi crede, tuam amplitudinem hominum injuria. A me omina summa in te studia officiaque expecta: non fallam opinionem tuam. Vale.

EPIST. VII. LIBRI I.

ARGUMENTUM.

Varia hæc responsoria epistola habet. Post moratum exordium, agit de amicorum fide; de Alexandrina causa; de suis consiliis; de constantia tenenda; de reip. statu; de Tulliae nuptiis; et de Lentuli filio.

M. T. C. P. LENTULO PROCOS. S. D.

LEGI tuas literas; quibus ad me scribis, gratum tibi esse, quod crebro certior per me fias de omnibus rebus, et meam erga te benevolentiam facile perspicias: quorum alterum mihi, ut te plurimum diligam, facere necesse est, si volo is esse, quem tu me esse voluisti: alterum facio libenter; ut, quoniam intervallo locorum et temporum disjuncti sumus, per literas tecum quam sæpissime colloquar. Quod si rarius fiet, quam tu expectabis, id erit causæ, quod non ejus generis meæ literæ sunt, ut eas audeam temere committere. Quoties mihi certorum hominum potestas erit, quibus recte dem, non prætermittam. Quod scire vis, qua quisque in te fide sit et voluntate: difficile dictu est de singulis. Unum illud audeo, quod antea tibi sæpe significavi, nunc quoque, re perspecta et cognita, scribere: vebementer quosdam homines, et eos maxime, qui te et maxime debuerunt et plurimum juvare potuerunt, invidisse dignitati tuæ: simillimamque in re dissimili, tui temporis nunc, et nostri quondam fuisse rationem: ut, quos tu reipublicæ causæ læseras, palam te oppugnarent: quorum auctoritatem, dignitatem, voluntatemque defenderas, non tam memores essent virtutis tuæ, quam laudis inimici. Quo quidem tempore, ut perscripsi ad te antea, cognovi Hortensium percupidum tui, studio-

sum Lucillum : ex magistratibus autem L. Racilius et fide et animo singulari. Nam nostra propugnatio ac defensio dignitatis tuæ, propter magnitudinem beneficii tui, fortasse plerisque officii majorem auctoritatem habere videatur, quam sententiæ. Præterea quidem de consularibus nemini possum aut studii erga te, aut officii, aut amici animi esse testis. Etenim Pompeium, qui mecum sæpissime, non solum a me provocatus, sed etiam sua sponte de te communicare solet, scis, temporibus illis non sæpe in senatu fuisse. Cui quidem literæ tuæ, quas proxime miseras, quod facile intellexerim, perjucundæ fuerunt : mihi quidem humanitas tua, vel summa potius sapientia, non jucunda solum, sed etiam admirabilis visa est. Virum enim excellentem, et tibi tua præstanti in eum liberalitate devinctum, nonnihil suspicantem, propter aliquorum opinionem suæ cupiditatis, te ab se abalienatum, illa epistola retinuisti ; qui mihi cum semper tuæ laudi favere visus est, etiam ipso suspiciosissimo tempore Caniniano : tum vero, lectis tuis literis, perspectus est a me, toto animo de te ac de tuis ornamentis et commodis cogitare. Quare ea, quæ scribam, sic habeto, me, cum illo re sæpe communicata, de illius ad te sententia atque auctoritate scribere : Quoniam senatusconsultum nullum extat, quo reductio regis Alexandrini tibi adempta sit : eaque, quæ de ea scripta est, auctoritas, cui scis intercessum esse, ut ne quis omnino regem reduceret, tantam vim habet, ut magis iratorum hominum studium, quam constantis senatus consilium esse videatur : te perspicere posse, qui Ciliçiam Cyprumque teneas, quid efficere, et quid consequi possis : et, si res facultatem habitura videatur, ut Alexandriam atque Ægyptum tenere possis ; esse et tuæ, et nostri imperii dignitatis, Ptolemaide, aut aliquo propinquo loco rege collocato, te cum classe atque exercitu proficisci Alexandriam ; ut, cum eam

pace præsidisque firmaris, Ptolemæus redeat in regnum : ita fore, ut per te restituatur, quemadmodum senatus initio censuit, et sine multitudine reducatur, quemadmodum homines religiosi Sibyllæ placere dixerunt. Sed hæc sententia sic et illi et nobis probabatur, ut ex eventu homines de tuo consilio existimatuos videremus : si cecidisset ut volumus et optamus, omnes te et sapienter et fortiter ; sin aliquid esset offensum, eosdem illos, et cupide et temere fecisse, dicturos. Quare quid assequi possis, non tam facile est nobis, quam tibi, cujus prope in conspectu Ægyptus est, judicare. Nos quidem hoc sentimus : si exploratum tibi sit, posse te illius regni potiri ; non esse cunctandum : si dubium : non esse conandum. Illud tibi affirmo, si rem istam ex sententia gesseris, fore, ut absens a multis, cum redieris, ab omnibus collaudere ; offensionem esse periculosam, propter interpositam auctoritatem religionemque video. Sed ego te, ut ad certam laudem adhortor, sic a dimicatione deterreo : redeoque ad illud, quod initio scripsi, totius facti tui iudicium non tam ex consilio tuo, quam ex eventu homines esse facturos. Quod si hæc ratio rei gerendæ periculosa tibi esse videbitur, placebat illud, ut, si rex amicis tuis, qui per provinciam atque imperii tui provincias ei credidissent, fidem suam præstitisset ; et auxiliis eum tuis et copiis adjuvares : eam esse naturam et regionem provinciæ tuæ, ut illius redditum vel adjuvando confirmares, vel negligendo impedires. In hac ratione quid res, quid causa, quid tempus ferat, tu facillime optimeque perspicies : quid nobis placuisset, ex me potissimum putavi te scire oportere. Quod mihi de nostro statu, de Milonis familiaritate, de levitate et imbecillitate Clodii gratularis : minime miramur, te tuis, ut egregium artificem, præclaris operibus lætari : quanquam est incredibilis hominum perversitas (graviori enim verbo

uti non libet), qui nos, quos favendo in communi causa retinere potuerunt, invidendo abalienarunt: quorum malevolentissimis obtrectionibus nos scito de vetere illa nostra diuturnaue sententia prope jam esse depulso, non nos quidem ut nostræ dignitatis simus obliti, sed ut habeamus rationem aliquando etiam salutis. Poterat utrumque præclare, si esset fides, si gravitas in hominibus consularibus: sed tanta est in plerisque levitas, ut eos non tam constantia in republica nostra delectet, quam splendor offendat. Quod eo libentius ad te scribo, qui non solum temporibus iis, quæ per te sum adeptus, sed etiam olim nascenti prope nostræ laudi, dignitati, virtutique præfuisti: simul quod video, non, ut antehac putabam, novitati esse invisum meæ: in te enim, homine omnium nobilissimo, similia invidorum vitia perspexi: quem tamen illi esse in principibus facile sunt passi, evolare altius certe noluerunt. Gaudeo tuam dissimilem fuisse fortunam: multum enim interest, utrum laus imminuatur, an salus deseratur. Me meæ tamen ne nimis pœniteret, tua virtute perfectum est. Curasti enim, ut plus additum ad memoriam nominis nostri, quam demptum de fortuna videretur. Te vero moneo cum beneficiis tuis, tum amore incitatus meo, ut omnem gloriam, ad quam a pueritia inflammatus fuisti, omni cura atque industria consequare: magnitudinemque animi tui, quam ego semper sum admiratus, semperque amavi, ne unquam inflectas cujusquam injuria. Magna est hominum opinio de te, magna commendatio liberalitatis, magna memoria consulatus tui. Hæc profecto vides quanto expressiora, quantoque illustriora futura sint, cum aliquantum ex provincia atque ex imperio laudis accesserit. Quanquam te ita gerere volo, quæ per exercitum atque imperium gerenda sunt, ut hæc multo ante meditare, huc te pares, hæc cogites, ad

hæc te exerceas, sentiasque id, quod quia semper sperasti, non dubito quin adeptus, intelligas, te facillime posse obtinere summum atque altissimum gradum civitatis. Quæ quidem mea cohortatio, ne tibi inanis, aut sine causa suscepta videatur, illa me ratio movit, ut te ex nostris eventis communibus admonendum putarem, ut considerares, in omni reliqua vita, quibus crederes, quos caveres. Quod scribis te velle scire, qui sit reipublicæ status : summa dissensio est, sed contentio dispar. Nam qui plus opibus, armis, potentiâ valent, profecisse tantum mihi videntur stultitia et inconstantia adversariorum, ut etiam auctoritate jam plus valerent. Itaque, perpaucis adversantibus, omnia, quæ ne per populum quidem sine seditione se posse assequi arbitrabantur, per senatum consecuti sunt ; nam et stipendium Cæsari decretum est, et decem legati : et, ne lege Sempronia succederetur, facile perfectum est. Quod ad te brevius scribo, quia me status hic reipublicæ non delectat : scribo tamen, ut te admo- neam, quod ipse, literis omnibus a pueritia deditus, experiendo tamen magis, quam discendo, cognovi, tu, rebus tuis integris, discas, neque salutis nostræ rationem habendam nobis esse sine dignitate, neque dignitatis sine salute. Quod mihi de filia et de Crassipede gratularis, agnosco humanitatem tuam ; speroque et opto, nobis hanc conjunctionem voluptati fore. Lentulum nostrum eximia spe, summæ virtutis adolescentem, cum cæteris artibus, quibus studuisti semper ipse, tum in primis imitatione tui fac erudias ; nulla enim erit hac præstantior disciplina : quem nos, et quia tuus, et quia te dignus est filius, et quia nos diligit, semperque dilexit, in primis amamus, carumque habemus.

EPIST. VIII. LIBRI I.

ARGUMENTUM.

De statu rerum publico conqueritur : Lentulum solatur spe exigua causæ regiæ, aut propemodum extinctæ : certio-rem spem supplicationum facit, ut dolorem Lentuli leniat.

M. T. C. P. LENTULO PROCOS. S. D.

De omnibus rebus, quæ ad te pertinent, quid actum, quid constitutum sit, quid Pompeius susceperit, optime ex Emplatorio cognosces : qui non solum interfuit his rebus, sed etiam præfuit : neque ullum officium erga te hominis amantissimi, prudentissimi, diligentissimi prætermisit. Ex eodem de toto statu rerum communium cognosces : quæ quales sint, non facile est scribere. Sint quidem certe in amicorum nostrorum potestate, atque ita, ut nullam mutationem unquam, hac hominum ætate habitura res esse videatur. Ego quidem, ut debeo, et ut tute mihi præcepisti, et ut me pietas utilitasque cogit, me ad ejus rationes adjungo, quem tu in meis rationibus tibi esse adjungendum putasti. Sed te non præterit, quam sit difficile, sensum in republica, præsertim rectum et confirmatum, deponere. Veruntamen ipse me conformo ad ejus voluntatem, a quo honeste dissentire non possum : neque id facio, ut forsitan quibusdam videar, simulatione ; tantum enim animi inductio et mehercule amor erga Pompeium apud me valet, ut, quæ illi utilia sunt, et quæ ille vult, ea mihi omnia jam et recta et vera videantur. Neque (ut ego arbitror) errarent, ne adversarii quidem ejus, si cum pares esse non possent, pugnare desisterent. Me quidem etiam illa res consolatur, quod ego is sum, cui vel maxime concedant omnes, ut vel ea defendam, quæ Pompei-

us velit, vel taceam, vel etiam, id quod mihi maxime lubet, ad nostra me studia referam literarum: quod profecto faciam, si mihi per ejusdem amicitiam licebit. Quæ enim proposita fuerant nobis, cum et honoribus amplissimis et laboribus maximis perfuncti essemus, dignitas in sentiendis dicendis, libertas in republica capessenda; ea sublata tota, sed nec mihi magis, quam omnibus. Nam aut assentiendum est nulla cum gravitate paucis, aut frustra dissentiendum. Hæc ego ad te ob eam causam maxime scribo, ut jam de tua quoque ratione meditere. Commutata tota ratio est senatus, judiciorum, rei totius publicæ: otium nobis exoptandum est; quod ii, qui potiuntur rerum, præstaturi videntur, si quidam homines patientius eorum potentiam ferre potuerint. Dignitatem quidem illam consularem fortis et constantis senatoris, nihil est quod cogitemus: amissa est, culpâ eorum, qui a senatu et ordinem conjunctissimum et hominem clarissimum abalienaverunt. Sed, ut ad ea, quæ conjunctiora rebus tuis sunt, revertar; Pompeium tibi valde amicum esse cognovi: eo tu consule, quantum ego perspicio, omnia, quæ voles, obtinebis: quibus in rebus me sibi ille affixum habebit: neque a me ulla res, quæ ad te pertineat, negligetur. Neque enim verebor, ne sim ei molestus, cui jucundum erit, etiam propter id ipsum, quod me esse gratum videbit. Tu velim tibi ita persuadeas, nullam rem esse minimam, quæ ad te pertineat, quæ mihi non carior sit, quam meæ res omnes; idque cum sentiam, sedulitate mihi met ipse satisfacere possum, re quidem ipsa ideo mihi non satisfacio, quod nullam partem tuorum meritorum, non modoreferenda, sed ne cogitanda quidem gratia, consequi possum. Rem te valde bene gessisse rumor erat. Expectabantur literæ tuæ: de quibus eramus jam cum Pompeio locuti: quæ si erunt allatæ, nostrum studium

extabit in conveniendis magistratibus et senatoribus. Cætera, quæ ad te pertinebunt, cum etiam plus contenderimus, quam possumus, minus tamen faciemus, quam debemus.

EPIST. IX. LIBRI I.

ARGUMENTUM.

Excusabundus respondet Lentulo, qui quæsierat, cur in gratiam cum Cæsare, Vatino, et Crasso rediisset. Rationes consilii sui multis verbis exponit, et de Cæsare quidem; de Vatino; de Crasso denique. Tandem de scriptis suis respondet, et de Q. fratris negotio; quibus addit de Appii spe succedendi, et de publicanis non offendendis.

M. T. C. P. LENTULO IMPERATORI S. D.

PERJUCUNDÆ mihi fuerunt literæ tuæ; quibus intellexi, te perspicere meam in te pietatem: quid enim dicam benevolentiam, cum illud ipsum gravissimum et sanctissimum nomen pietatis levius mihi meritis erga me tuis esse videatur? Quod autem tibi grata mea erga te studia scribis esse, facis tu quidem abundantia quadam amoris, ut etiam grata sint ea, quæ prætermitti sine nefario scelere non possunt. Tibi autem multo notior atque illustrior meus in te animus esset, si hoc tempore omni, quo disjuncti fuimus, et una et Romæ fuisset. Nam in eo ipso, quod te ostendis esse facturum, quodque et in primis potes, et ego a te vehementer expecto, in sententiis senatoriis, et in omni actione atque administratione reipublicæ floruissemus. De qua ostendam equidem paulo post, qui sit meus sensus et status: et rescribam tibi ad ea, quæ quæris: sed certe et ego te auctore amicissimo et sapientis-

simo, et tu me consiliario, fortasse non imperitissimo, fideliquidem et benevolo certe, usus esses: quanquam tua quidem causa, te esse imperatorem, provinciamque bene gestis rebus cum exercitu victore obtinere, ut debeo, lætor. Sed certe qui tibi ex me fructus debentur, eos uberiores et præstantiores præsens capere potuisses. In eis vero ulciscendis, quos tibi partim inimicos esse intelligis propter tuam propugnationem salutis meæ, partim invidere propter illius actionis amplitudinem et gloriam; mirificum me tibi comitem præbuissem: quanquam ille peremnis inimicus amicorum suorum, qui tuis maximis beneficiis ornatus, in te potissimum fractam illam et debilitatam vim suam contulit, nostram vicem ultus est ipse sese: est enim ea conatus, quibus patefactis, nullam sibi in posterum, non modo dignitatis, sed ne libertatis quidem partem reliquit. Te autem etsi mallet in meis rebus expertum, quam etiam in tuis, tamen in molestia gaudeo, eam fidem cognosse hominum, non ita magna mercede, quam ego maximo dolore cognoram. De qua ratione tota jam videtur mihi exponendi tempus dari, ut tibi rescribam ad ea, quæ quæris. Certiorem te per literas scribis esse factum, me cum Cæsare et cum Appio esse in gratia: teque id non reprehendere adscribis. Vatinium autem scire te velle ostendis, quibus rebus adductus defenderim et laudarim. Quod tibi ut planius exponam, altius paulo rationem consiliorum meorum repetam, necesse est.

Ego me, Lentule, initio rerum atque actionum tuarum, non solum meis, sed etiam reipublicæ restitutum putabam: et, quoniam tibi incredibilem quendam amorem et omnia in te ipsum summa ac singularia studia deberem, reipublicæ quæ te in me restituendo multum adjuvisset, eum certe me animum merito ipsius debere arbitrabar, quem antea tantummodo cōmuni officio civium, non ali-

quo erga me singulari beneficio debitum præstitissem. Hac me mente fuisse, et senatus ex me, te consule, audivit, et tu in nostris sermonibus colloctionibusque ipse vidisti. Etsi jam primis temporibus illis, multis rebus meus offende-
batur animus, cum, te agente de reliqua nostra digni-
tate, aut occulta nonnullorum odia, aut obscura in me stu-
dia cernebam. Nam neque de monumentis meis ab iis ad-
jutus es, a quibus debuisti, neque de vi nefaria, qua cum
fratre eram domo expulsus, neque hercule in iis ipsis rebus,
quæ, quanquam erant mihi propter rei familiaris naufragia
necessariæ, tamen a me minimi putabantur in meis da-
mnis, ex auctoritate senatus sarcientiis, eam voluntatem,
quam expectaram, præstiterunt. Quæ cum viderem
(neque enim erant obscura) non tamen tam acerba mihi
hæc accidebant, quam erant illa grata, quæ fecerant. Ita-
que quanquam et Pompeio plurimum, te quidem ipso
prædicatore ac teste, debebam, et eum non solum beneficio,
sed amore etiam et perpetuo quodam judicio meo dilige-
bam: tamen non reputans, quid ille vellet, in omnibus
meis sententiis de republica pristinis permanebam. Ego
sedente Cn. Pompeio, cum, ut laudaret P. Sextium, in-
troisset in urbem, dixissetque testis Vatinius, ne fortuna
et felicitate C. Caesaris commotum, illi amicum esse cœ-
pisse: dixi, me eam Bibuli fortunam, quam ille afflictam
putaret, omnium triumphis victoriisque anteferre: dixi-
que eodem teste, alio loco, eosdem esse, qui Bibulum
exire domo prohibuissent, et qui me coëgissent; tota vero
interrogatio mea nihil habuit, nisi reprehensionem illius
tribunatus: in quo omnia dicta sunt libertate animoque
maximo, de vi, de auspiciis, de donatione regnorum. Ne-
que vero hac in causa modo, sed constanter sæpe in sena-
tu: quin etiam, Marcellino et Philippo consulibus, Nonis
April. mihi est senatus assensus, ut de agro Campano,

frequenti senatu, Idibus Maiis referretur. Num potui magis in arcem illius causæ invadere, aut magis oblivisci temporum meorum; meminisse actionum? Hac a me sententia dicta, magnus animorum factus est motus; cum eorum, quorum oportuit, tum illorum etiam, quorum nunquam putaram. Nam hoc senatusconsulto in meam sententiam facto, Pompeius, cum mihi nihil ostendisset se esse offensum, in Sardiniam et in Africam profectus est, eoque itinere Lucam ad Cæsarem venit: ibi multa de mea sententia questus est Cæsar, quippe qui etiam Ravennæ Crassum ante vidisset, ab eoque in me esset incensus. Sane moleste Pompeium id ferre constabat, quod ego, cum audissem ex aliis, maxime ex meo fratre cognovi: quem cum in Sardinia Pompeius paucis post diebus, quam Luca discesserat, convenisset: Te, inquit, ipsum cupio: nihil opportunius potuit accidere; nisi cum Marco fratre diligenter egeris, dependendum tibi est, quod mihi pro illo spopondisti. Quid multa? questus est graviter: sua merita commemoravit: quid egisset sæpissime de actis Cæsaris cum ipso meo fratre, quidque sibi is de me recepisset, in memoriam redegit: seque, quæ de mea salute egisset, voluntate Cæsaris egisse, ipsum meum fratrem testatus est: ejus causam dignitatemque mihi ut commendaret, rogavit, ut eam ne oppugnarem, si nollem aut non possem tueri. Hæc cum ad me frater pertulisset, et cum ante tamen Pompeius ad me cum mandatis Vibullium misisset, ut integrum mihi de causa Campana ad suum reditum reservarem: collegi ipse me, et cum ipsa quasi republica collocutus sum: ut mihi, tam multa pro se perpesso atque perfuncto, concederet, ut officium meum, memoremque in benemeritos animum, fidemque fratris mei præstarem: eumque, quem bonum civem semper habuisset, bonum virum esse pateretur. In illis autem meis actionibus senten-

tiisque omnibus, quæ Pompeium videbantur offendere, certorum hominum, quos jam debes suspicari, sermones referebantur ad me: qui cum illa sentirent in republica, quæ ego agebam, semperque sensissent: me tamen non satisfacere Pompeio, Cæsaremque inimicissimum mihi futurum, gaudere se aiebant. Erat hoc mihi dolendum: sed multo illud magis, quod inimicum meum, (meum autem? immo vero legum, judiciorum, otii, patriæ, bonorum omnium,) sic amplexabantur, sic in manibus habebant, sic fovebant, sic me præsentem osculabantur; non illi quidem, ut mihi stomachum facerent, quem ego funditus perdidici, sed certe ut facere se arbitrarentur. Hic ego, quantum humano consilio efficere potui, circumspectis rebus meis omnibus, rationibusque subductis, summam feci cogitationum mearum omnium: quam tibi, si potero, breviter exponam.

Ego, si ab improbis et perditis civibus rempublicam teneri viderem, sicut et meis temporibus scimus, et nonnullis aliis accidisse accepimus, non modo præmiis, quæ apud me minimum valent, sed ne periculis quidem compulsus ullis, quibus tamen moventur etiam fortissimi viri, ad eorum causam me adjungerem; ne si summa quidem eorum in me merita constarent. Cum autem in republica Cn. Pompeius princeps esset, vir is, qui hanc potentiam et gloriam maximis in rempublicam meritis, præstantissimisque rebus gestis esset consecutus, cujusque ego dignitatis ab adolescentia fautor, in prætura autem et in consulatu adjutor etiam extitissem: cumque idem auctoritate et sententia per se, consiliis et studiis tecum me adjuvisset, meumque inimicum unum in civitate haberet inimicum: non putavi famam inconstantiae mihi pertimescendam, si quibusdam in sententiis paulum me immutassem, meamque voluntatem ad summi viri, de meque optime meriti digni-

tatem aggregassem. In hac sententia complectendus erat mihi Cæsar, ut vides, in conjuncta et causa et dignitate. Hic multum valuit cum vetus amicitia, quam tu non ignoras mihi et Q. fratri cum Cæsare fuisse, tum humanitas ejus ac liberalitas, brevi tempore et literis et officiis perspecta nobis et cognita: vehementer etiam res ipsa publica me movit, quæ mihi videbatur contentionem, præsertim maximis rebus a Cæsare gestis, cum illis viris nolle fieri: et, ne fieret, vehementer recusare. Gravissime autem me in hanc mentem impulit et Pompeii fides, quam de me Cæsari dederat; et fratris mei, quam Pompeio. Erant præterea hæc animadvertenda in civitate, quæ sunt apud Platonem nostrum scripta divinitus: Quales in republica principes essent, tales reliquos solere esse cives. Tenebam memoria, nobis consulibus, ea fundamenta jacta ex Kalendis Januariis confirmandi senatus, ut neminem mirari oporteret, Nonis Decembris tantum vel animi fuisse in illo ordine, vel auctoritatis. Idemque memineram, nobis privatis usque ad Cæsarem et Bibulum consules, cum sententiæ nostræ magnum in senatu pondus haberent, unum fere sensum fuisse bonorum omnium. Postea, cum tu Hispaniam citeriorem cum imperio obtineres, neque respublica consules haberet, sed mercatores provinciarum, et seditionum servos ac ministros, jecit quidam casus caput meum, quasi certaminis causa, in mediam contentionem dissensionemque civilem. Quo in discrimine cum mirificus senatus, incredibilis Italiæ totius, singularis omnium bonorum consensus in me tuendo extitisset: non dicam, quid acciderit: multorum est enim, et varia culpa: tantum dicam brevi, non mihi exercitum, sed duces defuisse. In quo, ut jam sit in iis culpa, qui me non defenderunt; non minor est in iis, qui reliquerunt: et, si accusandi sunt, si qui pertimuerunt; magis etiam reprehendendi, si qui se

timere simularunt. Illud quidem certe nostrum consilium jure laudandum est, qui meos cives, et a me conservatos, et me servare cupientes, spoliatos ducibus, servis armatis objici noluerim, declararique maluerim, quanta vis esse potuisset in consensu bonorum, si iis pro me stante pugnare licuisset; cum afflictum excitare potuissent. Quorum quidem animum tu non perspexisti solum, cum de me ageres, sed etiam confirmasti atque tenuisti. Qua in causa (non modo non negabo, sed etiam semper et meminero, et prædicabo libenter,) usus es quibusdam nobilissimis hominibus, fortioribus in me restituendo, quam fuerant iidem in tenendo: qua in sententia si constare voluissent, suam auctoritatem simul cum salute mea recuperassent. Recreatis enim bonis viris consulatu tuo, et constantissimis atque optimis actionibus tuis excitatis, Cn. Pompeio præsertim ad causam adjuncto: cum etiam Cæsar, rebus maximis gestis, singularibus ornatus et novis honoribus ac judiciis senatus, ad auctoritatem ejus ordinis adjungeretur; nulli improbo civi locus ad rempublicam violandam esse potuisset. Sed attende, quæso, quæ sunt consecuta. Primum illa furia muliebrium religionum, qui non pluris fecerat Bonam Deam, quam tres sorores: impunitatem est illorum sententiis assecutus, qui (cum tribunus plebis poenas a seditioso civi per bonos viros judicio persequi vellet) exemplum præclarissimum in posterum vindicandæ seditionis de republica sustulerunt: iidemque postea, non meum monumentum, (non enim illæ manubiæ meæ, sed operis locatio mea fuerat,) monumentum vero sonatus, hostili nomine et cruentis inustum literis esse passi sunt. Qui me homines quod salvum esse voluerunt, est mihi gratissimum: sed vellem non solum salutis meæ, quemadmodum medici, sed, ut aliptæ, etiam virium et coloris rationem habere voluissent: nunc, ut Apelles Veneris cap-

put et summa pectoris politissima arte perfecit, reliquam partem corporis inchoatam reliquit, sic quidam homines in capite meo solum elaborarunt, reliquum corpus imperfectum ac rude reliquerunt. In quo ego spem sefelli non modo invidorum, sed etiam inimicorum meorum : qui de uno acerrimo et fortissimo viro, meoque judicio, omnium magnitudine animi et constantia præstantissimo, Q. Metello, Lucii filio, quondam falsam opinionem acceperant; quem post reditum dictitant fracto animo et demisso fuisse. Est vero probandum, qui et summa voluntate cesserit, et egregia animi alacritate abfuerit, neque sane redire curarit, cum ob id ipsum fractum fuisse, in quo cum omnes homines, tum M. illum Scaurum singularem virum, constantia et gravitate superasset. Sed, quod de illo acceperant, aut etiam suspicabantur, de me idem cogitabant, abjectiore animo me futurum, cum respublica majorem etiam mihi animum, quam unquam habuissem, daret; quæ declarasset, se non potuisse me uno civi carere: cumque Metellum unius tribuni plebis rogatio, me universa respublica, duce senatu, comitante Italia, promulgantibus omnibus, referente consule, comitiis centuriatis, cunctis ordinibus, hominibus, incumbentibus, omnibus denique suis viribus recuperasset. Neque vero ego mihi postea quidquam assumpsi, neque hodie assumo, quod quenquam malevolentissimum jure possit offendere: tantum enitor, ut neque amicis, neque etiam alienioribus, opera, consilio, labore desim. Hic meæ vitæ cursus offendit eos fortasse, qui splendorem et speciem hujus vitæ intuentur, solitudinem autem et laborem perspicere non possunt. Illud vero non obscure queruntur, in meis sententiis, quibus ornem Cæsarem, quasi descissem a pristina causa. Ego autem cum illa sequor, quæ paulo ante proposui, tum hoc non in postremis, de quo cœperam exponere. Non offendes

eundem bonorum sensum, Lentule, quem reliquisti: qui confirmatus consulatu nostro, nonnunquam postea interruptus, afflictus ante te consulem, recreatus abs te totus est, nunc ab iis, a quibus tuendus fuerat, derelictus: idemque non solum fronte atque vultu, quibus simulatio facillime sustinetur, declarant ii, qui tum nostro illo statu optimates nominabantur, sed etiam sensu sæpe jam tabellaque docuerunt. Itaque tota jam sapientium civium, qualem me et esse et numerari volo, et sententia, et voluntas, mutata esse debet. Id enim jubet idem ille Plato, quem ego vehementer auctorem sequor; tantum contendere in republica, quantum probare tuis civibus possis; vim uoque parenti, neque patriæ afferri oportere. Atque hanc quidem ille causam sibi, ait, non attingendæ reipublicæ fuisse: quod cum offendisset populum Atheniensem prope jam desipientem senectute, cumque eum nec persuadendo, nec cogendo regi posse vidisset, cum persuaderi posse diffideret, cogi fas esse non arbitraretur. Mea ratio fuit alia, quod neque desipiente populo, neque integra re mihi ad consulendum, capesseremne rempublicam, implicatus tenebar. Sed lætatus tamen sum, quod mihi liceret, in eadem causa, et mihi utilia, et cuivis bono recta defendere. Huc accessit commemoranda quædam, et divina Cæsaris in me fratremque meum liberalitas: qui mihi, quascunque res gereret, tuendus esset. Nunc in tanta felicitate tantisque victoriis etiamsi in nos non is esset, qui est, tamen ornandus videretur. Sic enim te existimare velim; cum a vobis, meæ salutis auctoribus, discesserim neminem esse, cuius officiis me tam esse divinctum non solum confitear, sed etiam gaudeam.

Quod quoniam tibi exposui, facilia sunt ea, quæ a me de Vatinius et de Crasso requiris. Nam de Appio quod cribis, sicuti de Cæsare, te non reprehendere: gaudeo

consilium tibi probari meum. De Vatinio autem, primum reditus intercesserat in gratiam per Pompeium, statim ut ille prætor est factus, cum quidem ego ejus petitionem gravissimis in senatu sententiis oppugnassem, neque tam illius lædendi causa, quam defendendi atque ornandi Cætonis : post autem Cæsaris, ut illum defenderem mira contentio est consecuta. Cur autem laudarem, peto a te, ut id a me, neve in hoc reo, neve in aliis requiras : ne tibi ego idem reponam, cum veneris : tametsi possum vel absenti. Recordare enim, quibus laudationem ex ultimis terris miseris : nec hoc pertimueris ; nam a me ipso laudantur et laudabuntur iidem. Sed tamen defendendi Vatinii fuit etiam ille stimulus, de quo in judicio, cum illum defenderem, dixi me facere quiddam, quod in *Eunuch*o parassitus sauderet militi :

*Ubi nominabit Phædriam, tu Pamphilam
Continuo ; si quando illa dicet, Phædriam in-
Tromittamus commissatum, tu, Pamphilam
Cantatum provocemus ; si laudabit hæc
Illius formam, tu hujus contra : denique,
Par pari referto, quod eam mordeat.*

Sic petivi a judicibus, ut, quoniam quidam nobiles homines, et de me optime meriti, nimis amarent inimicum meum, meque inspectante sæpe eum in senatu modo severe seducerent, modo familiariter atque hilare amplexarentur : quoniamque illi haberent suum Publium, darent mihi ipsi alium Publium, in quo possem illorum animos, mediocriter lacessitus, leviter repungere. Neque solum dixi, sed etiam sæpe facio, Diis hominibusque approbantibus. Habes de Vatinio : cognosce de Crasso. Ego cum mihi cum illo magna jam gratia esset, quod ejus omnes

gravissimas injurias, communis concordiae causa, voluntaria quadam oblivione contriveram, repentinam ejus defensionem Gabinii, quem proximis superioribus diebus acerrime oppugnasset, tamen, si sine ulla mea contumelia suscepisset, tulissem : sed, cum me disputantem, non lacessentem læsisset, exarsi, non solum præsentem, credo, iracundia, (nam ea tam vehemens fortasse non fuisset), sed, cum inclusum illud odium multarum ejus in me injuriarum, quod ego effudisse me omne arbitrabar, residuum tamen, insciente me fuisset ; omne repente apparuit. Quo quidem tempore ipso, quidam homines, et iidem illi, quos sæpe nutu significationeque appello, cum se maximum fructum cepisse dicerent ex libertate mea, meque tum denique sibi esse visum reipublicæ qualis fuisset, restitutum, cumque ea contentio mihi magnum etiam foris fructum tulisset : gaudere se dicebant, mihi et illum inimicum, et eos, qui, in eadem causa essent, nunquam amicos futuros. Quorum iniqui sermones cum ad me per homines honestissimos perferrentur : cumque Pompeius ita concedisset, ut nihil unquam magis, ut cum Crasso redirem in gratiam, Cæsarque per literas maxima se molestia ex illa contentione affectum ostenderet : habui non temporum solum rationem meorum, sed etiam naturæ. Crassusque, ut quasi testata populo Romano esset nostra gratia, pæne a meis laribus in provinciam est profectus. Nam cum mihi condixisset, cœnavit apud me in mei generi Crassipedis hortis. Quamobrem ejus causam, quod te scribis audisse, magna illius commendatione susceptam, defendi in senatu, sicut mea fides postulabat. Accepisti, quibus rebus adductus, quamque rem causamque defenderim : quique meus in republica sit pro mea parte capessenda status. De quo sic velim statuas, me hæc eadem sensurum fuisse, si mihi integra omnia, ac libera fuissent. Nam neque pugnandum arbi-

trarer contra tantas opes, neque delendum, etiamsi id fieri posset, summorum civium principatum, neque permanendum in una sententia, conversis rebus, ac bonorum voluntatibus immutatis, sed temporibus assentiendum. Nunquam enim præstantibus in republica gubernanda viris laudata est in una sententia perpetua permansio: sed, ut in navigando tempestati obsequi artis est, etiamsi portum tenere non queas: cum vero id possis mutata velificatione assequi, stultum est eum tenere cum periculo cursum, quem ceperis, potius quam, eo commutato, quò velis, tandem pervenire: sic, cum omnibus nobis in administranda republica propositum esse debeat id, quod a me sæpissime dictum est, cum dignitate otium; non idem semper dicere, sed idem semper spectare debemus. Quamobrem, ut paulo ante possui, si essent omnia mihi solutissima, tamen in republica non alius essem, atque nunc sum. Cum vero in hunc sensum et alliciar beneficiis hominum, et compellar injuriis: facile patior, ea me de republica sentire ac dicere, quæ maxime cum mihi, tum etiam reipublicæ rationibus putem conducere. Apertius autem hæc ago ac sæpius, quod et Quintus, frater meus, legatus est Cæsaris, et nullum meum minimum dictum, non modo factum, pro Cæsare intercessit, quod ille non ita illustri gratia exceperit, ut ego eum mihi devinctum putarem. Itaque ejus omni et gratia, quæ summa est, et opibus, quas intelligis esse maximas, sic fruor, ut meis. Nec mihi aliter potuisse videor hominum perditorum de me consilia frangere, nisi cum præidiis iis, quæ semper habui, nunc etiam potentium benevolentiam conjunxissem. His ego consiliis, si te præsentem habuissem, ut opinio mea fert, essem usus eisdem: novi enim temperantiam et moderationem naturæ tuæ: novi animum, tum mihi amicissimum, tum nulla in cæteros malevolentia suffusum, contra-

que cum magnum et excelsum, tum etiam apertum et simplicem. Vidi ego quosdam in te tales, quales tu eosdem in me videre potuisti. Quæ me moverunt, moverent eadem te profecto. Sed, quocunque tempore mihi potestas præsentis tui fuerit, tu eris omnium moderator consiliorum meorum: tibi erit eidem, cui salus mea fuit, etiam dignitas curæ. Me quidem certe tuarum actionum, sententiarum, voluntatum, rerum denique omnium socium comitemque habebis: neque mihi in omni vita res tam erit ulla proposita, quam ut quotidie vehementius te de me optime meritum esse lætere.

Quod rogas, ut mea tibi scripta mittam, quæ post discessum tuum scripserim: sunt orationes quædam, quas Menocrito dabo: neque ita multæ; ne pertimescas. Scripsi etiam (nam ab orationibus dijungo me fere, referoque ad mansuetiores Musas: quæ me maxime, sicut jam a prima adolescentia, delectant:) scripsi igitur Aristoteleo more, quemadmodum quidem volui, tres liberos in disputatione ac dialogo de Oratore, quos arbitror Lentulo tuo fore non inutiles. Abhorrent enim a communibus præceptis, et omnem antiquorum, et Aristoteleam, et Isocrateam rationem oratoriam complectuntur. Scripsi etiam versibus tres libros de temporibus meis: quos jam pridem ad te misissem, si esse edendos putassem. Sunt enim testes, et erunt, sempiterni meritorum erga me tuorum, meæque pietatis. Sed quia verebar, non eos, qui se læsos arbitrarentur, (etenim id feci parce, et molliter,) sed eos, quos erat infinitum bene de me meritos omnes nominare. Quos tamen ipsos libros, si quem, cui recte committam, invenero, curabo ad te perferendos. Atque istam quidem partem vitæ consuetudinisque nostræ totam ad te defero. Quantum literis, quantum studiis, veteribus nostris delectationibus, consequi poterimus, id omne ad arbitrium tu-

um, qui hæc semper amasti, libentissime conferemus. Quæ ad me de tuis rebus domesticis scribis, quæque mihi commendas, ea tantæ mihi curæ sunt, ut me nolim admoneri: rogari vero sine magno dolore vix possum. Quod de Quinti fratris negotio scribis, te priore ætate, quod morbo impeditus in Ciliciam non transieris, conficere non potuisse; nunc autem omnia facturum, ut conficias: id scito esse ejusmodi, ut frater meus vere existimet, adjuncto isto fundo, patrimonium fore suum per te constitutum. Tu me de tuis rebus omnibus, et de Lentuli tui nostrique studiis et exercitationibus, velim quam familiarissime certiore, et quam sæpissime facias: existimesque, neminem cuiquam neque cariorem, neque jucundiorum unquam fuisse, quam te mihi: idque me, non modo ut tu sentias, sed ut omnes gentes, etiam ut posteritas omnis intelligat, esse facturum. Appius in sermonibus antea dictitabat; postea dixit etiam in senatu palam: sese, si licitum esset legem curiatam ferre, sortiturum esse cum collega provinciam: si curiata lex non esset, se paraturum, tibi que successurum: legem curiatam consuli ferri opus esse, necesse non esse: se, quoniam ex senatusconsulto provinciam haberet, lege Cornelia imperium habiturum, quoad in urbem introisset. Ego, quid ad te tuorum quisque necessariorum scribat, nescio: varias esse opiniones intelligo: sunt, qui putent, posse te non decedere, quod sine lege curiata tibi succedatur: sunt etiam, qui, si decedas, a te relinqui posse, qui provinciæ præsit. Mihi non tam de jure certum est: quanquam ne id quidem valde dubium est: quam, illud ad tuam summam amplitudinem, dignitatem, liberalitatem, qua te scio libentissime frui solere, pertinere, te sine ulla mora provinciam successorî concedere, præsertim cum sine suspitione tuæ cupiditatis, non possis illius cupiditatem refutare. Ego utrumque meum puto esse, et quid

sentiam, ostendere, et quod feceris, defendere. Scripta jam epistola superiore, accepi tuas literas de publicanis: quibus æquitatem tuam non potui non probare: felicitate quidem, vellem, consequi potuisses, ne ejus ordinis, quem semper ornasti, rem aut voluntatem offenderes. Equidem non desinam tua decreta defendere: sed nosti consuetudinem hominum: scis, quam graviter inimici ipsi illi Q. Scævola fuerint. Tibi tamen sum auctor, ut, si quibus rebus possis, eum tibi ordinem aut reconcilies, aut mitiges. Id etsi difficile est, tamen mihi videtur esse prudentiæ tuæ. Valæ.

EPIST. I. LIBRI II.

ARGUMENTUM.

Accusatus a Curione negligentiae literarum, se excusat, ei-que quod absens summam laudem consecutus sit, gratulatur, hortaturque, ut quam concitasset, expectationi sui respondeat, et ipsum, cujus consiliis ad hanc dignitatem pervenerit, jam prope senescentem, amore suo oblectet.

M. T. C. S. D. C. CURIONI.

QUANQUAM me nomine negligentiae suspectum tibi esse doleo: tamen non tam mihi molestum fuit, accusari abs te officium meum, quam jucundum requiri; præsertim cum, in quo accusabar, culpa vacarem; in quo autem desiderare te significabas meas literas, præ te ferres perspectum mihi quidem, sed tamen dulcem et optatum amorem tuum. Equidem neminem prætermisi, quem quidem ad te perventurum putarem, cui literas non dederim: etenim quis est tam in scribendo impiger, quam ego? A te vero bis, terve summum, et eas perbreves accepi. Quare, si iniquus es in me judex, condemnabo eodem ego te crimine; sin me id facere noles, te mihi æquum præ-

bere debebis. Sed de literis hactenus; non enim vereor, ne non scribendo te expleam: præsertim si in eo genere studium meum non aspernabere. Ego te abfuisse tamdiu a nobis et dolui, quod carui fructu jucundissimæ consuetudinis; et lætor, quod absens omnia cum maxima dignitate es consecutus, quodque, in omnibus tuis rebus, meis optatis fortuna respondit. Breve est, quod me tibi præcipere meus incredibilis in te amor cogit. Tanta est expectatio vel animi, vel ingenii tui, ut ego te obsecrare obtestarique non dubitem, sic ad nos conformatus revertare, ut, quam expectationem tui concitasti, hanc sustinere ac tueri possis. Et, quoniam meam tuorum erga me meritorum memoriam nulla unquam delebit oblivio, te rogo, ut memineris, quantæcunque tibi accessiones fient et fortunæ, et dignitatis, eas te non potuisse consequi, nisi meis puer olim fidelissimis atque amantissimis consiliis paruisses. Quare hoc animo in nos esse debebis, ut ætas nostra jam ingravescens, in amore atque in adolescentia tua conquiescat. Vale.

EPIST. II. LIBRI II.

ARGUMENTUM.

Patris mortem filio absenti significat, ac se illi parentis loco fore pollicetur.

M. T. C. C. CURIONI S. D.

GRAVI teste privatus sum amoris summi erga te mei, patre tuo, clarissimo viro: qui, cum suis laudibus, tum vero te filio, superasset omnium fortunam, si ei contigisset, ut te ante videret, quam a vita discederet. Sed spero nostram amicitiam non egere testibus. Tibi patrimonium Dii fortunent. Me certe habebis, cui et carus æque sis et jucundus, ac fuisti patri.

EPIST. IV. LIBRI II.

ARGUMENTUM.

Diversa dicit literarum genera esse, quorum neutrum sibi jam conveniat. Quapropter ad cohortationem transit, ut pergat Curio ad gloriam ire, quia gravis ipsi adversaria, omnium expectatio, constituta sit.

M. T. C. C. CURIONI S. D.

EPISTOLARUM genera multa esse non ignoras: sed unum illud certissimum, cujus causa inventa res ipsa est, ut certiores faceremus absentes, si quid esset, quod eos scire, aut nostra, aut ipsorum interesset. Hujus generis literis a me profecto non expetis. Tuarum enim rerum domesticarum habes et scriptores et nuncios. In meis autem rebus nihil est sane novi. Reliqua sunt epistolarum genera duo, quæ me magnopere delectant: unum familiare et jocosum, alterum severum et grave. Utro me minus deceat uti, non intelligo. Jocerne tecum per literas? civem mehercule non puto esse, qui temporibus his ridere possit. An gravius aliquid scribam? quid est, quod possit graviter a Cicerone scribi ad Curionem, nisi de republica? Atque in hoc genere hæc mea causa est, ut neque ea, quæ non sentio, velim scribere. Quamobrem, quoniam mihi nullum scribendi argumentum relictum est, utar ea clausula, qua solco, teque ad studium summæ laudis cohortabor. Est enim tibi gravis adversaria constituta et parata, incredibilis quædam expectatio: quam tu una re facillime vinctes, si hoc statueris, quarum laudum gloriam adamaris; quibus artibus cæ laudes comparantur, in iis esse laborandum. In hanc sententiam scriberem plura, nisi te

tua sponte satis incitatum esse considerem: et hoc, quidquid attigi, non feci inflammandi tui causa, sed testificandi amoris mei. Vale.

EPIST. II. LIBRI III.

ARGUMENTUM.

Ciliciam provinciam sortitus, Appium ex ea decessurum rogat, ut sibi eam quam maxime aptam explicatamque tradat.

M. T. C. PROCONSUL APPIO PULCHRO IMP.
S. D.

Cum et contra voluntatem meam, et præter opinionem accidisset, ut mihi cum imperio in provinciam proficisci necesse esset, in multis et variis molestiis cogitationibusque meis, hæc una consolatio occurrebat, quod neque tibi amicior, quam ego sum, quisquam posset succedere: neque ego ab ullo provinciam accipere, qui mallet eam mihi quam maxime aptam explicatamque tradere. Quod si tu quoque eandem de mea voluntate erga te spem habes, ea te profecto nunquam fallit. A te maximo opere, pro nostra summa conjunctione tuaque singulari humanitate, etiam atque etiam quaeso et peto, ut, quibuscunque rebus poteris, (poteris autem plurimis,) prospicias, consulas rationibus meis. Vides, ex senatusconsulto provinciam esse habendam: si eam (quoad ejus facere poteris) quam expeditissimam mihi tradideris, facilius erit mihi quasi decursus mei temporis. Quid in eo genere efficere possis, tui consilii est. Ego te, quod tibi veniet in mentem mea interesse, valde rogo. Pluribus verbis ad te scriberem, si aut tua humanitas longiorem orationem expectaret; aut id fieri nostra amicitia pateretur; aut res verba desideraret,

ac non pro se ipsa loqueretur. Hoc velim tibi persuadeas, si rationibus meis provisum esse intellexero, magnam te ex eo, et perpetuam voluptatem esse capturum. Vale.

EPIST. XIII. LIBRI III.

ARGUMENTUM.

Appio gratias agit, quod suos in supplicatione decernenda adjuvisset; parataque illi officia pollicetur; de Dolabella reconciliatione non desperat; censuram obtentam esse sperat.

M. T. C. APPIO PULCHRO S. P. D.

QUASI divinarem, tali in officio fore mihi aliquando expectandum studium tuum, sic, cum de tuis rebus gestis agebatur, inserviebam honori tuo. Dicam tamen vere: plus, quam acceperas, reddidisti. Quis enim ad me non perscripsit, te non solum auctoritate orationis, sententia tua, quibus ego a tali viro contentus eram, sed etiam opera, consilio, domum veniendo, conveniendis meis, nullum munus officii cuiquam reliquum fecisse? Hæc mihi ampliora multo sunt, quam illa ipsa, propter quæ hæc laborantur. Insignia enim virtutis multi etiam sine virtute assecuti sunt: talium virorum tanta studia assequi sola virtus potest. Itaque mihi propono fructum amicitiae nostræ, ipsam amicitiam: qua nihil est uberius, præsertim in iis studiis, quibus uterque nostrum devinctus est. Nam tibi me profiteor, et in republica socium, de qua idem sentimus, et in quotidiana vita conjunctum iis artibus studiisque, quæ colimus. Vellem ita fortuna tulisset, quanti ego omnes tuos facio, uti tu meos facere posses: quod tamen ipsum, nescio qua permotus animi divinatione, non despero. Sed hoc nihil ad te: nostrum est onus. Illud velim

sic habeas, quod intelliges, hac re novata, additum potius aliquid ad meum erga te studium, cui nihil videbatur addi posse, quam quidquam esse detractum. Cum hæc scribebam, censorem te jam esse sperabam : eo brevior est hæc epistola, et, ut adversus magistrum morum, modestior. Vale.

EPIST. I. LIBRI IV.

ARGUMENTUM.

Sulpicio, congressum petenti, respondet, suamque cum illius voluntate convenire demonstrat, et desperatum reipublicæ statum deplorat. Scripta est epistola, cum Cæsar in Hispaniam regressus Pompeii legatos oppugnaret.

M. T. C. SER. SULPICIO S. D.

CAIUS Trebatius, familiaris meus, ad me scripsit, te ex se quæsisse, quibus in locis essem : molesteque te ferre, quod me propter valetudinem tuam, cum ad urbem accessissem, non vidisses : et hoc tempore velle te mecum, si propius accessissem, de officio utriusque nostrum communicare. Utinam, Servi, salvis rebus, (sic enim est dicendum,) colloqui potuissemus inter nos ! profecto aliquid opis occidenti reipublicæ tulissemus. Cognoram enim jam absens, te hæc mala multo ante providentem, defensorem pacis, et in consulatu tuo, et post consulatum fuisse. Ego autem cum consilium tuum probarem, et idem ipse sentirem, nihil proficiebam. Sero enim veneram : solus eram : rudis esse videbar in causa : incideram in hominum pugnandi cupidorum insanias. Nunc, quoniam nihil jam videbimur opitulari posse reipublicæ, si quid est, in quo nobismetipsis consulere possimus, non ut aliquid ex

pristino statu nostro retineamus, sed ut quam honestissime lugeamus: nemo est omnium, quicum potius mihi, quam tecum, communicandum putem. Nec enim clarissimorum virorum, quorum similes esse debemus, exempla; neque doctissimorum, quos semper coluisti, præcepta te fugiunt. Atque ipse antea ad te scripsissem, te frustra in senatum sive potius in conventum senatorum esse venturum, ni veritus essem, ne ejus animum offenderem, qui a me, ut te imitarer, petebat. Cui quidem ego, me cum rogaret, ut adessem in senatu, eadem omnia, quæ a te de pace et de Hispaniis dicta sunt, ostendi me esse dicturum. Res vides quo modo se habeant: orbem terrarum, imperiis distributis ardere bello; urbem sine legibus, sine judiciis, sine jure, sine fide, relictam direptioni et incendiis. Itaque mihi venire in mentem nihil potest, non modo quid sperem, sed vix jam quid audeam optare. Sin autem tibi, homini prudentissimo, videtur utile esse, nos colloqui; quanquam longius etiam cogitabam ab urbe discedere, cujus jam etiam nomen invitus audio: tamen propius accedam. Trebatioque mandavi, ut, si quid tu eum velles ad me mittere, ne recusaret: idque ut facias, velim: aut, si quem tuorum fidelium voles, ad me mittas: ne aut tibi exire ex urbe necesse sit, aut mihi accedere. Ego tantum tibi tribuo, quantum mihi fortasse arrogo: ut exploratum habeam, quidquid nos de communi sententia statuerimus, id omnes homines probaturos. Vale.

EPIST. II. LIBRI IV.

ARGUMENTUM.

Quærenti Sulpicio, quid faciendum sit; respondet cum laude ejus, si recta sequenda, certam rationem esse; non item, si utilia, quia Cæsaris causa firmior; honestior Pompeii. Longius ergo discedendum ab urbe, in qua quæ flant, turpe sit probare; non probare, periculosum. Sed quo eundem, difficilem esse deliberationem. Qua de re si colloqui velit, quam primum, rogat, adveniat.

M. T. C. SER. SULPICIO S. D.

A. D. III. Kal. Maias cum essem in Cumano, accepi tuas literas: quibus lectis, cognovi, non satis prudenter fecisse Philotimum; qui, cum abs te mandata haberet, ut scribis, de omnibus rebus, ipse ad me non venisset, literas tuas misisset: quas intellexi breviores fuisse, quod eum perlatum putasses. Sed tamen, postquam literas tuas legi, Postumia tua me convenit, et Servius noster. His placuit, ut tu in Cumanum venires: quod etiam mecum, ut ad te scriberem, egerunt. Quod meum consilium exquiris: id est tale, ut capere facilius ipse possim, quam alteri dare. Quid enim est, quod audeam suadere tibi, homini summa auctoritate, summaque prudentia? Si, quid rectissimum sit, quærimus; perspicuum est: si, quid maxime expediat; obscurum: sin ii sumus, qui profecto esse debemus, ut nihil arbitremur expedire, nisi quod rectum honestumque sit; non potest esse dubium, quid faciendum nobis sit. Quod existimas, meam causam conjunctam esse cum tua: certe similis in utroque nostrum, cum optime sentiremus, error fuit. Nam omnia utriusque consilia ad con-

cordiam spectaverunt: quæ cum ipsi Cæsari nihil esset utilius, gratiam quoque nos inire ab eo, defendenda pace, arbitrabamur. Quantum nos fefellerit, et quem in locum res deducta sit, vides. Neque solum ea perspicis, quæ geruntur, quæque jam gesta sunt: sed etiam, qui cursus rerum, qui exitus futurus sit. Ergo aut probare oportet ea, quæ fiunt, aut interesse, etiamsi non probes: quorum altera mihi turpis, altera etiam periculosa ratio videtur. Restat, ut discedendum putem. In quo reliqua videtur esse deliberatio, quod consilium in discessu, quæ loca sequamur. Omnino cum miserior res nunquam accidit, tum ne deliberatio quidem difficilior. Nihil enim constitui potest, quod non incurrat in magnam aliquam difficultatem. Tu, si videbitur, ita censeo facias, ut, si habes jam statutum, quid tibi agendum putes, in quo non sit conjunctum consilium tuum cum meo, supersedeas hoc labore itineris: sin autem est, quod mecum communicare velis, ego te expectabo. Tu, quod tuo commodo fiat, quam primum velim venias, sicut intellexi et Servio et Postumiæ placere. Vale.

EPIST. III. LIBRI IV.

ARGUMENTUM.

Sulpicium, a Cæsare Achaïæ post aciem Pharsalicam præfectum, consolatur, qui dolorem ex calamitate rei-publicæ ceperat. Scripta post Africanum bellum Cæsaris, ante Hispaniense.

M. T. C. SER. SULPICIO S. D.

VEHEMENTER te esse sollicitum, et in communibus miseriis præcipuo quodam dolore angi, multi ad nos quotidie

deferunt. Quod quanquam minime miror, et meum quodammodo agnosco : doleo tamen, te sapientia præditum prope singulari, non tuis bonis delectare potius, quam alienis malis laborare. Me quidem, etsi nemini concedo, qui majorem ex perniciæ et peste reipublicæ molestiam traxerit : tamen multa jam consolantur, maximeque conscientia consiliorum meorum. Multo enim ante, tanquam ex aliqua specula, prospexi tempestatem futuram : neque id solum mea sponte, sed multo etiam magis, monente et denunciante te. Etsi enim abfui magnam partem consulatus tui : tamen et absens cognoscebam, quæ esset tua in hoc pestifero bello cavendo et prædicendo sententia, et ipse affui primis temporibus tui consulatus, cum accuratissime monuisti senatum, collectis omnibus bellis civilibus, ut et illa timerent, quæ meminissent, et scirent, cum superiores, nullo tali exemplo antea in republica cognito, tam crudeles fuissent, quicumque postea rempublicam oppressisset armis, multo intolerabiliorem futurum. Nam, quod exemplo fit, id etiam jure fieri putant : sed aliquid atque adeo multa addunt et afferunt de suo. Quare meminisse debes, eos, qui auctoritatem et consilium tuum non sunt secuti, sua stultitia occidisse ; cum tua prudentia salvi esse potuissent. Dices : Quid me ista res consolatur in tantis tenebris et quasi parietinis reipublicæ ? Est omnino vix consolabilis dolor : tanta est omnium rerum amissio, et desperatio recuperandi ? sed tamen et Cæsar ipse ita de te judicat, et omnes cives sic existimant : quasi lumen aliquod, extinctis cæteris, elucere sancititatem, et prudentiam, et dignitatem tuam. Hæc tibi ad levandas molestias magna esse debent. Quod autem a tuis abes ; id eo levius ferendum est, quod eodem tempore a multis et magnis molestiis abes : quas ad te omnes perscriberem, nisi verer, ne ea cognosceres absens, quæ quia non vides, mihi

videris meliore esse conditione, quam nos, qui videmus. Hactenus existimo nostram consolationem recte adhibitam esse, quoad certior ab homine amicissimo fieres iis de rebus, quibus levare possent molestiæ tuæ. Reliqua sunt in te ipso, neque mihi ignota, nec minima solatia, ut quidem ego sentio, multo maxima: quæ ego experiens quotidie, sic probo, ut ea mihi salutem afferre videantur. Te autem ab initio ætatis memoria teneo summe omnium doctrinarum studiosum fuisse, omniaque, quæ a sapientissimis ad bene vivendum tradita essent, summo studio curaque didicisse. Quæ quidem vel optimis rebus et usu et delectationi esse possent: his vero temporibus habemus aliud nihil, in quo acquiescamus. Nihil faciam insolenter: neque te, tali vel scientia, vel natura præditum, hortabor, ut ad eas te referas artes, quibus a primis temporibus ætatis studium tuum dedisti. Tantum dicam, quod te spero approbaturum, me, posteaquam illi arti, cui studueram, nihil esse loci, neque in curia, neque in foro, viderim, omnem meam curam atque operam ad philosophiam contulisse. Tuæ scientiæ excellenti ac singulari non multo plus, quam nostræ, relictum est loci. Quare non equidem te moneo: sed mihi ita persuasi, te quoque in iisdem versari rebus, quæ, etiamsi minus prodessent, animum tamen a sollicitudine abducerent. Servius quidem tuus in omnibus ingenuis artibus, in primisque hac, in qua ego me scripsi acquiescere, ita versatur, ut excellat: a me vero sic diligitur, ut tibi uni concedam, præterea nemini; mihi quoque ab eo gratia refertur: in quo ille existimat, quod facile appareat, cum me colat et observet, tibi quoque in eo se facere gratissimum. Vale.

EPIST. IV. LIBRI IV.

ARGUMENTUM.

Sulpicii excusatione accepta ex parte, ipsiusque elegantia scribendi laudata, probat illius consilia, quibus Achaia administrationem non recusandam esse putarat. Nar- rat de senatus in Marcelli restitutione officio; de studiis Servii filii, et aliis rebus.

M. T. C. SER. SULPICIO S. D.

ACCIPIO excusationem tuam, qua usus es, cur sæpius ad me literas uno exemplo dedisses: sed accipio ex ea parte, quatenus aut negligentia, aut improbitate eorum, qui epis- tolas accipiant, fieri scribis, ne ad nos perferantur. Illam partem excusationis, qua te scribis orationis paupertate (sic enim appellas) iisdem verbis epistolas sæpius mittere, nec nosco, nec probō. Et ego ipse, quem tu per jocum (sic enim accipio) divitias orationis habere dicis, me non esse verborum admodum inopem agnosco: *significat* enim non necesse est: sed tamen idem (nec hoc *significamus*) facile cedo tuorum scriptorum subtilitati et elegantiae. Consilium tuum, quo te usum, scribis, hoc Achaicum ne- gotium non recusavisse, cum semper probavissem, tum multo magis probavi, lectis tuis proximis literis. Omnes enim causæ, quas commemoras, justissimæ sunt, tuaque et auctoritate et prudentia dignissimæ. Quod aliter cecidisse rem existimas, atque opinatus sis: id tibi nullo modo as- sentior. Sed quia tanta perturbatio et confusio est rerum, ita perculsa et prostrata fœdissimo bello jacent omnia, ut is cuique locus, ubi ipse sit, ut sibi quisque miserrimus esse videatur, propterea et tui te consilii pœnitet, et nos, qui

domi sumus, tibi beati videmur: at contra nobis, non tu quidem vacuus molestiis, sed præ nobis beatus. Atque hoc ipso melior est tua, quam nostra, conditio, quod tu, quid doleat, scribere audes, nos ne id quidem tuto possumus: nec id victoris vitio, quo nihil moderatius, sed ipsius victoriæ, quæ civilibus bellis semper est insolens. Uno te vicimus, quod de Marcelli, collegæ tui, salute paulo ante quam tu, cognovimus: etiam mehercule, quod, quemadmodum ea res ageretur, vidimus. Nam sic fac existimes: post has miserias, id est, postquam armis disceptari cœptum est de jure publico, nihil esse actum aliud cum dignitate. Nam et ipse Cæsar, accusata acerbitate Marcelli: sic enim appellabat: laudataque honorificentissima et æquitate tua, et prudentia, repente, præter spem dixit, se senatui roganti de Marcello, ne hominis quidem causa negaturum. Fecerat autem hoc senatus, ut, cum a L. Pisone mentio esset facta de Marcello, et cum C. Marcellus se ad Cæsaris pedes abjecisset, cunctus consurgeret, et ad Cæsarem supplex accederet. Noli quærere, ita mihi pulcher hic dies visus est, ut speciem aliquam viderer videre quasi reviviscentis reipublicæ. Itaque cum omnes ante me rogati gratias Cæsari egissent, præter Volcatium: is enim, si eo loco esset, negavit se facturum fuisse: ego rogatus, mutavi meum consilium. Nam statueram, non mehercule inertia, sed desiderio pristinæ dignitatis, in perpetuum tacere. Fregit hoc meum consilium et Cæsaris magnitudo animi, et senatus officium. Itaque pluribus verbis egi Cæsari gratias: meque, metuo, ne etiam in cæteris rebus honesto otio privarim; quod erat unum solatium in malis. Sed tamen, quoniam effugi ejus offensionem, qui fortasse arbitraretur, me hanc rempublicam non putare, si perpetuo tacerem: modice hoc faciam, aut etiam intra modum: ut et illius voluntati et meis studiis serviam.

Nam etsi a prima ætate me omnis ars et doctrina liberalis, et maxime philosophia delectavit: tamen hoc studium quotidie ingravescit, credo et ætatis maturitate ad prudentiam, et his temporum vitiis, ut nulla res alia levare animum molestiis possit. A quo studio te abduci negotiis intelligo ex tuis literis: sed tamen aliquid jam noctes te adjuvabunt. Servius tuus, vel potius noster, summa me observantia colit: cujus ego cum omni probitate summaque virtute, tum studiis doctrinaque delector. Is mecum sæpe de tua mansione, aut decessione communicat. Adhuc in hac sum sententia, nihil ut faciamus, nisi quod maxime Cæsar velle videatur. Res sunt ejusmodi, ut, si Romæ sis, nihil, præter tuos, delectare te possit. De reliquis, nihil melius ipso est. Cæteri et cætera ejusmodi, ut, si alterutrum necesse sit, audire ea malis, quam videre. Hoc nostrum consilium nobis minime jucundum est, qui te videre cupimus; sed consulimus tibi. Vale.

EPIST. V. LIBRI IV.

ARGUMENTUM.

Servius, Græciæ præfectus, audita Tulliæ Ciceronis filiæ morte, mærentem patrem undique conquisitis argumentis consolatur, et epistola hæc perfectæ et elaboratæ consolationis exemplum sit. Scripta cum Cæsar in Hispania Pompeii liberos profligasset: quod ex initio epist. II. lib. XIII. ad Atticum constat: A Cæsare literas accepi consolatorias, datas prid. Kal. Mai. Hispani.

SER. SULPICIUS M. T. CICERONI S. D.

POSTEAQUAM mihi renuntiatum est de obitu Tulliæ, filiæ tuæ, sane quam pro eo, ac debui, graviter molesteque tuli,

communemque eam calamitatem existimavi: qui si istic affluissem, neque tibi defuissem, coramque meum dolorem tibi declarassem. Etsi genus hoc consolationis miserum atque acerbum est: propterea quia, per quos ea confieri debet, propinquos ac familiares, ipsi pari molestia afficiuntur, neque sine lacrimis multis id conari possunt: uti magis ipsi videantur aliorum consolatione indigere, quam aliis posse suum officium præstare; tamen quæ in præsentia in mentem mihi venerunt, decrevi brevi ad te perscribere: non quo ea te fugere existimem; sed quod forsitan dolore impeditus minus ea perspicias. Quid est, quod tanto opere te commoveat tuus dolor intestinus? cogita, quemadmodum adhuc fortuna nobiscum egerit: ea nobis erepta esse, quæ hominibus non minus, quam liberi, cara esse debent; patriam, honestatem, dignitatem, honores omnes. Hoc uno incommodo addito, quid ad dolorem adjungi potuit? aut qui non in illis rebus exercitatus animus callere jam debet, atque omnia minoris æstimare? An illius vicem (credo) doles? Quoties in eam cogitationem necesse est et tu veneris, et nos sæpe incidimus, hisce temporibus non pessime cum iis esse actum, quibus sine dolore licitum est mortem cum vita commutare? Quid autem fuit, quod illam hoc tempore ad vivendum magno opere invitare posset? quæ res? quæ spes? quod animi solatium? Ut cum aliquo adolescente primario conjuncta ætatem gerneret? Licitum est tibi (credo) pro tua dignitate ex hac juventute generum diligere, cujus fidei liberos tuos te tuto committere putares. An ut ea liberos ex sese pareret, quos cum florentes videret, lætaretur? qui rem a parente traditam per se tenere possent? honores ordinatim petitori essent in republica? in amicorum negotiis libertate sua uterentur? Quid horum fuit, quod non prius, quam datum esset, ademptum sit? At vtro malum est liberos amit-

tere. Malum : nisi pejus sit, hæc sufferre et perpeti. Quæ res mihi non mediocrem consolationem attulit, volo tibi commemorare, si forte eadem res tibi minuere dolorem possit. Ex Asia rediens, cum ab Ægina Megaram versus navigarem, cœpi regiones circumcirca prospicere : post me erat Ægina : ante Megara : dextra Piræus : sinistra Corinthus : quæ oppida quodam tempore florentissima fuerunt, nunc prostrata et diruta ante oculos jacent. Cœpi egomet mecum sic cogitare : Hem ! nos homunculi indignamur, si quis nostrum interiit, aut occisus est, quorum vita brevior esse debet, cum uno loco tot oppidum cadavera projecta jaceant ? Visne tu te, Servi, cohibere, et meminisse, hominem te esse natum ? Crede mihi : cogitatione ea non mediocriter sum confirmatus. Hoc idem, si tibi videtur, fac ante oculos tibi proponas. Modo uno tempore tot viri clarissimi interierunt : de imperio præterea tanta deminutio facta est : omnes provinciæ conquassatæ sunt : in unius mulierculæ animula si jactura facta est, tanto opere commoveris ? quæ si hoc tempore non diem suum obisset, paucis post annis tamen ei moriendum fuit : quoniam homo nata fuerat. Etiam tu ab hisce rebus animum ac cogitationem tuam avoca, atque ea potius reminiscere, quæ digna tua persona sunt : illam, quamdiu ei opus fuerit, vixisse ; una cum republica fuisse : te patrem suum, prætorem, consulem, augurem vidisse : adolescentibus primariis nuptam fuisse : omnibus bonis prope perfunctam esse : cum respublica occideret, vita excessisse. Quod est, quod tu, aut illa, cum fortuna hoc nomine queri possitis ? Denique noli te oblivisci Ciceronem esse, et eum qui aliis consueris præcipere et dare consilium : neque imitare malos medicos, qui in alienis morbis profitentur tenere se medicinæ scientiam, ipsi se curare non possunt ; sed potius, quæ aliis tute præcipere soles, ea tute tibi sub-

jice, atque apud animum propone. Nullus dolor est, quem non longinquitas temporis minuat ac molliat. Hoc te expectare tempus, tibi turpe est, ac non ei rei sapientia tua te occurrere. Quodsi qui etiam inferis sensus est: qui illius in te amor fuit, pietasque in omnes suos, hoc certe illa te facere non vult. Da hoc illi mortuæ: da cæteris amicis ac familiaribus, qui tuo dolore mœrent: da patriæ; ut, si qua in re opus sit, opera et consilio tuo uti possit. Denique, quoniam in eam fortunam devenimus, ut etiam huic rei nobis serviendum sit; noli committere, ut quisquam te pudet non tam filiam, quam reipublicæ tempora et aliorum victoriam lugere. Plura me ad te de hac re scribere pudet, ne videar prudentiæ tuæ diffidere. Quare, si hoc unum proposuero, finem faciam scribendi. Vidi-mus aliquoties secundam pulcherrime te ferre fortunam, magnamque ex ea re te laudem apisci: fac aliquando intelligamus, adversam quoque te æque ferre posse, neque id majus, quam debeat, tibi onus videri; ne ex omnibus virtutibus hæc una tibi videatur deesse. Quod ad me at-tinet, cum te tranquilliorum animo esse cognoro, de iis rebus, quæ hic geruntur, quemadmodumque se provin-cia habeat, certiorum faciam. Vale.

EPIST. VI. LIBRI IV.

ARGUMENTUM.

Respondet consolanti Sulpicio, gratum sibi ejus officium fuisse, nec id exiguo doloris levamento: nemini vero, quam sibi, justiores dolendi causas fuisse: maximam tamen sibi levationem ex reditu et consuetudine Sulpicii fore.

M. T. C. S. D. SER. SULPICIO.

Ego vero, Servi, vellem, ut scribis, in meo gravissimo causa affuisses. Quantum enim præsens me adjuvare potueris et consolando, et prope æque dolendo, facile ex eo intelligo, quod, literis lectis, aliquantum acquievi. Nam et ea scripsisti, quæ levare luctum possent, et in me consolando, non mediocrem ipse animi dolorem adhibuisti. Servius tamen tuus omnibus officiis, quæ illi temporis tribui potuerunt, declaravit, et quanti ipse me faceret, et quam suum talem erga me animum tibi gratum putaret fore; cujus officia, jucundiora scilicet sæpe mihi fuerunt; nunquam tamen gratiora. Me autem non oratio tua solum, et societas pæne ægritudinis, sed etiam auctoritas consolatur. Turpe enim esse existimo, me non ita ferre casum meum, ut tu, tali sapientia præditus, ferendum putas. Sed opprimor interdum, et vix resisto dolori, quod ea me solatia deficiunt, quæ cæteris, quorum mihi exempla propono, simili in fortuna non defuerunt. Nam et Q. Maximus, qui filium consularem, clarum virum, et magnis rebus gestis, amisit; et L. Paulus, qui duo septem diebus; et vester Gallus, et M. Cato, qui summo ingenio, summa virtute filium perdidit, iis temporibus fuerunt, ut eorum luctum ipsorum dignitas consolaretur ea, quam ex republica consequebantur. Mihi autem, amissis ornamentis iis, quæ ipse commemoras, quæque eram maximis laboribus adeptus: unum manebat illud solatium, quod ereptum est. Non amicorum negotiis, non reipublicæ procuratione impediabantur cogitationes meæ: nihil in foro agere libebat: adspicere curiam non poteram: existimabam, id quod erat, omnes me et industriæ meæ fructus et fortunæ perdidisse. Sed, cum cogitarem, hæc mihi tecum, et cum

quibusdam esse communia; et cum frangerem jam ipse me cogeremque illa ferre toleranter: habebam quo confugerem, ubi conquiescerem, cujus in sermone et suavitate omnes curas doloresque deponerem. Nunc autem, hoc tam gravi vulnere, etiam illa, quæ consanuisse videbantur, recrudescunt. Non enim, ut tum me a republica mœstum domus excipiebat, quæ levaret: sic nunc domo mœrens ad rempublicam confugere possum, ut in ejus bonis acquiescam. Itaque et domo absum, et foro, quod nec eum dolorem, quem a republica capio, domus jam consolari potest, nec domesticum respublica. Quo magis te expecto, teque videre quam primum cupio. Major mihi levatio afferri nulla potest, quam conjunctio consuetudinis sermonumque nostrorum: quanquam sperabam, tuum adventum (sic enim audiebam) appropinquare. Ego autem cum multis de causis te exopto quam primum videre: tum etiam, ut ante commentemur inter nos, qua ratione nobis traducendum sit hoc tempus, quod est totum ad unius voluntatem accommodandum, et prudentis, et liberalis, et (ut perspexisse videor) nec a me alieni, et tibi amicissimi. Quod cum ita sit, magnæ est tamen deliberationis, quæ ratio sit ineunda nobis, non agendi aliquid, sed illius concessu et beneficio quiescendi. Vale.

EPIST. VII. LIBRI IV.

ARGUMENTUM.

Laudato consilio et prudentia Marcelli, qui abesse a patria perpetuo volebat; suadet nihilo minus, ut revertatur, quia id facile impetrare a Cæsare possit; nec tutius alibi, nec melius vivat, quam in patria et apud suos.

M. T. C. S. D. M. MARCELLO.

Ersi eo te adhuc consilio usum intelligo, ut id reprehendere non audeam, non quin ab eo ipse dissentiam, sed quod ea te sapientia esse judicem, ut meum consilium non anteponom tuo: tamen et amicitiae nostrae vetustas, et tua summa erga me benevolentia, quæ mihi jam a pueritia tua cognita est, me hortata est, ut ea scriberem ad te, quæ et salutis tuæ conducere arbitrarer, et non aliena esse ducerem a dignitate. Ego eum te esse, qui horum malorum initia multo ante videris, consulatum magnificentissime atque optime gesseris, præclare memini: sed idem etiam illa vidi, neque te consilium civilis belli ita gerendi, neque copias Cn. Pompeii, nec genus exercitus, probare, semperque summe diffidere. Qua in sententia me quoque fuisse, memoria tenere te arbitror. Itaque neque tu multum interfuisti rebus gerendis, et ego id semper egi, ne interessem. Non enim iis rebus pugnabamus, quibus valere poteramus, consilio, auctoritate, causa, quæ erant in nobis superiora, sed lacertis et viribus, quibus pares non eramus. Victi sumus igitur, aut, si vinci dignitas non potest, fracti certe et abjecti. In quo tuum consilium nemo potest non maxime laudare, quod cum spe vincendi simul abjecisti certandi etiam cupiditatem: ostendistique, sapientem et bonum civem initia belli civilis invitum suscipere, extrema libenter non persequi. Qui non idem consilium, quod tu, secuti sunt, eos video in duo genera esse distractos. Aut enim renovare bellum conati sunt, hique se in Africam contulerunt: aut, quemadmodum nos, victori sese crediderunt. Medium quoddam tuum consilium fuit, qui hoc fortasse humilis animi duceres, illud pertinacis. Fateor, a plerisque, vel dicam ab omnibus, sapiens tuum consilium, a

multis etiam magni ac fortis animi iudicatum. Sed habet ista ratio, ut mihi quidem videtur, quendam modum : præsertim cum tibi nihil deesse arbitrer ad tuas fortunas omnes obtinendas, præter voluntatem. Sic enim intellexi, nihil aliud esse, quod dubitationem afferret ei, penes quem est potestas, nisi quod vereretur, ne tu illud beneficium omnino non putares. De quo quid sentiam, nihil attinet dicere : cum appareat, ipse quid fecerim. Sed tamen, si jam ita constituisses, ut abesse perpetuo mallet, quam ea, quæ nolles, videre : tamen id cogitare deberes, ubicunque esses, te fore in ejus ipsius, quem fugeres, potestate. Qui si facile passurus esset, te carentem patria et fortunis tuis, quiete et libere vivere : cogitandum tibi tamen esset, Romæne et domi tuæ, cujusmodi res esset, an Mitylenis aut Rhodi mallet vivere. Sed cum ita late pateat ejus potestas, quem veremur, ut terrarum orbem complexa sit : nonne mavis sine periculo domi tuæ esse, quam cum periculo alienæ ? Equidem, etiamsi oppetenda mors esset, domi atque in patria mallet, quam in externis atque alienis locis. Hoc idem omnes, qui te diligunt, sentiunt : quorum est magna, pro tuis in maximis clarissimisque virtutibus, multitudo. Habemus etiam rationem rei familiaris tuæ, quam dissipari nolumus. Nam etsi nullam potest accipere injuriam, quæ futura perpetua sit : propterea, quod neque is, qui tenet rempublicam, patietur, neque ipsa respublica : tamen impetum prædonum in tuas fortunas fieri nolo. Hi autem qui essent, auderem scribere, nisi te intelligere confiderem. Hic te unius sollicitudines, unius etiam multæ et assiduæ lacrimæ C. Marcelli, fratris optimi, deprecantur : nos cura et dolore proximi sumus : precibus tardiores, quod jus adeundi, cum ipsi deprecatione eguerimus, non habemus. Gratia tantum possumus, quantum victi :

sed tamen consilio, studio, Marcello non desumus. A tuis reliquis non adhibemur : ad omnia parati sumus. Vale.

EPIST. VIII. LIBRI IV.

ARGUMENTUM.

Laudata Marcelli prudentia, pollicetur officia sua, et, ut domum quicumque status reipublicæ sit, revertatur, iterum admonet.

M. T. C. S. D. M. MARCELLO.

NEQUE monere te audeo, præstanti prudentia virum ; nec confirmare, maximi animi hominem, unumque fortissimum : consolari vero nullo modo. Nam si ea, quæ acciderunt, ita fers, ut audio, gratulari magis virtuti debeo, quam consolari dolorem tuum : sin te tanta mala reipublicæ frangunt : non ita abundo ingenio, ut te consoler, cum ipse me non possim. Reliquum est igitur, ut tibi me in omni re eum præbeam præstemque, ut ad omnia, quæ tui velint, ita adsim præsto, ut me non solum omnia debere tua causa, sed ea quoque, etiam quæ non possim, putem. Illud tamen vel tu me monuisse, vel censuisse puta, vel propter benevolentiam tacere non potuisse : ut, quod ego facio, tu quoque animum inducas : si sit aliqua respublica, in ea te esse oportere, iudicio hominum reque principem, necessitate cedentem tempori : sin autem nulla sit, hunc tamen aptissimum esse etiam ad exulandum locum. Si enim libertatem sequimur : qui locus hoc dominatu vacat ? sin qualemcumque locum, quæ est domestica sede jucundior ? Sed mihi crede, etiam is, qui omnia tenet, favet ingeniis : nobilitatem vero et dignitates hominum, quantum ei res et ipsius csusa concedit, amplectitur. Sed plura,

quam statueram. Redeo ergo ad unum illud, me tuum esse, fore cum tuis, si modo erunt tui : si minus, me certe in omnibus rebus satis nostræ conjunctioni amorique facturum. Vale.

EPIST. IX. LIBRI IV.

ARGUMENTUM.

Reditum in patriam Marcello suadet, refutatis singulis, quæ dissuadere videbantur, præsertim quod nec aliter futurum fuisset, si vicissent Pompeiani.

M. T. C. S. D. M. MARCELLO.

ETSI perpaucis ante diebus dederam Q. Mucio literas ad te pluribus verbis scriptas, quibus declaraveram, quo te animo censerem esse oportere, et quid tibi faciendum arbitrarer : tamen, cum Theophilus, libertus tuus, proficisceretur, cujus ego fidem erga te benevolentiamque perspexeram, sine meis literis eum ad te venire nolui. Iisdem igitur te rebus etiam atque etiam hortor, quibus superioribus literis hortatus sum : ut in ea republica, quæcunque est, quam primum velis esse. Multa videbis fortasse, quæ nolis ; non plura tamen, quam audis quotidie. Non est porro tuum, uno sensu solum oculorum moveri : cum idem illud auribus percipias, quod etiam majus videri solet, minus laborare. At tibi ipsi dicendum erit aliquid, quod non sentias ; aut faciendum, quod non probes. Primum tempori cedere, id est, necessitati parere, semper sapientis est habitum ; deinde non habet, ut nunc quidem est, id vitii res. Dicere fortasse, quæ sentias, non licet ; tacere plane licet. Omnia enim delata ad unum sunt. Is utitur consilio, ne suorum quidem, sed suo. Quod

non multo secus fieret, si is rempublicam teneret, quem secuti sumus. An, qui in bello, cum omnium nostrum conjunctum esse periculum suo cerneret, certorum hominum minime prudentium consilio uteretur, eum magis communem censemus in victoria futurum fuisse, quam incertis rebus fuisset? et, qui nec, te consule, tuum sapientissimum consilium secutus esset, nec, fratre tuo consulatum ex auctoritate tua gerente, vobis auctoribus uti voluerit, nunc omnia tenentem, nostras sententias desideraturum censes fuisse. Omnia sunt misera in bellis civilibus: quæ majores nostri ne semel quidem, nostra ætas sæpe jam sensit: sed miserius nihil, quam ipsa victoria: quæ etiamsi ad meliores venit, tamen eos ipsos ferociores impotentioresque reddit; ut, etiamsi natura tales non sint, necessitate esse cogantur: multa enim victori eorum arbitrio, per quos vicit, etiam invito, facienda sunt. An tu non videbas mecum simul, cum illa crudelis esset futura victoria? Igitur tunc quoque patria careres, ne, quæ nolles, videres? Non, inquires: ego enim ipse tenerem opes et dignitatem meam. At erat tuæ virtutis, in minimis tuas res ponere: de republica vehementius laborare. Deinde, qui finis istius consilii est? nam adhuc et factum tuum probatur, et, utin tali re, etiam fortuna laudatur: factum, quod et initium belli necessario secutus sis, et extrema sapienter persequi nolueris; fortuna, quod honesto otio, tenueris et statum et famam dignitatis tuæ. Nunc vero nec locus tibi ullus dulcior esse debet patria: nec eam diligere minus debes, quod deformior est, sed misereri potius, nec eam multis claris viris orbatam, privare etiam adspectu tuo. Denique, si fuit magni animi, non isse supplicem victori; vide ne superbi sit, aspernari ejusdem liberalitatem: et, si sapientis est, carere patria, duri, ne desiderare: et, si re publica non possis frui, stultum est, nolle privata. Caput est illud, ut,

si ista vita tibi commodior esse videatur, cogitandum tamen sit, ne tutior non sit: magna gladiatorum est licentia: sed in externis locis minor etiam ad facinus verecundia. Mihi salus tua tantæ curæ est, ut Marcello, fratri tuo aut par, aut certe proximus sim. Tuum est consulere temporibus, et incolumitati, et vitæ, et fortunis tuis. Vale.

EPIST. X. LIBRI IV.

ARGUMENTUM.

Hortatur Marcellum, ut reditum maturet, jam a Cæsare impetratum; cum id ad rem ejus familiarem valde pertineat.

M. T. C. M. MARCELLO S. D.

Etsi nihil erat novi, quod ad te scriberem, magisque literas tuas jam expectare incipiebam, vel te potius ipsum: tamen, cum Theophilus proficisceretur, non potui nihil ei literarum dare. Cura igitur, ut quam primum venias: venies enim, mihi crede, expectatus, neque solum nobis, id est, tuis, sed prorsus omnibus. Venit enim mihi in mentem, subvereri interdum, ne te delectet tarda decessio. Quodsi nullum haberes sensum, nisi oculorum, prorsus tibi ignoscerem, si quosdam nolles videre: sed, cum leviora non multo essent, quæ audirentur, quam quæ viderentur; suspicarer autem, multum interesse rei familiaris tuæ, te quam primum venire, idque in omnes partes valeret; putavi, ea de re te esse admonendum. Sed, quoniam, quid mihi placeret ostendi: reliqua tu, pro tua prudentia considerabis. Me tamen velim, quod ad tempus te expectemus, certiores facias. Vale,

EPIST. XI. LIBRI IV.

ARGUMENTUM.

Marcellus significat, se plus Ciceronis, quam fratris, hortata commotum in causa reditus fuisse: literas enim, restitutionis nuncias, et gratulationem, et amicorum benevolentiam, maxime Ciceronis, sibi admodum placere, et gratam semper fore.

M. MARCELLUS M. CICERONI S. D.

FLORIMUM valuisse apud me tuam semper auctoritatem, cum in omni re, tum in hoc maxime negotio, potes existimare. Cum mihi C. Marcellus, frater amantissimus mei, non solum consilium daret, sed precibus quoque me obsecraret: non prius mihi persuadere potuit, quam tuis est affectum literis, ut uterer vestro potissimum consilio. Res quemadmodum sit acta, vestræ literæ mihi declarant. Gratulatio tua etsi est mihi probatissima, quod ab optimo fit animo: tamen hoc mihi multo jucundius est, et gratius, quod in summa paucitate amicorum, propinquorum ac necessariorum, qui vere meæ saluti faverent, te cupidissimum mei, singularemque mihi benevolentiam præstitisse cognovi. Reliqua sunt ejusmodi, quibus ego, quoniam hæc erant tempora, facile et æquo animo carebam: hoc vero ejusmodi esse statuo, ut sine talium virorum et amicorum benevolentia, neque in adversa, neque in secunda fortuna quisquam vivere possit. Itaque in hoc ego mihi gratulor. Tu vero ut intelligas, homini amicissimo te tribuisse officium, re tibi præstabo. Vale.

EPIST. XII. LIBRI IV.

ARGUMENTUM.

M. Marcelli cædem, perfecto narrationis exemplo ita nunciat, ut antecedentia, media, consequentia ordinatim exponat.

SER. SULPICIUS M. CICERONI S. D.

Etsi scio, non jucundissimum nuncium me vobis allaturum: tamen, quoniam casus et natura in nobis dominatur, visum est faciendum, quoquo modo res se haberet, vos certiores facere. A. d. x. Kal. Jun. cum ab Epidauro Piræeum navi advectus essem, ibi Marcellum, collegam nostrum, conveni, eumque diem ibi consumpsi, ut cum eo essem. Postero die, cum ab eo digressus essem eo consilio, ut [ab Athenis] in Bæotiam irem, reliquamque jurisdictionem absolverem: ille, uti aiebat, supra Maleas in Italiam versus navigaturus erat. Postridie ejus diei, cum ab Athenis proficisci in animo haberem, circiter hora decima noctis P. Postumius, familiaris ejus, ad me venit, et mihi nunciavit, M. Marcellum, collegam nostrum, post cœnæ tempus, a P. Magio Cilone, familiare ejus, pugione percussum esse, et duo vulnera accepisse, unum in stomacho, alterum in capite, secundum aurem: sperare tamen, eum vivere posse. Magium seipsum interfecisse: postea se a Marcello ad me missum esse, qui hæc nunciaret, et roga- ret, uti medicos cogerem. Coëgi, et e vestigio eo sum profectus prima luce. Cum non longe a Piræeo abessem, puer Acidini obviam mihi venit cum codicillis: in quibus erat scriptum, paulo ante lucem Marcellum diem suum obiisse. Ita vir clarissimus ab homine deterrimo acerbis- sima morte est affectus: et cui inimici propter dignitatem

pepercerant, inventus est amicus, qui mortem afferret. Ego tamen ad tabernaculum ejus perrexi: inveni duos liberos, et pauculos servos: reliquos aiebant profugisse, metu perterritos, quod dominus eorum ante tabernaculum interfectus esset. Coactus sum in eadem illa lectica, qua ipse delatus eram, meisque lecticariis in urbem cum referre: ibique pro ea copia, quæ Athenis erat, funus ei satis amplum faciendum curavi. Ab Atheniensibus, locum sepulturæ intra urbem ut darent, impetrare non potui, quod religione se impediri dicerent: neque tamen id antea cuiquam concesserant. Quod proximum fuit, uti, in quo vellemus gymnasio, eum sepeliremus, nobis permisserunt. Nos in nobilissimo orbis terrarum gymnasio Academicæ locum delegimus, ibique eum combussimus: posteaque curavimus, ut iidem Athenienses in eodem loco monumentum ei marmoreum faciendum locarent. Ita, quæ nostra officia fuerunt, pro collegio et propinquitate, et vivo et mortuo omnia ei præstitimus. Vale, D. pr. Kal. Jun. Athenis,

EPIST. XIII. LIBRI IV.

ARGUMENTUM.

Exultantem Nigidium consolatur, quantum potest qui in eadem causa fuit. Spem tamen futuri redditus ex certis signis facit; conditionis pristinae facere non potest. Idcircoque utramque fortunam ex æquo ferendam hortatur.

M. T. C. S. D. P. NIGIDIO FIGULO.

QUÆRENTI mihi jamdiu, quid ad te potissimum scriberem: non modo certa res nulla, sed ne genus quidem literarum usitatum veniebat in mentem. Unam enim partem

et consuetudinem earum epistolarum, quibus, secundis rebus, uti solebamus, tempus eripuerat: perfeceratque fortuna, ne quid tale scribere possem, aut omnino cogitare. Relinquebatur triste quoddam et miserum, et his temporibus consentaneum genus literarum: id quoque deficiebat me: in quo debebat esse aut promissio auxilii alicujus, aut consolatio doloris tui. Quod pollicerer, non erat: ipse enim pari fortuna abjectus, aliorum opibus casus meos sustentabam, sæpiusque mihi veniebat in mentem queri, quod ita viverem, quam gaudere, quod viverem. Quamquam enim nulla me ipsum privatim pepulit insignis injuria, nec mihi quidquam tali tempore in mentem venit optare, quod non ultro mihi Cæsar detulerit: tamen nihilo minus eis conficior curis, ut ipsum, quod maneam in vita, peccare me existimem: careo enim cum familiarissimis multis, quos aut mors eripuit nobis, aut distraxit fuga, tum omnibus amicis, quorum benevolentiam nobis conciliarat per me quondam, te socio, defensa respublica, versorque in eorum naufragiis et bonorum direptionibus; nec audio solum, quod ipsum esset miserum, sed etiam video, quo nihil est acerbius, eorum fortunas dissipari, quibus nos olim adiutoribus illud incendium extinximus: et, in qua urbe modo gratia, auctoritate, gloria floruimus, in ea nunc iis quidem omnibus caremus. Obtinemus ipsius Cæsaris summam erga nos humanitatem; sed ea plus non potest, quam vis et mutatio omnium rerum atque temporum. Itaque orbus iis rebus omnibus, quibus et natura me et voluntas, et consuetudo assuefecerat; cum cæteris, ut quidem videor, tum mihi ipse displiceo. Natus enim ad agendum semper aliquid dignum viro, nunc non modo agendi rationem nullam habeo, sed ne cogitandi quidem: et, qui antea aut obscuris hominibus, aut etiam sontibus opitulari poteram, nunc P. Nigidio, uni omnium doctissimo et sanctissimo, et maxima

quondam gratia, mihi certe amicissimo, ne benigne quidem polliceri possum. Ergo hoc ereptum est literarum genus. Reliquum est, ut consoler, et asseram rationes, quibus te a molestiis coner abducere. At ea quidem facultas vel tui, vel alterius consolandi, in te summa est, si unquam in ullo fuit. Itaque eam partem, quæ ab exquisita quadam ratione et doctrina proficiscitur, non attingam: tibi totam relinquam. Quid sit forti et sapienti homine dignum: quid gravitas, quid altitudo animi, quid acta tua vita, quid studia, quid artes, quibus a pueritia floruisti, a te flagitent, tu videbis. Ego, quod intelligere, et sentire, quia sum Romæ, et quia curo attendoque, possum, id tibi affirmo: te in istis molestiis, in quibus es hoc tempore, non diutius futurum; in iis autem, in quibus etiam nos sumus, fortasse semper fore. Videor mihi perspicere primum ipsius animum, qui plurimum potest, propensum ad salutem tuam. Non scribo hoc temere. Quo minus familiaris sum, hoc sum ad investigandum curiosior. Quo facilius, quibus est iratior, respondere tristius possit, hoc est adhuc tardior ad te molestia liberandum. Familiares vero ejus, et ii quidem, qui illi jucundissimi sunt, mirabiliter de te et loquuntur, et sentiunt. Accedit eodem vulgi voluntas, vel potius consensus omnium: etiam illa, quæ minimum nunc quidem potest, sed possit necesse est, respublica, quascunque vires habebit, ab iis ipsis, quibus tenetur, de te propediem (mihi crede) impetrabit. Redeo igitur ad id, ut jam tibi etiam pollicear aliquid, quod primo omiseram. Nam et complectar ejus familiarissimos, qui me admodum diligunt, multumque mecum sunt: et in ipsius consuetudinem, quam adhuc meus pudor mihi clausit, insinuabo: et certe omnes vias persequar, quibus putabo ad id, quod volumus, pervenire posse. In hoc toto genere plura faciam, quam scribere audeo: cætera,

quæ tibi a multis prompta esse certo scio, a me sunt paratissima: nihil in re familiari mea est, quod ego meum malim esse, quam tuum. Hac de re, et de hoc genere toto, hoc scribo parcius, quod te, id quod ipse confido, sperare malo, esse usurum tuis. Extremum illud est, ut te orem et obsecrem, animo ut maximo sis: nec ea solum memineris, quæ ab aliis magnis viris accepisti, sed illa etiam, quæ ipse ingenio studioque peperisti. Quæ si colliges; et sperabis omnia optime, et, quæ accident, qualiacunque erunt, sapienter feres. Sed hæc tu melius, vel optime omnium. Ego, quæ pertinere ad te intelligam, studiosissime omnia diligentissimeque curabo; tuorumque tristissimo meo tempore meritorum erga me memoriam conservabo. Vale.

EPIST. XIV. LIBRI IV.

ARGUMENTUM.

Plancius bis Ciceroni, et de recuperata per Cæsarem dignitate, et de nuptiis cum virgine, dimissa Terentia, initis, gratulatus fuerat. Utrisque literis una epistola respondet Cicero: prioribus, non esse pristinam dignitatem, quam receperat: alteris, quæ causa fuerit novi consilii inveniendi. Tandem solatur Plancium exultantem, eique nihil, præter communem calamitatem, timendum esse confirmat, cui sua denique officia pollicetur.

M. T. C. S. D. CN. PLANCIO.

BINAS a te accepi literas, Corcyræ datas: quarum alteris mihi gratulabare, quod audisses, me meam pristinam dignitatem obtinere; alteris dicebas te velle, quæ egissem, bene et feliciter evenire. Ego autem, si dignitas est bene de republica sentire, et bonis viris probare quod sentias

obtineo dignitatem meam : sin autem in eo dignitas est, si, quod sentias, aut re efficere possis, aut denique libera oratione defendere ; ne vestigium quidem ullum est reliquum nobis dignitatis ; agiturque præclare, si nosmetipsos regere possumus, ut ea, quæ partim jam adsunt, partim impendent, moderate feramus : quod est difficile in ejusmodi bello, cujus exitus ex altera parte cædem ostentat, ex altera servitutem. Quo in periculo nonnihil me consolatur, cum recordor, hæc me tum vidisse, cum secundas etiam res nostras, non modo adversas pertimescebam, videbamque, quanto periculo de jure publico disceptaretur armis : quibus, si vicissent ii, ad quos ego pacis spe, non belli cupiditate adductus accesseram ; tamen intelligebam, et iratorum hominum, et cupidorum, et insolentium, quam crudelis esset futura victoria : sin autem victi essent, quantus interitus esset futurus civium, partim amplissimorum, partim etiam optimorum ; qui me hæc prædicentem, atque optime consulentem salutis suæ, malebant nimium timidum, quam satis prudentem existimari. Quod autem mihi de eo, quod egerim, gratularis ; te ita velle certo scio : sed ego tam misero tempore nihil novi consilii cepissem, nisi in reditu meo nibilo meliores res domesticas, quam rempublicam offendissem. Quibus enim, pro meis immortalibus beneficiis, carissima mea salus et meæ fortunæ esse debebant : cum propter eorum scelus nihil mihi intra meos parietes tutum, nihil insidiis vacuum viderem, novarum me necessitudinum fidelitate contra veterum perfidiam muniendum putavi. Sed de nostris rebus ratis, etiam nimium multa. De tuis velim, ut eo sis animo, quo debes esse, id est, ut ne quid tibi præcipue timendum putes. Si enim status erit aliquis civitatis : quicumque erit, te omnium periculorum video expertem fore. Nam alteros tibi jam placatos esse intelligo : alteros

nunquam iratos fuisse. De mea autem in te voluntate, sic velim judices, me, quibuscunque rebus opus esse intelligam: quanquam videam, qui sim hoc tempore, et quid possim; opera tamen et consilio, studio quidem certe, rei, famæ, salutis tuæ præsto futurum. Tu velim et quid agas, et quid acturum te putes, facias me quam diligentissime certiores. Vale.

EPIST. XV. LIBRI IV.

ARGUMENTUM.

Hortatur, ut communem fortunam fortiter ferat, nec propriam sibi postulet; coque in se animo sit, quo fuerat semper.

M. T. C. S. D. CN. PLANCIO.

Acceri perbreves tuas literas, quibus id, quod scire cupiebam, cognoscere non potui: cognovi autem id, quod mihi dubium non fuit: nam quam fortiter ferres communes misérias, non intellexi: quam me amares, facile perspexi: sed hoc sciebam: illud si scissem, ad id meas literas accommodavissem. Sed tamen etsi antea scripsi, quæ existimavi scribi oportere: tamen hoc tempore breviter commonendum putavi, ne quo periculo te proprio existimares esse: in magno omnes, sed tamen in communi sumus. Quare non debes aut propriam fortunam, et præcipuam postulare, aut communem recusare. Quapropter eo animo simus inter nos, quo semper fuimus. Quod de te sperare, de me præstare possum. Vale.

EPIST. IX. LIBRI VI.

ARGUMENTUM.

Brevi, sed perfecto commendationis exemplo, Cæcinant Furfanio commendat.

M. T. C. T. FURFANIO PROCOS. S. D.

Cum A. Cæcina tanta mihi familiaritas consuetudoque semper fuit, ut nulla major esse possit. Nam et patre ejus, claro homine, et forti viro, plurimum usi sumus: et hunc a puero, quod et spem magnam mihi afferebat summæ probitatis, summæque eloquentiæ, et vivebat mecum conjunctissime, non solum officiis amicitiae, sed etiam studiis communibus, sic semper dilexi, ut non ullo cum homine conjunctius viverem. Nihil attinet me plura scribere, quam mihi necesse sit, ejus salutem et fortunas quibuscunque rebus possim, tueri, vides. Reliquum est, ut, cum cognorim pluribus rebus, quid tu et de bonorum fortuna, et de reipublicæ calamitatibus sentires, nihil a te petam, nisi, ut ad eam voluntatem, quam tua sponte erga Cæcinam habiturus esses, tantus cumulus accedat commendatione mea, quanti me a te fieri intelligo: hoc mihi gratius facere nihil potes. Vale.

EPIST. XXIX. LIBRI X.

ARGUMENTUM.

De studio suo erga Ampium exultantem scribit, eumque bonam spem habere jubet.

CICERO AMPIO S.

De meo studio erga salutem et incolumitatem tuam, credo te cognosse ex literis tuorum; quibus me cumulatissime satisfecisse certo scio: nec his concedo, quanquam sunt singulari in te benevolentia, ut te salvum malint, quam ego. Illi mihi necesse est concedant, ut tibi plus, quam ipsi, hoc tempore prodesse possim: quod quidem nec destiti facere, nec desistam: et jam in maxima re feci, et fundamenta jeci salutis tuæ. Tu fac bono animo magnoque sis, meque tibi nulla re defuturum esse confidas. Pridie Nonas Quinctiles.

EPIST. I. LIBRI XIII.

ARGUMENTUM.

C. Memmius, qui tribunus pl. Lucullos triumphaturos vexaverat, Plutarch. p. 517. et prætor ab Cæsare rationem gesti consulatus repetierat, Sueton. c. 23. damnatus lege de ambitu, ad Attic. iv. Epist. ult. exulat Athenis, sed ante, quam Cicero in provinciam iturus adveniret, discesserat Mitylenas. Ab hoc ergo per litteras petit, ut in gratiam cum Patrone Epicureo redeat, eique locum concedat, ubi Epicurus habitaverat.

M. T. C. S. P. D. C. MEMMIO.

Etsi non satis mihi constiterat, cum aliquane animi mei molestia, an potius libenter te Athenis visurus essem, quod injuria, quam accepisti, dolore me afficeret; sapientia tua, qua fers injuriam, lætitia: tamen vidisse te malletm. Nam quod est molestiæ, non sane multo levius est, cum te non video: quod esse potuit voluptatis, certe, si vidis-

sem te, plus fuisset. Itaque non dubitabo dare operam, ut te videam, cum id satis commode facere potero. Interea, quod per literas et agi tecum, et, ut arbitror, confici potest, agam nunc. Ac te illud primum rogabo, ne quid invitus mea causa facias: sed id, quod mea intelliger, tua nullam in partem multum interesse, ita mihi des, si tibi, ut id libenter facias, ante persuaseris. Cum Patrone Epicureo mihi omnia sunt: nisi quod in philosophia vehementer ab eo dissentio. Sed et initio Romæ, cum te quoque et tuos omnes observabat, me coluit, in primis: et nuper, cum ea, quæ voluit, de suis commodis et præmiis, consecutus est, me habuit suorum defensorum et amicorum fere principem: et jam a Phædro, qui nobis, cum pueri essemus, antequam Philonem cognovimus, valde, ut philosophus, postea tamen, ut vir bonus, et suavis, et officiosus, probabatur, traditus, mihiq; commendatus est. Is igitur Patro, cum ad me Romam literas misisset, uti te sibi placarem, peteremque, ut, nescio quid, illud Epicuri parietinarum sibi concederes: nihil scripsi ad te ob eam rem, quod ædificationis tuæ consilium mea commendatione nolebam impediri. Idem, ut veni Athenas, cum idem, ut ad te scriberem, rogasset: ob eam causam impetravit, quod te abjecisse illam ædificationem constabat inter omnes amicos tuos. Quod si ita est, et si jam plane tua nihil interest, velim, si qua offensiuncula facta est animi tui, perversitate aliquorum, novi enim gentem illam, des te ad lenitatem, vel propter tuam summam humanitatem, vel etiam honoris mei causa. Equidem, si, quid ipse sentiam, quæris, nec, cur ille tantopere contendat, video, nec cur tu repugnes: nisi tamen multo minus tibi concedi potest quam illi, laborare sine causa. Quamquam Patronis et orationem et causam tibi cognitam esse puto scio. Honorem, officium, testamentorum jus, Epi-

auri auctoritatem, Phædri obtestationem, sedem, domicilium, vestigia summorum hominum, sibi tuenda esse dicit. Totam hominis vitam rationemque, quam sequitur in philosophia, derideamus licet, si hanc ejus contentionem volumus reprehendere. Sed, mehercules, quando illi cæterisque, quos illa delectant, non valde inimici sumus; nescio an ignoscendum sit huic, si tantopere laborat: in quo etiamsi peccat, magis ineptiis, quam improbitate peccat. Sed, ne plura, (dicendum enim aliquando est,) Pomponium Atticum sic amo, ut alterum fratrem: nihil est illo mihi nec carius, nec jucundius. Is (non quo sit ex istis: est enim omni liberali doctrina politissimus: sed valde diligit Patronem, valde Phædrum amavit,) sic a me hoc contendit, homo minime ambitiosus, minime in rogando molestus, ut nihil unquam magis: nec dubitat, quin ego a te nutu hoc consequi possem, etiam si ædificaturus esses. Nunc vero, si audierit, te ædificationem deposuisse, neque tamen me a te impetrasse; non te in me illiberalem, sed me in se negligentem putabit. Quamobrem peto a te, ut scribas ad tuos, posse tua voluntate decretum illud Areopagitarum, quem *ἀρχιερατικὸν* illi vocant, tolli. Sed redeo ad prima. Prius velim tibi persuadeas, ut hoc mea causa libenter facias, quam ut facias: sic tamen habeto; si feceris, quod rogo, fore mihi gratissimum. Vale.

EPIST. II. LIBRI XIII.

ARGUMENTUM.

Petit, ut Evandro statuario de sacrarii habitatione accommodet.

CICERO C. MEMMIO S.

C. AVIANO Evandro, qui habitat in tuo sacrario, et ipso multum utor, et patrono ejus M. Æmilio familiariissime

Peto igitur a te in maiorem modum, quod sine tua molestia fiat, ut ei de habitatione accommodes. Nam propter opera instituta multa multorum, subitum est ei remigrare Kal. Quint. Impedior verecundia, ne te pluribus verbis rogem. Neque tamen dubito, quin, si tua nihil, aut non multum intersit, eo sis animo, quo ego essem, si quid tu me rogares: mihi certe gratissimum feceris.

EPIST. III. LIBRI XIII.

ARGUMENTUM.

Fufium commendat, ut ei in sacrario Memmii habitare liceat.

M. T. C. S. P. D. C. MEMMIO.

A. FUFIUM, unum ex meis intimis, observantissimum, studiosissimumque nostri, eruditum hominem, et summa humanitate, tuaque amicitia dignissimum, velim ita tractes, ut mihi coram recepisti. Tam gratum mihi id erit, quam quod gratissimum. Ipsum præterea summo officio, et summa observantia tibi in perpetuum divinxeris. Vale.

EPIST. IV. LIBRI XIII.

ARGUMENTUM.

Cum Cæsar, victor civilium bellorum, agrum militibus divisurus esset, eique negotio præfecisset Q. Valerium; huic Volaterranos commendat, ne illorum ager divisioni subjiciatur.

M. T. C. Q. VALERIO, Q. F. ORCÆ, LEG. PROPRÆT. S. D.

Cum municipibus Volaterranis mihi summa necessitudo est: magno enim meo beneficio affecti, cumulatissime mihi

gratiam retulerunt; nam nec in honoribus meis laboribus unquam defuerunt. Cum quibus si mihi nulla causa intercederet, tamen, quod te vehementissime diligo, quodque me a te plurimi fieri sentio, et monerem te, et hortarer, ut eorum fortunis consuleres, præsertim cum prope præcipuam causam haberent ad jus obtinendum: primum quod Sullani temporis acerbiter, Deorum immortalium benignitate subterfugerunt: deinde, quod summo studio populi Romani a me in consulatu meo defensi sunt. Cum tribuni plebis legem iniquissimam de eorum agris promulgavissent; facile senatui populoque Romano persuasi, ut eos cives, quibus fortuna pepercisset, salvos esse vellent. Hanc actionem meam C. Cæsar primo suo consulatu in lege Agraria comprobavit, agrumque Volaterranum et oppidum omni periculo id perpetuum liberavit: ut mihi dubium non sit, quin is, qui novas necessitudines adjungat, vetera sua beneficia conservari velit. Quamobrem est tuæ prudentiæ, aut sequi ejus auctoritatem, cujus sectam atque imperium summa cum tua dignitate secutus es, aut certe illi integram omnem causam reservare. Illud vero dubitare non debes, quin tam grave, tam firmum, tam honestum municipium tibi tuo summo beneficio in perpetuum obligari velis. Sed hæc, quæ supra scripta sunt, eo spectant, ut te horter et suadeam. Reliqua sunt, quæ pertinent ad rogandum: ut non solum tua causa tibi consilium me dare putes, sed etiam, quod mihi opus sit, me a te petere et rogare. Gratissimum igitur mihi feceris, si Volaterranos omnibus rebus integros incolumesque esse volueris. Eorum ego domicilia, sedes, rem, fortunas, quæ a Diis immortalibus, et a præstantissimis in nostra republica civibus, summo senatus populi Romani studio, conservatæ sunt, tuæ fidei, justitiæ, bonitatis commendo. Si pro meis pristinis opibus facultatem mihi res hoc tempore da-

ret, ut ita defendere possem Volaterranos, quemadmodum consuevi tueri meos; nullum officium, nullum denique certamen, in quo illis prodesse possem, prætermitterem. Sed, quando apud te nihilominus hoc tempore valere me confido, quam valuerim semper apud omnes: pro nostra summa necessitudine, parique inter nos et mutua benevolentia abs te peto, ut ita de Volaterranis mereare, ut existiment, eum quasi divino consilio isti negotio præpositum esse, apud quem unum nos, eorum perpetui defensores, plurimum valere possemus.

EPIST. V. LIBRI XIII.

ARGUMENTUM.

Ne ager C. Curtii dividatur, rationibus et argumentis rogat.

M. T. C. Q. VALERIO, Q. F. ORCÆ, LEG. PRO-
PRÆT. S. P. D.

Non moleste fero, eam necessitudinem, quæ mihi tecum est, notam esse quam plurimis: neque tamen ob eam causam (quod tu optime existimare potes) te impedio, quo minus susceptum negotium, pro tua fide et diligentia, ex voluntate Cæsaris, qui tibi rem magnam difficilemque commisit, gerere possis. Nam cum multi a me petant multa, quod de tua erga me voluntate non dubitent, non committo, ut ambitione meâ conturbem officium tuum. C. Curtio ab ineunte ætate familiarissime sum usus. Ejus et Sullani temporis injustissima calamitate dolui, et cum jis, qui similem injuriam acceperant, amissis omnibus fortunis, reditus tamen in patriam voluntate omnium concedi videretur, adjutor incolumitatis fui. Is habet in Volaterrano possessionem, cum in eam, tanquam e nau-

fragio, reliquias contulisset. Hoc autem tempore eum Cæsar in senatum legit: quem ordinem ille, ista possessione amissa, tueri vix potest. Gravissimum autem est, cum superior factus sit ordine, inferiorem esse fortuna: minimeque convenit, ex eo agro, qui Cæsaris jussu dividatur, eum moveri, qui Cæsaris beneficio senator sit. Sed mihi minus libet multa de æquitate rei scribere, ne causa potius apud te valuisse videar, quam gratia. Quamobrem te in majorem modum rogo, ut C. Curtii rem, meam putes esse: quidquid mea causa faceres, ut id C. Curtii causa cum feceris, existimes, quod ille per me habuerit, id me habere abs te. Hoc te vehementer etiam atque etiam rogo,

EPIST. VI. LIBRI XIII.

ARGUMENTUM.

Cuspii amicos generatim omnes commendat, nominatim L. Julium et P. Cornelium.

M. T. C. Q. VALERIO, Q. F. ORCÆ, PROCOS.
S. P. D.

Si vales, bepe est: valeo. Credo te memoria tenere, me et coram P. Cuspio tecum locutum esse, cum te prosequer paludatum: et item postea pluribus verbis tecum egisse, ut, quoscunque tibi ejus necessarios commendarem, haberes eos in numero meorum necessariorum. Id tu pro tua summa erga me benevolentia, perpetuaque observantia, mihi liberalissime atque humanissime recepisti. Cuspius, homo in omnes suos officiosissimus, mirifice quosdam homines ex ista provincia tuetur et diligit, propterea, quod fuit in Africa bis, cum maximis societatis negotiis præesset. Itaque hoc ejus officium, quod adhibet erga illos, ego

mea facultate et gratia soleo, quantum possum, adjuvare. Quare Cuspianorum omnium commendationis causam hac tibi epistola exponendam putavi: reliquis epistolis tantum faciam, ut notam apponam eam, quæ mihi tecum convenit, et simul significem, de numero esse Cuspîi amicorum. Sed hanc commendationem, quam his literis consignare volui, scito esse omnium gravissimam. Nam P. Cuspius singulari studio contendit a me, ut tibi quam diligentissime L. Julium commendarem. Ejus ego studio vix videor mihi satisfacere posse, si utar verbis iis, quibus, cum diligentissime quid agimus, uti solemus. Nova quædam postulat: et putat me ejus generis artificium quoddam tenere. Ei ego pollicitus sum, me ex intima nostra arte deprompturum mirificum genus commendationis. Id quum assequi non possum, tu re velim efficias, ut ille, genere mearum literarum incredibili, quiddam perfectum arbitretur. Id facies, si omne genus liberalitatis, quod et ab humanitate et potestate tua proficisci poterit, non modo re, sed etiam verbis, vultu denique expromseris: quæ quantum in provincia valerent, vellem expertus esses. Sed tamen [suspitor] ipsum hominem, quem tibi commendo, perdignum esse tua amicitia, non solum, quia mihi Cuspius dicit, credo, (tametsi id satis esse debebat,) sed quia novi ejus judicium in hominibus et amicis deligendis. Harum literarum vis quanta fuerit, propediem judicabo: tibi-que, ut confido, gratias agam. Ego, quæ te velle, quæque ad te pertinere arbitrabor, omnia studiose diligenter-que curabo. Cura, ut valeas. P. Cornelius, qui tibi has literas dedit, est mihi a P. Cuspîo commendatus: cujus causa quanto opere cuperem deberemque, profecto ex me facile cognosti. Vehementer te rogo, ut cures, ut ex hac commendatione mihi Cuspius quam maximas, quam primum, quam sæpissime gratias agat. Vale.

EPIST. VII. LIBRI XIII.

ARGUMENTUM.

Petit a Cluvio, ne municipii Atellani vectigalis ager dividatur, sed causam integram Cæsari reservet.

M. T. C. CLUVIO S. P. D.

Cum in Galliam proficiscens, pro nostra necessitudine tuaque summa in me observantia, ad me domum venisses, locutus sum tecum de agro vectigali municipii Atellani, qui esset in Gallia: quantoque opere ejus municipii causa laborarem, tibi ostendi. Post tuam autem profectionem, cum et maxima res municipii honestissimi mihiq̃ue conjunctissimi, et summum meum officium ageretur, pro tuo animo in me singulari, existimavi, me oportere ad te accuratius scribere: etsi non sum nescius, et quæ temporum ratio, et quæ tua potestas sit, tibiq̃ue negotium datum esse a C. Cæsare, non judicium, præclare intelligo. Quare a te tantum peto, quantum et te facere posse, et libenter mea causa facturum esse arbitror. Et primum velim existimes, quod res est, municipii fortunas omnes in isto vectigali consistere: his autem temporibus hoc municipium maximi soneribus pressum, summis affectum esse difficultatibus. Hoc etsi commune videtur esse cum multis: tamen mihi crede, singulares huic municipio calamitates accidisse: quas idcirco non commemoro, ne de miseriis meorum necessariorum conquerens, homines, quos nolo, videar offendere. Itaque, nisi magnam spem haberem, C. Cæsari nos causam municipii probaturos: non erat causa, cur a te hoc tempore aliquid contenderem: sed quia confido, mihiq̃ue persuasi, illum et dignitatis municipii, et æquitatis, etiam volun-

tatis erga se habiturum esse rationem : ideo a te non dubitavi contendere, ut hanc causam illi integram conservares. Quod etsi nihilominus a te peterem, si nihil audivissem te tale fecisse, tamen majorem spem impetrandi nactus sum, posteaquam mihi dictum est, hoc idem a te Regienses impetravisse ; qui etsi te aliqua necessitudine attingunt, tamen tuus amor in me, sperare me cogit, te, quod tuis necessariis tribueris, idem esse tributurum meis, præsertim cum ego pro his unis petam ; habeam autem, qui simili causa laborent, complures necesarios. Hoc me non sine causa facere, neque aliqua levi ambitione commotum a te contendere, etsi te existimare arbitror : tamen mihi affirmanti credas velim, me huic municipio debere plurimum ; nullum unquam fuisse tempus neque honorum, neque laborum meorum, in quo non hujus municipii studium in me extiterit singulare. Quapropter a te etiam atque etiam, pro nostra summa conjunctione, proque tua in me perpetua et maxima benevolentia, majorem in modum peto atque contendo, ut, cum fortunas agi ejus municipii intelligas, quod sit mihi necessitudine, officiis, benevolentia conjunctissimum, id mihi des ; quod erit hujusmodi, ut, si a Cæsare, quod speramus, impetrari-mus, tuo beneficio nos id consecutos esse judicemus : sin minus, pro eo tamen id habeamus, quum a te data sit opera, ut impetraremus. Hoc cum mihi gratissimum feceris, tum viros optimos, homines honestissimos, eosdem-que gratissimos, et tua necessitudine dignissimos, summo beneficio in perpetuum tibi tuisque devinxeris.

EPIST. VIII. LIBRI XIII.

ARGUMENTUM.

Rutilium rogat, ut in agrorum divisione Albinii prædia ne attingat.

M. T. C. M. RUTILIO S. P. D.

Cum et mihi conscius essem, quanti te facerem, et tuam erga me benevolentiam expertus essem, non dubitavi a te petere, quod mihi petendum esset. P. Sextium quanti faciam, ipse optime scio: quanti autem facere debeam, et tu, et omnes homines sciunt. Is cum ex aliis te mei studiosissimum esse cognosset, petivit a me, ut ad te quam accuratissime scriberem de re C. Albinii senatoris, cujus ex filia natus est L. Sextius, optimus adolescens, filius P. Sextii. Hoc idcirco scripsi, ut intelligeres, non solum me pro P. Sextio laborare debere, sed Sextium etiam pro Albinio. Res autem est hæc: a M. Laberio C. Albinus prædia in æstimationem accepit; quæ prædia Laberius emerat a Cæsare de bonis Plotianis. Ea si dicam non esse a republica dividi, docere te videar, non rogare. Sed tamen cum Cæsar Sullanæ venditiones et assignationes ratas esse velit, quo firmiores existimentur suæ: si ea prædia dividantur, quæ ipse Cæsar vendidit, quæ tandem in ejus venditionibus esse poterit auctoritas? Sed hoc quale sit, tu pro tua prudentia considerabis. Ego te plane rogo, atque ita, ut majore studio, justiore de causa, magis ex animo rogare nihil possim, ut Albinio parcas, prædia Laberiana ne attingas. Magna me affeceris non modo lætitia, sed etiam quodammodo gloria, si P. Sextius homini maxime necessario satisfecerit per me, ut ego illi uni plurimum debeam.

Quod ut facias, te vehementer etiam atque etiam rogo, Majus mihi dare beneficium nullum potes. Id mihi intelliges esse gratissimum.

EPIST. IX. LIBRI XIII.

ARGUMENTUM.

Crassipedi, Bithyniæ quæstori, Bithynicam publicanorum societatem, in primisque Cn. Pupium commendat.

M. T. C. CRASSIPEDI S. P. D.

QUANQUAM tibi præsens commendavi, ut potui diligentissime, socios Bithyniæ: teque cum mea commendatione, tum etiam tua sponte intellexi cupere ei societati, quibuscunque rebus posses, commodare: tamen, cum ii, quorum res agitur, magni sua interesse arbitrarentur, me etiam per literas declarare tibi, qua essem erga ipsos voluntate, non dubitavi hæc ad te scribere. Volo enim te existimare, me, cum universo ordini publicanorum (multum) semper libentissime tribuerim, idque magnis ejus ordinis erga me meritis facere debuerim, tum in primis amicum esse huic Bithyniæ societati: quæ societas ordine ipso, hominum genere, pars est maxima civitatis: constat enim ex cæteris societatibus: et casu permulti sunt in ea societate valde mihi familiares, in primisque is, cujus præcipuum officium agitur hoc tempore, P. Rupilius, P. F. Menenia, qui est magister in ea societate. Quæ cum ita sint, in majorem modum a te peto, Cn. Pupium, qui est in operis ejus societatis, omnibus tuis officiis atque omni liberalitate tueare, curesque, ut ejus operæ, quod tibi facile factu est, quam gratissimæ sint sociis: remque, et utilitatem sociorum, (cujus rei quantam potestatem quæstor habeat, non sum

ignatus,) per te quam maxime defensam et auctam velis. Id cum mihi gratissimum feceris, tum illud tibi expertus promitto et spondeo, te socios Bithyniæ, si iis commodaris, memores esse et gratos cogniturum.

EPIST. X. LIBRI XIII.

ARGUMENTUM.

M. Bruto, quem Cæsar, in Africanum bellum profecturus, Cisalpinæ Galliæ præfecerat, Lib. VI. Epist. 6. M. Terentium Varronem, quæstorem sorte datum, diligentissime commendat.

CICERO BRUTO S.

Cum ad te tuus quæstor, M. Varro, proficisceretur, commendatione egere eum non putabam. Satis enim commendatum tibi eum arbitrabar ab ipso more majorum: qui, ut te non fugit, hanc quæsturæ conjunctionem, liberorum necessitudini proximam voluit esse. Sed cum sibi ita persuasisset ipse, meas de se accurate scriptas literas, maximum apud te pondus habituras, a meque contenderet, ut quam diligentissime scriberem: malui facere, quod meus familiaris tanti sua interesse arbitraretur. Ut igitur debere me facere hoc intelligas, cum primum M. Terentius in forum venit, ad amicitiam se meam contulit. Deinde, ut se corroboravit, duæ causæ accesserunt, quæ meam in illum benevolentiam augerent: una, quod versabatur in hoc studio nostro, quo etiam nunc maxime delectamur, et cum ingenio, ut nosti, nec sine industria; deinde, quod mature se contulit in societates publicanorum: quod quidem nollem: maximis enim damnis affectus est. Sed tamen causa communis ordinis, mihi commendatissimi, fecit ami-

citiam nostram firmiorem. Deinde versatus in utrisque subselliis optima et fide, et fama, jam ante hanc commutationem reipublicæ, petitioni sese dedit, honoremque honestissimum existimavit fructum laboris sui. His autem temporibus a me Brundisio cum literis et mandatis profectus ad Cæsarem est: qua in re et amorem ejus in auscipiendo negotio perspexi, et in conficiendo ac renuntiando fidem. Videor mihi, cum separatim de probitate ejus et moribus dicturus fuisset, si prius causam, cur eum tantopere diligerem, tibi exposuissem, in ipsa causa exponenda satis etiam de probitate dixisse. Sed tamen separatim promitto, in meque recipio, fore eum tibi et voluptati, et usui. Nam et modestum hominem cognoscas, et prudentem, et a cupiditate omni remotissimum: præterea magni laboris, summæque industriæ. Neque ego hæc polliceri debeo, quæ tibi ipsi, cum bene cognoris, judicanda sunt; sed tamen in omnibus novis conjunctionibus interest, qualis primus aditus sit, et qua commendatione quasi amicitiae fores aperiantur: quod ego his literis efficere volui; etsi id ipsa per se necessitudo quæsturæ efficere debet: sed tamen nihilo infirmius illud, hoc addito. Cura igitur, si me tanti facis, quanti et Varro existimat, et ipse sentio, ut quam primum intelligam, hanc meam commendationem tantum illi utilitatis attulisse, quantum et ipse sperarit, nec ego dubitarim.

EPIST. XI. LIBRI XIII.

ARGUMENTUM.

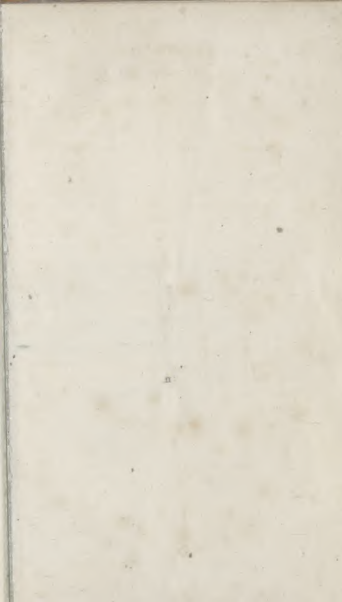
Commendat Bruto vectigalia, quæ Arpinates in Gallia habebant; et legatos, qui ad ea exigenda proficiscebantur.

M. T. C. BRUTO S. P. D.

QUIA semper animadverti, studiose te operam dare, ut ne quid meorum tibi esset ignotum: propterea non dubito, quin scias, non solum cujus municipii sim, sed etiam, quam diligenter soleam meos municipes, Arpinates, tueri. Quorum quidem omnia commoda, omnesque facultates, quibus et sacra conficere, et sarta tecta ædium sacrarum, locorumque communium tueri possint, consistunt in his vectigalibus, quæ habent in provincia Gallia. Ad ea visenda, pecuniasque, quæ a colonis debentur, exigendas, totamque rem et cognoscendam et administrandam, legatos equites Romanos misimus, Q. Fufidium, Q. F. M. Faucium, M. F. Q. Mamercum, Q. F. Peto a te in maiorem modum, pro nostra necessitudine, ut tibi ea res curæ sit, operamque des, ut per te quam commodissime negotium municipii administraretur, quam primumque conficiatur: ipsosque, quorum nomina scripsi, ut quam honorificentissime, pro tua natura, et quam liberalissime tractes. Bonos viros ad tuam necessitudinem adjunxeris, municipiumque gratissimum beneficio tuo devinxeris: mihi vero etiam gratius feceris, quod cum semper tueri municipes meos consuevi, tum hic annus præcipue ad meam curam officiumque pertinet. Nam constituendi municipii causa, hoc anno ædilem filium meum fieri volui, et fratris filium, et M. Cæsium, hominem mihi maxime necessarium: is enim magistratus in nostro municipio, nec alius ullus creari solet: quos cohonestaris, in primisque me, si res publica municipii, tuo studio, diligentia bene administrata erit. Quod ut facias, te vehementer etiam atque etiam rogo.

FINIS.

Excudebat Duncanus Stevenson.





X

completo ri or xui, xum, era
obliquo, live, or live, litem, linere
sossun sanxi sanctum or s
sanctum sancire

adxyzigma

o

